

ISSN 2707-3076 (Print)

ISSN 2709-8214 (Online)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Хортицької національної академії

SCIENTIFIC JOURNAL

of Khortytsia National Academy

**Серія: Педагогіка.
Соціальна робота.**

2022, 1(6)

ISSN 2707-3076 (Print)
ISSN 2709-8214 (Online)

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Науковий журнал Хортицької національної академії

Серія:
Педагогіка. Соціальна робота
Випуск 1(6)

Запоріжжя
2022

Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2022. Вип. 1(6).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 24104-13944Р
Офіційний сайт видання <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA>

Журнал внесено до групи "Б" Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук і доктора філософії (кандидата наук) зі спеціальностей 011 Освітні, педагогічні науки, 015 Професійна освіта, 016 Спеціальна освіта, 231 Соціальна робота (Наказ МОН України № 1017 від 27.09.21).

Журнал включено до пошукової системи відкритої наукометричної бази даних Google Scholar, Index Copernicus International, бази даних ICI World of Journals (Index Copernicus International), пошукової системи Open Ukrainian Citation Index (OUCI), до реферативної бази даних «Україніка наукова» та Українського реферативного журналу «Джерело». Журнал розміщений у каталозі Наукової періодики України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та користується сервісами бази даних CrossRef.

Головний редактор:

Нечипоренко Валентина Василівна, доктор педагогічних наук, професор, ректор, Хортицька національна академія (Україна).

Заступник головного редактора:

Позднякова Олена Леонтіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор, Хортицька національна академія (Україна).

Члени редакційної колегії:

Walery Okulicz-Kozaryn, dr. habil., PhD, MBA, Professor, Wrocław University of Environmental and Life Sciences (Poland).

Zenon Gajdzica, prof. dr hab., Ful Professor, professor, Uniwersytet Śląski w Katowicach (Poland).

Борисов Вячеслав Вікторович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дизайну, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна).

Вайнола Ренате Хейкіівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної педагогіки, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна).

Волошинов Сергій Анатолійович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри інноваційних технологій та технічних засобів судноводіння, Херсонська державна морська академія (Україна).

Гевко Ігор Васильович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна).

Журавльова Лариса Станіславівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний імені Богдана Хмельницького (Україна).

Крашеніннік Ірина Володимирівна, доктор філософії в галузі 01 Освіта/Педагогіка, асистент кафедри інформатики і кібернетики, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна).

Олексюк Наталія Степанівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти і менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Україна).

Павленко Анатолій Іванович, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії вищої освіти України, завідувач кафедри соціальної роботи, Хортицька національна академія (Україна).

Пахомова Наталія Георгіївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка (Україна).

Харківська Алла Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри математики та фізики, проректор з науково-педагогічної роботи, комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Цибulyко Людмила Григорівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (Україна).

Відповідальний секретар:

Сташук Ольга Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, Хортицька національна академія (Україна).

Зовнішні рецензенти:

Чумакова Ксенія Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Хортицької національної академії (Україна).

Галієва Ольга Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти та психології Хортицької національної академії (Україна).

Кудінова Маргарита Сергіївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти та психології Хортицької національної академії (Україна).

Червоненко Катерина Сергіївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи Хортицької національної академії (Україна).

Мосаєв Юрій Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Хортицької національної академії (Україна).

Схвалено рішенням Вченої ради Хортицької національної академії
Протокол № 8 від 29.06.2022

© Хортицька національна академія, 2022

ISSN 2707-3076 (Print)
ISSN 2709-8214 (Online)

Municipal Institution of Higher Education
«Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy»
of Zaporizhzhia Regional Council

Scientific Journal of Khortytsia National Academy

Series: Pedagogy. Social Work
Issue 1(6)

Zaporizhzhia
2022

Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others]. Zaporizhzhia : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education -Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, 2022. Iss. 1(6).

Certificate of state registration of the print media Series KB № 24104-13944P

Official website of the journal <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA>

The journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (category "B"), which can publish the results of theses for the degrees of Doctor of Science and Doctor of Philosophy (Candidate of Science) in the specialities 011 Educational, Pedagogical Sciences, 015 Professional Education, 016 Special Education, 231 Social work (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1017 dated 27.09.21).

The journal is included in the search engine of the open database Google Scholar, Index Copernicus International, search engine of the citation database Open Ukrainian Citation Index (OUCI), in the databases ICI World of Journals, "Ukrainika Naukova" and the Ukrainian journal of scientific abstracts "Dzherelo". The journal is placed in the Catalog of Scientific Periodicals of Ukraine of the Vernadsky National Library of Ukraine; it uses services of the database CrossRef.

Chief editor:

Valentyna Nechyporenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of Khortytsia National Academy (Ukraine).

Deputy editor:

Olena Pozdniakova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, First Pro-rector of Khortytsia National Academy (Ukraine).

Members of the editorial board:

Gajdzica Zenon, Full Professor, Professor, University of Silesia in Katowice (Poland).

Walery Okulicz-Kozaryn, Dr. habil., PhD, MBA, Professor, Wrocław University of Environmental and Life Sciences (Poland).

Viacheslav Borysov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Teaching Methodologies, Khortytsia National Academy (Ukraine).

Renate Vainola, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Pedagogy, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Serhii Voloshynov, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Innovative Technologies and Technical Means of Navigation, Kherson State Maritime Academy (Ukraine).

Ihor Hevko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Computer Technologies, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

Larysa Zhuravlova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor at the Department of Preschool Education and Social work, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine).

Iryna Krasheninnik, Doctor of Philosophy in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy, Assistant at the Department of Information Science and Cybernetics, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine).

Nataliia Oleksiuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Work, Special Education and Management of Socio-Cultural Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

Anatolii Pavlenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of the National Academy of Higher Education Sciences of Ukraine, Head of the Department of Social Work, Khortytsia National Academy (Ukraine).

Nataliia Pakhomova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Special Education and Social Work, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine).

Alla Kharkivska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Pro-rector for Scientific and Pedagogical Work of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council (Ukraine).

Liudmyla Tsybulko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University» (Ukraine).

Executive secretary:

Olha Stashuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor at the Department of Social Work, Khortytsia National Academy (Ukraine)

External reviewers:

Ksenia Chumakova, Candidate of philological sciences, Assistant Professor of the Department of social and humanitarian disciplines, Khortytsia National Academy (Ukraine).

Olga Galieva, Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor at the Department of Special Education and Psychology, Khortytsia National Academy (Ukraine).

Marharyta Kudinova, Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor at the Department of Special Education and Psychology, Khortytsia National Academy (Ukraine).

Kateryna Chervonenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Social Work, Khortytsia National Academy (Ukraine).

Yuriy Mosaev, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work of Khortytsia National Training and Rehabilitation Academy, Zaporizhzhia Regional Council (Ukraine)

**Approved by the Academic Council of the Khortytsia National Academy
Protocol № 8 of 29.06.2022.**

The articles deal with the results of the latest theoretical and experimental research in the field of pedagogy and social work. Research covers the problems of general pedagogy and history of pedagogy, theories and methods of educational management, theories and methods of training, primary education, secondary education, vocational education, special education and social work.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Винарчик М. П. Роль інноваційних освітніх платформ у вивченні французької мови.....	7
--	---

РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Іваницький О. І., Іваницька С. Г., Сузанська Н. С. Поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів до магістерської підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти.....	15
Лаппо В. В. Гуманістичні засади формування духовних цінностей студентів в умовах закладу вищої освіти.....	24
Лебедик Л. В. Втілення ідей Антона Макаренка у підготовку магістрів соціальної роботи.....	35
Олексюк Н. С. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери як актуальна проблема.....	46
Стрельников В. Ю. Розвиток екологічної компетентності фахівців соціальної роботи у закладах неперервної освіти.....	52
Червоненко К. С. Використання віртуальної дошки Padlet у процесі дистанційного навчання закладів вищої освіти.....	62
Шеремет М. К., Супрун Д. М. Тенденції розвитку вищої школи України: цінності освіти у світовому та національному вимірах.....	71

РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

Валько Т. І. Напрямки формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями...	79
Гура В. В., Воротинцева О. О. Проектування індивідуальної освітньої траєкторії студентів з функціональними освітніми труднощами спеціальності «музичне мистецтво» на матеріалах українського народнопісенного фольклору.....	87
Лупінович С. М., Лапшина І. С. Особливості дидактичного проектування електронних форм навчання в умовах інклюзивного освітнього процесу.....	95

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Бачинська М. В. Організаційно-методичні особливості педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді під час воєнних дій в Україні.....	104
Бойко Г. В., Овчарова В. С., Буренков В. О. Вплив групових заходів із популяризації волонтерства на інформованість і вмотивованість шкільної та студентської молоді.....	113
Котелевець А. М. Дослідження напрямів волонтерської діяльності під час російсько-української війни.....	123
Петрочко Ж. В., Денисюк О. М. Навчання та підтримка біологічних сімей з дітьми: сучасний досвід Чеської Республіки та України.....	131
Соляник М. Г. Актуальний дискурс організації соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб.....	141
Файдюк О. В. Соціально-психологічна допомога жінкам, які зазнали насильства у воєнний час.....	149
Хижняк Л. М., Сичова В. В., Хижняк О. В. Уявлення про бездомних осіб як елемент комунікації з ними.....	156
Ящишак І. В. Діяльність студентської служби в університетах США як різновид соціальної підтримки студентів.....	170

CONTENTS

CHAPTER 1. GENERAL PEDAGOGY AND HISTORY OF PEDAGOGY

Mariya Vynarchyk The role of innovative educational platforms in the learning french language.....	7
---	---

CHAPETR 2. VOCATIONAL EDUCATION

Alexander Ivanitsky, Svitlana Ivanytska, Nadiia Suzanska Combination of competence, context and acmeological approaches to the master's training of future teachers of higher education institutions.....	15
Violetta Lappo Humanistic principles of forming spiritual values of students in higher education institutions.....	24
Lesia Lebedyk Implementation of Anton Makarenko's ideas in the training of masters of social work.....	35
Nataliia Oleksiuk Theoretical bases of forming social responsibility of future specialists in the social sphere.....	46
Viktor Strelnikov Development of ecological competence of social work specialists in continuing education institutions.....	52
Kateryna Chervonenko Using padlet virtual board in the process of distance learning in higher education institutions.....	62
Mariia Sheremet, Dariia Suprun Higher education development trends in ukraine: values of education in global and national dimensions.....	71

CHAPTER 3. SPECIAL EDUCATION

Tatiana Valko Formation of family perception in adolescents with intellectual disorders as a psychological and pedagogical problem.....	79
Victoriia Hura, Olena Vorotyntseva Design of individual educational trajectory of students with special educational needs of the specialty «music art» on the material of ukrainian folklore.....	87
Svitlana Lupinovych, Iryna Lapshyna Features of didactic design of electronic forms of education in inclusive educational institutions.....	95

CHAPTER 4. SOCIAL WORK

Maryna Bachynska Organizational and methodological peculiarities of pedagogical and social-psychological rehabilitation of children and youth during the military events in Ukraine.....	104
Hanna Boiko, Valeriia Ovcharova, Vladyslav Burenkov The effect of group events promoting volunteering on the awareness and motivation of school and higher education students.....	113
Kotelevets Anastasiia Research of volunteer activities during the Russian-Ukrainian war.....	123
Zhanna Petrochko, Olena Denysiuk Education and support for biological families with children: modern experience of the Czech republic and Ukraine.....	131
Maryna Solianyk Social support for internally displaced families.....	141
Olena Faidiuk Social and psychological assistance to women who survived violence in war.....	149
Larysa Khyzhniak, Viktoriia Sychova, Oleksandr Khyzhniak The image of the homeless as an element of communication with them.....	156
Iryna lashchyshchak Technologies of social support for students in us universities.....	170

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА CHAPTER 1. GENERAL PEDAGOGY

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-2>
УДК 37: 81'1

Марія Петрівна Винарчик
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8270-6178>
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна
marie-vynarchuk@online.ua

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ПЛАТФОРМ У ВИВЧЕННІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

У науково-методичній статті охарактеризовано сутність і функції інноваційних освітніх платформ у контексті вивчення французької мови. Здійснене дослідження є результатом наукового стажування автора у Франції в коледжі Сен-Жозеф і ліцеї Пастера в м. Безансон.

Актуальність і своєчасність використання освітніх платформ у вивченні іноземних мов є очевидною, оскільки зумовлені наявністю тих проблем і викликів сьогодення, що стоять перед педагогами. Йдеться, передусім, про дистанційне вивчення навчальних дисциплін. До переваг використання освітніх платформ слід віднести можливість урізноманітнення навчального процесу, активізації пізнавальної діяльності учнів, розширення сфери їхніх інтересів, допомоги учням добре засвоїти навчальний матеріал та отримати позитивні результати іншомовної діяльності. Використання новітніх технологій на уроці іноземної мови допомагає залучити учнів до креативної співпраці та створює середовище для діяльнісного навчання. Це робить процес навчання цікавим і нестандартним для учнів, а для вчителів новітні технології пропонують нескінченний вибір педагогічних ресурсів, якими вони можуть скористатися залежно від навчальних потреб.

Ключові слова: інноваційні освітні платформи, французька мова, новітні технології, дистанційне навчання, педагогічні ресурси.

Вступ. На сучасному етапі розвитку громадянське суспільство зобов'язує освітян формувати всебічно розвинену людину. У цьому контексті володіння іноземною мовою має величезне значення, позаяк однією із важливих цінностей соціуму є здатність до комунікації, вміння чітко висловлювати свої думки та прислухатися до точки зору інших. Можливість мовної і міжкультурної взаємодії створює підґрунтя для обміну позитивним досвідом, сприяє ознайомленню з культурними надбаннями і цінностями різних народів. Сучасні вітчизняні і зарубіжні вчителі французької мови усвідомлюють важливість використання інноваційних технологій в освітньому процесі, вважають нововведення у методиці викладання і навчання доречними та своєчасними. Основне

завдання вчителя іноземної мови – мотивувати учнів до її вивчення. Інноваційні освітні платформи урізноманітнюють іншомовну діяльність, створюють можливість для проведення заняття у формі гри, представляють навчальний матеріал за допомогою аудіовізуальних засобів. Внесення змін у стереотипи стандартного уроку дає учню відчуття того, що він не просто бере участь у вивченні конкретної теми на уроці, а проводить час в комфортному для нього середовищі, позаяк головна ціль педагогічної діяльності вчителя іноземної мови – не привчати учня до пасивності, а, навпаки, – пробудити в ньому ініціативність і зацікавленість в іншомовній діяльності.

Вітчизняні дослідники приділяють багато уваги проблемі використання інноваційних

технологій у навчальному процесі. Зокрема, питанням діагностичної експертизи педагогічних інновацій присвячена праця Л. Буркової (1999), проблему інноваційних освітніх методик у системі професійно-педагогічної освіти досліджує О. Дубасенюк (2009), а специфічні аспекти реалізації педагогічних інновацій в умовах профільного навчання старшокласників характеризує Л. Даниленко (2015). Проблема формування білінгвальної особистості досліджується В. Дьоміною (2019). У більшості наукових досліджень простежується ключова думка щодо передового характеру інноваційного педагогічного процесу. У роботах І. Дичківської (2004), О. Пометун (2007), Л. Пироженко (2004), Г. Сиротенко (2006) та інших опублікованих дослідженнях продемонстровані рефлексії авторів щодо систематизації, категоризації інноваційних технологій та методів, їхньої ролі у підвищенні якості педагогічно-викладацького процесу. Особливої уваги у контексті нашого дослідження заслуговують розвідки О. Тернопільського та М. Кабанової (2019), які наситили класичну методику викладання іноземних мов сучасними передовими методами викладання та інноваційними технологіями, що якісно вплинули на результативність освітнього процесу. Продовжуючи наукові пошуки шляхів вирішення такої затребуваної сьогодні проблеми, як оптимізація процесу опанування здобувачами освіти іноземними мовами, ми звернули увагу на ресурси інноваційних освітніх платформ, які на сьогоднішній день використані не у повній їхній потужності. Цим зумовлена **мета** наукової розвідки – дослідити та охарактеризувати роль інноваційних освітніх платформ у вивченні французької мови.

Методами дослідження слугували: аналіз наукової літератури, дотичної до проблеми дослідження, методи систематизації та узагальнення для опису та аналізу інноваційних освітніх платформ у контексті вивчення іноземної (французької) мови.

Класифікаційні ознаки інноваційної педагогічної технології. На сьогоднішній день нікого не здивуєш інноваціями в освітній галузі, оскільки з кожним роком їхнє використання стає все активнішим. Вчителі іноземних мов не є

винятком, позаяк методи викладання і підходи до навчального процесу невинно оновлюються та вдосконалюються. «Інновації в освіті є закономірним явищем, динамічним за характером і розвивальним за результатами. Їхнє запровадження дозволяє вирішити суперечності між традиційною системою і потребами в якісно новій освіті. Сутнісною ознакою інновації є її здатність впливати на загальний рівень професійної діяльності педагога, розширювати інноваційне поле освітнього середовища у навчальному закладі, регіоні. Як системне утворення інновація характеризується інтегральними якістьми: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище» (Дубасенюк, 2009).

У Франції освітня галузь реформувалася відповідно до змін у суспільстві, а самі вчителі оновлювали методи навчання, беручи натхнення у великих педагогів минулого. Досягнувши очевидного успіху, вони заслужено дістали назву «новаторів», а французька педагогіка стала синонімом «інноваційної педагогіки». Починаючи з середини 1980-х рр., у Франції впроваджується національний інноваційний план розвитку школи, який зумовлює зміни також у викладанні іноземних мов. Започаткована в ці роки інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у професійну практику вчителів французької мови у класі і поза класом, є показовим прикладом їхньої готовності до змін. Впродовж останніх років, використання інноваційних освітніх платформ є особливо актуальним в умовах дистанційного вивчення навчальних дисциплін. «Залежно від мети та форм організації навчальної діяльності учнів можна використовувати:

- інтерактивні технології кооперативного навчання;
- інтерактивні технології колективно-групового навчання;
- технології ситуативного моделювання;
- технології опрацювання дискусійних питань» (Пометун, 2004).

Характеристика освітніх платформ для вивчення французької мови. Методика викладання іноземної мови за допомогою Інтернет-ресурсів представляє поєднання

неформального навчання із традиційною освітою. Варто зазначити, що саме дистанційна освіта зумовила появу та поширення в Інтернеті різноманітних освітніх платформ, сприяла розробці електронних сторінок із ресурсами викладання французької мови. У процесі нашої пошукової роботи (*Le rôle*, 2022; *De l'innovation*, 2022; *Les ressources*, 2022; *10 méthodes*, 2022) було виявлено, що найбільш популярними освітніми платформами для вивчення не тільки французької, але й інших іноземних мов у навчальних закладах Франції, є такі: TV5MONDE, Le point du FLE, RFI Savoirs. Важливо зазначити, що ресурси Discord, Stereo також можуть бути використані для активізації іншомовної діяльності учня, його особистісного розвитку. Запнимося на характеристики вищеназваних освітніх платформ:

1) TV5MONDE. Це перший освітній франкомовний телеканал, створений Івом Біго. На сайті представлені такі тематичні розділи, як: кіно, музика, світові культури, ігри, прогноз погоди тощо. Сайт забезпечує проведення онлайн-занять з іноземних мов. Протягом 25 років TV5MONDE є єдиним міжнародним телеканалом, який пропонує повністю безкоштовну навчальну платформу, розроблену для користувачів різного віку і доступну в будь-якій частині світу. Сучасна освітня програма викладання і навчання орієнтована на вчителів і учнів усіх вікових груп та всіх мовних рівнів (*TV5Monde*, 2022).

Навчальна діяльність на сайті TV5MONDE використовується, переважно, для розвитку навичок аудіювання. Завдяки різноманітним вправам можливо не тільки покращити слухове розуміння та сприйняття інформації, але й поповнити і збагатити словниковий запас французької мови, вдосконалити знання граматики. Відповідно до рівнів володіння французькою мовою пропонуються різні теми та завдання до них. Розділ для початківців представляє навчальну діяльність, пов'язану з такими темами, як: кіно, дозвілля, одяг, освіта, музика, харчування, повсякденне життя та здоров'я. Добре розробленим є також навчальний матеріал на теми спорту, туризму, мистецтва, транспорту, нових технологій тощо. Середній рівень пропонує цілий спектр розмовних тем на актуальну тематику, як,

наприклад, наука, релігія, політика. Відповідно, завдання і вправи до таких тем є складнішими (*Apprendre ...de TV5MONDE*, 2022);

2) Le point du FLE – освітній сайт ресурсів для активної іншомовної діяльності. Вправи знаходяться не лише безпосередньо на сторінці сайту, але доступні також за посиланнями, що спрямовують користувача на різноманітні навчальні сайти з вивчення французької та інших іноземних мов. Творцем сайту є Елен Вайнахтер, яка зуміла залучити до розробки освітніх ресурсів кваліфікованих фахівців. Мовою сайту є французька, тому важливо мати базові знання французької мови, однак, важливо наголосити, що для початківців існує можливість змінити мову сайту з метою полегшення пошуку необхідної інформації. Розділ, який пропонує різні типи вправ і завдань, стосується усіх видів мовленнєвої діяльності. Серед них можемо виділити аудіотексти, пісні, вірші для розвитку монологічного та діалогічного мовлення; аудіювання на теми, пов'язані з кіно, розвитком світової цивілізації, заснуванням та поширенням франкофонії, історією французьких свят, культурами різних народів. Змістовна тематика навчального матеріалу сприяє всебічному розвитку учня, розширенню його світогляду.

Завдання і вправи на освітній платформі Le point du FLE покращують розуміння та сприйняття інформації, урізноманітнюють процес вивчення мови за допомогою інноваційних засобів. Для початківців представлено навчальний матеріал на основі ігор, що стимулює інтерес до вивчення іноземної мови, підвищує їхню мотивацію. Кожний тематичний розділ підкріплений необхідним словниковим запасом. Вивченню окремих тем, наприклад, сім'я, одяг, магазини, транспорт, житло, харчування, клімат, природа, кольори, музичні інструменти, спорт, професії тощо, сприяють відповідні тематичні зображення, тексти, відео- та аудіоматеріали. На сайті постійно з'являються нові завдання і вправи для закріплення вивченого матеріалу, активізації іншомовної діяльності та поповнення словникового запасу з французької мови (*Analyse*, 2022);

3) RFI Savoirs – освітній веб-сайт Радіо Франції, призначений для широкої громадськості та освітніх фахівців з метою вивчення

французької мови та кращого розуміння франкомовного світу (*Apprendre...RFI Savoirs*, 2022). Він надає для цього необхідні ресурси і інструменти, представлені в розділі «Apprendre et enseigner le français». Освітній досвід, здобутий службою RFI Langue française впродовж двадцяти років у галузі викладання і навчання французької мови як іноземної, дозволяє учням вдосконалити свої знання, а вчителям – інтегрувати радіо у процес викладання. Телевізійні програми, радіо-ефіри та тематичні файли становлять основу для вивчення

французької мови від рівнів A1 до B2 (табл. 1). Вони класифіковані за темами, що покращує їх розуміння та сприйняття, доповнені вправами на аудіювання, завданнями до конкурсів і вікторин, аудіо- та відеоматеріалами. Їх можна використовувати для урізноманітнення іншомовної діяльності, активізації усного та писемного мовлення. Поповнення і збагачення словникового запасу здійснюється у динамічній формі. Користувачі можуть обирати дидактичні матеріали відповідно до тем, які їх цікавлять, та рівня володіння французькою мовою.

Таблиця 1

Рівні володіння франкомовною компетентністю

Рівні володіння франкомовною компетентністю	Уміння
A1, A2	- розуміти і вживати побутові повсякденні вирази; - розповісти про себе, своє життя, про людей, що оточують тощо; - вести монологи і складати діалоги з використанням тематичної лексики; - грамотно будувати речення французькою мовою, беручи за взірць побачене і почуте
B1, B2	- розуміти тему та її основні ідеї; - дискутувати після перегляду аудіо- та відеоматеріалів; - висловлювати свою думку стосовно побаченого/почутого; - вживати складні французькі вирази, а також будувати складні поширені речення; - висловлювати свою думку на конкретну тему, аргументуючи сказане

Освітні платформи, які можна використовувати в позакласному вивченні французької мови, також мають неабияке значення, оскільки надають користувачеві можливості для самоосвіти, для покращення усіх аспектів іноземної мови.

4) Discord. Платформа призначена для спілкування французькою мовою у режимі відео, голосовому та текстових чатах (каналах), якими користуються понад 100 млн користувачів. Вона була розроблена з метою створити віртуальний майданчик для іншомовної діяльності, для міжнаціональної та міжкультурної взаємодії, що в кінцевому результаті сприятиме ефективному володінню французькою мовою. На цій платформі можна знайти багато можливостей для комунікації на різну тематику (*Discord*, 2022);

5) Stereo. Одна з головних соціальних платформ для прямого ефіру, яка дозволяє вести розмову в режимі реального часу. Вона є єдиною платформою, яка дає можливість музикантам, художникам, політикам та викладачам розвивати мовну взаємодію із фан-зоною, залучаючи співрозмовників до комунікації на різні теми повсякденного життя. Користувачі стерео-системи можуть взаємодіяти, беручи участь у цікавих дискусіях, здійснюючи пошук та вибір актуальних тем. Функція пошуку Stereo дозволяє фільтрувати теми, жанри, бесіди, а також здійснювати відбір комунікантів. Тисячі ток-шоу у прямому ефірі з різних жанрів, включаючи політичні новини, музику, спорт тощо, дають можливість користувачеві бути ведучим чи гостем ексклюзивного спілкування не тільки французькою, але й іншими мовами (*About Stereo*, 2022).

Рис. 1. Дидактичні завдання, що вирішуються засобами освітніх платформ
(Джерело: авторська розробка)

Учні можуть брати участь у вікторинах, тестах, олімпіадах за допомогою Інтернет-ресурсів, можуть спілкуватися з іноземними однолітками, тим самим покращуючи свої уміння і навички володіння іноземною мовою та налагоджуючи соціальні зв'язки. Звісно, що учні можуть також отримувати необхідну інформацію самостійно, використовуючи комп'ютер, що є ефективним засобом оптимізації розумової діяльності, завдяки його технічним характеристикам і встановленим програмним забезпеченням, серед яких можна виокремити:

1. Мультимедія, що є основою ІКТ, у широкому значенні – це сукупність різноманітних програмних та технічних засобів, які використовуються з метою найефективнішого впливу на користувача, що одночасно стає читачем, слухачем та глядачем.

2. Інтернет з його постійно зростаючими можливостями.

3. Телебачення. Забезпечує дозвілля, орієнтацію в суспільних процесах, має великі можливості для розширення світогляду людини.

4. Відеозаписи. Сьогодні вони поширюються головним чином на цифрових носіях і в сукупності з відповідними засобами інформаційно-комп'ютерних технологій можуть забезпечити як дозвілля, так і дистанційне навчання» (Даниленко, 2015).

Час не стоїть на місці, технології також. Задля оновлених змін у програмах викладання і навчання іноземних мов слід заохочувати вчителів до активного використання інноваційних

освітніх платформ. У цілому комп'ютеризація іншомовної підготовки через впровадження різноманітних комп'ютерних навчальних програм має настільки суттєві переваги, що без неї важко навіть уявити викладання іноземних мов, яке відповідало б сучасним вимогам (Тарнопольський, 2019).

Важливою істиною, на нашу думку, є те, що нічого не втрачається, нічого не створюється, все лише трансформується. Інакше кажучи, надбання сучасної освіти так чи інакше пов'язані з набутих досвідом, а, отже, адаптування теперішньої освіти до педагогічних інновацій здійснюється завдяки модернізації та оновленню традиційних (старих) правил і підходів до викладання іноземних мов. Реалізація цього процесу можлива завдяки інноваційним освітнім платформам, які розвиваються у геометричній прогресії.

Варто наголосити, що покращення якості навчального процесу великою мірою залежить від вчителя, його ініціативності та креативності, від ефективного використання педагогічних інновацій (Буркова, 1999). Покликання педагога полягає в тому, щоб створити комфортні умови для всіх учнів, вибрати такі методи навчання, які дозволили б кожному учневі проявити свою активність і творчість. Завдання вчителя – активізувати пізнавальну діяльність учня у процесі вивчення іноземної мови. Інтернет-ресурси, проектна методика допомагають реалізувати особистісно-діяльнісний підхід до вивчення іноземної мови з урахуванням індивідуальних здібностей учнів.

Висновки. Місія сучасного вчителя іноземної мови – педагогічна і освітня. Завдяки своєму досвіду в галузі інформаційних та комунікаційних наук, він сприяє навчанню учнів за допомогою освітніх платформ, які дозволяють урізноманітнити ресурси для викладання і навчання, розширити спектр ефективних методів та засобів здобуття мовної культури, покращити ступінь оволодіння ними іноземною мовою. Крім цього, навчання, що базується на новітніх технологіях, розглядається як інноваційне, як таке, що заохочує учнів до самостійного пошуку необхідної і цікавої інформації, до самоосвіти і самовдосконалення. Проте еволюція інформаційних технологій вимагає від вчителя детального аналізу та виваженого вибору інноваційних освітніх платформ для проведення навчального уроку відповідно до можливостей, потреб та інтересів учнів.

У вивченні французької мови роль інноваційних освітніх платформ є неоціненною,

оскільки відповідає запитам сьогодення, сприяє підвищенню мотивації учнів, заохочує вчителя до ефективного використання новітніх технологій.

Розвиток монологічного і діалогічного мовлення учнів за допомогою інноваційних освітніх платформ на уроці французької мови, так само як аудіювання, читання та письмо, є актуальними також в умовах дистанційної освіти. Важливо наголосити, що всі зусилля педагогів спрямовані нині на те, аби учні були здатними мислити і діяти. У цьому контексті знання іноземних мов є не тільки ціллю навчання, а, перш за все, засобом, який сприяє мовній і міжкультурній взаємодії, наближує до світової культурної спадщини, заохочує до процесу пізнання і навчання впродовж життя, до самовдосконалення і творчості.

Перспективи подальшого дослідження стосуються комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення іноземної мови засобами інноваційних освітніх платформ.

Література

- Буркова Л. В. Педагогічні інновації та їх діагностична експертиза: теоретичний аспект. Київ : Наук. світ, 1999. 37 с.
- Даниленко Л. І. Інноваційні технології у профільному навчанні старшокласників: Навч.-метод. посібник. Черкаси : Редакційно-видавничий відділ Черкаського ОІПОП, 2015. 92 с.
- Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
- Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі і професійно-педагогічної підготовки // Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14–47.
- Дьоміна В. В. Білінгвізм майбутнього перекладача – вимога сучасної європейської вищої освіти. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy.* (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2019. Вип. 1(1). С. 90–95. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2019-1-10>
- Пометун О. І. Інтерактивні методики та система навчання Київ : Шкільний світ, 2007. 112 с.
- Сиротенко Г. О. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху: інформаційно-методичний збірник / упорядник Г. О. Сиротенко. Полтава : ПОІППО, 2006. 124 с.
- Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : Наук.-метод. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
- Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник; Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.
- 10 méthodes pédagogiques innovantes URL : <https://www.bienenseigner.com/methodes-pedagogiques-innovantes> (Access: 02.02.2022)
- About Stereo <https://stereo.com/about> (Access: 02.02.2022)

- Analyse des sites web destinés à l'enseignement du FLE. URL : https://is.muni.cz/th/I0jkn/BP-konecna_verze.pdf (Access: 02.02.2022)
- Apprendre et enseigner le français du site RFI Savoirs. URL : <https://www.reseau-alpha.org/malette-du-formateur/outils/a7872-ressources-apprendre-et-enseigner-le-francais-sur-le-site-de-rfi-savoirs> (Access: 02.02.2022)
- Apprendre et enseigner le français sur le site de TV5MONDE. URL : <https://www.reseau-alpha.org/malette-du-formateur/outils/c8a1f-apprendre-et-enseigner-le-francais-sur-le-site-de-tv5monde> (Access: 02.02.2022)
- De l'innovation en didactique du français langue étrangère. URL : <https://methodal.net/De-l-innovation-en-didactique-du-francais-langue-etrangere> (Access: 02.02.2022)
- Discord URL : <https://discord.com/company> (Access: 02.02.2022)
- Le rôle des enseignants. URL : <https://journals.openedition.org/ries/1828> (Access: 02.02.2022)
- Les ressources numériques pédagogiques URL : https://doc.dis.ac_guyane.fr/IMG/pdf/les_ressources_numeriques_pedagogiques.pdf (Access: 02.02.2022)
- TV5Monde lance son application pour apprendre le français. URL : <https://www.campusfrance.org/fr/application-apprendre-le-francais-avec-tv5monde> (Access: 02.02.2022)

References

- About Stereo <https://stereo.com/about> (Access: 02.02.2022) (fr).
- Analyse des sites web destinés à l'enseignement du FLE. URL : https://is.muni.cz/th/I0jkn/BP-konecna_verze.pdf (Access: 02.02.2022) (fr).
- Apprendre et enseigner le français du site RFI Savoirs. URL : <https://www.reseau-alpha.org/malette-du-formateur/outils/a7872-ressources-apprendre-et-enseigner-le-francais-sur-le-site-de-rfi-savoirs> (Access: 02.02.2022) (fr).
- Apprendre et enseigner le français sur le site de TV5MONDE. URL : <https://www.reseau-alpha.org/malette-du-formateur/outils/c8a1f-apprendre-et-enseigner-le-francais-sur-le-site-de-tv5monde> (Access: 02.02.2022) (fr).
- Burkova, L. V. (1999). Pedagogical innovations and their diagnostic expertise: theoretical aspect : Naukovyi Svit Publishing, (ukr).
- Danylenko, L. I. (2015). Innovative technologies in specialized education of high school students: manual : Editorial and Publishing Department of the Cherkasy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Workers of the Cherkasy Regional Council (ukr).
- De l'innovation en didactique du français langue étrangère. URL : <https://methodal.net/De-l-innovation-en-didactique-du-francais-langue-etrangere> (Access: 02.02.2022) (fr).
- Discord URL : <https://discord.com/company> (Access: 02.02.2022) (fr).
- Dubaseniuk, O. A. (2009). Innovative educational technologies and methods in the system of professional and pedagogical training // Professional pedagogical education: innovative technologies and methods: monograph : Publishing House of Zhytomyr State Ivan Franko University, 14–47 (ukr).
- Dychkivska, I. M. (2004). Innovative pedagogical technologies: manual : Akademvydav (ukr).
- Domina, V. V. (2019). Bilingualism of future foreign language teacher as requirement of modern European higher education. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(1). 90–95 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2019-1-10> (ukr).
- Le rôle des enseignants. URL : <https://journals.openedition.org/ries/1828> (Access.: 02.02.2022) (fr).
- Les ressources numériques pédagogiques URL : https://doc.dis.ac_guyane.fr/IMG/pdf/les_ressources_numeriques_pedagogiques.pdf (Access.: 02.02.2022) (fr).

- Pometun, O. I. & Pyrozhenko, L. V. (2004). Contemporary lesson. Interactive educational technologies: scientific and methodological publication : A.S.K. Publishing (ukr).
- Pometun, O. I. (2007). Interactive methods and system : Shkilnyi svit (ukr).
- Syrotenko, H. O. (2006). Innovative activity of a teacher: from theory to success: an informational and methodological collection : Poltava Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Workers (ukr).
- Tarnopolskyi, O. B. & Kabanova M. R. (2019). Methodology of teaching foreign languages and their aspects in higher education: manual : Alfreda Nobel University (ukr).
- TV5Monde lance son application pour apprendre le français. URL : <https://www.campusfrance.org/fr/application-apprendre-le-francais-avec-tv5monde> (Access.: 02.02.2022). (fr).
- 10 méthodes pédagogiques innovantes URL : <https://www.bienenseigner.com/methodes-pedagogiques-innovantes> (Access.: 02.02.2022). (fr).

THE ROLE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL PLATFORMS IN FRENCH LANGUAGE LEARNING

Marila Vynarchyk, Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor at the Department of Romance Philology and Comparative Studies, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine, e-mail: marie-vynarchyk@online.ua

The scientific article explores the essence and functions of innovative educational platforms in the process of French language learning. The publication is the result of the author's research internship in France at the College of Saint-Joseph and the Lycée Pasteur in Besançon. The purpose of the research is to investigate and characterize the role of innovative educational platforms in the study of the French language. The following research methods were used: analysis of scientific publications related to the research problem, methods of systematization and generalization for the description and analysis of innovative educational platforms in the context of learning a foreign (French) language.

It is established that during the intensive development of new technologies French teachers tend to actively use them in foreign language teaching, as the degree of perception and assimilation of knowledge by students depends on the correct choice of teaching methods, presentation and explanation of the lesson topic. In today's conditions, domestic teachers also actively use innovative educational platforms in the process of learning foreign languages. French is no exception. There are several objective reasons for this. Particularly important among them is the need to diversify the learning process, enhance the cognitive activity of students and expand their interests. Increasingly, foreign language teachers are moving from traditional to innovative methods to keep up with the times, help students master the material well and get positive results from foreign language activities. The relevance and timeliness of using educational platforms is obvious, as it is highlighted by the problems and challenges that contemporary teachers face. We are talking, first of all, about distance learning of subjects and disciplines. The use of the latest technologies in a foreign language lesson helps to involve students in creative collaboration and creates an environment for activity learning. This makes the learning process interesting and non-standard for students, whereas for teachers the latest technologies offer an endless choice of pedagogical resources that they can use depending on their educational needs.

Key words: innovative educational platforms, French language, latest technologies, distance learning, pedagogical resources.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022
Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022
Унікальність тексту 95,2 % (Unicheck ID1012301511)
© Винарчик Марія Петрівна, 2022

РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА CHAPETR 2. VOCATIONAL EDUCATION

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-1>
УДК 378.013

Олександр Іванович Іваницький
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3351-0571>
завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності,
доктор педагогічних наук, професор,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна
ival0110111958@gmail.com

Світлана Григорівна Іваницька
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>
викладач соціогуманітарних дисциплін,
доктор історичних наук, доцент,
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія
м. Запоріжжя, Україна
isvetlana@hotmail.com

Надія Сергіївна Сузанська
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4662-2748>
студентка II курсу магістратури,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна
suzanskanadya@gmail.com

ПОЄДНАННЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО, КОНТЕКСТНОГО ТА АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ ДО МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У науково-методичній статті представлено авторську розробку методичної системи професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти на основі поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів до цієї підготовки. Таке поєднання полягає у стратегічній орієнтації на формування елементів авторської системи діяльності майбутніх педагогів закладів вищої освіти шляхом виділення інтегральної, загальних і фахових компетентностей, які необхідно сформулювати у цих фахівців, змісту, форм, методів і засобів цього формування на контекстній та акмеологічній основі. Зміна структури цієї підготовки ґрунтується на трьох видозмінах навчального процесу.

Ключові слова: поєднання компетентнісного, акмеологічного та контекстного підходів, методична система, компетентність, майбутній педагог закладу вищої освіти, професійна підготовка.

Вступ. Сучасна професійна підготовка майбутніх педагогів закладів вищої освіти відбувається в умовах імплементації законів України «Про вищу освіту» (2014 р., зі змінами) та «Про освіту» (2017 р., зі змінами), які визначили стратегічні напрями модернізації і розвитку

вітчизняної вищої освіти, професійної підготовки фахівців нової формації. Насамперед, відбулася переорієнтація професійної підготовки фахівців на формування широкого спектру загальних і фахових компетентностей, що викликало необхідність перегляду змісту, форм, методів,

засобів і технологій професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти (Іваницький, Панічук, Сичова, 2021). Успішно застосовується значна кількість підходів до цієї підготовки: андрагогічний, особистісно орієнтований, системний, контекстний, суб'єктний, компетентнісний, суб'єкт-суб'єктний, рефлексивний, діалоговий, акмеологічний, середовищний, ресурсний та ін. (Дубасенюк, 2015; Огнев'юк, Сисоєва (укл.), 2013). Поділяючи важливість кожного з них за певних обставин, ми вважаємо необхідним в аспекті якісної професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти розглянути узгоджене поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів.

Останніми роками все більшого значення набуває компетентнісний підхід, на основі якого побудована вся нормативна база сучасної вітчизняної освіти. Ґрунтовні дослідження теорії компетентнісного підходу і шляхів його ефективної реалізації на всіх рівнях вітчизняної освіти проведені такими українськими вченими, як: І. Бех, Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Пометун, О. Савченко та ін.

В основу компетентнісного підходу покладено розширене тлумачення поняття «професійна компетентність». У Законах України «Про вищу освіту» та «Про освіту» професійна компетентність визначена як «... динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей та інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» («Про вищу освіту», 2014), («Про освіту», 2017). Таке розуміння професійної компетентності дозволило розробити Державні стандарти підготовки фахівців для всіх рівнів вищої освіти, у свою чергу ці стандарти є основою розробки освітньо-професійних, освітньо-наукових програм підготовки фахівців різних спеціальностей, які містять інтегральну, загальні та фахові компетентності та відповідні їм програмні результати навчання, а вже на основі цих освітніх програм розробляються навчальні плани їхньої реалізації. Компетентнісний підхід сприяє реальній

автономії закладів вищої освіти в частині організації і проведення професійної підготовки фахівців.

Значне зацікавлення науковців викликають теоретико методичні основи та практична реалізація контекстного підходу до професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Як показали А. Вербицький та його послідовники, змістом контекстного навчання є не лише предметна сторона майбутньої професійної діяльності, задана за допомогою системи навчальних завдань, моделей і ситуацій, але і її соціальна сторона, відтворена різними формами спільної діяльності і спілкування (Вербицький, 1991). Зарубіжні дослідники Р. Бернс та П. Еріксон (Berns, Robert G. and Erickson, Patricia M., 2001) вказують на професійну спрямованість контекстного навчання, необхідність моделювання ситуацій з професійної діяльності, завдяки вирішенню яких студенти могли б ефективно і творчо вирішувати виробничі проблеми, тобто здійснювати навчання в контексті професійної діяльності. М. Девлін та Г. Самаравікрема висловлюють думку стосовно якості діяльності викладача закладу вищої освіти, яка ґрунтується на високому професіоналізмі у поєднанні з обов'язковим зануренням студентів у контекст практичної діяльності (Devlin, Samarawickrema, 2010). В аспекті нашого дослідження важливим є те, що для контекстного навчання характерні значне розширення змісту педагогічної практичної підготовки, створення додаткових можливостей для індивідуалізації навчання, широке використання педагогічних та методичних ситуацій і завдань як ядра акмеологічних технологій професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти.

Сучасна акмеологія вивчає феноменологію, закономірності і механізми розвитку людини на ступенях її зрілості, розглядає процеси професійного і особистісного розвитку у їхній єдності, а також шляхи професійної соціалізації на основі реалізації творчого потенціалу суб'єкта діяльності. Концептуальні основи акмеологічного підходу до професійної підготовки майбутнього педагога досліджували такі вітчизняні вчені, як: О. Дубасенюк (2010, 2015), Н. Кошарна (2011), С. Пальчевський (2008). Л. Рибалко (2008). Так, у

дослідженнях Л. Рибалко розкрито особливості професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя на засадах акмеології, Т. Дерка виділила історичні етапи розвитку акмеології як науки в Україні, зокрема: фундаментальний (1928 – 1950 рр.); синергетично-технологічний (1951 – 1966 рр.); професійно-прикладний (1967 – 1984 рр.); академічно-науковий (1985 – липень 1991 рр.); креативно-інтегративний (з серпня 1991 – до сьогодні) (Дерка, 2017). А. Прокопенко (2021) дослідила філософський та загальнонауковий рівні методологічних засад едукції майбутніх педагогів в умовах діджиталізації освіти У роботах В. Огнев'юка та С. Сисоєвої (2013) вказується на особливості сучасної акмеології, яка встановлює «... закономірності, фактори та умови самореалізації творчого потенціалу особистості на шляху до вищих досягнень діяльності як професійної, так і непрофесійної, а також закономірності, фактори та умови прогресивного розвитку соціальних спільнот (с. 126). Узагальнення досліджень стосовно акмеологічного підходу здійснила О. Дубасенюк (2015), підкресливши, що «акмеологічний підхід постає як стратегічний орієнтир, що спрямовує педагогічний процес на акмеологічну (творчо-вершинну, самоактуалізаційну, самореалізаційну) якість особистісного та професійного становлення людини, тобто на досягнення нею вершин у фізичному, духовно-моральному й професійному розвитку» (с. 25). Поділяючи це концептуальне положення, зазначимо, що в аспекті нашого дослідження таким стратегічним орієнтиром постає авторська система діяльності викладача, послідовна розробка і апробація елементів якої відбувається у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти.

Мета: розроблення методичної системи професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти на засадах узгодженого поєднання компетентнісного, акмеологічного та контекстного підходів до цієї підготовки.

Методи: аналіз і узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження, порівняльний аналіз

авторських систем діяльності викладачів закладу вищої освіти.

Виклад основних результатів дослідження. Необхідність поєднання компетентнісного, акмеологічного та контекстного підходів до професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти зумовлена, з одного боку, особливостями цих підходів, з іншого боку, необхідністю узгодження та взаємного посилення впливу кожного із підходів на запланований результат навчання. Таким результатом є високий рівень професійної підготовки майбутніх фахівців-педагогів.

У нашому дослідженні ми виходимо з провідної ідеї, що поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів до професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти полягає у стратегічній орієнтації на формування елементів авторської системи діяльності майбутніх педагогів закладів вищої освіти шляхом виділення інтегральної, загальних і фахових компетентностей, які необхідно сформулювати у цих фахівців, змісту, форм, методів і засобів цього формування на контекстній та акмеологічній основі.

Домінуючим, визначальним у цьому поєднанні є компетентнісний підхід, який визначає концептуальну мету професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти: формування інтегральної компетентності магістранта, яка поєднує загальні і фахові компетентності та націлює на досягнення програмних результатів навчання, що відповідають цим компетентностям. Компетентнісний підхід став фундаментом у розробці державного стандарту підготовки фахівців спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки (Стандарт, 2021), а отже, і відповідних освітньо-професійних (освітньо-наукових) програм, він є провідним у розробці змісту навчання, робочих програм і силабусів навчальних дисциплін.

Контекстний підхід органічно поєднується з компетентнісним, визначаючи форми і методи професійної підготовки магістрантів, які найбільш ефективно сприяють формуванню виділених компетентностей.

Контекстний підхід до професійної підготовки майбутнього педагога закладу вищої освіти полягає в узгодженому поєднанні традиційного вивчення професійно орієнтованих дисциплін з інтеграцією навчальної, наукової й педагогічної діяльності студентів, що становить собою реалізацію динамічної моделі їхньої навчальної діяльності, запропонованої А. Вербицьким (1991): від властиво навчальної діяльності академічного типу (у формі лекції) через квазіпрофесійні (рольові й ділові ігри) і навчально-педагогічну (НДРС, педагогічна практика) до власне педагогічної діяльності.

Основною одиницею діяльності студента і викладача в контекстному навчанні стає не «порція інформації», а педагогічна ситуація у всій своїй предметній і соціальній невизначеності і суперечності. Система проблемних педагогічних і методичних ситуацій дозволяє розвернути діалектично суперечливий зміст навчання в динаміці і тим самим забезпечити об'єктивні передумови формування теоретичного і практичного педагогічного мислення майбутнього педагога закладу вищої освіти. Обумовлюючи діалогічні стосунки студентів, включених в ситуацію, такий зміст сприяє формуванню елементів авторської системи діяльності магістрантів, їхніх професійних якостей. Адже будь-яка предметна дія набуває якості вчинку, який характеризується тією або іншою мірою особистісної відповідальності, спрямованою на інших людей, підкоряється прийнятим нормам стосунків і передбачає вчинки інших людей. У діях майбутніх педагогів з'являється соціальний сенс, формуються соціально-педагогічні установки.

У дослідженнях О. Дубасенюк (2015) стосовно особливостей застосування акмеологічного підходу до підготовки вчителя, педагога наголошується на його комплексності, поєднанні положень суб'єктного, особистісно орієнтованого, суб'єкт-суб'єктного, діалогового, середовищного, ресурсного підходів.

Зміна структури підготовки майбутніх педагогів закладу вищої освіти на основі поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів ґрунтується на трьох варіативних модифікаціях навчального процесу. Ми використали виділені А. Вербицьким три

базові форми діяльності і множину перехідних від однієї базової форми до іншої (Вербицький, 1991). До базових форм належать: навчальна діяльність академічного типу, квазіпрофесійна діяльність, навчально-професійна діяльність. Поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів вносить певні видозміни у ці базові форми та у процес професійної підготовки майбутніх магістрів закладів вищої освіти.

Перша видозміна базується на формі навчання академічного типу, в рамках якої у магістрантів формуються в основному такі загальні компетентності:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу;
- здатність до пошуку, розуміння, обробки, організації та архівування інформації, її критичного осмислення та створення навчальних матеріалів з використанням цифрового ресурсу;
- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- здатність до адаптації та дії в новій ситуації;
- здатність виявляти, ставити та розв'язувати проблеми;
- здатність до міжособистісної взаємодії;
- здатність діяти соціально відповідально і свідомо (Стандарт, 2021, с. 6).

Ця видозміна поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів реалізується під час вивчення магістрантами низки дисциплін, що викладаються у першому семестрі: «Вступ до спеціальності», «Формування змісту навчання: ОПП підготовки фахівця», «Вікова психологія», «Методика викладання педагогічних дисциплін» та ін. У власне навчальній діяльності відтворюється головним чином академічна форма навчання типу лекції або семінару. Проте вже тут, особливо на проблемній лекції або семінарі-дискусії, намічається контекст професійної діяльності: моделюються, наприклад, дії викладачів, що обговорюють зі студентами проблемні питання. Тобто констатуємо, що вже у першому семестрі ми звужуємо застосування навчання академічного типу, адже другий рівень вищої

освіти передбачає наявність у магістрантів досить ґрунтовного навчального досвіду, тому протягом першого семестру здійснюється прискорений перехід до другої видозміни такого поєднання цих підходів. Наприклад, під час вивчення дисциплін «Зміст освіти та моделювання професійної і соціальної діяльності фахівця» та «Педагогічні технології в системі освіти» застосовуються елементи квазіпрофесійного навчання з орієнтацією на виділені раніше загальні компетентності, у той же час викладачі на лекціях акцентують увагу на такому важливому методі акмеології, як порівняльне вивчення елементів методичної системи діяльності викладачів.

Друга видозміна узгодженого поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів реалізується під час вивчення дисциплін професійно-орієнтованого циклу підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти: «Педагогіка вищої школи», «Системний підхід у вищій освіті», «Психологічні основи навчання та професійної підготовки у вищій школі», «Методологія науково-педагогічних досліджень», «Педагогічна та професійна психологія», «Професійна етика, педагогічна майстерність викладача та тенденції розвитку вищої освіти» та ін.

Разом із розвитком загальних компетентностей формується широкий спектр фахових компетентностей, зокрема:

- здатність до онлайн-комунікації зі здобувачами освіти, колегами у різних формах;
- здатність враховувати різноманітність, індивідуальні особливості студентів у плануванні та реалізації освітнього процесу в закладі освіти;
- здатність здійснювати експертизу та надавати консультації з питань освітньої політики та інновацій в освіті;
- здатність розробляти і реалізовувати нові освітні інструменти, проєкти та інтегрувати їх в освітнє середовище закладу освіти;
- здатність управляти стратегічним розвитком команди в педагогічній, науково-педагогічній та науковій діяльності;
- здатність до використання сучасних інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у освітній та дослідницькій діяльності (Стандарт, 2021, с. 6–7).

Змістом квазіпрофесійної діяльності студентів є відтворення в аудиторних умовах і на мові відповідних психолого-педагогічних дисциплін умов і специфіки реального навчального процесу у закладах вищої освіти, стосунків та дій викладача і студентів. Найбільш яскрава форма квазіпрофесійної діяльності — моделювання і вирішення магістрантами реальних навчальних ситуацій з різною формою участі в них студентів поєднується із порівняльним вивченням різних рівнів систем діяльності викладачів закладу вищої освіти. Тут вдало моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої педагогічної діяльності, задається її контекст, у той же час викладачі націлюють магістрантів на формування елементів власної системи діяльності педагога закладу вищої освіти. В рамках цієї видозміни поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів застосовується широкий спектр форм і методів професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти: практичні заняття, імітаційне моделювання навчального процесу у закладі вищої освіти та діяльності викладача, розбір конкретних педагогічних ситуацій та проблемно-методичних завдань, розігрування ролей педагога та студентів, спецкурси і спецсемінари.

Третя видозміна поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів реалізується у системі науково-дослідної роботи студентів (HIPC), на педагогічній і асистентській практиках і під час написання кваліфікаційної роботи шляхом реалізації форми навчально-професійної діяльності, в якій контекст змісту навчання немов би зливається з педагогічною діяльністю у вигляді авторської системи діяльності майбутнього педагога закладу вищої освіти або ж принаймні її суттєвих елементів. Разом із розвитком загальних та фахових компетентностей, що були сформовані на попередніх етапах навчання, формуються такі фахові компетентності:

- здатність застосовувати та розробляти нові підходи до вирішення задач дослідницького та/або інноваційного характеру в сфері освіти й педагогіки;

- здатність проєктувати і досліджувати освітні системи;

- здатність інтегрувати знання у сфері освіти/педагогіки та розв'язувати складні завдання у мультидисциплінарних та міждисциплінарних контекстах;

- критичне осмислення проблем у сфері освіти, педагогіки й на межі галузей знань (Стандарт, 2021, с. 7).

Саме на цьому етапі підготовки магістрів вищої школи найбільш повно і органічно зливаються компетентнісний, контекстний і акмеологічний підходи. Акмеологічний підхід реалізується шляхом порівняльного вивчення під час педагогічної практики ефективних систем діяльності педагогів закладів вищої освіти, націленістю на формування у магістрантів елементів авторської системи діяльності викладача закладу вищої освіти, забезпеченням їхньої високої особистісно-професійної готовності до активної взаємодії зі студентами в якості експерта, «тренера», консультанта, фасилітатора на основі тренінгових студій з техніки коучинга, менторства, фасилітації. До того ж здійснюється фокусування на актуальних рекомендаціях і визнаних ефективних практиках Європейського освітнього простору.

Аналіз поєднання цих підходів показує, що їхня інтеграція є логічним етапом модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти і створює умови для суттєвого підвищення рівня їхньої позитивної мотивації зі здобуття цієї професії, активізації їхньої пізнавальної діяльності, об'єктивізації діагностики формування професійних знань і вмінь на основі програмних результатів навчання. Беручи участь в науково-педагогічних дослідженнях, працюючи в якості викладача закладу вищої освіти в рамках педагогічної практики, маістранти залишаються у позиції тих, що навчаються і в той же час реально навчають студентів, беруть активну участь у науково-методичній і організаційній діяльності кафедри, пізнають нове і застосовують отримані знання.

Досвід роботи з поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів у професійній підготовці майбутніх педагогів закладів вищої освіти підтверджує його позитивні

якості як для маістрантів, так і для викладачів. Він дає синергетичний ефект, бо заохочує студентів до систематичної навчальної роботи, стимулює орієнтацію на більш високі рівні засвоєння, а, отже, забезпечує кращу якість підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти. Узгоджене поєднання цих підходів націлює студентів на самостійне планування та корекцію власної навчальної траєкторії, постійно ставить перед вибором завдань різного рівня складності, заохочує до створення елементів власної авторської системи діяльності в якості майбутнього педагога закладу вищої освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розроблено методичну систему професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти на основі поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів до цієї підготовки. Таке поєднання полягає у стратегічній орієнтації на формування елементів авторської системи діяльності майбутніх педагогів закладів вищої освіти шляхом виділення інтегральної, загальних і фахових компетентностей, які необхідно сформувати у цих фахівців, розробці змісту, форм, методів і засобів цього формування на контекстній та акмеологічній основі.

Зміна структури професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти ґрунтується на трьох видозмінах навчального процесу. Перша видозміна базується на формі навчання академічного типу, в рамках якої відтворюється головним чином академічна форма навчання типу лекції або семінару; у маістрантів формуються в основному загальні компетентності. Проте вже на цьому етапі навчання, особливо на проблемній лекції або семінарі-дискусії, намічається контекст професійної діяльності, моделюються дії викладачів, що обговорюють зі студентами проблемні питання. В рамках другої видозміни застосовується широкий спектр форм і методів професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти: практичні заняття, імітаційне моделювання навчального процесу у закладі вищої освіти та діяльності викладача, розбір конкретних педагогічних ситуацій та проблемно-методичних завдань, розігрування

ролей педагога та студентів, спецкурси і спецсемінари. Найбільш дієвою формою квазіпрофесійної діяльності є моделювання і вирішення магістрантами реальних навчальних ситуацій та порівняльне вивчення різних систем діяльності викладачів закладу вищої освіти.

Третя видозміна поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів реалізується у системі науково-дослідної роботи студентів (НДРС), під час педагогічної практики і написання кваліфікаційної роботи шляхом втілення такої форми навчально-професійної діяльності, в якій контекст змісту навчання поєднується з педагогічною діяльністю у вигляді авторської системи діяльності майбутнього педагога закладу вищої освіти або ж принаймні її суттєвих елементів. Поряд із розвитком загальних та фахових компетентностей, що були сформовані на попередніх етапах навчання, формуються здатності застосовувати та розробляти нові підходи до вирішення задач дослідницького та/або інноваційного характеру в сфері освіти й педагогіки, проектувати і досліджувати освітні системи, здатність інтегрувати знання у сфері педагогіки та розв'язувати складні завдання у мультидисциплінарних та міждисциплінарних контекстах, критично осмислювати наявні проблеми у сфері освіти, педагогіки й на межі галузей знань. Ця модифікація реалізується

шляхом порівняльного вивчення під час педагогічної практики ефективних моделей діяльності педагогів закладів вищої освіти, націленістю на формування у магістрантів елементів авторської системи діяльності викладача закладу вищої освіти, забезпеченням їхньої високої особистісно-професійної готовності до активної взаємодії зі студентами в якості експерта, «тренера», консультанта, фасилітатора на основі тренінгових студій з техніки коучинга, менторства, фасилітації.

Таким чином, інтеграція компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів є логічним етапом модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти. Вона створює умови для суттєвого підвищення рівня їхньої позитивної мотивації зі здобуття цієї професії, активізації їхньої пізнавальної діяльності, об'єктивізації діагностики формування професійних знань і вмінь на основі програмних результатів навчання.

Одним із перспективних напрямків подальшого дослідження ми вбачаємо розробку педагогічних умов формування готовності майбутніх педагогів закладів вищої освіти до професійної діяльності на засадах поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів, створення моделі цього формування, змістовим ядром якої є окреслені вище педагогічні умови.

Література

- Вербицкий А. А. Активные методы обучения в высшей школе: контекстный подход. Москва : Высшая школа, 1991. 204 с.
- Дерека Т. Розвиток акмеології (20-ті роки XX ст. – початок XXI ст.): етапи становлення та їх характеристика. *Освітнологія*. 2017. Вип. 6. С. 76–80.
- Дубасенюк О. А. Акмеологічний підхід як стратегічний орієнтир особистісно-орієнтованої педагогічної освіти. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Житомир-Київ : 2015. Вип. 84. С. 25–30.
- Дубасенюк О. А. Фундаментальна акмеологія: засади вдосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. *Акмеологія в Україні*. 2010. № 1. С. 18–25.
- Іваницький О. І., Панічук М. А., Сичева С. В. Модернізація магістерської підготовки майбутніх педагогів закладів вищої освіти в умовах цифровізації освітнього простору. *Педагогічні науки: теорія та практика*. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 3 (39). С. 69–76.
- Кошарна Н. В. Акмеологічний підхід у становленні професійної компетентності майбутнього вчителя. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. Збірник наук. праць. / Гуманітарний інститут Київського університету ім. Бориса Грінченка. 2011. Вип. 6. URL : <http://www.psych.kiev.ua/> Кошарна_Н._В._Акмеологічний_підхід_у_становленні_професійної_компетентності_майбутнього_вчителя.

- Освітологія: хрестоматія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Укладачі: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. Київ : ВП «Едельвейс», 2013. 744 с.
- Пальчевський С. С. Акмеологія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ : Кондор, 2008. 398 с.
- Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
- Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- Прокопенко А. О. Методологічні підходи до дослідження педагогічної концепції едукції майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 45–54. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-5>*
- Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : автореф. дис. ... д. пед. н. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2008. 42 с.
- Стандарт вищої освіти України. Другий (магістерський) рівень, галузь знань - 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність – 011 Освітні, педагогічні науки. Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.05.2021 р. № 520. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.
- Berns Robert G. and Erickson Patricia M. Contextual Teaching and Learning: Preparing Students for the New Economy. The Highlight Zone: Research and Work. 2001. 5, pp. 1–8. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.453.3887&rep=rep1&type=pdf>
- Devlin Marcia, Samarawickrema Gayani. The criteria of effective teaching in a changing higher education context. *Higher Education Research & Development*. 2010. Vol. 29, No. 2, April. P. 111–124.

References

- Verbickij, A. A. (1991). Active teaching methods in higher education: contextual approach : *Vysshaya shkola* (rus).
- Dereka, T. (2017). Development of acmeology (20s of the XX century – beginning of the XXI century): stages of formation and their characteristics. *Osvitohiia*. Iss.6. 76–80 (ukr).
- Dubaseniuk, O. A. (2015). Acmeological approach as a strategic reference point for personality-oriented pedagogical education. *Problems of Education: collection of scientific works*, 84, 25–31 (ukr).
- Dubaseniuk, O. A. (2010). Fundamental acmeology: principles of improving the professional and pedagogical training of future teachers. *Acmeology in Ukraine*. 1, 18–25. (ukr).
- Ivanytskyi, O., Panichuk, M., Sycheva, S. (2021). The modernization of master's training of future teachers for higher education institutions in the conditions of digitalization of educational space. *Pedagogical Sciences: Theory and Practice* : «Helvetyka» Publishing House. Issue 3 (39), 69–76. (ukr).
- On Higher Education: Law of Ukraine of July 1, 2014 № 1556-VII : Verkhovna Rada of Ukraine <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (ukr).
- On education: Law of Ukraine of September 5, 2017 № 2145-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (ukr).
- Ohneviuk, V. O., & Sysoieva, S. O. (Eds.). (2013). *Educology* : Publishing House PH «Edelweiss» (ukr).
- Paljchevskij, S. S. (2008). *Acmeology : textbook* : Kondor (ukr).
- Prokopenko, A. O. (2021). Methodological approaches to the study of the pedagogical concept of education of future teachers in the conditions of digitalization of education. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia*

- National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 45–54 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-5> (ukr).
- Rybalko, L. S. (2008). Acmeological principles of professional and pedagogical self-realization of the future teacher: abstract of the thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences : H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (ukr).
- Standard of higher education of Ukraine. Second (master's) level, field of knowledge - 01 Education / Pedagogy, specialty - 011 Educational, pedagogical sciences. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 11.05.2021 r. No 520. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzheni-standarti-vishoyi-osviti> (Access.: 05.2022) (ukr).
- Berns, Robert G. & Erickson, Patricia M. (2001). Contextual Teaching and Learning: Preparing Students for the New Economy. The Highlight Zone: *Research and Work*. 5, 1–8. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.453.3887&rep=rep1&type=pdf> (Access.: 05.2022) (eng).
- Devlin, Marcia & Samarawickrema, Gayani. (2010). The criteria of effective teaching in a changing higher education context. *Higher Education Research & Development*. Vol. 29, No. 2, April. 111–124 (eng).

COMBINATION OF COMPETENCE, CONTEXT AND ACMEOLOGICAL APPROACHES TO THE MASTER'S TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Oleksandr Ivanytskyi, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activity, Doctor Of Pedagogical Sciences, Professor, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail : ival0110111958@gmail.com.

Svitlana Ivanytska, Doctor of Historical Sciences, Lecturer in Social Disciplines and the Humanities, Khortytsia National Academy, Pedagogical Vocational College, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail : isvetlana@hotmail.com

Nadiia Suzanska, 2-nd year Master Student, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail : suzanskanadya@gmail.com

A methodical system for professional training of future teachers of higher education institutions has been developed on the basis of a combination of competence, contextual and acmeological approaches to professional training of future teachers of higher education institutions. This combination has a strategic focus on the formation of elements of the elaborated by the authors system of training future teachers of higher education by highlighting the integrated, general and professional competencies that need to be formed in these professionals, developing content, forms, methods and tools of this formation on a contextual and acmeological basis.

The change of the structure of professional training of future teachers of higher education institutions is based on three changes in the educational process. The first change is based on the form of academic-type education, which reproduces mainly the academic form of teaching such as lectures or seminars, and thus undergraduates mainly have the ability to form general competencies. The second modification may be represented as an effective form of quasi-professional activity consisting in modelling and solving real educational situations by undergraduates and the comparative study of different systems of activities of teachers of higher education institutions.

The third change is implemented through a comparative study of effective systems of higher education teachers, aimed at forming in the minds of graduates the elements of elaborated by the article's authors system of higher education, ensuring their high personal and professional readiness for active interaction with students as the experts, «coaches», consultants, facilitators.

Keywords. *Combination of competence, acmeological and contextual approaches, methodological system, competence, future teacher of higher education institutions, professional training.*

Авторський внесок: Іваницький О. І. – 40%, Іваницька С. Г. – 40%, Сузанська Н. С. – 20%.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.16.2022

Унікальність тексту 92 % (Unicheck ID1012301828)

© Іваницький Олександр Іванович, Іваницька Світлана Григорівна, Сузанська Надія Сергіївна, 2022

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-4>

УДК 378.015.31

Біолетта Валеріївна Лаппо

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9523-1295>

доктор педагогічних наук,

професор кафедри педагогіки і психології

Коломийського навчально-наукового інституту

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

м. Коломия, Україна

lappo37@ukr.net

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Наукова стаття висвітлює результати пошуку з вирішення проблеми формування духовних цінностей студентів в умовах освітнього процесу сучасного закладу вищої освіти. Визначено дефініції «духовні цінності студентської молоді» та конкретизовано структурні компоненти цього особистісного утворення. У статті презентовано низку педагогічних умов, форм і методів побудови формуючого освітнього процесу, які сприятимуть духовно-ціннісному самоствердженню особистості студента. Крім цього, у статті розкрито зміст, особливості та етапи організації педагогічної підтримки студентської молоді з формування в них духовних цінностей.

Ключові слова: студентська молодь, гуманістичні засади, духовні цінності, педагогічна підтримка, заклад вищої освіти.

Вступ. Орієнтація української держави на розбудову глобального Європейського простору вимагає, зокрема, істотних змін у системі вищої освіти: створення такого освітнього середовища, яке забезпечувало б формування особистості нового типу, яка відрізняється розвиненими духовними цінностями, гідністю, відповідальністю, толерантністю, людяністю та милосердям. Оскільки головним суб'єктом інноваційного розвитку вищої освіти й суспільства у сучасних умовах є студент, то проблема формування духовних цінностей здобувачів вищої освіти набуває актуальності.

У дослідженнях багатьох українських вчених визначено методологічне підґрунтя духовного становлення і розвитку особистості. Аналіз

дослідницького доробку О. Безкоровайної (2017), М. Безуглої (2015), І. Беха (2003, 2012), В. Тернопільської (2009) та інших засвідчує актуальність проблеми визначення духовних цінностей особистості в контексті педагогіки та зумовлює доцільність обґрунтування гуманістичних засад процесу формування духовних цінностей студентської молоді в осередку вищої школи (Безугла, 2015; Тернопільська, 2009). Особистісно зорієнтовані, студентоцентризовані освітні впливи створюють середовище формування духовних цінностей (О. Безкоровайна (2017), О. Жирун (2011), О. Малихін (2009)).

Водночас аналіз педагогічної теорії й освітньої практики засвідчує недоліки розбудови

освітньо-розвиткової системи ЗВО, простежується недостатній рівень орієнтації програмно-технологічних засобів на формування у здобувачів духовних цінностей та залучення третього сектору до розв'язання цієї проблеми.

Мету статті вбачаємо у визначенні структурних компонентів духовних цінностей особистості, психологічні механізми та педагогічні передумови їх формування в період навчання в закладі вищої освіти.

Для досягнення означеної мети було залучено низку **методів**: аналіз психологічної та педагогічної літератури; для уточнення змісту базових понять дослідження були використані методи порівняння, класифікації та узагальнення; для концептуалізації основних положень дослідження використані методи систематизації та теоретичного узагальнення.

Структурні компоненти духовних цінностей особистості та психологічні механізми передумови їхнього формування. Поняття «духовні цінності студентської молоді» визначаємо «як інтегральне особистісне утворення, спрямоване на інших людей (відповідальність, толерантність, милосердя) та на себе (гідність, самодостатність), що робить поведінку конструктивною та забезпечує можливість здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адаптацію та самореалізацію особистості в суспільстві» (Лаппо, 2018).

Студентський вік є оптимальним для розвитку ціннісно-смислових структур свідомості особистості, для їхнього прояву в практичній діяльності й поведінці особистості. Він відрізняється зростанням ролі відповідальності за свої цінності та життєві вибори, зміцнюються такі якості, як ініціативність, рішучість, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння керувати собою, підвищується інтерес до духовно-моральних проблем.

Формування духовних цінностей у студентів потребує розгляду змістової структури цього інтегрального утворення. Її можна репрезентувати взаємозумовленими й взаємопов'язаними компонентами: емоційно-ціннісним, когнітивним, праксичним.

Визначення структурних компонентів обумовлене концептуальним положенням про

діалектичну єдність інтелектуального й емоційного чинників свідомості. Адже без знань про духовні цінності неможливо сформувати ставлення до них. Водночас без емоційного сприйняття, позитивного ставлення та інтересу до духовних цінностей виникнуть труднощі в опануванні знаннями. Цим пояснюємо виокремлення когнітивного компоненту, що визначає опанування уявленнями й знаннями про означений феномен.

Опановані уявлення й знання надають можливість сформувати ставлення особистості до предмету пізнання. Складається емоційне (позитивне чи негативне) налаштування, утворюються суб'єктивні критерії оцінювання, які визначатимуть сприйнятливості до формування духовних цінностей. Отож, емоційно-ціннісний компонент передбачає позитивне ставлення до змісту і проявів духовних цінностей.

Одержані знання й позитивне ставлення знаходять відображення на практиці. Відтак здатність реалізовувати духовні цінності у повсякденному житті й професійній діяльності зумовлює виокремлення праксичного компоненту. Водночас слід враховувати, що духовні цінності акумулюються в таких якостях особистості, як: відповідальність, милосердя, толерантність, гідність, самодостатність. Привласнення юнаками і дівчатами таких цінностей забезпечує ефективність взаємодії, спілкування з ровесниками, близькими й знайомими людьми, їх успішну самореалізацію й адаптацію в суспільстві.

Емоційно-ціннісний компонент духовних цінностей студентів виявляється через ціннісне ставлення юнаків і дівчат до себе, інших, навколишньої дійсності та є орієнтиром у їх духовному зростанні. Він передбачає також гуманістичну установку на взаємодію; виявлення толерантності, милосердя, відповідальності; розвинуту емпатію; позитивну «Я-концепцію»; емоційну саморегуляцію.

Формування духовних цінностей у студентів неможливе без емоційних переживань, адже саме вони і розвивають ціннісне ставлення до цього феномена. Це зумовлено тим, що у юнацькому віці вже набутий значний досвід емоційного життя. Студентська молодь не лише

вміє керувати своїми емоціями, давати моральну оцінку прагненням, а й свідомо намагається виховати в собі високоморальні почуття. Самооцінка вчинків і почуттів, прагнення до морального ідеалу – все це розвиває й поглиблює найважливіше з моральних почуттів – почуття обов'язку, виробляє здатність давати собі моральну оцінку – совість.

Духовні цінності є смисловими утвореннями, що спрямовані на інших людей та себе. Саме тому вони завжди пов'язані з емоційним контактом між двома суб'єктами. Адекватно відображаючи почуття іншої людини, сигналізуємо, наскільки розуміємо її внутрішній стан. Продуктивність взаємодії, розуміння залежить у таких випадках не стільки від фактичної інформації, як від установок, почуттів, емоційних виявів. З огляду на це, надзвичайно важливими в процесі міжособистісної взаємодії є здатності особистості виявляти милосердя, толерантність, цілеспрямовано виражати емоції та довільно керувати їхнім проявом, здатність емоційно відгукуватися на переживання іншого, вміння використовувати емоційну експресію як засіб спілкування. Крім цього, важливості набувають здатності до адекватного сприйняття, розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, усвідомлення, а також самоконтроль емоцій, рефлексія емоційних станів (Четверик-Бурчак, 2015, с. 141).

У зв'язку із зростанням у студентському віці самоконтролю й самокритики своєї поведінки змінюються форми прояву почуттів. Зміни й новоутворення в почуттях є свідченням зрілості молодих людей, їх духовного зростання. Вони є проявом формування їх свідомості й самосвідомості, їх інтересів, зокрема інтересу до самого себе, інших людей, до власних і чужих переживань. Студентській молоді властива здатність співпереживати, розуміти й відгукуватися на переживання іншої людини. Варто зазначити, що почуття особистості не просто переживаються нею, а виражають її суб'єктивне ставлення до певних явищ дійсності, осіб, вони стають мотивами її вчинків (Тернопільська, 2009, с. 143).

Духовні цінності розглядаємо, передусім, як особистісне утворення студента, що

віддзеркалюється в його переконаннях, поглядах, потребах, мотивах, почуттях, взаємостосунках. Вони є інструментом самореалізації студента у взаєминах з іншими людьми. Важливим у розвитку емоційно-ціннісного компонента є усвідомлення молодими людьми власних можливостей, потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій.

Прагнення до самореалізації, самовизначення та самоствердження належать до одних із найважливіших потреб здобувачів вищої освіти і є умовою їх гармонійного духовного розвитку, адже уявлення про себе та своє «Я» породжує потребу в реалізації своїх здібностей та можливостей (Малихін, 2009, с. 160–161).

Емоційно-ціннісний компонент духовних цінностей є комплексом мотивів, що спонукають молодих людей до взаємодії, становлення активної життєвої позиції, самопізнання, самовдосконалення. Насамперед, до зовнішніх мотивів духовних цінностей належать соціальні мотиви, широко представлені (бажання посісти певне місце в суспільстві, підвищити соціальний статус, мотиви особистісної самореалізації й престижу) та вузько представлені (прагнення мати певний статус у конкретній соціальній групі). До внутрішніх належать мотиви пізнавальні, самоствердження, ідентифікації з іншою людиною, саморозвитку й самоактуалізації (йдеться про прагнення до самовдосконалення, бажання підвищити свої індивідуальні можливості, реалізувати індивідуальний потенціал), афіліації (прагнення встановлювати взаємини з іншими людьми), особистісного зростання (здатність володіти собою в будь-яких ситуаціях) (Занюк, 2002, с. 75).

Формування духовних цінностей студентів зумовлене складною ієрархізованою системою суспільно значущих і особистісних мотивів; у ній вищим рівнем мотивації є перетворення потреби на свідомий інтерес, особистісну цінність, а цінності – у мету діяльності. Розвиток мотивів духовних цінностей здійснюється в напрямі від зовнішніх спонук до появи власних мотиваційних утворень. Але про сформованість духовних цінностей студентів слід говорити лише тоді, коли у процесі взаємодії, спілкування інша особистість для них виступає об'єктом ціннісного ставлення,

що виявляється у визнанні її потреб, інтересів; орієнтації на позитивне в людині.

Важливою умовою успішного формування духовних цінностей студентів є ідентифікація, емпатія. У процесі ідентифікації передусім відбувається міжособистісна регуляція поведінки юнаків і дівчат, уподібнення, ототожнення партнерів по спілкуванню і, як наслідок, – взаєморозуміння. Феномен ідентифікації належить до найзначніших і найяскравіших процесів людського спілкування. Зокрема О. Жирун розглядає ідентифікацію як процес, за допомогою якого один суб'єкт уподібнюється до іншого, приймаючи його цінності, погляди, установки, життєвий досвід, а також специфічні форми його поведінки (Жирун, 2011, с. 110).

Емпатія, на наше переконання, є одним із ключових механізмів, що опосередковує формування в студентів духовних цінностей. Емпатійне спілкування вчені розглядають як виконану за іншого інтроспекцію або здатність виокремлювати, відтворювати, відчувати, бачити, а також реагувати на почуття та переживання інших людей. Складноструктурований феномен емпатії включає емоційний, поведінковий та когнітивний компоненти. А. Зимянський (2015) зазначає, що емпатія, як когнітивне явище, це спосіб розуміння іншої людини, спрямований на аналіз її особистості, й не тільки осмислене, але й інтуїтивне пізнання її емоційних переживань. Також емпатія відіграє велику роль у відносинах учасників соціальної взаємодії, в сприйнятті ними один одного, у встановленні взаєморозуміння між ними (Лещук, 2021, с. 179). Емпатія як емоційне явище – це здатність особи проникати в афективні прояви іншої людини, а саме: відчувати співчуття до її переживань, виявляти здатність прилучатися до емоційного життя іншої людини, відчувати її емоційне благополуччя чи негаразди, розділяти емоційні стани. Поведінковий компонент емпатії виявляється в здатності особи «вкладати» себе в іншого, його підтримка й активна допомога.

Емпатія, як важливий чинник духовного розвитку здобувача вищої освіти, є ефективним засобом розкриття, засвоєння й збалансованості соціальних норм, а також внутрішнього змісту

міжособистісних взаємин. Вона є умовою адекватного розуміння навколишнього світу. Прояв емпатії в процесі міжособистісної комунікації свідчить про налаштування студента на входження в його прихований зміст, стан іншої людини. Це відображається насамперед такими невербальними засобами, як жести, пози та інтонація. Ми спостерігаємо в цьому залежність: чим вищою є загальна культура особистості, тим інтенсивнішою стає здатність співчувати та співпереживати людям. Альтруїстичні мотиви витісняють егоцентричні емоції. Співчуття до горя іншої людини та дійова співучасть у її долі збагачують та розвивають міжособистісні взаємини. Таким чином, доходимо думки про те, що здатність співчуття та співпереживання, здатність радіти за іншого, а отже, і вміння поставити себе на його місце – ключове, що визначає добру людину. У такий спосіб за умови ідентифікації й емпатії враховується поведінка іншої людини, проте результат спільних дій буде різним. З одного боку (ідентифікація) – зрозуміти партнера зі спілкування, ставши на його позицію, діючи відповідно до неї; з іншого (емпатія) – зрозуміти його, враховуючи його точку зору, співчувати йому, проте діяти по-своєму.

Для розвитку емоційно-ціннісного компонента духовних цінностей у студентів необхідно розвивати гуманістичну установку на інтерес до іншої людини, готовність вступати у взаємодію із нею, а також розвивати емпатію, ідентифікацію, позитивну «Я-концепцію», інтерес до власного внутрішнього світу.

Слід зазначити, що духовні цінності ґрунтуються на певному рівні знань, зміст яких розкривається в розумінні студентами сутності духовних цінностей особистості (відповідальність, милосердя, толерантність, гідність, самодостатність). Одним із важливих складників когнітивного компонента є рефлексія, яка передбачає знання суб'єкта про себе і свою діяльність, а також про те, як він і його діяльність сприймаються оточуючими. Рефлексія як здатність до самопізнання, самооцінки, самоставлення, самовиховання, саморегуляції надає можливість особистості дослідити власне психічне життя ніби зі сторони. У процесі рефлексії об'єктом аналізу є результати набутого

духовного досвіду. Рефлексія як самоаналіз є інструментом самоконтролю, вияву в поведінці відповідальності, гідності, толерантності, милосердя, самодостатності особистості. На думку І. Беха, рефлексія розгортається як розмірковування суб'єкта не лише у площині його життєвого сьогодення з властивими йому особистісними цінностями, бажаннями, прагненнями, а й у площині досягнення можливих вищих духовних надбань. І чим глибша і різнобічніша рефлексія, тим диференційованіше «Я». Від глибини рефлексії залежить емоційне ставлення особистості до об'єктів, які належать до сфери її духовних утворень (цінності пізнання, діяльності, спілкування). При цьому ті позитивні емоції, які виникають, можуть стати новою самоцінною мотивацією «Я самостійно змінюватиму себе духовно» (Бех, 2012, с. 48–59). Знання про духовні цінності є необхідною, але недостатньою умовою їх формування в юнаків і дівчат. Ці знання мають стати їх переконаннями. З огляду на це дослідники наголошують на емоційно-ціннісній основі знань, оскільки лише тоді знання внутрішньо засвоюються, коли їх переживають студенти як цінність, стають для них внутрішніми мотивами поведінки.

Практичний компонент духовних цінностей студентів характеризує прояв двох (когнітивного та емоційно-ціннісного) компонентів у їх поведінці. Насамперед – це сукупність практичних дій, учинків, завдяки яким студенти реалізують предмет духовних цінностей чи добирають засоби для цього. Духовні цінності в контексті цього аспекту дослідження розглядаємо як вибір і реалізацію студентами способів взаємодії з навколишнім світом, пошук сенсу в цій взаємодії, що виражене в єдності знань, умінь і навичок відповідальності, толерантності, милосердя, гідності, самодостатності, нагромадження в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

У зв'язку з цим практичний компонент духовних цінностей студентів репрезентовано через оволодіння ними певним досвідом, що складається з п'яти компонентів:

1. Ціннісний досвід: інтереси, ідеали, переконання, соціальні норми. Він орієнтує зусилля юнаків і дівчат на формування духовних цінностей (у нашому випадку він є

вираженням морального ідеалу й зразком вихованця з високим рівнем розвитку духовних цінностей).

2. Досвід рефлексії: співвідношення знань про свої можливості, самого себе з вимогами діяльності (у контексті нашого дослідження – з вимогами соціально-комунікативної діяльності).

3. Досвід звичайної активізації: адаптація до певної ситуації, спілкування, взаємодії, змін умов, орієнтація на визначені умови в досягненні успіху (допомагає пристосувати свої зусилля з метою розв'язання значущих завдань, зокрема готовності до особистісного й життєвого самовизначення).

4. Операційний досвід: уміння відповідальності, толерантності, милосердя, гідності, самодостатності, а також уміння саморегуляції (об'єднання конкретних знарядь перетворення ситуації і своїх можливостей).

5. Досвід співробітництва: формується у взаєминах і спілкуванні студентів з ровесниками, іншими людьми, сприяє об'єднанню зусиль, спільному вирішенню завдань та передбачає суб'єкт-суб'єкту взаємодію.

Усі п'ять компонентів суб'єктивного досвіду становлять цілісну систему життєвого досвіду студента як суб'єкта взаємодії, спілкування, життєвого самовизначення.

Практичний компонент духовних цінностей формується в процесі спілкування студентів і пов'язаний з різноманітною діяльністю, що виражена в умінні вихованців використовувати у взаємодії, спілкуванні свої соціальні, комунікативні властивості, у вміннях, пов'язаних із розумінням, урахуванням у міжособистісній взаємодії, спілкуванні особливостей іншої людини, вмінні встановлювати, підтримувати контакт, передавати й перехоплювати ініціативу в спілкуванні, постійно стимулювати як власну активність, так і активність свого співрозмовника; вміти долати психологічні бар'єри; прогнозувати можливий розвиток ситуації, у межах якої розгортається комунікація; обирати адекватний стиль поведінки, жести, міміку тощо.

Значна роль у формуванні духовних цінностей студентів належить суспільно значущій спільній діяльності. Йдеться про провідну референтну групу, в якій міжособистісні взаємини

зумовлені її змістом. Спільна діяльність передбачає систему взаємодії між ровесниками та сприяє встановленню позитивних взаємин між ними, уможлиблює їх духовне, особистісне зростання та є засобом розширення соціальних контактів студентів та їх успішної соціальної адаптації. У цьому зв'язку, як стверджує Л. Орбан-Лембрик (2002, с. 53), саме в групі виникає найсприятливіша ситуація для духовного розвитку студента. Насамперед спільна групова діяльність передбачає систему взаємодії між однокласниками, між конкретним студентом та групою як спільним суб'єктом, засобом й умовою формування якого є міжособистісне спілкування. Таким чином складається система взаємодій індивідуальних та колективних потреб, мотивів, цілей, інтересів, цінностей, що регулюють вироблення певних норм та правил поведінки. Якщо ядром спрямованості колективної діяльності є цілі, значущість яких усвідомлюють усі, і домінують мотиви діяльності, то джерелом колективних цілей і мотивів є ціннісні орієнтації, що формуються в процесі прийняття групою цінностей суспільства (Лаппо, 2018).

Практичний компонент духовних цінностей відображений також у рівнях сформованості й стійкості духовних якостей студентської молоді (гідності, милосердя, толерантності, відповідальності, самодостатності), що роблять їх поведінку конструктивною, а також є вираженням їх здатності відповідати за свої дії, контролювати власні емоційні стани, жити в соціумі, співпрацювати, здійснювати на основі рефлексії вибір ситуації, проявляти толерантність у взаєминах. Цей компонент пов'язаний також із необхідністю формувати в студентів навички саморегуляції емоцій, поведінки у спілкуванні, взаємодії. Основна функція діяльності полягає в тому, що в ній набувається соціальний досвід, досвід ставлення студентів до самого себе, людей, світу, формуються соціально-комунікативні вміння. Для організації конструктивної діяльності студентів слід насамперед сформувати в них усвідомлення необхідності й прагнення виявляти соціально-комунікативну культуру в щоденних міжособистісних взаєминах, а також опановувати її механізми.

Вияв духовних цінностей студентами поєднує можливості вибору різноманітних варіантів способів діяльності або поведінки, які є адекватними до конкретних взаємовідносин, а також тих умов, за яких вони здійснюються. Студент, обираючи різновид діяльності або поведінку, мусить встановлювати нові зв'язки з іншими людьми, саме тому будь-який змістовний індивідуальний акт вибору є моментом функціонування спільності, до якої він включений, показником його потреби в спілкуванні, взаємодії. Саме тому взаємостосунки та комунікацію не можна нав'язати ззовні. Для цього потрібно, щоб вони народжувалися й розвивалися як результати активності самої особистості, яка усвідомила відповідальність за їхнє удосконалення.

Педагогічна підтримка студентів як умова формування в них духовних цінностей.

Педагогічна підтримка особистості є предметом розгляду в контексті різних психологічних і педагогічних напрямків: концепція «відносин, які допомагають» К. Роджерса, екзистенціальна психологія та педагогіка (Л. Франкл, О. Більнов та інші), ідея «посилення існування іншого» С. Рубінштейна, концепція персоналізації А. Петровського й надситуативної активності В. Петровського (Петровський, 1978).

Під педагогічною підтримкою розуміємо діяльність суб'єктів освітнього процесу, яка спрямована на надання превентивної та оперативної допомоги. Сутність цієї діяльності полягає у співучасті дорослого в життєвому самовизначенні студента, у підготовці до здійснення ним морального вибору, у наданні допомоги в конкретних ситуаціях, кризових ситуаціях, а також у саморозкритті й усуненні суб'єктивних перешкод розвитку. Метою педагогічної підтримки виступає усунення перешкод, які виникають на шляху особистісного становлення здобувачів вищої освіти. У більш широкому сенсі педагогічна підтримка полягає у створенні сприятливих умов для розвитку моральної свідомості студентів, розкриття й реалізації їхніх задатків, формування здатності до самостійних дій і морального самовизначення (Лаппо, 2018). У нашому дослідженні розглядаємо педагогічну підтримку як важливу

умову формування духовних цінностей студентів закладів вищої освіти.

Педагогічна підтримка студентів щодо формування духовних цінностей повинна мати системний характер і включати такі фактори: необхідність оптимізації спілкування й підвищення рівня особистісного розвитку викладача; можливість вияву індивідуального стилю спілкування; прагнення суб'єктів до саморозвитку.

В індивідуальній підтримці студента щодо вияву духовних цінностей можна виділити п'ять взаємозалежних етапів: діагностичний, змістом якого є з'ясування проблем розуміння й продукування духовних цінностей у міжособистісних взаєминах; змістом пошукового етапу є спільний пошук способів і причин розв'язання проблем виявлення духовних цінностей у міжособистісних взаєминах; проектувальний – налагодження взаємин з метою наближення до вирішення проблеми виявлення духовних цінностей у взаєминах; діяльнісний – взаємодія викладача та студента в побудові власного алгоритму виявлення духовних цінностей у взаєминах; рефлексивний – аналіз спільної діяльності щодо проблеми виявлення духовних цінностей студентом, обговорення отриманих результатів, способів розв'язання проблеми. Кожен етап педагогічної підтримки передбачає розробку різноманітних форм, методів, засобів освітньої діяльності, за допомогою яких здійснюють педагогічну підтримку студента з метою формування в нього духовних цінностей.

Засадами реалізації заходів педагогічної підтримки є орієнтація на здатність до самостійного вибору щодо вияву вчинку-милосердя, вчинку-толерантності, вчинку-гідності, вчинку-відповідальності у взаєминах, а також згода студентів на допомогу й підтримку.

Педагогічну підтримку студентів можна також визначити як допомогу викладача, куратора академічної групи, спрямовану на розвиток глибокої внутрішньої мотивації здобувачів освіти до формування духовних цінностей, самоосвіти, самовиховання, полегшення адаптації до умов сучасного освітнього процесу. Усе це буде сприяти чіткому

усвідомленню студентами власних індивідуальних, потенційних особливостей.

Реалізацію умови педагогічної підтримки здійснюють в освітньому процесі закладу вищої освіти за такими принципами:

1) принцип фасилітації (забезпечення групи професійної підтримки – викладачів, кураторів академічної групи, методистів);

2) принцип діалогічності взаємодій (взаємодія всіх учасників носить характер діалогу, у якому кожен учасник має рівні можливості висловитися й кожен може бути почутий);

3) принцип рефлексивності (проведення студентом і групою підтримки аналізу й корекції власної поведінки та взаємодії з однокласниками);

4) принцип особистісно орієнтованого навчання і виховання (забезпечення права на свободу вибору ціннісної позиції, на можливість його дійового здійснення за наявності установки на подолання дисгармонії у взаємодії);

5) принцип зворотного зв'язку теоретичної підготовки й практичної діяльності, який передбачає, з одного боку, осмислення та застосування теоретичних знань у повсякденній діяльності, а з іншого боку, – закріплення емпіричних знань, які були отримані під час вивчення теоретичних дисциплін;

6) послідовність – поетапне засвоєння всіх структурних компонентів духовних цінностей особистості, почергове оволодіння уміннями відповідальності, толерантності, милосердя, гідності й самоповаги;

7) наступність – поетапне освоєння нового здійснюється на основі досвіду, набутого на попередніх етапах практичної підготовки; взаємозв'язок усіх видів практики;

8) динамічність – поступове ускладнення завдань різних видів освітньої діяльності, розширення спектра завдань із розвитку індивідуального стилю формування духовних цінностей студентів.

Принципи педагогічної підтримки мають реалізовуватися у процесі всіх видів діяльності й передбачати: проведення роз'яснювальної роботи зі студентами щодо формування в них духовних цінностей, здійснення аналізу основних

помилкових суджень про такий феномен; формування позитивної установки студентів на духовний розвиток; надання допомоги майбутнім фахівцям під час складання індивідуального плану формування духовних цінностей; діагностику сформованості духовних цінностей студентів за розробленими показниками, ознайомлення студентів з результатами діагностики та консультування з приводу вдосконалення рівня сформованості духовних цінностей (Лаппо, 2018).

Необхідно розробити пам'ятку для студента, яка б містила характеристику процесу формування духовних цінностей, зміст, критерії сформованості такого феномена, поради з приводу підвищення ефективності формування духовних цінностей. Доцільним також є використання тренінгових вправ, різних видів технік, які забезпечують зворотний зв'язок на етапі обговорення: опис відчуттів та емоцій у процесі програвання певної ролі, прийом обговорення спогадів про власний життєвий досвід, пов'язаний з подібною ситуацією чи проблемою, спостереження за собою з боку; проведення зі студентами різноманітних тестових методик на виявлення індивідуально-типологічних особливостей, професійно значущих та особистісних рис. Такі методики спрямовані на розвиток духовних умінь, емпатійного слухання, позитивної «Я-концепції» майбутнього фахівця; передбачають здійснення студентом самооцінки власної вербальної та невербальної комунікації, іміджу, конфліктності, виявлення бар'єрів у взаємодії. На основі результатів зазначених методичних діагностик потрібно надати студенту рекомендації з приводу самовиховання, самоосвіти (Лаппо, 2018).

З метою забезпечення педагогічної підтримки та постійного зворотного зв'язку зі студентами доцільним є розроблення програми-тренажера, яка орієнтована насамперед на організацію міжособистісної взаємодії між викладачем та студентами. О. Жирун (2011) зазначає, що в її основі має лежати ідея конструктивістської педагогіки, яка прагне створити для студентів насичене середовище, що розширює можливості пошуку власного «Я».

Пропонуємо розроблену в нашому дослідженні модель педагогічної підтримки як ціннісно орієнтовану стратегію формування духовних цінностей студентів. На першому етапі увагу студентів необхідно акцентувати на виявленні вчинків відповідальності, толерантності, милосердя, гідності у взаєминах, що вимагає осмислення. Виявлення духовних цінностей здійснюється на основі аналізу різноманітних культурних цінностей: цінностей мистецтва, повсякденної культури взаємин студентів з одногруппниками, однокурсниками, друзями.

Другий етап педагогічної підтримки пов'язаний із пошуком студентами власного розуміння духовних цінностей. На цьому етапі основну увагу потрібно зосереджувати на їхній орієнтації на гуманістичні цінності та формування духовності студентів.

Третій етап – діалогічний, спрямований на створення студентами власного алгоритму виявлення духовних цінностей у взаєминах. Поділяючи думки О. Безкоровайної (2017), яка вивчала вплив педагогічної підтримки на пошук здобувачами освіти ціннісного сенсу життя, вважаємо, що важливою умовою формування духовних цінностей у студентів є позиція педагога, який здатний зрозуміти, прийняти й визнати. На цьому етапі студенти створюють власний алгоритм виявлення духовних цінностей, порівнюючи його з поглядами друзів, товаришів, одногруппників, близьких людей (с. 86).

Четвертий етап – рефлексивний, пов'язаний з аналізом спільної діяльності з розв'язання моральних проблем щодо виявлення духовних цінностей у взаєминах. Необхідність цього етапу зумовлена незавершеністю діалогу, готовністю студентів до обміну духовними цінностями. Роль викладача на цьому етапі полягає в наданні здобувачам вищої освіти можливостей для самовизначення в ставленні до духовних цінностей.

Висновки. Процес розвитку духовних цінностей здобувачів вищої освіти в інституціональних умовах передбачає розкриття юнаками і дівчатами власних особистісних характеристик, самопізнання та самоусвідомлення можливостей до творчої

життєбудови. Духовні цінності визначаються ціннісними орієнтирами, взаємостосунками з оточуючими, моральними переконаннями, здатністю студентів організовувати власну життєдіяльність відповідно до соціально прийнятих норм поведінки. Інакше можна сказати, що соціум і особа зв'язуються моральними якостями, які представляють духовні цінності в емоційно закріпленій формі.

Важливою умовою формування духовних цінностей студентів закладів вищої освіти є педагогічна підтримка студентів у моральному самовизначенні, вияві духовних цінностей. Педагогічна підтримка має цінність, якщо вона своєчасна, адресна, тактовна, грамотна, дозована й повсякденна, а головне – якщо вона в усіх випадках повною мірою працює на перспективу та виконує своє виховне призначення.

Педагогічний супровід формування духовних цінностей студентів має мати

системний характер і включати такі чинники: необхідність оптимізації спілкування та підвищення рівня розвитку особистості вчителя; можливість виявити індивідуальний стиль спілкування; наявність гнучкого та творчого підходу до проблем навчальної взаємодії; прагнення суб'єктів до саморозвитку. В індивідуальній підтримці здобувачів вищої освіти щодо розкриття духовних цінностей можна виділити п'ять взаємопов'язаних етапів (діагностичний, пошуковий проектування, діяльнісний; рефлексивний), кожен з яких передбачає розробку різноманітних форм, методів, засобів виховної діяльності.

Перспективи подальшого дослідження репрезентованої у статті проблеми пов'язані з поглибленим концептуальним аналізом духовних цінностей особистості в умовах післявоєнної розбудови української держави, особливостей їхнього формування в студентській молоді різного гендеру.

Література

- Безкоровайна О. В. Проблема виховання толерантної особистості в умовах полікультурності сучасного освітнього простору. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 1(89), С. 85–89.
- Безугла М. В. Формування у студентської молоді духовно-культурних цінностей освіти: дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Київ, 2015. 278 с.
- Бех І. Д. Виховання особистості (Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади). Київ : Либідь. 2003. 326 с.
- Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав. 2012. 304с.
- Жирун О. А. Моральна свідомість у професійному становленні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. Київ, 2011. № 1. С. 109–112.
- Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 421 с.
- Зимянський А. Р. Психологічні умови розвитку моральної самосвідомості підлітків: дис... канд. психол. наук : 19.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2015. 212 с.
- Лаппо В. В. Особливості формування духовних цінностей студентської молоді в позааудиторній діяльності закладу вищої освіти. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 64: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 115–120. URL : <http://hdl.handle.net/123456789/7247>
- Лещук Г. В. Сутнісні характеристики емпатії як професійно значущої риси соціального працівника. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна*

- академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 1(4). С. 176–184. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-4-16>
- Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. 387 с.
- Орбан-Лембрик Л. Е. Структура комунікативного потенціалу особистості. *Психологічні перспективи*, 2002. № 2. С. 53–61.
- Петровский А. В. Социальная психология. Москва: Просвещение. 1978. 396 с.
- Тернопільська В. І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: дис... док. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2009. 414 с.
- Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості: дис... канд. психол. наук: 19.00.01/ Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара. Дніпропетровськ, 2015. 238 с.

References

- Bezkorovaina, O. V. (2017). The problem of upbringing tolerant personality in conditions of multiculturalism of modern educational space. *New Pedagogical Thought*, 1 (89), 85–89. (ukr)
- Bezugla, M. V. (2015). Formation in the student youth of spiritual and cultural values of education. (Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences). Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. (ukr)
- Bech, I. D. (2003). *Upbringing personality (Book 2: Personally oriented approach: scientific and practical principles)* : Lybid. (ukr)
- Bech, I. D. (2012). *Personality in the space of spiritual development*: Akadempubl. (ukr)
- Zhyrun, O. A. (2011). Moral consciousness in professional development. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Philosophy. Psychology. Pedagogics*, 1, 109–112. (ukr)
- Zymianskyi, A. R. (2015). *Psychological conditions of the development of moral consciousness of adolescents*. (Dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences), Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (ukr)
- Zaniuk, S.S. (2002). *Psychology of motivation: manual*: Lybid. (ukr)
- Leshchuk, H. V. (2021). Essential characteristics of empathy as a professionally significant feature of a social worker. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 1(4). 176–184. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-4-16> (ukr).
- Malykhin, O. V. (2009). Organization of independent educational activity of students of higher educational institutions: theoretical and methodological aspect. (Monograph) Kryvyi Rih : Publishing House. (ukr)
- Orban-Lembryk, L. E. (2002). The structure of the communicative potential of personality. *Psychological Perspectives*, 2, 53–61. (ukr)
- Lappo, V. V. (2018). Peculiarities of the formation of spiritual values of student youth in extracurricular activities of a higher education institution. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*. Issue 64: collection of scientific works / Ministry of Education and Science of Ukraine, National. Pedagogical Dragomanov University :

Publishing House of National. Pedagogical Dragomanov University 115–120 <http://hdl.handle.net/123456789/7247> (ukr).

Petrovskyi, A. V. (1978). Social psychology : Prosvescheniye. (rus)

Ternopil'ska, V. I. (2009). System of instilling social and communicative culture of pupils of a secondary school in extracurricular activities. (Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences), Institute for Educational Problems of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (ukr)

Chetvernyk-Burchak, A. G. (2015). Mechanisms of the influence of emotional intelligence on the success of a person's life. (Dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences), Dnipropetrovsk National University named after O. Honchar. (ukr)

HUMANISTIC PRINCIPLES OF FORMING SPIRITUAL VALUES OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Violetta Lappo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Kolomyia Educational Scientific Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Kolomyia, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, e-mail: lappo37@ukr.net

The article is devoted to the problems of forming spiritual values of students in the educational process of higher education institution. The author defines the term "spiritual values of student youth" and specifies the structural components of this personal complex of features. The article presents a series of pedagogical conditions, forms and methods of education that will promote the spiritual and value self-affirmation of the student's personality. The author reveals the content and peculiarities of pedagogical support in the process of forming the spiritual values of student youth in the center of modern high school education.

The process of developing the spiritual values of higher education students in institutional settings involves the disclosure of young men and women's own personal characteristics, self-knowledge and self-awareness of the possibilities for a creative life structure. Spiritual values are offered by socially valuable landmarks, relationships with others, moral beliefs, students' ability to organize their own life activities in accordance with accepted norms of behavior. In addition, it can be said that society and the individual are connected by moral qualities that represent spiritual values in an emotionally fixed form. An important condition for the formation of spiritual values of students of higher education institutions is pedagogical support of students in moral self-determination, individual spiritual values. Pedagogical support has value if it is willful, targeted, tactful, competent, dosed, has everyday nature, and most importantly, if it fully works for the perspective and fulfills its educational purpose in all cases. Pedagogical support for the formation of students' spiritual values should be systematic and include the following factors: the need to optimize communication and increase the level of the teacher's personality development; the ability to define an individual communication style; availability of a flexible and creative approach to the problems of educational interaction; the subjects' desire for self-development. In the individual support of students of higher education for the disclosure of their spiritual values, five interrelated stages can be distinguished (diagnostic, exploratory design, active; reflective), each of which ensures the development of various forms, methods, and means of educational activity.

Key words: spiritual values, student youth, pedagogical conditions, pedagogical support, higher education institution.

Стаття надійшла до редакції / Received 20.02.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 90,5 % (Unicheck ID1012183770)

© Ланно Віолетта Валеріївна, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-5>

УДК 378:364

Леся Вікторівна Лебедик
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна
lebedyk_lesya@ukr.net

ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ АНТОНА МАКАРЕНКА У ПІДГОТОВКУ МАГІСТРІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У науково-методичній статті розкриваються важливі аспекти використання педагогічної спадщини А. Макаренка у проєктуванні змісту підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності; виокремлені вимоги до проєктування змісту підготовки спеціальності 231 Соціальна робота; запропоновано зміст магістерської підготовки будувати на основі вимог модульної системи навчання, вказані переваги означеної системи як найбільш ефективної для підготовки магістрів соціальної роботи.

Виділені основні вимоги до структурування змісту підготовки магістрів соціальної роботи: системність, взаємна підпорядкованість, цілісне сприйняття і уявлення всього обсягу інформації навчальної дисципліни, безперервність, можливість вибору індивідуальної траєкторії навчання і засвоєння змісту освіти, актуалізація змісту, технологічність навчального процесу, забезпечення продуктивного мислення, розвиток навичок рефлексивної культури магістрантів, діяльнісний підхід.

Ключові слова: Антон Семенович Макаренко, магістри соціальної роботи, професійна підготовка, педагогічна спадщина, зміст освіти.

Вступ. Посилення у сучасних умовах ролі знань і досвіду для розвитку суспільства ставить високі вимоги до професійної підготовки магістрів соціальної роботи: їхньої здатності реагувати на науково-технічні і соціально-економічні зміни, конкурентоспроможності на ринку праці, готовності до реалізації професійних функцій. Це вимагає внесення коректив у методику та зміст їхньої підготовки. На наше переконання, нові перспективи для організації навчання майбутніх магістрів соціальної роботи може відкрити творче використання педагогічної спадщини А. Макаренка.

Великий досвід вирішення проблеми проєктування змісту підготовки магістрів мають наукові центри та навчальні заклади США, Західної Європи, Польщі, Канади, Японії, де систематичні дослідження проводяться вже більше півсотні років. Увага педагогів України до означеної проблеми посилилася лише останніми роками, розкриваються переважно теоретичні і

практичні аспекти проєктування змісту підготовки фахівців, що підтверджено у нашому огляді проєктування сучасних інтерактивних технологій навчання майбутніх фахівців у сфері соціальної роботи (Лебедик, Стрельников, 2020, с. 49–53; Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с. 14–91; Червоненко, 2020, с. 147). Інноваційність ідей А. Макаренка для педагогіки ХХІ століття розглядалася у монографії О. Дубасенюк (2013); у працях вітчизняного дослідника В. Стрельникова (2013а, с. 163–165; 2018, с. 128–136; 2013б, с. 300–305) переконливо доведено, що основоположником теорії проєктування не лише змісту підготовки, а й усієї дидактичної системи, є видатний український педагог зі світовим ім'ям – Антон Семенович Макаренко. Також досліджувалося значення педагогічної спадщини А. Макаренка для професійної підготовки соціальних педагогів (Бережна, 2008, с. 180–185), роль А. Макаренка у технологізації соціально-педагогічної діяльності

(Сапарай, 2008, с. 210–219), особливості соціалізації дітей-сиріт у дитячих будинках 20–30-х років (Сидоренко, 2018, с. 199–203) та ін.

Аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, проведений нами у попередніх публікаціях щодо можливостей використання педагогічної спадщини А. Макаренка у проєктуванні змісту підготовки магістрів педагогіки вищої школи (Лебедик, 2013а, с. 184–189; 2013б, с. 95–97; 2015, с. 199–208), розвитку лідерства в колективі за системою А. Макаренка (Лебедик, 2008, с. 198–199; 2021, с. 112–113; Strelnikov, Lebedyk та ін., 2021, с. 349–351), свідчить про актуальність і значущість проблеми втілення ідей А. Макаренка у підготовку до майбутньої професійної діяльності магістрів соціальної роботи.

Принципово нове проєктування змісту навчальних курсів на основі використання педагогічних ідей А. Макаренка має сприяти найбільш якійсній підготовці магістрів соціальної роботи до професійної діяльності.

Оскільки продовжує залишатися актуальним вирішення проблеми проєктування змісту підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота, **метою** цієї статті став пошук підходів до проєктування змісту підготовки магістрів соціальної роботи на основі педагогічної спадщини А. Макаренка.

Завданнями дослідження стало, по-перше, виокремлення вимог до проєктування змісту підготовки магістрів соціальної роботи; по-друге, виділення основних аспектів використання педагогічної спадщини А. Макаренка у змісті підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота; по-третє, визначення переваг модульної системи підготовки магістрів соціальної роботи як найбільш ефективної.

Методи дослідження: а) теоретичні: методи системного аналізу педагогічної, філософської, психологічної, соціологічної наукової літератури, присвяченої використанню педагогічної спадщини А. Макаренка у проєктуванні змісту підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності; методи причинно-наслідкового й історичного аналізу, застосовані для визначення характеристик змісту підготовки магістрів соціальної роботи; методи

порівняльного аналізу – для визначення сутності модульної системи підготовки магістрів соціальної роботи і її відмінностей від наявної системи навчання; методи прямого структурного аналізу – для розгляду основних аспектів використання педагогічної спадщини А. Макаренка у змісті підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота; б) емпіричні методи: бесіда, анкетування, інтерв'ю, самооцінка, експертна оцінка, спостереження, тестування, рейтинг.

Вимоги до проєктування змісту підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота. Відомо, що змістом освіти є той обсяг інформації з певної науки про навколишній світ і про себе в ньому, що вивчений, досліджений, оформлений у навчальну дисципліну і призначений для засвоєння тими, хто вчиться. Виділяємо (Лебедик, с. 199–203) такі основні вимоги до структурування змісту підготовки магістрів соціальної роботи:

а) *системність*, оскільки змістом підготовки магістрів соціальної роботи є частина інформації про навколишній світ як систему, призначену для засвоєння, а весь зовнішній світ також складається із систем, інформація про них теж є інформаційною системою. Системне подання змісту підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота передбачає виявлення означеної системи і її поділ на складники, елементи, підсистеми, що також є новими системами. Так, навчальний курс «Інноваційні та проєктні технології в соціальній і соціально-педагогічній роботі» розглядає як систему соціальну роботу, структурними компонентами якої є: соціальний працівник; клієнт; зміст соціальної роботи; інноваційні та проєктні технології; умови соціальної роботи; мета; методичний інструментарій організації соціальної і соціально-педагогічної роботи; середовище тощо; передбачена взаємодія між елементами системи. У навчальній дисципліні «Менеджмент соціальної та соціально-педагогічної роботи» головною системою також є соціальна робота, а її структурними компонентами – соціальний працівник; клієнт; практичне застосування прийомів і методів формування кадрової стратегії, планування, розвитку оцінювання,

мотивації і стимулювання персоналу, регулювання трудової діяльності, управління робочим часом соціальних працівників; налагодження соціального партнерства в організації; визначення ефективності управління персоналом закладу соціального захисту населення;

б) *взаємна підпорядкованість*, оскільки всі системи соціальної роботи тісно взаємопов'язані – інформація про соціальну роботу складається з інформації про підсистеми, про їхній зовнішній і внутрішній взаємозв'язок; опис цих взаємозв'язків перетворює інформацію про соціальну роботу у своєрідний логічний перехід однієї інформації до іншої; означена взаємна підпорядкованість передбачає плавний перехід від загального до конкретного, від одного елемента системи до іншого, що забезпечує індивідуальну траєкторію опанування навчальними дисциплінами. Так, взаємопов'язаними є навчальні дисципліни «Менеджмент соціальної та соціально-педагогічної роботи» і «Інноваційні та проєктні технології в соціальній і соціально-педагогічній роботі». Перша вивчається в першому семестрі, де магістри спеціальності 231 Соціальна робота набувають навичок оволодіння метою, змістом, засобами, формами, методами, прийомами менеджменту соціальної та соціально-педагогічної роботи, подають до захисту створену ними власну модель менеджменту соціальної та соціально-педагогічної роботи; друга навчальна дисципліна «Інноваційні та проєктні технології в соціальній і соціально-педагогічній роботі» вивчається у другому семестрі, де моделюється професійна підготовка фахівця згідно зі змодельованим менеджментом соціальної та соціально-педагогічної роботи, а увага магістрантів акцентується на розгляді інноваційних та проєктних технологій у соціальній і соціально-педагогічній роботі та алгоритму їх проєктування і використання;

в) *цілісне сприйняття* і уявлення всього обсягу інформації навчальної дисципліни – вже на початку вивчення навчальних дисциплін «Менеджмент соціальної та соціально-педагогічної роботи» і «Інноваційні та проєктні технології в соціальній і соціально-педагогічній

роботі» магістранти спеціальності 231 Соціальна робота отримують структурно-логічні схеми вивчення матеріалу навчальної дисципліни, що дозволяє їм образно в цілому побачити весь навчальний предмет, його основні проблеми, фундаментальні ідеї, підходи до вирішення проблем; окрім усвідомленого сприйняття матеріалу цих дисциплін, виникає також можливість інтенсифікації за модульного навчання (розширений модуль, навчання в мережі);

г) *безперервність* – забезпечує подолання загрози механічного розподілу змісту на частини, мозаїчності в роботі зі змістом, використання блоків, не оформлених у модулі. Так, змістові модулі «1. Загальна методологія менеджменту. Теоретичні основи менеджменту соціальної роботи», «2. Управлінська діяльність менеджера соціальної та соціально-педагогічної роботи», «3. Практичні засади менеджменту соціальної та соціально-педагогічної роботи» у навчальній дисципліні «Менеджмент соціальної та соціально-педагогічної роботи» і змістові модулі «1. Інноваційні технології в соціальній і соціально-педагогічній роботі» і «2. Теоретико-методичні засади інноваційних та проєктних технологій в соціальній і соціально-педагогічній роботі» у навчальній дисципліні «Інноваційні та проєктні технології в соціальній і соціально-педагогічній роботі» логічно поєднуються між собою, адже вирішення проблеми фрагментарності подання інформації сприяє розвитку свідомості, забезпечує організованість мислення;

д) *можливість вибору індивідуальної траєкторії* просування у засвоєнні змісту освіти; можливим є вибір магістрантами спеціальності 231 Соціальна робота навчальних дисциплін «Професійний імідж соціального працівника», «Технологія соціально-реабілітаційної роботи в інклюзивному середовищі», «Соціальні проблеми девіантної поведінки» тощо;

е) *актуалізація змісту*, бо магістрант спеціальності 231 Соціальна робота має розуміти, де, для чого і як інформація про соціальну роботу стане йому в нагоді;

є) *технологічність* освітнього процесу, бо робота за алгоритмом інноваційних та проєктних технологій в соціальній і соціально-педагогічній

роботі передбачає різноманіття методів соціально-педагогічного консультування, самооцінки, відбору і оформлення інформації, сприяє творчості магістрантів спеціальності 231 Соціальна робота;

ж) *забезпечення продуктивного мислення*, коли засвоєння нової інформації із соціальної роботи здійснюється невеликими порціями як доповнення до раніше засвоєної інформації, що вже стала власним знанням магістранта;

з) *розвиток навичок рефлексивної культури* магістрантів, модульна система навчання забезпечує найкращі умови для оволодіння технологією рефлексії (здійснюючи самоаналіз, самооцінку, зіставлення своїх результатів з результатами інших);

і) *діяльнісний підхід* у підготовці магістрів соціальної роботи, що забезпечується самостійністю прийняття рішень, можливістю самовизначення у своєму виборі; вибір початку підготовки магістрів соціальної роботи (елемента означеної системи), вибір напрямку підготовки, вибір команди, у якій буде вестися обговорення соціальної роботи, є тренінгом самостійності, свободи, суб'єктності.

Основні аспекти використання педагогічної спадщини А. Макаренка у змісті підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота. Навчальний курс «Інноваційні та проєктні технології в соціальній і соціально-педагогічній роботі» має на меті використання ідей А. Макаренка як основоположника теорії проєктування щодо опанування магістрантами знанням психолого-педагогічних засад та специфіки інноваційних і проєктних технологій як інструменту професійної діяльності, формування практичних навичок використання проєктного підходу до розв'язання соціальних проблем і отримання методичного інструментарію організації соціальної і соціально-педагогічної роботи. Навчальною дисципліною «Менеджмент соціальної та соціально-педагогічної роботи» передбачено використання творчості А. Макаренка стосовно засвоєння магістрантами сутності й особливостей управління персоналом у процесі соціальної роботи з населенням; закладення основи знань теоретико-методологічних аспектів та навичок

практичного застосування прийомів і методів формування кадрової стратегії, планування, розвитку оцінювання та мотивації і стимулювання персоналу, регулювання трудової діяльності та управління робочим часом соціальних працівників; налагодження соціального партнерства в організації; визначення ефективності управління персоналом закладу соціального захисту населення. Ці та інші навчальні дисципліни, завдяки підбраному змісту, доцільній його структурі, сприяють належному засвоєнню інформації магістрантами, фактично забезпечують їх замовлення на актуальну інформацію.

Основним є те, що для підготовки магістрів із соціальної роботи система А. Макаренка є досить ефективною з точки зору їхньої наступної соціальної і виховної діяльності. Насамперед зазначимо, що активний вплив педагога на особистість вихованця А. Макаренка вважав необхідним, керуючись при цьому принципом: «людину слід не ліпити, а кувати» (Макаренко, 1984, с. 23). Основною ідеєю видатного педагога було виховання якостей особистості у спеціальних умовах колективу: «...волю, ...мужність, ...цілеспрямованість не можна виховати без спеціальних вправ у колективі. Не метод парного впливу від випадку до випадку, не метод благополучного непротивлення, не метод помірності і тиші, а організація колективу, організація вимог до людини, організація реальних, живих, цільових устремлінь людини разом з колективом – ось що має скласти зміст нашої виховної роботи» (Макаренко, 1984, с. 319).

У змістові підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота виховна система А. Макаренка займає гідне місце, у ній чітко обґрунтована концепція виховного значення колективу на гуманістичних ідеях. Він довів, що «ніякий метод не може бути виведений з уявлення про пару: вчитель плюс учень, а може бути виведений із загального уявлення про організацію школи і колективу» (Макаренко, 1984, с. 236). Педагогічні принципи А. Макаренка, які лежать в основі організації колективу, забезпечують чітку систему обов'язків і прав кожного члена колективу, що визначають його

соціальну позицію. Його ідеї про принцип паралельної дії, принцип гласності, про систему перспективних ліній, відносини відповідальної залежності та інші спрямовуються на те, щоб викликати у дитини кращі якості, забезпечити їй захищеність, радісне самопочуття, впевненість у власних силах, сформувати постійну потребу розвитку і руху вперед.

Магістри спеціальності 231 Соціальна робота мають навчитися використовувати принципи виховання А. Макаренка, яке неможливе без прищеплення дисципліни. Такими принципами побудови спеціальної виховної дисципліни видатного педагога є: а) повага і вимогливість; б) правдивість і відвертість; в) принциповість; г) піклування і увага, знання; д) вправи; е) загартування; є) праця; ж) колектив; з) сім'я; перше дитинство, кількість любові і міра суворості; к) дитяча радість, гра; л) покарання і нагорода (Макаренко, 1984, с. 365).

А. Макаренко вважав, що вирішальне значення для виховання належить меті виховання. Ця мета розглядалася педагогом не як мета окремих виховних заходів, не загальний ідеал, а вся «програма людської особистості, програма характеру людини» (Макаренко, 1984, с. 129). Характером людини є «весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів і внутрішньої переконаності, і виховання, і знання – рішуче всю картину людської особистості» (Макаренко, 1984, с. 129).

Педагог вважав важливим формування у кожного вихованця поняття честі, почуття обов'язку, вміння підкорятися товаришам і керувати ними, наказувати їм, уміти бути суворим, ввічливим, добрим, нещадним. Він має вміти впливати на інших, володіти собою, бути активним організатором, настирливим і загартованим. Якщо вихованця покарає колектив, він має сприйняти це покарання і поважати колектив. Вихованець має бути підтягнутим, веселим, бадьорим, здатним до боротьби і будівництва, має бути щасливим кожного дня, а не лише в майбутньому, жити і любити життя.

Антон Семенович вважав типовими якостями особистості радянської людини

«самопочуття людини в колективі, характер її колективних зв'язків і реакцій, її дисциплінованість, готовність до дій і гальмування, здібність такту і орієнтування, принциповість і емоційне перспективне устремління» (Макаренко, 1984, с. 120). На думку М. Ярмаченка, одного з дослідників творчості А. Макаренка, виховання у його системі, зважаючи на відмінність ідеалів, принципово відрізнялося від «буржуазного». На Заході – це виховання окремої особистості, пристосування її до боротьби за існування, а в системі А. Макаренка – людини-колективіста, у якій немає дисгармонії між особистими і суспільними цілями, немає протиставлення особистих і колективних інтересів (Ярмаченко, 1989, с. 91).

У магістрів спеціальності 231 Соціальна робота має бути чітке усвідомлення позиції А. Макаренка, що соціальний педагог має доводити своєю діяльністю важливість для виховання якостей людини найближчого соціуму – колективу: «окремий член цього колективу має відчувати свою залежність від нього – від колективу, має бути відданим інтересам колективу, відстоювати свої інтереси і, в першу чергу, дорожити цими інтересами» (Макаренко, 1984, с. 132).

Важливими для проєктування змісту підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота є ідеї А. Макаренка стосовно навчання педагогічній техніці майбутнього педагога. «Вихователь повинен себе так вести, щоб кожен рух його виховував, і завжди має знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче» (Макаренко, 1984, с. 172). Важливе місце серед педагогічних технік належить методу «вибуху», тобто «доведення конфлікту до останньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для якої еволюції, ні для якої тягби між особистістю і суспільством, коли ребром поставлене питання – або бути членом суспільства, або піти з нього» (Макаренко, 1984, с. 458). Прихильник «революційних» методів виховання, А. Макаренко, вважав, що члени колективу вихованців, «поставлені перед необхідністю негайно щось вирішити, не здатні аналізувати і в сотий, ймовірно, раз копатися у

скрупульозних роздумах про свої інтереси, капризи, апетити, про «несправедливості» інших. Підкоряючись у той же час емоційному впливові колективного руху, вони, нарешті, справді зривають в себе дуже багато уявлень, і не вспіють їх залишки злетіти в повітря, як на їх місце вже стають нові образи, уявлення про могутню правоту і силу колективу, яскраво відчутні факти власної участі в колективі, в його рухові, перші елементи гордості і перші солодкі відчуття власної перемоги» (Макаренко, 1984, с. 458–459).

Педагогічний майстерності вихователя педагог приділяв особливу увагу. Він зазначав у статті «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду», що педагогічна майстерність є втіленням «дійсного знання виховного процесу» (Макаренко, 1984, с. 235).

А. Макаренко зазначає у статті «Про мій досвід», що «педагогічна майстерність – зовсім не проста справа. Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, яке вимагає таланту, але це спеціальність, якій треба вчити, як треба вчити лікаря його майстерності, як треба вчити музиканта..., можливо і потрібно розвивати зір... Це необхідно для вихователя. Треба вміти читати на людському обличчі, на обличчі дитини, і це читання може бути описане в спецкурсі... Педагогічна майстерність полягає і в постановці голосу вихователя, і в керуванні власним обличчям... Педагог не може не грати... Учню іноді треба продемонструвати муки душі, а для цього треба вміти грати... Я став дійсним майстром тільки тоді, коли навчався говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не відчує того, що потрібно. А у вихователя майстерність проявляється на кожному кроці..., треба вміти керувати своїм настроєм» (Макаренко, 1984, с. 262).

Переваги модульної системи навчання у проєктуванні змісту підготовки магістрів спеціальності 231 Соціальна робота. Такими є: а) чітка структура кожного навчального курсу, упорядкованість; б) можливість відстеження зв'язків між елементами; в) наочність,

усвідомлення перспективи; г) індивідуальний підхід до навчання; д) гнучкість надання інформації; е) розвиток продуктивного мислення; є) багатофункціональність; ж) можливість самоконтролю навчання магістрантами та викладачем власної діяльності; з) активізація пізнавальної діяльності; к) комплексність, орієнтація на перспективу просування; л) накопичувальний принцип оцінювання роботи магістранта; м) можливість самоконтролю і самооцінки; н) формування самостійності; о) тренування у виборі, тобто певна свобода; п) відповідальність за свій вибір; р) формування суб'єктної позиції в навчальній діяльності (Лебедик, 2015, с. 199–208). Перевагами модульної системи навчання, окрім вищезазначених, є також: с) можливість адаптації змісту до потреб магістранта; т) вибір змісту відповідно із заявленою магістрантом проблемою; у) врахування інтересів і проблем магістрантів; ф) гнучкий графік засвоєння нових методів і нового змісту; х) накопичувальний принцип у самооцінюванні.

Також модульна система навчання дає можливість скоротити в більшості випадків час на з'ясування готовності магістрантів до занять – зацікавленість магістрантів у максимально можливій для них рейтинговій оцінці «націлює» їх на сумлінну працю у процесі підготовки до заняття; дозволяє одержувати достатньо об'єктивну інформацію про ступінь успішності навчання магістрантів, адже через два-три місяці можна побачити результати успішності й зробити відповідні висновки з приводу ефективності застосованих прийомів і форм контролю; визначення рейтингу призводить до змагання в навчальному процесі, істотно стимулює прагнення магістрантів до набуття знань, що підвищує якість підготовки фахівців та дозволяє виховувати конкурентоздатну особистість, яка буде здатна діяти у складних соціально-економічних умовах; сприяє систематичності навчальної діяльності магістрантів, збільшується питома вага самостійної роботи та ефективність керівництва нею з боку викладача; сприяє зростанню здатності магістрантів адекватно сприймати завдання, що формує почуття

відповідальності у магістрантів; дає можливість переживати почуття успіху в магістрантів за своєчасне виконання завдань (на емоційно-оціночному рівні), що, у свою чергу, приносить радість від самого процесу навчання; сприяє формуванню умінь у постійному самовихованні та самоосвіті (на вольовому рівні); дозволяє на 40 % скоротити час, який відводиться на проведення навчальних занять під керівництвом викладача, збільшивши тим самим бюджет часу на самостійну роботу магістрантів; забезпечує демократичний і «прозорий» характер оцінювання знань магістрантів; враховує індивідуальні можливості та психологічні властивості магістрантів засобами неперервного контролю; дозволяє магістранту визначати темп проходження навчальної програми, широкі можливості прискорення або сповільнення в самоорганізації навчання.

Механізми реалізації властивостей самоорганізації та саморозвитку процесу навчання розкриваються у вимогах відомого принципу дидактики свідомості та активності магістрантів у навчанні. Умови активізації пізнавальної діяльності магістрантів найтіснішим чином пов'язані з умовами успішного протікання фаз навчання, тому до цих умов зараховуємо такі: 1) формування в магістрантів навичок аналізу навчальної інформації (завдання); 2) формування в магістрантів навичок самоуправління процесом навчання; 3) формування в магістрантів мотивів діяльності; 4) організація процесу навчання на основі його нелінійного структурування.

Для реального втілення європейських стандартів освіти у підготовку магістрів соціальної роботи пропонується здійснити таке: перенести акцент на індивідуальну роботу зі магістрантом; збільшити самостійну позааудиторну роботу магістранта з відповідним контролем викладачем; зменшити кількість магістрантів в академічній групі; провести коригування системи обліку педагогічного навантаження викладача; запровадити систему повторного прослуховування курсів для магістрантів, які не набрали мінімально необхідної кількості балів; вжити заходів,

спрямованих на забезпечення магістрантів матеріально-технічною базою для здійснення повноцінної індивідуальної підготовки; запровадити сучасні інтерактивні методи навчання.

Таким чином, проєктуючи зміст підготовки магістрів соціальної роботи з використанням педагогічної спадщини А. Макаренка, проєктант має бачити алгоритм дій суб'єктів навчання і критерії досягнення ними гарантованого результату.

Висновком з проведеного дослідження є вказівка на можливість вирішення у процесі проєктування змісту підготовки магістрів соціальної роботи важливих для України конкретних завдань педагогічної освіти. Серед них: а) необхідність формування самостійності й суб'єктної позиції магістранта, уміння приймати рішення в конкретних ситуаціях, брати відповідальність за результат власної діяльності на самого себе, висуває вимоги до професійної підготовки соціальних педагогів – забезпечити відпрацювання якостей соціального педагога на основі технік А. Макаренка через тренування; звідси – зміст професійної підготовки має бути структурований так, щоб дати можливість соціальному педагогу самостійного вибору, індивідуальної траєкторії навчання і самооцінки результату; б) подолання наявного у професійній свідомості педагогів стереотипу, – «поставити перед магістрантом мету»; тому кожен елемент змісту має бути частиною модуля професійної підготовки, де у процесі спільної діяльності поєднується нова інформація про соціальну роботу з опорними знаннями; в) подолання наявного стереотипу, що освіта є лише навчанням.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у врахуванні, під час проєктування підготовки магістрів соціальної роботи, педагогічної спадщини А. Макаренка, процесів розвитку професійних, інтелектуальних, комунікаційних, рефлексивних здібностей магістрантів соціальної роботи, які мають самостійно шукати інформацію, структурувати її, вирішувати конкретні професійні ситуації соціальної роботи та її проблеми.

Література

- Бережна С. І. Роль педагогічної спадщини А. С. Макаренка у професійній підготовці соціальних педагогів. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Ч. 2. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 412 с. С. 180–185.
- Інноваційність ідей А. С. Макаренка в педагогіці ХХІ століття / за ред. О. А. Дубасенюк: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 304 с.
- Лебедик Л. Использование педагогического наследия А.С. Макаренко в проектировании подготовки магистров педагогики высшей школы. *Edukacja i ekonomia*. Redakcja naukowa prof. dr.hab. Vaino Rajangu, dr. Tadeusz Trocikowski. Wloclawek – Kaniowo, 2015. 381 с. С. 199–208.
- Лебедик Л. В. А. С. Макаренко про виховання лідерства в колективі. Спадщина А.С.Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 12–14 берез. 2008 р.) / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава : Астроя, 2008. 403 с. С. 198–199.
- Лебедик Л. В. Використання педагогічної спадщини А. С. Макаренка у проектуванні змісту підготовки магістрів педагогіки вищої школи. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. пр. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. Вип. 12. С. 184–189.
- Лебедик Л. В. Використання педагогічної спадщини А. С. Макаренка у підготовці магістрів педагогіки вищої школи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Педагогіка А. С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі», присвяченої 125-й річниці з дня народження А. С. Макаренка (м. Полтава, 12–14 берез. 2013 р.). / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава, 2013. С. 95–97.
- Лебедик Л. В. Розвиток лідерства в колективі за системою Антона Макаренка. Публічне управління та адміністративний менеджмент : сучасні тренди та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Харків : Видавничий центр "Global Scientific Trends", 2021. 153 с. С. 112–113.
- Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю., Стрельніков М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с.
- Лебедик Леся, Стрельніков Віктор. Інтерактивні технології навчання майбутніх фахівців у сфері соціальної роботи. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 4 (193). С. 49–53. URL : http://isp.poippo.pl.ua/article/view/212383/pdf_76
- Макаренко А. С. Воля, мужество, целеустремленность. *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 316–320.
- Макаренко А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта. *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 235–236.
- Макаренко А. С. О моем опыте. *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 260–266.
- Макаренко А. С. Прекрасный памятник. *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 22–24.
- Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания (лекции). Лекция первая. Методы воспитания. *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 123–139.
- Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания (лекции). Лекция третья. Педагогика индивидуального развития. *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 161–180.
- Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания (тезисы). *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 118–121.
- Макаренко А. С. Что значит воспитать ребенка?. *Пед. соч.* в 8 т. Т. 4. М. : Педагогика, 1984. С. 364–365.
- Макаренко А. С. О «взрыве». *Пед. соч.* в 8 т. Т. 3. М. : Педагогика, 1984. С. 456–459.
- Сапарай Ю. В. Роль А. С. Макаренка у технологізації соціально-педагогічної діяльності. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Ч. 2. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 412 с. С. 210–219.

- Сидоренко Н. В. Особливості соціалізації дітей-сиріт у дитячих будинках 20–30-х років (на прикладі єврейського дитячого будинку № 1 м. Чернігова). Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 берез. 2018 р., м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 284 с. С. 199–203.
- Стрельников В. Ю. А. С. Макаренко – основоположник теорії проектування дидактичних систем. Педагогіка А. С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 125-й річниці з дня народження А. С. Макаренка. Полтава, 12–14 берез. 2013 р. / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава, 2013. С. 163–165.
- Стрельников В. Ю. Внесок видатних полтавських педагогів Антона Макаренка і Григорія Ващенка в теорію педагогічного проектування. Четверті Череванівські наукові читання : зб. наук. ст. за матеріалами Всеукр. наук. конф. (з міжнар. участю) (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету в Полтаві), 25–26 жовт. 2018 р. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 128–136.
- Стрельников В. Ю. Розвиток започаткованої А. С. Макаренко теорії проектування дидактичних систем. Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. Вип. 12. С. 300–305.
- Червоненко К. С. Зміст та форми практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до організації волонтерської діяльності учнівської молоді. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 147–154. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-15>
- Ярмаченко Н. Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко: Кн. для учителя. Київ : Рад. шк., 1989. 191 с.
- Strelnikov V. Yu., Lebedyk L. V., Hura T. V., Sysoieva S. I., Stankevych S. V., Shapovalova E. V., Avilova O. Ye. Leadership and social work in the environmental management system. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2021. № 11 (2). С. 349–351.

References

- Berezhna, S. I. (2008). The role of pedagogical heritage of A. S. Makarenko in professional training of social teachers. *Pedagogical Sciences : collection of scientific articles. Part 2.* : Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. 180–185 (ukr).
- Chervonenko, K. S. (2020). Contents and forms of practical training for future social workers to organize students' volunteer activities. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(2). 147–154. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-15> (ukr).
- Dubaseniuk, O. A. (Ed.) (2013). Innovativeness of A. S. Makarenko's ideas in the pedagogy of the 21st century / monograph. : Publishinh House of Zhytomyr Ivan Franko State University (ukr).
- Lebedyk, L. V. (2008). A. S. Makarenko on the education of leadership in the team. The legacy of A.S. Makarenko and pedagogical priorities of the present : Astraya 198–199 (ukr).
- Lebedyk, L. V. (2013a). The use of pedagogical heritage of A.S. Makarenko in designing the content of training masters of pedagogy in higher education. Origins of pedagogical skills / collection of scientific works: Poltava V.G Korolenko National Pedagogical University, Issue 12. 184–189 (ukr).

- Lebedyk, L. V. (20136). The use of pedagogical heritage of A.S. Makarenko in training masters of higher school pedagogy. Materials of the International. scientific and practical conf. «Pedagogy of A. S. Makarenko in a Multicultural Educational Space» : Poltava 95–97 (ukr).
- Lebedyk, L. (2015). The use of pedagogical heritage of A.S. Makarenko in designing the training of masters of higher school pedagogy. *Edukacja i ekonomia*. Redakcja naukowa prof. dr.hab. Vaino Rajangu, dr. Tadeusz Trocikowski. Wloclawek – Kaniewo 199–208 (rus).
- Lebedyk, L. V. (2021). Development of leadership in the team according to the system of Anton Makarenko. Public administration and administrative management: current trends and prospects: materials of the international scientific and practical Internet conference : Publishing Center “Global Scientific Trends” 112–113 (ukr).
- Lebedyk, Lesia & Strelnikov, Viktor. (2020). Interactive technologies of training future specialists in the field of social work. *The Image of the Modern Teacher*. № 4 (193). 49–53. http://isp.poippo.pl.ua/article/view/212383/pdf_76 (ukr).
- Lebedyk, L. V., Strelnikov, V. Yu. & Strelnikov, M. V. (2020). Modern technologies of teaching and methods of teaching disciplines: teaching and methodological manual : ASMI (ukr).
- Makarenko, A. S. (1984). Will, courage, determination. *Ped. soch. v 8 t. T. 4 : Pedahohyka*. 316–320 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). Some conclusions from my pedagogical experience. *Ped. soch. v 8 t. T. 4. : Pedagogika Publishing*, 235–236 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). About the «explosion». *Pedagogical works in 8 vol. Vol. 3. : Pedagogika Publishing*, 456–459 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). About my experience. *Pedagogical works in 8 vol. Vol. 4. : Pedagogika Publishing*, 260–266 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). A beautiful monument. *Pedagogical works in 8 vol. Vol. 4. : Pedagogika Publishing*, 22–24 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). Problems of Soviet school education (lectures). The first lecture. *Methods of education. Pedagogical works in 8 vol. Vol. 4. : Pedagogika Publishing*, 123–139 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). Problems of school Soviet education (lectures). The third lecture. *Pedagogy of individual development. Pedagogical works in 8 vol. Vol. 4 : Pedagogika Publishing*, 161–180 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). Problems of school Soviet education (thesis). *Pedagogical works in 8 vol. Vol. 4. : Pedagogika Publishing*, 118–121 (rus).
- Makarenko, A. S. (1984). What does it mean to raise a child? *Pedagogical works in 8 vol. Vol. 4: Pedagogika*, 364–365 (rus).
- Saparay, Yu.V. (2008). The role of A.S. Makarenko in the technologization of socio-pedagogical activity. *Pedagogical Sciences : collocation of scientific works. Part. 2. : Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko*, 210–219 (ukr).
- Sydorenko, N. V. (2018). Peculiarities of the socialization of orphans in orphanages in the 20s and 30s (on the example of the Jewish orphanage No. 1 in Chernihiv). *The creative heritage of A. S. Makarenko in the context of the innovative development of education of the 21st century : Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko*. 199–203 (ukr).
- Strelnikov, V. Yu. (2013a). A. S. Makarenko – the founder of the theory of design of didactic systems. *Pedagogy of A. S. Makarenko in a multicultural educational space : Poltava* 163–165 (ukr).
- Strelnikov, V. Yu. (2018). The contribution of prominent Poltava teachers Anton Makarenko and Grigory Vashchenko to the theory of pedagogical design. *Fourth Cherevanov Scientific Readings : Poltava V.G Korolenko National Pedagogical University*, 128–136 (ukr).
- Strelnikov, V. Yu. (20136). Development of the theory of design of didactic systems initiated by A. S. Makarenko. *Origins of pedagogical skills : collection of scientific works. Poltava : Poltava V.G Korolenko National Pedagogical University, Issue 12*. 300–305 (ukr).

- Yarmachenko, N. D. (1989). Pedagogical activity and creative heritage of A. S. Makarenko: Book. for the teacher : "Radianska Shkola" Publishing (rus).
- Strelnikov, V. Yu., Lebedyk, L. V., Hura, T. V., Sysoieva, S. I., Stankevych, S. V., Shapovalova, E. V. & Avilova, O. Ye. (2021). Leadership and social work in the environmental management system. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2021. № 11 (2). S. 349–351.

IMPLEMENTATION OF ANTON MAKARENKO'S IDEAS IN THE TRAINING OF MASTERS OF SOCIAL WORK

Lesia Lebedyk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Special Education and Social Work, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine, e-mail : lebedyk_lesya@ukr.net

The article considers important aspects of the use of A. Makarenko's pedagogical heritage in designing the content of preparing future social workers for professional activity; the requirements for designing the content of training for specialty 231 «Social Work» are highlighted; the content of master's training according to the requirements of the modular system of education is developed, the advantages of the specified system as the most effective for preparation of masters of social work are shown.

The main requirements for structuring the content of training of masters of social work are highlighted: they are systematic nature of training, mutual subordination, holistic perception and presentation of the entire amount of information of the discipline, continuity, choice of individual trajectory in mastering the content of education, content updating, technological development of the skills of reflective culture in undergraduates, activity approach.

The advantages of the modular system of training of masters of specialty 231 «Social work» on the basis of creative use of pedagogical heritage of A. Makarenko are singled out: clear structure of each educational course, orderliness; the ability to track the relationships between elements; clarity, awareness of perspective; individual approach to learning; flexibility in providing information; development of productive thinking; multifunctionality; the possibility of self-control of undergraduate studies and their own activities as a teacher; activation of cognitive activity; complexity, focus on the prospect of promotion; the accumulative principle of evaluating the work of undergraduates; possibility of self-control and self-assessment; formation of independence; training according to persona; choice, i.e. a certain freedom; responsibility for your choice; formation of a subjective position in educational activities; the ability to adapt educational content to the needs of undergraduates; selection of content in accordance with the problem stated by the master; taking into account the interests and problems of undergraduates; flexible schedule of learning new content and new methods; accumulative principle in self-esteem.

The conclusion is made about the need to form the subjective position of masters, their independence, their ability to make decisions in specific situations, take responsibility for the results of their own activities; provide training, practice qualities of the social teacher on the basis of A. Makarenko's techniques.

Key words: Anton Semenovych Makarenko, masters of social work, professional training, pedagogical heritage, content of education.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 89,4 % (Unicheck ID1012301848)

© Лебедик Леся Вікторівна, 2022

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-6>

УДК: 316.6

Наталія Степанівна Олексюк
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1538-1470>
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та
менеджменту соціокультурної діяльності,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
nataliya_oleksiuk@ukr.net

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У науковій статті схарактеризовано соціальну відповідальність особистості, що відображає її моральне та правове ставлення до соціуму, дотримання прийнятих у суспільстві норм і правил, виконання свого обов'язку й готовність відповідати за власні вчинки. Аргументовано необхідність дослідження соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери як такої його професійної поведінки, що позначається на благополуччі клієнтів, колективу, країни. Зосереджено увагу на ролі закладу освіти у формуванні у студентів розуміння сутності соціальної відповідальності як базової цінності у суспільстві і інструменту розв'язання найрізноманітніших соціальних завдань. Продемонстровано підходи науковців до структурування соціальної відповідальності майбутніх фахівців. Висунуто пропозиції щодо подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: соціальна відповідальність; соціальна поведінка; соціальна сфера; професійна підготовка; майбутні фахівці; формування соціальної відповідальності.

Вступ. Соціальна відповідальність – це риса особистості (групи, колективу, суспільства), яка проявляється в усіх сферах її життєдіяльності, відображає моральне та правове ставлення до соціуму, ознаками якого є дотримання прийнятих у суспільстві норм і правил, виконання свого обов'язку й готовність відповідати за власні вчинки (Колот, 2011, с. 6). Незважаючи на те, що у сучасному глобалізованому світі акценти зміщуються від індивідуальної (особистої) соціальної відповідальності до корпоративної (колективної), в умовах відкритої російської військової агресії в Україні розуміємо, що сьогодні від відповідальної поведінки кожного громадянина залежить не лише його власна безпека та успішність, але й життєздатність усього народу і країни у цілому. Тому усвідомлення кожною особистістю власної соціальної відповідальності є надзвичайно важливим для усього суспільства. Це стосується не лише відповідальності за своє життя та життя

рідних, друзів, співвітчизників, але й відповідальної професійної поведінки в установах і організаціях, яка позначається на благополуччі клієнтів, колективу, країни (Стаднік, 2015, с. 62).

Соціальну відповідальність фахівця розглядаємо як його професійну відповідальність за вплив на суспільство прийнятих ним рішень і дій. Стосовно соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери (соціального працівника, соціального педагога) – вважаємо, що це якість особистості, що виявляється в її ставленні до навчання, праці, спілкування, способу життя, дотримання морально-правових норм, а також у різних формах її контролю над своєю діяльністю. Соціальна відповідальність є також однією з умов відображення отриманих під час навчання знань у сприйнятті навколишнього світу, світогляді, адекватної інтерпретації себе та власного призначення (Кузьмін, 2016, с. 202). Окрім

зазначеного, соціальна відповідальність є найбільш затребуваною компетенцією, яку очікують від випускників закладів вищої освіти роботодавці. Адже у суспільстві завжди є запит на підготовку особистості, яка має чітку громадянську позицію, здатна ефективно працювати, самоорганізовуватися, неухильно дотримуватися моральних цінностей, є соціально активною, веде здоровий спосіб життя та вміє вільно й креативно мислити (Безпрозванна, 2012).

Важливість соціальної відповідальності зумовила неабиякий науковий інтерес як до її змісту, так і до процесу її формування. Так, пріоритети розвитку соціальної відповідальності майбутніх фахівців досліджували А. Колот, О. Кузьмін, Н. Супрун, Л. Чернобай та ін. Механізми та особливості її формування вивчали Л. Будьонна, Л. Грицина, О. Полякова та ін. Критерії та методики оцінки рівнів розвитку соціальної відповідальності аналізували Д. Баюра і В. Євтушенко, а способи підвищення цих рівнів – В. Білявський, Т. Лункіна та ін. Незважаючи на широкий спектр наукових досліджень, присвячених соціальній відповідальності, маємо визнати, що маловивченими залишаються як зміст й специфіка соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери, так і процес формування цієї його якості.

Саме тому, плануючи дослідження, ми поставили собі за **мету** проаналізувати теоретичні засади формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери у процесі їх професійної підготовки в закладі освіти та конкретизували її у **завданнях**: схарактеризувати сутність соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери; аргументувати необхідність її дослідження; проаналізувати роль закладу освіти у формуванні соціальної відповідальності в студентів; дослідити підходи науковців до структурування соціальної відповідальності студента як якості особистості; запропонувати ідеї щодо подальших наукових досліджень у означеному напрямі. Для досягнення поставленої мети й виконання окреслених завдань нами було використано ряд **методів** дослідження, а саме:

аналіз наукових джерел та вивчення нормативно-правових документів, систематизація та типологізація наукових здобутків.

Виклад основних результатів дослідження. Під соціальною відповідальністю майбутнього фахівця соціальної сфери розуміємо стратегію його соціальної поведінки, що проявляється у активному освоєнні та виконанні ним професійних соціальних ролей, готовності відповідати за прийняті рішення і результати діяльності.

Вважаємо, що соціальна відповідальність майбутнього фахівця формується під впливом багатьох чинників, одним із яких є його професійна підготовка (Матвійчук, 1997, с. 11). Вплив освітнього середовища на розвиток в учасників навчально-виховного процесу відповідальності висвітлювався багатьма класиками педагогіки. Так, у численних працях В. Сухомлинський наголошував на формуванні у студентів цілого ряду особистісних (гуманізм, тактовність, наполегливість, гнучкість, щирість, чесність, відвертість, об'єктивність, ініціативність, емоційна стабільність) і професійних якостей (оптимізм, комунікативність, активність, творче мислення, терплячість, здатність до самопожертви, уважність, спостережливість), серед яких важливе місце займала саме відповідальність – педагог вважав її універсальною (і особистісно, і професійно важливою) якістю (Олексюк, 2002, с. 198). На думку В. Сухомлинського, саме освітній простір якнайкраще сприяє розвитку як індивідуальної, так і колективної соціальної відповідальності, оскільки знання та вихованість є індивідуальними надбаннями відповідальної особистості. Разом із цим, процеси накопичення знань і виховання є більш результативними під час групових занять, де найважливішим засобом виступає «ефект групи», що проявляється у підвищенні активності індивіда під час діяльності в групі у порівнянні зі звичним рівнем виконання тієї ж діяльності індивідуально, а також у виникненні додаткової інтелектуальної енергії у групі, що втілюється у груповому результаті, який переважає сукупність індивідуальних результатів (Олексюк, 2002, с. 199).

Погоджуємось із М. Вієвською (2017, с. 123), яка для закладу освіти, що робить особливий внесок у становлення й розвиток соціальних взаємовідносин, формує у студентів розуміння соціальної відповідальності як базової цінності у суспільстві і інструменту розв'язання найрізноманітніших соціальних завдань, пропонує використовувати назву «соціально відповідальний університет». Кінцеві результати впливу соціально відповідального університету на розвиток у студента соціальної відповідальності проявляються у його соціальному капіталі – знаннях про соціальну взаємодію, уміннях її налагоджувати та підтримувати, а також різноманітних зв'язках майбутнього фахівця з іншими людьми (групами, організаціями), якими він може скористатися для розв'язання професійних проблем та реалізації професійних інтересів.

Вважаємо за оптимальну розроблену науковцями О. Шевчук та С. Шевчук структуру соціальної відповідальності. Дослідники виділяють такі компоненти соціальної відповідальності, як: когнітивний (система знань, суджень та думок студента про соціальну відповідальність, усвідомлення прав і обов'язків, розуміння норм та правил поведінки у соціумі, засвоєння способів регулювання відносин між суспільством та індивідом); мотиваційний (пов'язаний з почуттями здобувача освіти щодо соціальних об'єктів та містить мотивацію особистості, яка виявляється у внутрішніх спонуках до соціально відповідальної поведінки); поведінковий (забезпечує реалізацію готовності студента здійснювати усвідомлений вибір певної стратегії поведінки) (Шевчук та ін., 2014, с. 265).

Підтримуємо також запропоновану вченими типологію сформованості соціальної відповідальності студентів, за якою розрізняємо: соціально відповідальний тип (майбутній фахівець володіє високим рівнем моральності, духовними цінностями, ідеалами; узгоджує власні інтереси з соціальними; дотримується встановлених у соціумі норм; спрямовує діяльність на соціально значущі результати; здатний до соціальної рефлексії); соціально орієнтований тип (здобувач освіти володіє

усвідомленою соціальною активністю; спрямовує діяльність на результати, які є благом для самого студента та значимих для нього людей; вибірково орієнтується на норми та духовні цінності; здатний до соціальної рефлексії; діє відповідно до особистих інтересів та інтересів значущих для нього людей); соціально пасивний тип (студент діє лише за наявності особистого інтересу; керується нормами, а цінності, як правило, ігнорує; не схильний до соціальної рефлексії); асоціальний тип (студент діє виключно задля задоволення матеріальних потреб і потреби у домінуванні; спрямований на результати, які принесуть користь лише йому; ігнорує норми і духовні цінності; порушує правила поведінки; схильний до соціальної рефлексії (Шевчук та ін., 2014, с. 265). Кожен із наведених типів соціальної відповідальності студента тісно пов'язаний з виокремленими науковцями її структурними компонентами. Одним з дієвих засобів формування соціальної відповідальності студентів Р. та Сі Цзечень визначають технології соціального проектування (Вайнола та ін., 2021, с. 188).

Для визначення рівня сформованості соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери у цілому та можливості схарактеризувати рівні розвитку кожного її компонента, зокрема, вважаємо за необхідне виокремити критерії та достатню кількість їх показників. На основі аналізу ряду наукових досліджень можемо констатувати, що головними критеріями оцінки рівнів сформованості соціальної відповідальності у здобувачів освіти є якості, які відповідають вимогам їх майбутньої професійної діяльності (Carroll, 1999, p. 269).

У цьому аспекті дослідження цікавим, на нашу думку, є підхід до трактування структури соціальної відповідальності студентів В. Савельєвої (2013). Науковиця запропонувала вирізнити її орієнтовно-прогностичний (критерій оцінки – соціальна передбачливість; показники рівня сформованості – знання про базові соціально схвалювані стратегії поведінки та соціальні цінності, уміння передбачати особисті та соціально значущі наслідки своїх дій), мотиваційно-ціннісний

(критерій оцінки – просоціальна спрямованість; показники рівня сформованості – альтруїстичні мотиви соціальної поведінки, просоціальні ціннісні орієнтації, широка сфера відповідальності), емоційно-вольовий (критерій оцінки – причетна самостійність; показники рівня сформованості – здатність до емпатії, рефлексії своєї поведінки, характер атрибуції відповідальності), поведінковий (критерій оцінки – наднормативна соціальна активність; показники рівня сформованості – здатність до прояву ініціативи, прагнення до виходу за рамки при засвоєнні змісту соціальних ролей, здатність до виконання додаткових обов'язків) (Савельєва, 2013, с. 69). Вважаємо, що такий підхід до структурування соціальної відповідальності майбутнього фахівця у цілому та майбутнього соціального працівника/соціального педагога зокрема є цілком виправданим та оптимальним.

На основі результатів дослідження означених компонентів, критеріїв і показників рівнів сформованості соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери нами виявлено, що студенти з початковим рівнем мають, зазвичай, низьку мотивацію до професійної та навчальної діяльності, початкові знання про зміст і предмет соціальної відповідальності; не розуміють професійних завдань та обов'язків, норм і правил, які регулюють професійну діяльність; не вміють добирати адекватний спосіб поведінки та контролювати її, застосовувати знання при виконанні професійних завдань; є малоактивними і не виявляють наполегливості. Студенти з середнім рівнем сформованості соціальної відповідальності проявляють інтерес до професії та потребу в професійних знаннях; знають свої професійні завдання та обов'язки, сутність

соціальної відповідальності, проте не розуміють її предмет; знають, але не дотримуються норм та правил, які регулюють професійну діяльність; не вміють застосовувати знання та контролювати свою поведінку; активні, проте не часто проявляють наполегливість. Високий рівень сформованості соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери проявляється через: вмотивованість професійної діяльності та позитивне ставлення до професії, потребу у реалізації власного потенціалу; знання професійних завдань і обов'язків, сутності й предмету соціальної відповідальності, дотримання норм та правил, які регулюють професійну діяльність; уміння застосовувати знання на практиці, добирати оптимальний спосіб поведінки й контролювати її; наявність організаторських здібностей й самоконтролю (Porter, Kramer, 2006, p. 2–3).

Висновки. Соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери є надзвичайно важливою особистісною і професійною якістю, що значною мірою визначає результативність його подальшої професійної діяльності. На формування соціальної відповідальності, разом із іншими чинниками, впливають заклади освіти. Соціальна відповідальність здобувача освіти є складним утворенням і містить сукупність взаємопов'язаних між собою компонентів. Для визначення рівнів сформованості соціальної відповідальності у студентів вченими розроблено відповідні критерії та показники.

Перспективи подальших досліджень соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери пов'язуємо з розробкою технологій її формування, нових форм і методів, виявленням засобів і ресурсів.

Література

- Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. 2012.
URL : http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf.
Вайнола Р. Х., Сі Цзечень Характеристика педагогічної моделі формування соціальної відповідальності студентів засобами проектних технологій. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна

- навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 187–197.
DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-20>
- Бієвська М. Г. Вплив соціально відповідального середовища університету на формування студентів. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2017. Випуск 32. С. 120–127.
- Колот А. М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади. Україна: аспекти праці: наук.-екон. та сусп.-політ. журнал / Вид-во «Праця»; гол. ред. О. Варецька. 2011. № 3. С. 3–9.
- Кузьмін О. Є., Пирог О. В., Чернобай Л. І., Романишин С. Б., Вацик Н. О. Соціальна відповідальність: Навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2016. 326 с.
- Матвійчук Н. С. Підготовка вчительських кадрів в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інст. пед. і психол. проф. осв. АПН України. Київ. 1997. 19 с.
- Олексюк Н. С. Педагогіка гуманізму в творчості В. Сухомлинського. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. Тернопіль. 2002. С. 197–201.
- Савельєва В. С. Формування соціальної відповідальності у студентів-менеджерів у технічному університеті. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. № 2. С. 69–70.
- Стаднік Н. В. Сутнісні характеристики соціальної відповідальності студентів. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 3. С. 60–64.
- Шевчук О. С., Шевчук С. П. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2014. № 2.13. С. 264–268.
- Carroll A. B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*. 1999. Vol. 38 (3). P. 268–295.
- Porter M. E., Kramer M. R. Strategy and Society: the Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. 2006.

References

- Bezprozvanna, A. (2012). Formation of social responsibility among students of higher educational institutions. http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf. (ukr).
- Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*. Vol. 38 (3). 268–295 (eng).
- Kolot, A. M. (2011). Human social responsibility as a factor of sustainable social dynamics: theoretical foundations. Ukraine: Aspects of Work: a scientific-economic and socio-political journal / «Pratsia» Publishing; Chief editor O. Varetska. № 3. 3–9. (ukr).
- Kuzmin, A. E., Pyroh, O. V., Chernobai, L. I., Romanyshyn, S. B. & Vatsyk, N. O. (2016). Social responsibility: manual : Publishing house of the National University «Lviv Polytechnics» (ukr).
- Matviichuk, N. S. (1997). Training of teaching staff in Ukraine (in the 1920s-30s): Abstract of Ph. D. thesis (ukr).
- Oleksiuk, N. S. (2002). Pedagogy of humanism in the works of V. Sukhomlynskyi. *Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University. Series: Pedagogy*. 197–201 (ukr).
- Porter, M. E. & Kramer, M. R. (2006). Strategy and Society: the Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review* (eng).
- Savelieva, V. (2013). Formation of Social Responsibility in Students-Managers at the Technical University. *Bulletin of NTUU «KPI»; Series: Philosophy. Psychology. Pedagogy*; Issue 2. 70. (ukr).

- Shevchuk, E. S. & Shevchuk S. P. (2014). Social responsibility as a component of professional readiness of future psychologists. *Scientific Bulletin of Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University. Psychological sciences*, no. 2.13, 264–268 (ukr).
- Stadnik, N. B. (2015). Essential characteristics of social responsibility of students. *Scientific Notes of Nizhyn Nikolai Gogol State University. Psychological and pedagogical sciences*. № 3. 60–64 (ukr).
- Vainola, R. H., Zechen, Xi. (2021). Characteristics of the pedagogical model of formation of students' social responsibility by means of project technologies. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education –Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 187–197 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-20> (ukr).
- Viievskaya, M. G. (2017). The influence of the socially responsible environment of the university on the formation of students. *Bulletin of Lviv University. Pedagogical Series*. Issue 32. 120–127. (ukr).

THEORETICAL BASES OF FORMING SOCIAL RESPONSIBILITY OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE

Nataliia Oleksiuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Work and Management of Socio-cultural Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine, e-mail: nataliya_oleksiuk@ukr.net

The article highlights the problem of social responsibility of the individual, which reflects his moral and legal attitude to society, compliance with accepted norms and rules in society, fulfillment of their duties and willingness to take responsibility for their own actions. The author argues the necessity of researching social responsibility of future specialists in social sphere as their responsible professional behavior, which affects the well-being of clients, team and country. The focus is on the role of an educational institution in forming in students the understanding of social responsibility as a basic value in society and a tool for solving a variety of social problems. The types of formation of students' social responsibility are analyzed, namely: socially responsible, socially oriented, socially passive and antisocial type. The following structural components of social responsibility, criteria for assessing their formation and indicators are identified: indicative and prognostic (in which social predictability is an evaluation criterion; knowledge of basic socially acceptable strategies of role behavior and social values, ability to anticipate personal and socially significant consequences action are indicators of the level of formation), motivational and value (prosaic orientation as an evaluation criterion; altruistic motives of social behavior, prosaic value orientations, a wide range of responsibilities as indicators of the level of formation), emotional and volitional (involved independence is an evaluation criterion; the ability to empathy their behavior, the nature of the attribution of responsibility are indicators of the level of formation); behavioral (excessive social activity is an evaluation criterion; the ability to show initiative, the desire to go beyond mastering the content of social roles, the ability to perform additional responsibilities are indicators of the level of formation). The low, medium and high levels of formation of social responsibility in future specialists in the social sphere are characterized. Suggestions for further research in this area are made.

Key words: social responsibility; social behavior; social sphere; professional training; future specialists; formation of social responsibility.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 99 % (Unicheck ID1012310311)

© Олексюк Наталія Степанівна, 2022

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-7>
УДК 378:37.033

Віктор Юрійович Стрельніков
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри філософії і економіки освіти,
Полтавська академія неперервної освіти імені М. В. Остроградського,
м. Полтава, Україна
strelnikov.poltava@gmail.com

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

У науково-оглядовій статті подано формулювання мети і засобів розвитку екологічної компетентності фахівців соціальної роботи у закладах неперервної освіти, з'ясовано сутність необхідних змін у змістово-процесуальних аспектах підвищення кваліфікації фахівця соціальної роботи з екології.

Розглядаються проблеми підвищення кваліфікації фахівців соціальної роботи на основі компетентнісного підходу. Виокремлено основні операційні цілі підвищення кваліфікації з екології у закладі неперервної освіти, які полягають у оволодінні знаннями того, що природні ресурси є взаємозв'язані та обмежені; природні ресурси нерівномірно розташовані на Землі, вони впливають на рівень життя соціуму; людина активно впливає на процеси у природі, змінюючи їх; щоб зберегти для майбутніх поколінь відповідні цінності природи, необхідно вжити невідкладних заходів у природоохоронній справі; для правильного використання природних ресурсів потрібним є значний обсяг знань із різних галузей науки і технології; причиною зміни способів використання природних ресурсів стає розвиток суспільства і технологій тощо.

Ключові слова: підвищення кваліфікації, екологічна компетентність, компетентнісний підхід, фахівець соціальної роботи, заклад неперервної освіти.

Вступ. Вирішення проблем, пов'язаних із підвищенням кваліфікації фахівців соціальної роботи у закладах неперервної освіти України, має забезпечити компетентнісний підхід, який у країнах Євросоюзу й Україні прийнятий для оцінювання освітніх досягнень. Сутність компетентнісного підходу щодо підвищення екологічної культури фахівців соціальної роботи полягає у перенесенні акценту з традиційного процесу розвитку і формування у них системи екологічних знань, умінь, навичок на розвиток екологічної компетентності, що відповідає вимогам реформування системи неперервної освіти в Україні, а також сучасним підходам до цієї проблеми у європейських країнах.

Актуальність компетентнісного підходу, орієнтованого на вироблення соціальним працівником власних моделей екологічної поведінки в різноманітних ситуаціях соціальної роботи, особливо у так званих «зеленій

соціальній роботі», викликана потребою адаптації системи підвищення кваліфікації соціального працівника до особливостей його екологічного мислення, ціннісних орієнтацій його особистості, акцентуванні неперервної освіти на предметно-дієвому компоненті підвищення кваліфікації, який, на відміну від традиційного, орієнтованого на знання, передбачає не засвоєння соціальним працівником окремих екологічних знань і умінь, а оволодіння комплексною системою їхнього застосування для вирішення актуальних екологічних завдань зеленої соціальної роботи.

Компетентність соціального працівника з питань зеленої соціальної роботи невіддільна від його відповідальності у межах, що визначаються сферою його соціальної роботи і рівнем можливого безпосереднього впливу як фахівця, тобто соціальний працівник може відповідати лише за те, на що він безпосередньо впливає, і

саме у тій мірі, наскільки цей вплив глибокий (Стрельников, 2010, с. 54).

Різноманітні аспекти розв'язання проблеми екологізації соціальної роботи найбільш широко представлені у дослідженнях О. Григоренко (2020), А. Льовочкіної (2004), О. Льошенко (2014), Н. Кабаненко (2004), Ю. Мосаєва (2019, 2020), В. Ніколаєвої (2009), І. Савельчук (2018), Т. Семігіної (2004, 2018), І. Сопівник (2011), Н. Тверезовської (2011), Г. Чайковської (2017, 2021) та ін., у яких сформульовано екологічні принципи сучасної соціальної роботи, теоретично обґрунтовано доцільність застосування технологій соціальної роботи екологічного спрямування тощо. Так, Н. Тверезовська і І. Сопівник (2011) дослідили екологічний складник змісту підготовки майбутніх соціальних педагогів; у роботах Ю. Мосаєва (2019, 2020) виділені основні аспекти розвитку екологічної соціальної роботи в Україні, упровадження гарденотерапії в Україні; Г. Чайковською (2017, 2021) доведено ефективність методу проєктів у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників до зеленої соціальної роботи, який сприяє розвитку активної позиції здобувачів вищої освіти, формуванню у них практичних навичок, орієнтованих на виконання професійних завдань, здатності брати на себе відповідальність за стан природного й соціального середовища. Проведений нами аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних учених у попередніх публікаціях, присвячених технології формування екологічної компетентності студентів (Буграк, Стрельников, 2012, с. 124–129), тенденціям розвитку екологічної освіти майбутніх судових механіків у процесі їхньої професійної підготовки (Загірова, Стрельников, 2014, с. 54–59), розвитку екологічної компетентності вчителя біології та екології (Стрельников, 2010, с. 54–58), показують, що більшість науковців вказують на недостатнє вирішення проблеми підвищення кваліфікації фахівців в Україні, зокрема їхньої загальнотеоретичної підготовки до екологічного виховання молоді. Дослідження, присвячені підготовці фахівців у сфері соціальної роботи, проведені спільно із Л. Лебедик, підтверджують означену тенденцію (Лебедик, Стрельников, 2020а, с. 49–53; Лебедик, Стрельников, 2020б,

с. 6–12; Лебедик, Стрельников, 2021, с. 572–579; Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с. 14–91; Strelnikov, Lebedyk та ін., 2021, с. 349–351).

Зважаючи на актуальність вирішення проблеми розвитку екологічної компетентності фахівців соціальної роботи, **метою** цієї статті стало узагальнення мети й засобів підвищення кваліфікації із зеленої соціальної роботи у закладах неперервної освіти.

Завданнями дослідження стало, по-перше, виокремлення основних операційних цілей підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи у закладі неперервної освіти; по-друге, формулювання мети і засобів розвитку екологічної компетентності фахівців соціальної роботи у закладах неперервної освіти; по-третє, з'ясування сутності необхідних змін у змістово-процесуальних аспектах підвищення кваліфікації фахівця соціальної роботи.

Методи дослідження. Для вирішення означених завдань використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження: методи системного аналізу наукової літератури з педагогіки, екології, філософії, психології, присвяченої дослідженню підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи для визначення понятійно-категорійного апарату, розгляду генези розвитку екологічної компетентності фахівців соціальної роботи у закладах неперервної освіти; методи причинно-наслідкового й історичного аналізу, застосовані для визначення характеристик системи підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи, адекватної стану сучасного суспільства; методи прямого структурного аналізу – для розгляду структури й особливостей підвищення кваліфікації фахівця соціальної роботи як системи; теоретичне узагальнення результатів дослідження з метою розкриття практичних аспектів означеної наукової проблеми.

Основні операційні цілі підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи у закладі неперервної освіти. Екологічна компетентність фахівця соціальної роботи передбачає знання ним основних операційних цілей використання

екології у соціальній роботі. Мета підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи – дати їм змогу оволодіти такими знаннями: а) природні ресурси планети є обмежені та взаємозв'язані (знищення одних має вплив на інші); б) вони впливають на рівень життя соціуму, адже розташовані на Землі нерівномірно; в) людина змінює процеси, які відбуваються у природі, активно; г) соціальні працівники мають вживати невідкладних заходів у сфері екології на перспективу, щоб зберегти для майбутніх поколінь відповідні цінності природи; д) належні дії соціальних працівників зі збереження природних ресурсів потребують значного обсягу знань із різних галузей науки і технології; е) соціальний працівник має скористатися зростанням ролі естетичних і рекреаційних цінностей природи, яка зростає разом із рівнем соціальної активності особистості та тривалістю вільного часу; є) власне спосіб господарювання впливає на рівень життя особистості і соціуму; ж) розвиток соціуму і технологій викликає зміну способів використання природних ресурсів; з) соціальні проблеми, пов'язані з вичерпанням ресурсів, можна вирішити шляхом соціальної реклами застосування заміної сировини; и) потреби людей щодо використання продуктів харчування, енергії, мінеральних ресурсів зростають разом із збільшенням кількості населення та рівня споживання – соціально-економічний розвиток регіону залежить від ефективного використання природних і людських ресурсів, від рівня культури й технологій; к) соціальна політика у справі охорони природного середовища зумовлена спільною дією науки й технології, а також соціальних і політичних чинників; л) соціальна діяльність як окремих одиниць соціуму, так і колективів передбачає часто негайний економічний успіх, що стає причиною негативних змін екологічного середовища; м) соціальною проблемою стає зростання кількості населення, що веде до кількісного зменшення природних ресурсів і земельних угідь.

Соціальні працівники у зеленій соціальній роботі мають сприяти розумному використанню людьми мінеральних ресурсів, тобто такому їх використанню, щоб вони були доступними

протягом якнайдовшого часу якнайбільшій кількості людей. Екологічна компетентність фахівця соціальної роботи передбачає ефективність дій, які сприятимуть розумінню людьми екологічних проблем, зокрема, що: а) більшість мінеральних ресурсів не можна швидко відтворити, для цього потрібні десятки чи сотні років для їх відновлення; б) для подальшого успішного розвитку соціуму надзвичайно важливим чинником є захист і підвищення продуктивності ґрунту; в) може бути збережена продуктивність ґрунту завдяки відповідним агротехнічним і біологічним заходам; г) рослини і тварини є відновлюваними природними ресурсами, хоча й вони потерпають від надмірної експлуатації; д) завдяки життєвим процесам фотосинтезу, що відбуваються в рослинах, здійснюється приплив енергії до екосистеми; е) якісне і кількісне забезпечення водою є дуже важливим для рівня життя живих організмів і людини; є) якість води, яка є цінним природним ресурсом, весь час погіршується; ж) загальна кількість доступних водних ресурсів залежить від розміщення її на цій території та способів їх використання; з) розвиток і зростання кількості транспортних засобів, збільшення вільного часу людей ведуть до зменшення кількості місць рекреації; к) усі живі організми є унікальними творіннями природи, які, як і людина, зазнають впливу ентропії; л) в організмах і їхньому зовнішньому середовищі відбуваються постійні зміни; м) усі живі організми безперервно еволюціонують; н) у природі постійно відбуваються зміни матерії та енергії, тобто вона має динамічний характер; о) життя на Землі залежить від стану атмосфери, забруднення якої може змінити навіть її клімат; п) важливим для здоров'я особистості та збереження природних багатств є запобігання накопиченню шкідливих газів, радіоактивних відходів та інших шкідливих речовин.

Екологічна компетентність фахівця соціальної роботи передбачає розуміння ним того, що підвищуючи кваліфікацію із зеленої соціальної роботи, він має виробити такі уміння: а) досліджувати явища і процеси у природньому середовищі; б) висувати гіпотези зеленої соціальної роботи; в) збирати дані; г) збирати й

аналізувати матеріали для екологічних досліджень; д) порівнювати, відрізняти; е) робити висновки; є) прогнозувати зелену соціальну роботу; ж) шукати альтернативні рішення конкретних проблем зеленої соціальної роботи та оцінювати на перспективу екологічні наслідки прийнятих рішень.

Мета і засоби розвитку екологічної компетентності фахівців соціальної роботи у закладах неперервної освіти. Метою підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи є ознайомлення їх з такими поглядами, які вони мають реалізувати у зеленій соціальній роботі: а) сприяти протидії негативним наслідкам цивілізації можна лише спільно зусиллями усіх держав і соціумів; б) сприяти мирному співжиттю соціальних груп і націй через прищеплення терпимого ставлення до цінностей інших людей; в) прищеплювати людям моральну відповідальність за рішення, пов'язані з використанням природних ресурсів; г) поширювати у соціумі знання й культуру, які сприяють розумінню проблем природного середовища; адже визнана всім соціумом система цінностей забезпечує розумне їх використання; д) формувати громадську думку як важливий чинник контролю за способами використання природних ресурсів; е) сприяти усвідомленню людьми своїх потреб, які поділяються на психічні й біологічні; є) сприяти розвитку людиною своїх екологічних знань і ресурсів, які містять фізичні та психічні цінності; ж) стимулювати членів соціуму брати участь у реалізації політики зеленої соціальної роботи та пов'язаних з нею економічних заходів; сприяти пошуку нових, альтернативних джерел енергії.

Підвищення кваліфікації із зеленої соціальної роботи має навчити фахівців формувати у соціальних груп населення любов до рідної природи, почуття органічного зв'язку з природою, моральної відповідальності за якість навколишнього природного і соціального середовища, готовність до активної участі у заходах з охорони й поліпшення означених середовищ.

Метою будь-якого навчання є певна система знань, якої слід досягти. Метою підвищення кваліфікації соціального працівника із зеленої

соціальної роботи є формування свідомого ставлення до природи. Екологічна компетентність фахівця соціальної роботи передбачає розуміння мети зеленої соціальної роботи як формування екологічного мислення та культури населення.

Соціальний працівник, формуючи екологічне мислення різних соціальних груп населення, має розуміти, що: а) екологічне мислення складають такі елементи: конкретні переконання, ставлення й емоції, пов'язані з природним і соціальним середовищем; екологічне мислення є фрагментом соціального мислення, пов'язаним із оточуючим середовищем; б) наслідком формування екологічного мислення є екологічна культура; в) це мислення конкретної особистості є наслідком процесу соціалізації, в якому вона бере участь протягом усього свого життя; екологічне мислення – це орієнтація на бережливе ставлення до природи і встановлення рівноваги людства з природою; г) описово-технічну сферу екологічного мислення складають екологічні знання та уява, нормативно-аксіологічну сферу – система цінностей і норм екологічної етики, на яких ґрунтується «екологічна совість».

Соціальний працівник формує також екологічну уяву як здатність та уміння передбачити екологічні наслідки дій, як здатність цілісно бачити зв'язки між розвитком цивілізації і життям людей та процесами, які відбуваються у природі. Вона виявляється на практиці як уміння проєктувати екологічно безпечні дії.

Соціальний працівник діє на засадах екологічної етики, яка відповідає нормам, прийнятим у цю епоху. Рівень екологічного мислення й екологічної культури прямо залежить від освіти.

Таким чином, у закладі неперервної освіти для підвищення екологічної компетентності фахівця соціальної роботи слід підвищувати рівень його екологічного мислення, що веде до екологічної культури. Це вимагає різноманітних і скоординованих дій фахівців соціальної роботи, а разом із ними всього соціуму.

Формування екологічного мислення фахівця соціальної роботи у закладі неперервної освіти сприяє набуттю екологічної культури, яку складають такі елементи: а) уміння бачити

складність і особливість явищ природи та віднаходити в них головні закономірності й залежності; б) цілісні знання про природне середовище; в) здатність мислити логічно, гарантуючи екологічну безпеку; г) уміння відповідально діяти в природному середовищі; д) позитивні етичні позиції; е) відповідальність за охорону природного середовища.

Соціальний працівник, формуючи екологічну культуру в інших представників соціуму, має зосереджуватися на таких її складниках: а) елементах охорони природного середовища; б) природних методах охорони здоров'я: психофізичній рівновазі особистості, гармонії взаємин особистості з природою, самозахисті від стресів; в) житті у злагоді з природою, повній зовнішній і внутрішній гармонії.

Соціальний працівник має глибоко розуміти проблеми соціальної роботи з природою: а) відрізнити головні проблеми зеленої соціальної роботи від другорядних; б) збагачувати свої знання, спостерігаючи за природою; в) розуміти й вирішувати проблеми зеленої соціальної роботи, пов'язані із природним середовищем; г) брати участь у природоохоронних дослідженнях; д) оцінювати результати зеленої соціальної роботи; е) робити правильні висновки із зеленої соціальної роботи на майбутнє.

Екологічна компетентність соціального працівника у зеленій соціальній роботі передбачає вміння: а) вести спостереження в природі; б) збирати наукові дані; в) аналізувати зібраний дослідницький матеріал із зеленої соціальної роботи; г) порівнювати, відрізнити, висувати гіпотези зеленої соціальної роботи; д) робити висновки, прогнозувати; е) шукати можливі рішення проблем зеленої соціальної роботи; є) передбачати наслідки прийнятих рішень.

У соціального працівника у зеленій соціальній роботі мають бути вироблені вміння формувати у соціальних груп населення: а) почуття моральної відповідальності за природне середовище; б) готовність брати участь у зеленій соціальній роботі, яка має на меті охорону й покращення природного середовища; в) переконання, пов'язані з охороною й вивченням довкілля.

Завдання підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи у закладі неперервної освіти доцільно описувати в таких категоріях: а) усвідомлення – допомога різним соціальним групам і окремим особам в осмисленні глобальних екологічних проблем; б) дані – допомога соціуму в набутті інформації про проблеми природного середовища; в) позиція – формувати позитивне ставлення членів соціуму до природи й усвідомлення цінностей і мотивацій, необхідних для охорони і покращення екології; г) компетентність – набуття необхідних умінь вирішення екологічних проблем; д) діяльність – можливість активної участі соціальних працівників у вирішенні проблем довкілля.

Підвищення кваліфікації має ґрунтуватися на механізмах формування у соціального працівника готовності до зеленої соціальної роботи. Змістовними характеристиками стану готовності фахівця соціальної роботи до зеленої соціальної роботи є: а) розуміння суті екологічних проблем, їх природи і джерел розвитку; б) знання законів розвитку екологічних об'єктів; в) розуміння ролі та можливості зеленої соціальної роботи у вирішенні екологічних проблем; г) потреба особисто брати участь в охороні й захисті природного середовища, у зеленій соціальній роботі; д) прагнення організовувати і проводити природоохоронні заходи; е) моральна відповідальність за свою взаємодію з природою; є) уміння проводити просвітницьку роботу щодо охорони довкілля; ж) уміння передавати іншим членам соціуму знання з екологічного захисту; з) уміння практично організувати зелену соціальну роботу щодо попередження у природі негативних екологічних явищ.

Оскільки в структурі особистості психічні новоутворення формуються внаслідок її включення у діяльність, що вимагає наявності цієї психологічної якості, слід включати соціального працівника у зелену соціальну роботу.

Актуалізація змін у змістово-процесуальних аспектах підвищення кваліфікації фахівця соціальної роботи. Стратегічним напрямом підвищення кваліфікації соціального працівника з підготовки до зеленої

соціальної роботи є спрямованість на формування культури споживання.

Практично у всіх міжнародних документах з питань екології і освіти для сталого розвитку зроблено акцент на ціннісному аспекті; у Стратегії ЄЕК ООН зазначено, що цілі освіти для гармонійного розвитку включають розширення знань, розвиток інтелекту, спеціальних навичок, формування життєвої позиції і цінностей (Стрельников, 2010, с. 54–59).

Цінності сталого розвитку – відповідальність і справедливість – мають застосовуватися не лише у сфері взаємин між людьми, а й у їхній взаємодії з Природою. Вони належать до постіндустріальних цінностей, які набувають пріоритетності «тому, що» і «після того, як...» людьми досягнута матеріальна безпека. Означена безпека передбачає задоволення соціальних, вітальних, духовних потреб особистості.

У наш час для українського соціуму пріоритетним залишається забезпечення матеріально-економічної безпеки життя людей за умов соціальної дезінтеграції і постійного розпаду системи соціальних норм, які гарантують соціальний порядок (Стрельников, 2010, с. 54–59).

Формування соціальними працівниками цінностей сталого розвитку у молоді ускладнюється не лише означеними соціально-економічними, а й педагогічними чинниками, серед яких – відсутність навчально-методичного забезпечення для зеленої соціальної роботи. Саме тому у Стратегії ЄЕК ООН значна увага приділена методам виховання. У контексті освіти для сталого розвитку ефективними і бажаними виділені дискусії, екскурсії, роз'яснення ціннісних категорій, моделювання, рольові та імітаційні ігри. Як свідчать спеціальні дослідження, серед ігор переважають ті, що тренують інтелект, пам'ять: вікторини, кросворди, ігри (Горбик, Лебедик, 2022, с. 71–75; Кльокта, Лебедик, 2018, с. 270–274; Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с. 155–164).

В учасників цих ігор виникають емоції і прагнення перемогти, тобто мають егоїстично-антропоцентричне спрямування. Відсутніми є співчуття, співпереживання, спрямовані на об'єкти природи. Саме на цих емоціях

ґрунтується сприйняття природи як цінності. Ігри екологічного спрямування, що передбачають рольове перевтілення, є спектаклями із заздалегідь вивченими репліками, моделями поведінки. Значно ефективнішими з цього погляду є експромтні ігри, коли учасники створюють сюжет у ході самої гри, їхні реакції виникають природно на основі досвіду, також коригуються у ході гри.

Інтерактивні, ігрові, проєктні технології є ефективними у реалізації компетентісного підходу до зеленої соціальної роботи.

Для підвищення кваліфікації фахівців соціальної роботи важливе значення має проєктна діяльність та застосування інформаційних і комунікаційних технологій. В Україні накопичений позитивний досвід реалізації національних екологічних інтернет-проєктів. Їхнє здійснення підтверджує, що за умов належного науково-педагогічного обґрунтування зеленої соціальної роботи і спілкування з комп'ютером, можна забезпечити особистісну орієнтацію соціальної роботи, сприяти розвитку моральних, соціально й екологічно значущих, якостей особистості (Л. Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с. 219–223; Стрельников, 2010, с. 54–59). Ефективну підготовку фахівців соціальної роботи до роботи у інтернет-проєктах здійснюють громадські організації. В Україні діє біля 500 громадських організацій, які у своїй діяльності вирішують гострі екологічні проблеми.

Із проведеного дослідження робимо **ВИСНОВОК**, що сутність і зміст мети й засобів підвищення кваліфікації соціальних працівників із зеленої соціальної роботи у закладах неперервної освіти розкриваються так: навчити передати знання із зеленої соціальної роботи різним соціальним категоріям населення можливо, якщо соціальний працівник сам володіє цими знаннями і вміє їх самостійно використовувати. Таким чином, лише усвідомивши й осмисливши в особистому досвіді зміст зеленої соціальної роботи, соціальні працівники можуть бути психологічно готові до здійснення екологічної діяльності.

Фахівці соціальної роботи мають не лише вчити інших принципам екологічного мислення, а

й самі бути прикладом природовідповідного життя і зеленої соціальної роботи за цими принципами. А це завдання потребує зміни власних поглядів і поведінки, виховання нових ресурсозберігаючих звичок, свідомого обмеження потреб, тому є набагато складнішим і суперечливішим, ніж усі інші.

На основі певних наукових здобутків є можливість окреслити актуальні завдання, що потребують подальшого вирішення: оновлення змісту і процесу підвищення кваліфікації фахівців соціальної роботи, вироблення стратегії

інтегрованих навчальних курсів із зеленої соціальної роботи, які б не обмежувалися наданням інформації, а передбачали зміну моделей поведінки, позиції, стереотипів, розробки необхідної і різноманітної навчально-методичної літератури для соціальних працівників з питань зеленої соціальної роботи й екологічного мислення. Реалізація підвищення кваліфікації з зеленої соціальної роботи буде вимагати від кожного соціального працівника глибокої духовності, особистісного самовдосконалення.

Література

- Буграк О. М., Стрельников В. Ю. Технологія формування екологічної компетентності студентів. *Зб. наук. статей магістрів факультету харчових технологій, готельно-ресторанного і туристичного бізнесу ПУЕТ за результатами наук. досл. 2011–2012 навч. р.* Полтава : ПУЕТ, 2012. С. 124–129.
- Горбик К. В., Лебедик Л. В. Формування екологічної компетентності соціальних працівників. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус.* Тернопіль : ТОКІППО, 2022. 298 с. С. 71–75.
- Загірова О. О., Стрельников В. Ю. Тенденції розвитку екологічної освіти майбутніх судових механіків у процесі їхньої професійної підготовки. *Зб. наук. статей магістрів спеціальності «Педагогіка вищої школи» ПУЕТ за результатами наук. досл. 2013–2014 навч. р.* Полтава : ПУЕТ, 2014. С. 54–59.
- Кабаненко Н. В., Семигіна Т. В. Особливості застосування екологічного підходу у практиці соціальної роботи. *Наукові записки НаУКМА. Серія Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота.* 2004. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8160/Kabanenko_Osoblyvosti_zastosuvannya_ekologichnogo.pdf
- Кльокта О. С., Лебедик Л. В. Підготовка викладачів до використання засобів формування екологічної компетентності студентів. *Збірник наукових статей магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу : у 2 ч.* Полтава : ПУЕТ, 2018. Ч. 2. С. 270–274.
- Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю. Принципи післядипломної освіти у підготовці вчителів до управління професійним самовизначенням учнів. *Фізико-математична освіта.* 2020b. Вип. 4(26). Ч. 2. С. 6–12.
- Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю., Стрельников М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : ACMI, 2020. 303 с.
- Лебедик Леся, Стрельников Віктор. Інтерактивні технології навчання майбутніх фахівців у сфері соціальної роботи. *Імідж сучасного педагога.* 2020a. № 4 (193). С. 49–53. URL : http://isp.poippo.pl.ua/article/view/212383/pdf_76
- Лебедик Леся, Стрельников Віктор. Розвиток особистісно-професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної*

- компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти: збірник наукових статей / За заг. ред. Г. Л. Єфремової. Суми, 2021. 656 с. С. 572–579.*
- Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології. Київ : МАУП. 2004. 136 с.
- Льшенко О. А. Екологічна соціалізація особистості. *Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2014. С. 136–139.
- Мосаєв Ю. Теоретичні основи розвитку саденотерапії в Україні. *Актуальні проблеми саденотерапії, саденпсихології та реабілітології* : збірник тез доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4-5 жовт. 2019 р.). За заг. ред. Шевцова А. Г. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. С. 65–67.
- Мосаєв Ю. В. Проблеми становлення екологічної соціальної роботи в Україні. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 180–189. DOI : 10.51706/2707-3076-2020-2-19
- Мосаєв Ю. В., Дерев'яно Н. П., Григоренко О. С. Методичний посібник з питань впровадження саденотерапії в Україні. Запоріжжя, ГО «НАМ НЕБАЙДУЖЕ». 2020. 40 с.
- Ніколаєва В. І. Специфіка соціологічних моделей соціальної роботи. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ*. 2009. Т. X. Серія «Соціологія» Вип. 140. С. 300–305.
- Савельчук І. Б. Використання технологій зеленої соціальної роботи як механізму забезпечення сталого розвитку громади. *Соціальне підприємництво: теорія, практика та міжнародний досвід: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 18 трав. 2018 р. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», ф-т економіки та упр. Київ : КНЕУ, 2018. С. 152–155.*
- Семігіна Т. Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? *Вісник Академії праці соціальних відносин і туризму*. 2018. № 2. С. 11–27.
- Стрельников В. Ю. Екологічна компетентність вчителя біології та екології. *Імідж сучасного педагога*. 2010. № 1 (100). С. 54–58.
- Тверезовська Н. Т., Сопівник І. В. Екологічна складова змісту підготовки майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2011. Вип. 159. С. 182–187.
- Чайковська Г. Використання методу проєктів у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників до реалізації завдань зеленої соціальної роботи. URL : http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/22923/1/Chajkovska_conf.pdf
- Чайковська Г. Б. Проєктні технології як ефективний засіб формування екологічної культури студентів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2017. № 3. С. 106–113.
- Strelnikov V. Yu., Lebedyk L.V., Hura T. V., Sysoieva S. I., Stankevych S. V., Shapovalova E. V., Avilova O. Ye. Leadership and social work in the environmental management system. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2021. № 11 (2). С. 349–351.

References

- Buhrak, O. M. & Strelnikov, V. Yu. (2012). Technology of formation of ecological competence of students. Collection of scientific articles : PUET. 124–129. (ukr).
- Chaikovska, H. (2021). Using the project method in the professional training of future social workers to implement the tasks of green social work http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/22923/1/Chajkovska_conf.pdf (ukr).

- Chaikovska, H. B. (2017). Design technologies as an effective means of forming students' ecological culture. *Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy.* № 3. 106–113 (ukr).
- Horbyk, K. V. & Lebedyk, L. V. (2022). Formation of environmental competence of social workers. Continuing education as a means of professional growth of a teacher : TOKIPPO. 71–75 (ukr).
- Kabanenko, H. V. & Semyhina, T. V. (2004). Peculiarities of applying the ecological approach in the practice of social work. *Scientific notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work series.* http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8160/Kabanenko_Osoblyvosti_zastosuvannya_ekologichnogo.pdf (ukr).
- Klokta, O. S. & Lebedyk, L. V. (2018). Preparation of teachers for the use of tools for the formation of environmental competence of students. Collection of scientific articles : PUET. CH. 2. 270–274 (ukr).
- Lebedyk, L. V. & Strelnikov, V. Yu. (2020b). Principles of postgraduate education in training teachers to manage professional self-determination of students. *Physical and Mathematical Education.* Iss. 4(26). CH. 2. 6–12 (ukr).
- Lebedyk, L. V., Strelnikov, V. Yu. & Strelnikov, M. V. (2020). Modern technologies of teaching and methods of teaching disciplines: manual for students of advanced training courses for teachers of secondary, professional (vocational), professional advanced and higher education : ASMI (ukr).
- Lebedyk, Lesia & Strelnikov, Viktor. (2021). Development of personal and professional competence of future specialists in social work. *Innovative technologies for the development of personal and professional competence of teachers in postgraduate education: a collection of scientific articles* : Sumy, 572–579 (ukr).
- Lebedyk, Lesya & Strelnikov, Viktor. (2020a). Interactive technologies of training future specialists in the field of social work. *The Image of the Modern Teacher.* № 4 (193). 49–53. http://isp.poippo.pl.ua/article/view/212383/pdf_76 (ukr).
- Loshenko, O. A. (2014). Environmental socialization of personality. Socialization and resocialization of the individual in the conditions of modern society : materials of the IV International conference (ukr).
- Lovochkina, A. M. (2004). Basics of ecological psychology : MAUP (ukr).
- Mosaev, Yu. V. Problems of formation of ecological social work in Ukraine. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work).* Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education. Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 1(2). 180–189. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-19> (ukr).
- Mosaev, Yu. (2019). Theoretical foundations for the development of garden therapy in Ukraine. Actual problems of orthopedagogy, orthopsychology and rehabilitation : collection of abstracts : Publishing House of Khortytsia National Academy. 65–67 (ukr).
- Mosaev, Yu. V., Derevianko, N. P. & Hryhorenko, O. S. (2020). Methodological manual on the implementation of garden therapy in Ukraine : Public Association «NAM NEBAIDUZHE» (ukr).
- Nikolaieva, V. I. (2009). Specificity of sociological models of social work. Modern social problems in the dimension of sociology of management : Collection of scientific works of Donetsk State University of Management. Series «Sociology» Iss. 140. 300–305 (ukr).
- Savelchuk, I. B. (2018). The use of technologies of green social work as a mechanism for ensuring sustainable development of the community. Social entrepreneurship: theory, practice and international experience : collection of the materials of the International scientific and practical conference : KNEU. 152–155 (ukr).
- Semyhina, T. (2018). Why does social work become green? *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism.* № 2. 11–27 (ukr).
- Strelnikov, V. Yu. (2010). Ecological competence of teachers of biology and ecology. *The Image of the Modern Teacher.* № 1 (100). 54–58 (ukr).

- Strelnikov, V. Yu., Lebedyk, L. V., Hura, T. V., Sysoieva, S. I., Stankevych, S. V., Shapovalova, E. V. & Avilova, O. Ye. (2021). Leadership and social work in the environmental management system. *Ukrainian Journal of Ecology*. № 11 (2). 349–351 (eng).
- Tverezovska, N. T. & Sopivnyk, I. V. (2011). Ecological component of the content of the training of future social pedagogues. *Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy*. Iss. 159. 182–187 (ukr).
- Zahirova, O. O. & Strelnikov, V. Yu. (2014). Trends in the development of environmental education of future ship mechanics in the process of their training. *Collection of scientific articles : PUET*. S. 54–59 (ukr).

DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL COMPETENCE OF SOCIAL WORK SPECIALISTS IN CONTINUING EDUCATION INSTITUTIONS

Viktor Strelnikov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Philosophy and Economics of Education, Poltava M. V. Ostrogradsky Academy of Continuing Education, Poltava, Ukraine, e-mail : strelnikov.poltava@gmail.com

The problems of professional development of social work specialists on the basis of the competence approach are considered. The main operational goals of environmental training in a continuing education institution are identified, which are to master the knowledge that natural resources are interconnected and limited; natural resources affect the standard of living in society, they are unevenly distributed on Earth; man is actively changing the processes that occur in nature; urgent measures must be taken in this regard to preserve the relevant values of nature resources for future generations; proper use of natural resources requires a significant amount of knowledge from various fields of science and technology; the development of society and technology is causing changes in the way natural resources are used, and so on.

The article presents the formulation of the purpose and means of development of ecological competence of social work specialists in continuing education institutions. The essence of the necessary changes in the content-procedural aspects of professional development of a specialist in social work in ecology has been clarified. In particular, it is necessary to supplement the content of environmental training with information on environmentally balanced consumption, opportunities and the need to regulate needs, positive examples of solving environmental problems at regional and local levels, including everyday life examples. The importance of encouraging, organizing and supporting activities aimed at the collection and processing of secondary raw materials, economical use of heat, electricity and water in everyday life was emphasized.

It is concluded that only by understanding and realizing from personal experience the content of advanced training in ecology, social workers can be psychologically ready to carry out environmental activities. Social workers should not only teach others the principles of environmental thinking, but also be an example of environmental activity on these principles. This task is difficult and controversial, because it requires a change in their views and behavior, conscious limitation of needs and the education of new resource-saving habits.

The actual tasks that need further solution are outlined: updating the content and process of professional development of social work specialists; development of appropriate integrated training courses, which would not be limited to the transfer of information, but involve a change of position, patterns of behavior, stereotypes; development of various necessary educational and methodological literature sources for specialists in social work devoted to ecological thinking.

Key words: advanced training, ecological competence, competence approach, social work specialist, continuing education institution.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 97,2 % (Unicheck ID10123110816)

© Стрельніков Віктор Юрійович, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-8>
УДК 37.018.43:004:378

Катерина Сергіївна Червоненко
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6749-2167>
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи,
Хортицька національна академія,
м. Запоріжжя, Україна
kschervonenko@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ДОШКИ PADLET У ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Науково-методична стаття присвячена проблемі організації освітнього процесу у дистанційному форматі у закладах вищої освіти. Особливу увагу приділено питанню організації дистанційної освіти з використанням різноманітних веб-ресурсів, зокрема, віртуальної дошки Padlet як дієвого інтерактивного інструменту для зберігання навчального контенту, організації активної взаємодії студентів та викладачів під час синхронного та асинхронного навчання, з можливістю завантажувати різні типи файлів, самостійно контролювати дизайн та зміст, обирати макет, змінювати налаштування конфіденційності тощо. Схарактеризовано її функції (візуальну, інформативну, інтерактивну), переваги та можливості в реалізації освітнього процесу. Репрезентовано досвід використання Padlet у процесі дистанційного навчання майбутніх соціальних працівників на прикладі дисципліни «Соціальна профілактика».

Ключові слова: освітній процес, вищі заклади освіти, дистанційне навчання, веб-ресурси, віртуальна дошка Padlet.

Вступ. Одним із важливих напрямів модернізації освітнього простору України виступає його інформатизація, спрямована на впровадження в освітній процес сучасних інформаційних технологій. Інтенсифікації цього явища сприяли тривалі карантинні обмеження та військові дії на території України, що актуалізували пошук нових шляхів надання освітніх послуг та кардинально змінили підхід до організації освітнього процесу у навчальних закладах усіх рівнів, зокрема вищої освіти. Перед освітянською спільнотою постала необхідність пошуку ефективних засобів навчання у дистанційному форматі, особливістю якого визначено самоорганізацію та самоконтроль кожного здобувача освіти. Сучасна дистанційна освіта є розгалуженою системою передачі знань на відстані за допомогою різних засобів і технологій, що сприяє отриманню здобувачами необхідної інформації та її використання у своїй діяльності (Кива, Пилипенко, Сипченко, 2017), яка

«поступово стає системою підготовки фахівця XXI століття» (Гевко, 2020, с. 117). Дистанційний формат організації навчання має забезпечувати передачу навчальної інформації, ефективну взаємодію суб'єктів освітньої діяльності та можливості для самостійної роботи у зручний час. Ефективність дистанційного навчання залежить від багатьох організаційно-методичних, програмних та технічних інструментів: вибору апаратних засобів, необхідних для розроблення та використання веб-ресурсів; інформаційно-комунікаційного забезпечення з високою пропускну здатністю каналів доступу до веб-сервісів; загального та спеціального програмного забезпечення, заснованого на програмних продуктах з відкритими кодами; веб-ресурсів навчального контенту тощо (Положення про дистанційне навчання, 2013). Одним з ефективних мультимедійних ресурсів організованого дистанційного навчання у закладах вищої освіти виступає інтерактивна платформа

Padlet (padlet.com) – віртуальна дошка, яка використовується для спільного навчання, дозволяє викладачам і студентам працювати з візуальним навчальним контентом та ефективно налагоджувати комунікацію.

Питання організації дистанційної освіти з використанням різноманітних веб-ресурсів, зокрема віртуальної дошки Padlet, неодноразово ставали предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Розглянуті нами у проблемному полі дослідження A. Rashid, M. Yunus, W. Wahi (2019)] та Q. Zhi, M. Su (2015) доводять ефективність використання дошки Padlet для залучення студентів до спільної роботи під час освітнього процесу. О. Кохановська та О. Пінтійська (2019) розглядають дошку Padlet як інструмент візуалізації навчального матеріалу та організації співпраці між учасниками освітнього процесу; C. Fisher (2017) – як технологію залучення студентів у процесі онлайн- та офлайн-навчання. D. Dewitt, N. Alias, S. Siraj (2015) описують позитивний досвід використання дошки Padlet як інструменту співпраці для проведення інтерактивних дебатів зі студентами. Л. Лисак й В. Григор'єва (2021) вказують шляхи використання віртуальної дошки у процесі викладання гуманітарних дисциплін у ЗВО. Н. Качанюк (2014) зосереджує увагу на можливостях віртуальної стіни Padlet щодо урізноманітнення практичних занять у вищій школі. L. Gill-Simmen (2021) доводить, що за використання ресурсу Padlet в освітньому процесі закладу вищої освіти сприяє покращенню мотивації, активності та когнітивної взаємодії студентів. Дослідження Н. Хміль та О. Кисельової (2015) присвячені висвітленню досвіду навчання майбутніх педагогів розробляти та використовувати віртуальні інтерактивні дошки в освітньому процесі. I. Beltrán-Martín (2019) у своєму дослідженні наголошує на важливості використання дошки Padlet у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів з метою організації спільного навчання, спрямованого на активну співпрацю, гнучкість та підвищення рівня професійних компетентностей. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць,

присвячених позитивним результатам використання дошки Padlet в освітньому середовищі, існує потреба у подальшому розгляді можливостей ефективного використання цього ресурсу у процесі дистанційного навчання закладів вищої освіти.

Мета статті – розглянути переваги та можливості віртуальної дошки Padlet в освітньому процесі закладів вищої освіти; репрезентувати досвід використання Padlet у процесі дистанційного навчання майбутніх соціальних працівників на прикладі дисципліни «Соціальна профілактика».

Методи дослідження: аналіз та систематизація досліджень щодо способів використання віртуальної дошки Padlet в освітньому процесі; узагальнення результатів; апробація можливостей використання дошки Padlet в дистанційному освітньому процесі організованому на освітній платформі Moodle на прикладі вивчення дисципліни «Соціальна профілактика».

Виклад основного матеріалу статті. Дистанційне навчання являє собою «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених суб'єктів освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» (Положення про дистанційне навчання, 2013). Організація дистанційного навчання передбачає відповідне технічне забезпечення (комп'ютер, планшет, ноутбук, смартфон), доступ усіх його суб'єктів до мережі інтернет з високою швидкістю, а також їх здатність та готовність до безпосередньої реалізації інформаційних технологій, які б забезпечували прогностичну діяльність, вибір методів, форм та засобів, визначення стратегії, правил, способів інтерактивної взаємодії та зворотного зв'язку (Удовиченко, 2021, с. 25).

Традиційно виділено два способи організації дистанційного навчання – синхронний та асинхронний. Синхронний – передбачає безпосередню освітню комунікацію викладача зі

студентською аудиторією у реальному часі, налагоджену завдяки засобам відеоконференції (TrueConf, Google Meet, Zoom, Skype, Telegram, Microsoft Teams та ін.), які дозволяють бачити та чути всіх її учасників, вести конструктивний діалог, дискутувати тощо. Асинхронний спосіб являє собою відтерміновану взаємодію учасників освітнього процесу, пов'язану з самостійним виконанням студентами різноманітних завдань на відповідній освітній платформі або у віртуальних класах (Moodle, MoodleCloud, ATutor, Edmodo, EDX, ClassDoJo, Claroline, Human та ін.) під постійним супроводом викладача. Більшість веб-ресурсів для асинхронного дистанційного навчання мають широкий спектр можливостей, які дозволяють зараховувати учасників з відповідним до ролі кожного функціоналом, розміщувати різноманітний навчальний контент (лекції, посібники, підручники, презентації тощо), створювати різнорівневі завдання, встановлюючи формати оцінювання з конкретними умовами й термінами виконання, розробляти тести для контролю знань студентів, писати коментарі до виконаних завдань тощо. Кожен із визначених способів доповнює та урізноманітнює дистанційне навчання, а його результативність буде залежати від правильно обраних інформаційних веб-ресурсів та вдалого їх використання.

Сьогодні однією з найпопулярніших освітніх платформ для дистанційного навчання у закладах вищої освіти виступає Moodle (модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище), яка являє собою «безкоштовну відкриту систему управління дистанційним навчанням» з наступними перевагами:

- широкий набір інструментів для взаємодії учасників освітнього процесу;
- можливість представлення навчального матеріалу в різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, посилання на веб-сторінку);
- різноманітність видів тестувань;
- можливість працювати з файлами різного формату;
- широкий спектр аналізу моніторингу освітньої діяльності (Удовиченко, 2021; Кухаренко, Бондаренко, 2020).

На платформі Moodle викладачі мають можливість створити дистанційний курс, зареєструвати студентів, розмістити навчальний контент дисципліни, що є доступним у будь-який час (силабус, лекції, методичні рекомендації до виконання самостійної роботи, методичні матеріали до практичних занять, тематичні презентації, завдання, тести, опитувальники тощо), та надати посилання на відеоконференцію для синхронної взаємодії, організованої за попередньою домовленістю, наприклад, за допомогою застосунку Zoom. Ми впевнені, що тільки поєднання синхронних та асинхронних форм дистанційного навчання роблять його цікавим, неординарним й ефективним для досягнення освітніх цілей.

Урізноманітнити та підвищити ефективність дистанційного навчання можливо шляхом використання різноманітних віртуальних дошок (інтерактивних дошок, онлайн-дошок), а саме: AWWApp, Glogste, Miro, Dabbleboard WikiWall, Twiddla, Scribblar, Padlet, IDroo, Conceptboard, Limnu тощо, основним призначенням яких виступає візуалізація інформації, організація активної взаємодії, спільної роботи й спілкування студентів та викладачів в освітньому процесі. Віртуальну дошку можна використовувати як у процесі синхронного (онлайн-заняття у формі відеоконференції з можливостями демонстрації екрану), так і асинхронного (розміщення тематичної інформації на освітній платформі з доступом у зручний час) режиму взаємодії суб'єктів освітньої діяльності. Перший спосіб забезпечує інтерактивний супровід навчальних занять. Його найчастіше використовують для трансляції у реальному часі різних навчальних матеріалів, що супроводжуються поясненнями та демонстрацією завчасно підготовлених презентацій, відеороликів, зображень тощо, а також для отримання зворотного зв'язку. Другий спосіб дозволяє зберігати на дошках різні тематичні кейси та користуватися ними для актуалізації знань, виконання самостійної роботи та презентації власних здобутків у зручний час.

Серед представлених сервісів одним з найдоступніших та найпростіших виступає віртуальна дошка Padlet – дієвий інтерактивний

інструмент для зберігання навчального контенту, організації активної взаємодії студентів та викладачів під час синхронного та асинхронного навчання у закладах вищої освіти, з можливістю завантажувати різні типи файлів, самостійно контролювати дизайн та зміст, обирати макет, змінювати налаштування конфіденційності тощо.

Основними функціями віртуальної дошки Н. Лебідь та Ю. Бреус (2021) визначають: *візуальну*, яка полягає у візуалізації навчального контенту; *інформативну*, що представляє дошку як безпосереднє джерело знань, носія навчальної інформації у різних формах; *інтерактивну*, яка «дозволяє працювати в режимі реального часу декільком учасникам, забезпечує взаємодію викладача з учасниками групи та дозволяє здійснювати оперативний зворотній зв'язок» (Лебідь, Бреус, 2021, с. 21).

Переваги віртуальної дошки Padlet у реалізації освітнього процесу неодноразово зазначалися та доповнювалися: доступність та безкоштовність веб-ресурсу; легке інтуїтивне використання; мультимедійність; можливість одночасної роботи декількох учасників; можливість налаштувати приватність; мобільність; креативний та привабливий інтерфейс; узгодженість з іншими веб-сервісами (Качанюк, 2014, с.106); можливість працювати в синхронному та асинхронному режимі; можливість збереження віртуальної дошки у форматі JPEG та PDF (Лебідь, Бреус, 2021, с. 21); можливість виконувати роботу на смартфонах систем Android та iOS; можливість регулярного зворотного зв'язку, корекції та редагування; легкий доступ за посиланням; можливість розміщувати дошку на інших інформаційних ресурсах (Пінтійська, 2019, с. 121); забезпечення ведення блогів та створення соціальних закладок для Twitter, Facebook, Slack (Gill-Simmen, 2021).

Розглядаючи способи використання віртуальної дошки І. Смирнова (2018) зазначає, що її можна застосовувати, як: середовище зберігання матеріалів для повторення вивченого на попередньому занятті, спільного конспектування, самостійної роботи, спільного збору та розміщення додаткових матеріалів з

теми, швидкого додавання підписів до зображень, отримання зворотного зв'язку; платформу для планування, звітності, проведення опитувань, прогнозування розвитку ситуацій, організації віртуальної екскурсії; засіб презентації напрацювань, галереї QR-кодів; інструмент для проведення занять й зберігання документів; віртуальну класну кімнату, дошку оголошень тощо (Смирнова, 2018, с. 5).

Важливо відмітити, що для використання віртуальної дошки Padlet на занятті викладачу важливо попередньо зареєструватися, обрати та створити дошку відповідного типу («стіна», «стрічка», «карта», «полотно», «колонки»), оформити та наповнити її змістом, організувати сумісний доступ до неї обраних користувачів. Викладач на своїй дошці повністю може контролювати дії студентів: дозволяти лише переглядати контент, надавати дозволи на спільне редагування та коментування обраним користувачам, попередньо модерувати публікації, дозволяти одночасно працювати на одній дошці тощо (Deni, Zainal, 2018).

Пропонуємо детально розглянути можливості використання дошки Padlet у дистанційному освітньому процесі організованому на освітній платформі Moodle на прикладі вивчення дисципліни «Соціальна профілактика» студентами 2 курсу спеціальності 231 Соціальна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Для першої онлайн-зустрічі зі студентами важливо підготувати віртуальну дошку, яка містить загальну інформацію про дисципліну: предмет вивчення, міждисциплінарні зв'язки, заплановані результати навчання (мету, завдання, компетентності, програмні результати навчання, soft-skills), програму та структуру дисципліни, теми практичних занять, методи навчання, методи контролю, схему нарахування балів, перелік питань до іспиту.

Також на першій відеоконференції студентів необхідно обов'язково ознайомити із завданнями для самостійної роботи та списком рекомендованої літератури. Бажано підготувати окремі дошки та надати постійний доступ користувачам.

Padlet зі списком рекомендованої літератури може містити не лише перелік тематичних джерел, а й активні посилання на нормативно-правові документи, навчально-методичні (підручники, посібники) та наукові (монографії, дисертації, статті) джерела, розміщені у вільному доступі мережі інтернет. Також зручним інструментом опанування дисципліною для здобувачів освіти стануть безпосередньо завантажені на дошку презентації та літературні джерела у форматі PDF, які вже готові для ознайомлення та, за потреби, завантаження.

Після ознайомлення здобувачів освіти з інформацією про дисципліну, її основними завданнями, доступними літературними джерелами, необхідно обов'язково приділити увагу навчання студентів використовувати можливості віртуальної дошки у навчальній діяльності: створювати дошку, обирати її тип, наповнювати змістом, коментувати, оцінювати, додавати посилання, презентації, фото, відео, налаштовувати доступ користувачів тощо.

У процесі організації цієї діяльності пропонуємо скористатися досвідом Н. Хміль та О. Кисельової (2015) щодо формування навичок використання інтерактивних дошок в освітньому процесі, представленим у наступних положеннях: по-перше, ознайомлення студентів з дефініцією «віртуальна дошка» та її можливостями (перегляд відео з сервісу YouTube – <https://www.youtube.com/watch?v=jOKdmCj8wY0&t=127s>); по-друге, демонстрація зразків заздалегідь створених дошок; по-третє, ознайомлення з інтерфейсом обраної дошки: реєстрація на сервісі, оформлення, створення, редагування та видалення постів, налаштування доступу користувачів до дошки, спільне наповнення дошки матеріалами професійного спрямування; по-четверте, виконання студентами тренувального самостійного завдання (Хміль, Кисельова, 2015, с. 98), яким було передбачено створення «стіни», зміну її назви, фонового зображення, надання унікальної веб-адреси, зміну відображення нотатків із посиланням, зображенням, аудіо- чи відеоконтенту.

Після опанування студентами технікою роботи з віртуальною дошкою, викладачем анонсувалося індивідуальне творче завдання, спрямоване на розробку власної профілактичної програми, засобом візуалізації якої визначено Padlet. Студентам пропонувалося протягом восьми тижнів розробити власну дошку та представити на ній свою розробку за конкретною темою: «Профілактика соціального сирітства», «Профілактика незайнятості молодих спеціалістів», «Профілактика вживання алкоголю учнівською молоддю», «Профілактика вживання наркотичних речовин в молодіжному середовищі»; «Профілактика інтернет-залежності у дітей та підлітків» тощо. Обов'язковими компонентами програми виступали актуальність, мета, завдання, учасники, етапи впровадження, форми та методи роботи, очікуваний результат, необхідний інструментарій, опис причин та форм прояву негативного явища та перелік заходів первинної, вторинної й третинної профілактики з означеною метою та коротким змістом, а також списком рекомендованої літератури. Студентам пропонувалося обов'язково поділитися посиланням на свою дошку з викладачем та одногрупниками, які повинні були залишити коментар та надати відгук на роботу. Працювати на дошці студенти повинні були кожного тижня, враховуючи матеріали надані на лекційних та практичних заняттях. Така робота сприяла актуалізації та акумуляції знань й вмінь майбутніх фахівців щодо реалізації профілактичної діяльності, а також покращенню взаємодії, обміну думками та співпраці.

Padlet було успішно використано для організації групової роботи на всіх практичних заняттях, під час яких студенти:

- розробляли плани профілактичних лекцій, конспектів занять, каталог кінофільмів (художніх та документальних), паспорт волонтерського проєкту, спрямованого на профілактику негативних явищ;

- визначали переваги та недоліки методів профілактики;

- розробляли план профілактичної роботи соціального педагога на рік у закладі середньої освіти;

— знайомитися з програмами факультативних курсів профілактичної спрямованості для учнів середніх закладів освіти, визначали їх переваги та недоліки; пропонували власний факультативний курс, спрямований на профілактику негативних явищ в учнівському середовищі з коротким обґрунтуванням його доцільності;

— розміщували матеріали для розробки інформаційних буклетів;

— розробляли пам'ятку для соціального педагога щодо попередження правопорушень неповнолітніх;

— розробляли анкети для вивчення стану вживання учнівською молоддю наркотичних речовин, алкоголю тощо.

Padlet виступає ефективним інструментом підтримки студентів під час лекцій, на якій за допомогою дошки можна швидко організувати мозковий штурм та розмістити ідеї, думки, пропозиції, питання для подальшого обговорення та роботи. Наприклад, під час вивчення дисципліни «Соціальна профілактика» було використано Padlet для візуалізації ідей студентів щодо можливих профілактичних заходів в закладах середньої освіти, які вони вносили на дошку протягом лекційного заняття для обговорення та аналізу по завершенню заняття.

Ґрунтуючись на досвіді D. Dewitt, N. Alias, S. Siraj (2015) було запропоновано використати Padlet для проведення інтерактивних дебатів зі студентами. Наприклад, під час обговорення й визначення переваг та недоліків стратегій соціальної профілактики: попередження та подолання й нормалізації. Для такої віддаленої взаємодії студентам пропонувалося створювати відповідні нотатки на дошці, залишати коментарі

та оцінки суджень своїх опонентів. Така діяльність дозволила розвивати критичне мислення, вміння віддалено комунікувати через дописи й оцінки інших, формувати вміння ведення переговорів тощо.

Padlet була визнана зручним навчальним інструментом для студентів, які навчаються за індивідуальним графіком і не завжди могли відвідувати онлайн-заняття. Віртуальна дошка стала не лише веб-сховищем навчальних матеріалів, підготовлених викладачем, але й дозволяла зберігати результати спільної діяльності самих студентів, до яких можна звернутися у будь-який час за відповідним посиленням всім здобувачам освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, віртуальна дошка Padlet є цінним інтерактивним інструментом синхронного та асинхронного дистанційного навчання у закладах вищої освіти, спрямованим на організацію активної взаємодії студентів та викладачів в освітньому процесі, результати якої зберігаються у хмарному середовищі і можуть бути доступними у зручний час за відповідним посиленням. Padlet дозволяє підвищити мобільність навчального процесу, посилити інтерактивну взаємодію між студентами й зворотній зв'язок, заохотити їх до творчої співпраці, сприяє розвитку проєктної, регулятивної та ІКТ-компетентності, вміння планувати й аналізувати свою діяльність, віддалено комунікувати та знаходити спільні рішення.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо в урізноманітненні дистанційного навчання у закладах вищої освіти засобами інформаційних технологій.

Література

Гевко І. В. Застосування цифрових інформаційних ресурсів в дистанційному навчанні. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 111–119. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-11>*

Дистанційний формат взаємодії суб'єктів освітньої діяльності: методичні рекомендації / за ред. І. В. Удовиченко. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2021. 198 с.

- Качанюк Н. В. Використання віртуальної стіни Padlet на практичному занятті у вищій школі. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 3. С. 102–112.
- Кива Л., Пилипенко В., Сипченко О. Особливості впровадження дистанційного навчання у ВНЗ. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. праць. № 4 (84). Слов'янськ: ДДПУ, 2017. С. 45–57.
- Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія / За ред. В. М. Кухаренка, В. В. Бондаренка Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
- Лебідь Н., Бреус Ю. Онлайн-заняття для молоді: від старту до фінішу. Дніпро, 2021. 63 с.
- Лисак Л. К., Григор'єва В. А. Використання віртуальної дошки Padlet у процесі викладання гуманітарних дисциплін у ЗВО. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. В. 83. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 107–112.
- Онлайн-дошка в освітньому процесі. Методичні рекомендації / Укладач: І. О. Смирнова. Суми. 2018. 30 с.
- Пінтійська О. Використання онлайн-дошки Padlet в навчальному процесі. *Освіта, економіка управління: сучасний стан та інновації*. 2019. В. 2. С. 119–126.
- Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>
- Хміль Н., Кисельова О. Формування у майбутніх учителів навичок використання інтерактивних дошок в освітньому процесі. *Наукові записки*. В.7. Серія: *Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Ч. 2. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 95–100.
- Beltrán-Martín I. Using Padlet for collaborative learning. En HEAD'19. *5th International Conference on Higher Education Advances*. Editorial Universitat Politècnica de València. 2019. P. 201–211. DOI : doi.org/10.4995/HEAD19.2019.918
- Deni A. R. M., Zainal, Z. I. Padlet as an educational tool: pedagogical considerations and lessons learnt. *Proceedings of the 10th International Conference on Education Technology and Computers*, 2018. P. 156–162. DOI : doi.org/10.1145/3290511.3290512
- DeWitt D., Alias N., Siraj S. Collaborative learning: Interactive debates using padlet in a higher education institution. *International Educational Technology Conference (IETC 2015)*, 27–29 May 2015, Istanbul, Turkey. URL : https://www.researchgate.net/publication/297766660_Collaborative_learning_Interactive_debates_using_Padlet_in_a_higher_education_institution
- Fisher C. D. Padlet: an online tool for learner engagement and collaboration. *Academy of Management Learning and Education*, 16(1), 2017. P. 163–165. DOI : <https://doi.org/10.5465/amle.2017.0055>
- Gill-Simmen L. Using Padlet in instructional design to promote cognitive engagement: a case study of undergraduate marketing students. *Journal of Learning Development in Higher Education*, (20). 2021. doi: 10.47408/jldhe.vi20.575.
- Rashid A. A., Yunus M. M., Wahi W. Using Padlet for collaborative writing among ESL learners, *Creative Education*, vol. 10, № 03, 2019. P. 610–620. DOI : <https://doi.org/10.4236/ce.2019.103044>
- Zhi Q., Su M. Enhance collaborative learning by visualizing process of knowledge building with Padlet. *International Conference of Educational Innovation through Technology (EITT)*, Institute of Electrical and Electronics engineers (IEEE), Wuhan, China. 2015. P. 221–225. DOI : <https://doi.org/10.1109/EITT.2015.54>

References

- Beltrán-Martín, I. (2019). Using Padlet for collaborative learning. En HEAD'19. *5th International Conference on Higher Education Advances*. Editorial Universitat Politècnica de València. 201–211. <https://doi.org/10.4995/HEAD19.2019.918> (eng).
- Deni, A. R. M. & Zainal, Z. I. (2018). Padlet as an educational tool: pedagogical considerations and lessons learnt. *Proceedings of the 10th International Conference on Education Technology and Computers*, 156–162 <https://doi.org/10.1145/3290511.3290512> (eng).
- DeWitt D., Alias N. & Siraj S. (2015). Collaborative learning: Interactive debates using padlet in a higher education institution. *International Educational Technology Conference (IETC 2015)*, 27–29 May 2015, Istanbul, Turkey. https://www.researchgate.net/publication/297766660_Collaborative_learning_Interactive_debates_using_Padlet_in_a_higher_education_institution (Access.: 05.2022) (eng).
- Fisher, C. D. (2017). Padlet: an online tool for learner engagement and collaboration. *Academy of Management Learning and Education*, 16(1), 163–165. <https://doi.org/10.5465/amle.2017.0055> (eng).
- Gill-Simmen, L. (2021). Using Padlet in instructional design to promote cognitive engagement: a case study of undergraduate marketing students. *Journal of Learning Development in Higher Education*, (20). <https://doi.org/10.47408/jldhe.vi20.575>. (eng).
- Hevko, I. V. (2020). Application of digital information resources in distance learning. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(2). 111–119 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-11> (ukr).
- Kachaniuk, N. V. (2014). Using the "virtual wall padlet" on practical lesson in higher educational establishment. *Educational discourse*. № 3. 102–112 (ukr).
- Khmil, N. & Kyselova, O. (2015). Formation in future teachers of skills of creating virtual interactive whiteboards in education. *Scientific Notes*. Iss.7. Series: Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education. Part 2. : Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, 95–100 (ukr).
- Kukhareno, V. M. & Bondarenko, V. V. (ed.) (2020). Emergency distance learning in Ukraine: monograph : «Miska drukarnia» Publishing (ukr).
- Kyva, L., Pylypenko, V. & Sypchenko O. (2017). Features of the implementing distance learning at higher education institutions. *Humanization of the educational process: collection of scientific works*. № 4 (84) : DSPU. 45–57 (ukr).
- Lebid, N. & Breus, Yu. (2021). Online lessons for youth: from start to finish : Dnipro (ukr).
- Lysak, L. K. & Hryhorieva, V. A. (2021). Using the Padlet virtual bulletin board when teaching humanities in higher education institutions. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects. Collection of scientific works* / Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University. Iss. 83 : «Helvetyka» Publishsing House. 107–112 (ukr).
- On the approval of the Regulation on Distance Learning: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 25.04.2013 № 466. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (Assecc.: 05/2022) (ukr).
- Pintiiska, O. (2019). Using Padlet online board in the educational process. *Education, Economics of Management: Current State and Innovations*. Iss. 2. 119–126. (ukr).
- Rashid, A. A., Yunus, M. M. & Wahi, W. (2019). Using Padlet for collaborative writing among ESL learners, *Creative Education*, vol. 10, № 03, 610–620 <https://doi.org/10.4236/ce.2019.103044> (eng).

- Smymova, I. O. (Ed.) (2018). Online board in the educational process. Methodological recommendations. Sumy. (ukr).
- Udovychenko, I. V. (Ed.) (2021). Distance format of interaction of subjects of educational activity: methodological recommendations. Sumy: Sumy Regional Institute of Postgraduate Education. (ukr).
- Zhi, Q. & Su, M. (2015). Enhance collaborative learning by visualizing process of knowledge building with Padlet. *International Conference of Educational Innovation through Technology (EITT)*, Institute of Electrical and Electronics engineers (IEEE), Wuhan, China, 221–225. <https://doi.org/10.1109/EITT.2015.54> (eng).

USING PADLET VIRTUAL BOARD IN THE PROCESS OF DISTANCE LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Kateryna Chervonenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Social Work, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: kschervonenko@ukr.net

The article deals with the issue of organizing educational process in a distance format in institutions of higher education in a way that ensures the transfer of educational information, effective interaction of students and opportunities for independent work at a convenient time. The following two ways of organizing distance learning are highlighted and described: synchronous and asynchronous. Special attention is paid to the problem of organizing distance learning using various web resources, particularly Padlet virtual board as an effective interactive tool for storing educational content and organizing active interaction between students and teachers during synchronous and asynchronous learning, with the ability to download various types of files, independently control its design and content, choose the layout, change privacy settings, etc. The following advantages of Padlet virtual whiteboard are defined and explained: availability and free access to the web resource; multimedia capabilities; possibility to adjust privacy; mobility; ability to work in synchronous and asynchronous modes; possibility of regular feedback, correction and editing; easy access etc. Its functions (visual, informative, interactive) and opportunities during the implementation in the educational process are characterized. The experience of using Padlet in the process of distance learning of future social workers is represented using the example of the subject "Social Prevention". The author highlights peculiarities of preparing virtual boards with general information about the subject, tasks for independent work, a list of references and recommended literature, an individual creative task, as well as using the virtual board for organizing group work in all lectures and practical classes. The following algorithm for teaching students to use the possibilities of a virtual board in educational activities is presented: creating a board, choosing its type, filling it with content, commenting, evaluating, adding links, presentations, photos and videos, configuring user access, etc. It is determined that Padlet became not only a web repository of educational materials prepared by the teacher, but also allowed to save the results of joint activities of students themselves, which can be accessed at any time by all students using the appropriate link.

Key words: educational process, higher education institutions, distance learning, web resources, Padlet virtual board.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 98 % (Unicheck ID1012311633)

© Червоненко Катерина Сергіївна, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-9>
УДК 378.014.24

Марія Купріянівна Шеремет
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1437-3820>
Почесний академік НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти
НПУ ім. М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна
fkpp@npu.edu.ua

Дар'я Миколаївна Супрун
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4725-094X>
доктор пед. наук, професор,
професор кафедри спеціальної психології та медицини
факультету спеціальної та інклюзивної освіти
НПУ ім. М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна
darya7@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ: ЦІННОСТІ ОСВІТИ У СВІТОВОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІМІРІ

У науково-оглядовій статті наведено результати аналітичного огляду тенденцій розвитку вищої школи в ракурсі її інтеграції до європейського науково-освітнього простору. Схарактеризовано чотири ключові напрями реформування, окреслено базиси перспективного бачення розвитку вітчизняної вищої освіти. Акцентовано увагу на важливості та необхідності вивчення і втілення прогресивного досвіду зарубіжних країн у контексті вищої освіти. Тенденції розвитку вищої школи в Україні визначаються соціальним запитом на конкурентоспроможного фахівця; інтернаціоналізацію та діджиталізацію освітнього процесу, а також поглиблення його інклюзивних характеристик.

Ключові слова: *система професійної підготовки, інтернаціоналізація, вища освіта, мобільні міжнародні студенти, інклюзія, цінності освіти.*

Вступ. Освіта є агентом позитивних соціальних змін та умовою створення демократичної європейської держави. В епоху глобалізації вона дедалі більше набуває інтернаціональних характеристик (Futao Huang, 2008), стає все більш мобільною, швидкозмінною, індивідуалізованою та гнучкою. Соціальні запити глобалізованого світу зумовлюють інтенсифікацію процесів оптимізації, підвищення рівня доступності, зорієнтованості на активізацію особистісного розвитку здобувача, його цілісного світогляду. Освітнє середовище закладів вищої освіти набуває універсальних інклюзивних характеристик, що дозволяє йому віддзеркалювати та відгукуватися на потреби та вимоги усіх партисипантів соціуму без виключень (Супрун Д., 2018а). Запит до такого середовища

розглядається з наступних позицій: соціальна інклюзія та інтернаціоналізація, розширення спектру можливостей міжнародної співпраці, упровадження міжнародних принципів та цінностей в освіту (J. Knight, 2008). Розвиток професійної ідентичності фахівця, його соціальна відповідальність як одна з цінностей європейського простору, за вищеперерахованих запитів, мають стати провайдерами інклюзії в широкому розумінні (Chemberlin, 2002).

Інтеграція системи вищої освіти України у світові процеси сприяє оновленню потенціалу ЗВО на науковоосвітньому, особистісному й організаційному рівнях. Реальністю стає поступове розширення міжнародних зв'язків закладів вищої освіти, що вимагає від науково-педагогічних працівників розвинутих навичок

іншомовної комунікації, демонстрації полікультурної компетентності, адже саме вони є тими необхідними умовами життєдіяльності громадян нової Європи (Супрун М., 2005). Зокрема, актуальності набуває європейський досвід використання мовного паспорта як інноваційного інструменту фіксування мовних досягнень суб'єктів освітнього процесу у ЗВО (Винарчик, 2020). За оцінкою J. A. Douglas та R. Edelstein (2009) інтернаціональний характер вищого освітнього процесу у сучасних закладах освіти значно підвищує глобальну конкуренцію та створює запити на стратегічні підходи до освітнього менеджменту. Крім цього, дослідження Philip G. Altbach (2004) висвітлюють різні аспекти соціальної нерівності, що ретранслюються глобалізаційними умовами сучасного світу.

Національні пріоритети розвитку освітньої системи зумовлюють перегляд усталеної системно-інституційної діяльності закладів вищої освіти (Нечипоренко, 2020). Так, нові суспільні виклики стимулювали переведення навчання у закладах вищої освіти у гібридний формат, істотну зміну підходів до особливостей організації навчальної взаємодії педагог – здобувач освіти, здобувач освіти – навчальний матеріал у різних аспектах об'єднання класичних форм навчання з новітніми, заснованими на ІКТ-засобах, зокрема дистанційними формами (Шевцов, Ласточкіна, 2021). Актуальності набула проблема модернізації змісту професійної підготовки у ЗВО (Супрун, 2018b), імплементації успішного досвіду зарубіжних країн із перебудови освітнього процесу з врахуванням умов глобального карантину (Никоненко, 2021), зосередження на розвитку інклюзивної компетентності здобувачів освіти (Bartram, Roe, 2005; Нічуговська, Ніколенко, 2020) тощо. Всі ці зміни визначають подальший поступ національної системи освіти до підвищення її престижності та інтегрування у світовий освітній простір, а також зумовлюють нагальну потребу у ретельному аналізі перспектив розвитку цих тенденцій, визначення ресурсів для їхньої реалізації і труднощів на цьому шляху.

Тож, метою статті є здійснення огляду тенденцій розвитку вищої освіти у національному

та світовому вимірах. **Завданнями статті є:** визначення тенденцій професійної підготовки в контексті інклюзії, діджиталізації освіти, підтримки сфери науки і досліджень та підвищення академічної мобільності, академічна мобільність та інтернаціоналізація; наукова діяльність та її оцінка.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури з визначеної нами проблеми; зіставлення отриманих результатів, узагальнення та систематизація відомостей про характеристики актуалізованих розвиткових освітніх процесів, компаративістський метод, аксіологічний метод.

Ціннісні контексти спрямованості вищої освіти на конкурентоспроможність майбутнього фахівця. Група авторів L. Zhuravlova, M. Sheremet, D. Suprun, D., S. Fedorenko, S. Dubiaha, I. Dmytriieva (2020, 2021), осмислюючи освітні цінності у розрізі вступу України до світового співтовариства, де ключового значення набуває якісна підготовка конкурентоспроможних спеціалістів із належним рівнем знань, наголошують, що сучасний фахівець має бути одночасно і носієм варіативності теоретичних та практичних знань й вмінь, мати високий рівень міжособистісної емпатії та сформований високий рівень прогностичних та рефлексивних вмінь. В іншому випадку він поступово перейде на рівень посереднього ремісника, що є недопустимим.

Проблемі відповідності майбутніх фахівців у ЗВО запитах сучасного глобалізованого світу присвячена консолідація феноменів «професійна мобільність» та «конкурентоспроможність», адже ознака конкурентоспроможності фахівця становить інтегративну характеристику його професійної підготовки, а професійна мобільність є її ключовою складовою. Цей факт наголошує на зростанні ролі особистості у соціальних перетвореннях, вдосконаленні її здатності усвідомлювати динаміку процесів розвитку та можливості впливу на результат, що, відповідно, у процесі проектування навчальної діяльності у ЗВО має посилюватися. Виходячи з позиції компетентнісного підходу «професійна мобільність» визначається у готовності та здатності майбутнього фахівця до розвитку професійних функцій в межах однієї професійної

діяльності та опануванні абсолютно новими спеціальностями в умовах динамічно змінюваного ринку праці (Sheremet, Suprun M., Suprun D., Okhrimenko, Sprynchuk, 2020).

Ціннісні контексти спрямованості вищої освіти на діджитал технології та он-лайн освітнє середовище. Період COVIDу спричинив надзвичайне прискорення початку епохи діджиталізації освіти. Два роки тому не можна було собі уявити суто он-лайн дистанційні програми, а зараз їх вже акредитують, а все університетське навчання переходить у змішаний формат. На цей шлях стали топ-університети світу: Кембридж, Оксфорд, університети у США, що зумовило початок дискусії з приводу якості результатів он-лайн навчання.

Перехід у он-лайн освітнє середовище вимагає відповідної технічної підготовки всіх суб'єктів процесу, а також доступності розвинутої інфраструктури на рівні технологічної підтримки ЗВО. Відтак стає необхідністю систематична підтримка процесів діджитал-трансформації на трьох рівнях: на рівні он-лайн середовища, що змінює структуру курсів, але не означає зниження якості чи вимог; на рівні гібридного рішення щодо організації освіти в основу якого має бути покладено розуміння механізмів і закономірностей онлайн-навчання; на рівні підтримки цифрових компетенцій усіх учасників навчального процесу. За нашими оцінками однією з найбільших проблем діджитал-навчання є соціалізація здобувачів освітніх послуг. Наразі це є чи не найбільш затребуваною темою для наукового пошуку, зокрема, як за допомогою ІТ-технологій забезпечити соціальну близькість та набуття студентами соціального капіталу, який є одним із результатів процесу вищої освіти.

Умовами забезпечення якісного он-лайн середовища є: володіння учасниками процесу ресурсами середовищ MS Teams та OBS Studio; користування єдиним освітнім середовищем ЗВО; забезпеченість здобувачів освіти потрібним обладнанням (два монітори, камера і мікрофон); використання викладачами дидактичних основ активуючого навчання; врахування періодів роботи – відпочинку (кожні 20–25 хвилин потрібно змінювати діяльність); добре працює перехід на формат open book, висвітлення на whiteboard тощо.

Крім цього, в умовах сьогодення затребуваним є міжнародне навчання онлайн (online international learning), що підтримується такими факторами, як: спільні проєкти кількох ЗВО, спільні завдання, над яким студенти працюють у міжнародній команді, мережа для пошуку партнерів, розвиток полікультурних компетенцій, толерантності та мовних знань (Шеремет, Супрун, 2017). Виходячи зі сказаного вище, виокремимо низку питань, які є беззаперечно актуальними відносно вимог сьогодення: «Чи набуває професійна підготовка у ЗВО України сьогодні ознак інтернаціоналізації?», «Чи врахована в освітньому процесі міжнародна перспектива викладання (наприклад, досвід зарубіжних фахівців, зразки, дослідження, практика міжнародних інституцій)?», «Чи створене середовище, в якому майбутні фахівці мають змогу демонструвати толерантність до варіативних поглядів?» тощо.

Ціннісні контексти спрямованості вищої освіти на інтернаціоналізацію. Трансформація середовища закладів вищої освіти провокує залучення іноземних лекторів, приваблення іноземних студентів, забезпечення науково-педагогічним працівникам можливості вивчення іноземних мов, організацію міжнародних конференцій, програм, проєктів. При цьому для нас очевидним є той факт, що іншомовна підготовка суб'єктів освітнього процесу є невід'ємною складовою сучасної фундаментальної освіти: по-перше, завдяки своїй ролі у вищій освіті та глобалізованому суспільстві, по-друге, як один із засобів передачі світовому співтовариству здобутків науки й освіти України.

Необхідними аспектами інтернаціоналізації освітніх програм сучасного ЗВО є: упровадження навчання іноземною мовою та постановка освітніх завдань, реалізація яких виходить за межі країни (студенти мають шукати інформацію в міжнародних джерелах, контактувати з іноземними партнерами). Визначимо чотири рівні інтернаціоналізації закладів вищої освіти:

1) на рівні бакалаврських програм доступні: курси іноземних мов; курси, орієнтовані на розвиток у здобувачів освіти толерантності до варіативних поглядів, практику міжкультурного спілкування; тематичні дослідження, порівняльні дослідження;

2) на рівні магістерських програм доступні такі активності: групові проекти, стажування в міжнародних компаніях;

3) на рівні аспірантури: залучення іноземних тренерів, оцінювачів; міжнародна публікаційна діяльність; участь зарубіжних експертів у заключному фаховому іспиті, спільні проекти з іноземними партнерами;

4) на рівні закладу вищої освіти: визнання кваліфікації випускників на міжнародному ринку праці; підготовка студентів міжнародних професій; реалізація подвійної або спільної програми з іноземною інституцією (ЗВО, дослідницьким закладом тощо); реалізація факультативної частини за межами України; реалізація дослідницьких вітчизняних тем, збагачених міжнародною перспективою; навчання іноземних студентів.

Надзвичайно ефективною для провадження освітнього процесу зарекомендувала *модель COIL (Collaborative online international learning)*. Вона передбачає роботу об'єднаної аудиторії з усього світу, де студенти та викладачі співпрацюють заради досягнення спільної освітньої мети, а також набуття міжнародного досвіду. Модель COIL реалізує студентськоцентристську стратегію (викладач спонукає студентів співпрацювати для створення результату (продукту діяльності), ключовим компонентом якої є спілкування, адже для досягнення результату всі суб'єкти процесу мають постійно бути у конекті. Зрозуміло, що за такої моделі студенти та викладачі мають долати мовні виклики (вони вчать спілкуватися різними мовами за допомогою нових технологій). Перевагами моделі COIL є: поширення престижності освітньої інституції, трансформація розуміння освітнього процесу та власної ролі у ньому викладачами, розвиток здатності студентів керувати процесами та часом, взаємодія, вирішувати проблеми, бути громадянами світу. Освітня модель COIL сприяє розвитку процесу інтернаціоналізації освіти за такими характеристиками: емоційна змагальність, міжкультурні компетенції, когнітивна компетенція, міжкультурна комунікація.

Сучасні інтеграційні процеси, входження в Європейський освітній простір, а також формування глобального ринку праці

зумовлюють потребу високої *академічної мобільності*. Беззаперечною вимогою сьогодення стають закордонні поїздки з освітньою метою, чи обмін онлайн, що ґрунтується на уніфікованих вимогах інтернаціоналізаційної мобільності: спільні кредити, фінансова підтримка, бюджет університету/факультету/кафедри, подвійні або множинні дипломи. Перевагами академічної мобільності для студента є: навчання іноземної мови, набуття нового досвіду, співпраця, культура, особистий/професійний розвиток, розвиток «глобальної особистості». Недоліками є: недостатність мовної компетентності студента, брак фінансів, продовження терміну навчання, складність вибору предметів.

Визначимо підпорядкованість суб'єктів адміністрування академічної мобільності на рівні ЗВО: інституційний координатор, керівник конкретного проекту, адміністратор мобільності, координатори факультетів (закордонні відділи), координатори у галузях знань.

Наведемо приклад навчальних програм Erasmus+. У них беруть участь країни ЄС, Туреччина, Норвегія, Ісландія, Македонія, Ліхтенштейн та ЗВО України. Тривалість програм є різною – від 3 до 12 місяців. Порядок участі у програмах Erasmus+: 1) студент обирає програму з переліку договорів, підписаних між ЗВО, в якому навчається, та зарубіжними університетами; 2) подає заявку через систему Isois, пише мотиваційний лист англійською і CV; 3) у гостьовому університеті реєструє предмет. Умовами участі у програмах є: знання мови (ENG чи місцева); мін. 20 ECTS кредитів; мотиваційний лист англійською; активне навчання під час перебування за кордоном; мін. 2 курс навчання.

Наведемо інший приклад програм Erasmus+ (практикоспрямоване стажування). У них беруть участь країни ЄС, Туреччина, Норвегія, Ісландія, Македонія, Ліхтенштейн та ЗВО України. Тривалість перебування здобувачів у гостьовій інституції триває від 2 до 12 місяців та зараховується як тривалість навчальних поїздок Erasmus, Full-time job у цій країні (Супрун, 2018b).

Існують також досить ефективні освітні програми BIP (Blended Intensive Programmes), що становлять короткі інтенсивні програми, які

використовують комбінацію фізичної та віртуальної активності 15–20 учасників (студентів, співробітників), обов'язкову віртуальну участь, інноваційні засоби навчання, фізичну активність (5–30 днів). Об'єм програми 3 кредити, фінансування – 400 євро на учасника. Приклади: екскурсії, наукові дослідження, літні школи, спільні проєкти чи інтенсивні курси з невеликою кількістю студентів, мистецькі та творчі проєкти тощо (Супрун, 2018b).

Беззаперечно, необхідними інноваціями навчання у сучасному ЗВО є міжнародні, міжфахові, транс- і міжпредметні курси для студентів у формі *комбінованих мобільностей*. Командна співпраця учасників курсів – найбільш стратегічне рішення, що розкривається наступними засобами: орієнтація на цільові групи, навички / кваліфікація, колективна та університетська культура – командні правила, співпраця з факультетами – регулярні зустрічі та обмін тощо.

Інклюзія в інтернаціоналізованому освітньому середовищі має розглядатися з наступних позицій: актуалізація проблеми інклюзії та інтернаціоналізації (визначення тенденцій, ініціатив), їхня взаємопов'язаність та шляхи налагодження співпраці суб'єктів процесу. Необхідними умовами провадження інклюзії у ЗВО є: партнерство зі школами – практика та дослідницькі проєкти, активне наставництво, як одна з важливих стратегій інклюзії, освіта та критерії підготовки асистентів педагога.

Висновки, перспективи подальших пошуків за напрямом дослідження. Тенденції розвитку сучасної вищої освіти в Україні зумовлені прагненням нашої держави до інтегрування у глобалізований європейський простір. Осмислюючи їх у національному та світовому вимірах відзначимо дві домінуючі позиції, що можуть бути представлені і як результат, і як механізм цього розвитку: *діджиталізація освіти*, безумовними цінностями

якої є розвиток соціального капіталу здобувачів освіти, їхня технічна та технологічна компетентність, оволодіння ІТ освітнім середовищем; *інтернаціоналізація освіти*, аксіологічну складову якої екстраполюємо через зрозумілу для міжнародної спільноти систему вищої освіти України, що досягається шляхом інтеграції з європейським простором вищої освіти і дослідницьким простором, забезпечення конкурентоздатності та посилення потенціалу ЗВО. Крім цього очевидним є те, що сучасні соціальні, політичні, економічні реалії, трансформаційні процеси у державній системі освіти, також істотно змінюють усталені погляди щодо фахового рівня та особистісних якостей випускника закладу освіти. Не підлягає сумніву, що рівень його підготовленості має відповідати міжнародним стандартам, які формулюють вимоги *конкурентноспроможності* не тільки на ринку праці України, а і інших зарубіжних країн. Сучасний випускник вишу має демонструвати не тільки варіативність знань, виявляти міжособистісну емпатійність та толерантність до будь-якого різноманіття, а також мати і розвинуті прогностичні та рефлексивні уміння, володіти полікультурною та інклюзивною компетентностями, демонструвати професійну мобільність. Фахівець також має бути частиною епохи діджиталізації, що уможливить конкурентоздатність на світовому рівні. Таким чином, професійна підготовка у глобалізованому світі має провадити наступні аспекти: стратегії євроінтеграції та евалуації; Role leadership; інтернаціоналізацію неформальної навчальної програми та університетського середовища; налагодження міжнародних відносин тощо.

Провадження у вітчизняне суспільство новітньої парадигми інклюзивного соціально-освітнього середовища має стати базисом соціальної захищеності, відповідальності та соціальної згуртованості громадян України, чому ми плануємо присвятити подальші системні розвідки.

Література

Винарчик М. П. Європейський досвід використання мовного паспорта як інноваційного інструменту фіксування мовних досягнень учнів і студентів. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-

- реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 2(3). С. 7–15. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-1>
- Нечипоренко В. В. Системно-інституційна діяльність закладу вищої освіти щодо реалізації національних пріоритетів кадрового забезпечення інклюзивної загальноосвітньої практики Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 2(3). С. 140–152. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-14>
- Никоненко Н. В. Тенденції підготовки вчителів спеціальної освіти у США у період глобального карантину. Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 130–139. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-14>
- Нічуговська Л. І., Ніколенко Л. М. Розвиток інклюзивно орієнтованих компетентностей майбутніх педагогів спеціальної освіти в умовах магістратури Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 2(3). С. 109–118. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-11>
- Супрун Д. М. Модернізація змісту професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018b. 492 с.
- Супрун Д. М. Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03. Київ, 2018a. 657 с.
- Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX-перша половина XX ст.): монографія. Київ : Вид. КЮІ МБСУ Паливода А. В., 2005. 350 с.
- Шевцов А. Г., Ласточкина О. В. Сучасний понятійний дискурс змішаної та гібридної форм навчання. Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 91–103. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-10>
- Шеремет М., Супрун Д. Самоздійснення в контексті професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: матеріали Всеукр. (заочної) наук.-практ. конф. Присвяч. 5-річчю кафедри корекц. освіти та спец. психол. Харків, 2017. С. 382–385.
- Altbach Philip G. Globalization and the university: myths and the realities in an unequal world *Tertiary Education and Management*. 2004. № 1, P. 3–25.
- Bartram D., Roe R. R. Definition and Assessment of Competences in the Context of European Diploma in Psychology *European Psychologist*. 2005. Vol. 10 (2). P. 93–102.
- Chemberlin C. «It's not brain surgery»: construction of professional identity through personal narrative *Teaching and Learning*. 2002. Vol. 16. № 3. P. 69–79.
- Douglas J. A., Edelstein R. The global competition for talent. The rapidly changing market for international students and the need for a strategic approach in the US. UC Berkeley: Center for Studies in Higher Education, 2009. URL : <http://escolarship.org/uc/item/0qw462x> (дата звернення: 01.09.2017).
- Sheremet M., Suprun M., Suprun D., Okhrimenko I., & Sprynchuk S. Future psychologists' readiness to work in conditions of social cohesion in education. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 2020. 9(9), 40–48. URL : <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1137> (дата звернення: 01.09.2021).
- Zhuravlova L., Sheremet M., Dmytriieva I., Suprun D. State of formation of motivation as one of the structural-functional components of speech development of primary schoolchildren with dysgraphia. *International*

Journal of Psychosocial Rehabilitation. 2020. Vol. 24, Issue 08, p. 8985–8999. DOI : <https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I8/PR280893>

Zhuravlova L., Sheremet M., Suprun D., Fedorenko S., Dubiaha S. Results of the Examination of Primary School Students By Means of Speech Therapy Screening. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 2021. 12(1), 326–342. DOI : <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/185>

References

- Altbach, Philip G. (2004). Globalization and the university: myths and the realities in an unequal world *Tertiary Education and Management*. № 1, 3–25 (eng).
- Bartram, D. & Roe, R. R. (2005). Definition and Assessment of Competences in the Context of European Diploma in Psychology *European Psychologist*. Vol. 10 (2). P. 93–102 (eng).
- Chemberlin, C. (2002). «It's not brain surgery»: construction of professional identity through personal narrative *Teaching and Learning*. Vol. 16. № 3. 69–79 (eng).
- Douglas, J. A. & Edelstein, R. (2009). The global competition for talent. The rapidly changing market for international students and the need for a strategic approach in the US. UC Berkeley: Center for Studies in Higher Education <http://escolarship.org/uc/item/0qw462x> (Access.: 01.09.2017) (eng).
- Nechyporenko, V. V. (2020). Systemic and institutional activities of a higher educational establishment to implement national priorities for staffing inclusive general educational practice *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal. Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 2(3). 140–152 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-14> (ukr).
- Nichuhovska, L. I., Nikolenko, L. M. (2020). Development of inclusive competencies in future special education teachers when studying for Master's degree *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal. Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 2(3). 109–118 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-11> (ukr).
- Nykonenko, N. V. (2021). Trends in special education teacher training in the usa during global pandemic lockdown. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 130–139 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-14> (ukr).
- Sheremet, M. & Suprun, D. (2017). Self-realization in the context of psychologists' professional training in the field of special education. *Materials of the Ukrainian (correspondence) scientific and practical conference devoted to 5th anniversary of the Department of Remedial Education and Special Psychology*, 382–385 (ukr).
- Sheremet, M., Suprun, M., Suprun, D., Okhrimenko, I., & Sprynchuk, S. (2020). Future psychologists' readiness to work in conditions of social cohesion in education. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(9), 40–48. <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1137> (Access.: 01.09.2021) (eng).
- Shevtsov, A. G., Lastochkina, O. V. (2021). Contemporary conceptual discourse on blended and hybrid learning. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others]. Zaporizhzhia : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 91–103 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-10> (ukr).
- Suprun D. M. (2018b). Modernization of the content of professional training of psychologists in the field of special education: monograph : Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University (ukr).
- Suprun, D. (2018a). Theory and practice of psychologists' professional training in the field of special education. (DSc thesis) : Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University (ukr).
- Suprun, M. (2005). Remedial teaching of pupils in special education institutions: preconditions, formation and development (second half of the XIX – first half of the of XX century) : monograph. Kyiv : Publisher Palivoda A.V. (ukr).

- Vynarchyk, M. P. (2020). European experience of using a language passport as an innovative tool for fixing the language achievements of schoolchildren and higher education students *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal. Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(3). 7–15 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-1> (ukr).
- Zhuravlova, L., Sheremet, M., Dmytriieva, I. & Suprun, D. (2020). State of formation of motivation as one of the structural-functional components of speech development of primary schoolchildren with dysgraphia. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. Vol. 24, Issue 08, 8985–8999. <https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I8/PR280893> (eng).
- Zhuravlova, L., Sheremet, M., Suprun, D., Fedorenko, S. & Dubiaha, S. (2021). Results of the Examination of Primary School Students By Means of Speech Therapy Screening. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(1), 326–342. <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/185> (eng).

HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINE: VALUES OF EDUCATION IN GLOBAL AND NATIONAL DIMENSIONS

Mariia Sheremet, Honorary Academician of the NAPS of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Special and Inclusive Education, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine e-mail: fkpp@npu.edu.ua

Dariia Suprun, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Special Psychology and Medicine, Faculty of Special and Inclusive Education, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine, e-mail: darya7@ukr.net

The authors conducted an analytical review of trends in the development of higher education in the perspective of integration into the European scientific and educational space.

The trends in the development of modern higher education in Ukraine are determined by the desire of our state to integrate into the globalized European space. Understanding them in the national and global dimensions, we note two dominant positions, which can be presented both as a result and as a mechanism of this development: digitalization of education, the unconditional values of which are the development of the social capital of the students of education, their technical and technological competence, mastering the IT educational environment; internationalization of education. Its axiological component is extrapolated through the system of higher education of Ukraine that is understandable for the international community, which is achieved through integration with the European space of higher education and research space, ensuring competitiveness and strengthening the potential of higher education. In addition, it is obvious that modern social, political, and economic realities, transformational processes in the state education system, also significantly change established views regarding the professional level and personal qualities of a graduate of an educational institution. There is no doubt that their level of preparation must meet international standards that formulate the requirements of competitiveness not only in the labor market of Ukraine, but also in other foreign countries. A modern university graduate must demonstrate not only the variability of knowledge, show interpersonal empathy and tolerance for any diversity, but also have developed prognostic and reflective skills, possess multicultural and inclusive competences, demonstrate professional mobility. The specialist must also be a part of the era of digitalization, which will enable competitiveness at the global level.

Key words: professional training systems, internationalization, higher education, mobile international students, foreign students, inclusion.

Стаття надійшла до редакції / Received 29.01.2022

Прийнята до друку / Accepted 16.06.2022

Унікальність тексту 87 % (Unicheck ID 1012280128)

© Шеремет Марія Куприянівна, Супрун Дар'я Миколаївна, 2022

РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА CHAPTER 3. SPECIAL EDUCATION

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-11>

УДК 159.922.76-056.313: [159.954.3:316.362]

Тетяна Ігорівна Валько

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2173-3428>

аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

tanya.valko@ukr.net

НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМ'Ю У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У науково-оглядовій статті представлено теоретичний аналіз психолого-педагогічної проблеми формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями. Актуальність дослідження визначається особливостями психічного розвитку цієї категорії осіб та низьким рівнем культури стосунків у багатьох сім'ях, де виховуються ці підлітки, що надалі заважає їм сформувати позитивний образ відносин між членами родини. Метою статті є конкретизація напрямків діяльності педагогів спеціальних закладів з формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями. У статті розкрито зміст поняття «уявлення про сім'ю», проаналізовано його основні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Узагальнено результати досліджень науковців з проблеми визначення напрямків роботи з формування уявлень про сім'ю. Доведено, що системна реалізація всіх напрямків сприятиме формуванню уявлень про сім'ю та стане передумовою успішного самостійного сімейного життя підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: підлітки, інтелектуальне порушення, уявлення про сім'ю, образ сім'ї, спеціальний заклад освіти.

Вступ. Значну частину свого життя людина зростає і виховується в родині, засвоює її внутрішньосімейну культуру та поведінкові моделі дорослих. Сформованість уявлень про самостійне сімейне життя особливого значення набуває у підлітковому віці, тому що саме в цей період виникають важливі психолого-фізіологічні та соціальні передумови для створення сім'ї (сексуальна орієнтація, потреба у коханні, переорієнтація спілкування з батьків, педагогів і загалом дорослих на однолітків). Особливої значимості підлітковий період набуває для формування уявлень про сім'ю у осіб з інтелектуальними порушеннями, адже від них значною мірою залежить якість їхнього подальшого сімейного життя. Проте, на відміну від однолітків з типовим розвитком, підлітки з інтелектуальними порушеннями з різних причин відчувають ускладнення у повноцінному

осмисленні та засвоєнні всієї системи сімейних відносин, що зумовлює низку проблем у майбутній сім'ї осіб із інтелектуальними порушеннями. Зокрема, це: недостатньо свідоме ставлення до вибору майбутнього чоловіка (дружини); відсутність соціальної відповідальності та особистої психологічної зрілості; невміння жити в одному сімейному колективі, вирішувати побутові, матеріальні питання конфліктні ситуації; байдуже ставлення до інших членів родини; недостатній рівень культури духовних, психологічних та статевих відносин (Денисова, 1998).

А. Іваненко (2016) емпірично довела, що, хоча спроможність підлітків із інтелектуальними порушеннями повноцінно осмислювати різні аспекти сімейних відносин, критично оцінювати приклад власної батьківської родини, аналізувати свою поведінку та уникати деструктивних впливів

представлена досить поверхнево, проте їхня позиція стосовно створення в майбутньому власної сім'ї в цілому задовільна – більшість дівчат і хлопців підліткового віку з інтелектуальними порушеннями хочуть і планують бути сім'янинами.

Усвідомлення сучасними вітчизняними вченими протиріччя у прагненнях підлітків та соціально-психічними можливостями якісно та гармонійно їх реалізувати зумовило науковий інтерес до його вирішення. Різні питання розвитку підлітків з інтелектуальними порушеннями та формування у них уявлень про сім'ю вивчалися багатьма вченими. Так, Т. Демидова (2003) сформулювала особливості формування уявлень про майбутню сім'ю, А. Іваненко (2016) емпірично вивчила цей процес у підлітків з розумовою відсталістю. Групи авторів В. Синьов, М. Матвєєва та О. Хохліна (2008), а також Н. Стадненко, М. Матвєєва та А. Обухівська (2002) здійснити теоретичні узагальнення щодо психічних особливостей розумово відсталої дитини, що може розглядатися сьогодні теоретичною основою подальших пошуків особливостей розвитку уявлень осіб з інтелектуальними порушеннями про сім'ю.

Шляхи формування різних уявлень про соціальне та, зокрема, сімейне життя осіб з інтелектуальними порушеннями вивчали В. Левицький (2006), С. Миронова та М. Матвєєва (1996), Н. Павлюк (2012), І. Татьянчикова (2011), С. Трикоз та Г. Блеч (2018), Я. Утьосов (2020а, 2020b), Ю. Шевченко (2020) та інші. Зокрема, науково значимими виявилися розробки спеціальної методики вивчення показників соціального розвитку осіб з інтелектуальними порушеннями (Утьосов, 2020b), особливості розвиткового процесу осіб із інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього процесу (Шевченко, 2020), методичне забезпечення інституціонального формування уявлень про сім'ю у підлітків із інтелектуальними порушеннями (Демидова, 2003; Левицький, 2006; Миронова та ін., 1996), підготовка спеціальних педагогів (Нічуговська, Ніколенко 2020).

У зв'язку із реформою освіти та перебудовою системи спеціальної освіти в Україні питання пошуку шляхів ефективного

формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями у спеціальних закладах світи залишаються надзвичайно затребуваним. Крім цього, за результатами дослідження Н. Павлюк (2012) виявлено, що в цих закладах освіти питанню підготовки випускників до сімейного життя, як одного із аспектів соціалізації, практично не приділяється цілеспрямованої уваги. Знання учнів про сімейне життя носять фрагментарний характер, що є недостатнім для формування стійких та адекватних уявлень про майбутнє сімейне життя у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Ця стаття є продовженням нашого пошуку у науковому полі означеної проблематики. Так, нами вже було вивчено погляди різних педагогів щодо формувального процесу підлітків із інтелектуальними порушеннями (Валько, 2020а), виявлено умови створення особами із інтелектуальними порушеннями власної сім'ї (Валько, 2020b). **Метою** цієї статті визначена конкретизація напрямків діяльності педагогів спеціальних закладів з формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми формування уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями; узагальнення та систематизація результатів теоретичного дослідження.

Етапи формування образу сім'ї у свідомості підлітка з інтелектуальними порушеннями. Сім'я – це мала соціальна група, члени якої пов'язані між собою шлюбними та батьківськими узами, спільним побутом і моральною відповідальністю, що є необхідним фізичного та духовного відтворення соціуму (Іваненко, 2016). Поняття «уявлення» у широкому контексті розглядається як результат пізнавальної активності людини на основі узагальнення образів предметів, явищ і подій, що виникають шляхом їхнього пригадування. Уявлення взаємопов'язані з іншими психічними процесами, зокрема: уявлення, що виникають на основі сприймання як результат діяльності пам'яті, що відтворює раніше сприйняте; уявлення, в основі яких закладений сам процес

мислення; уявлення, що виникли на основі уяви тощо (Іваненко, 2016).

«Уявлення про майбутню сім'ю» розглядається Т. Демидовою (2003) як важливий компонент соціального досвіду індивіда, що містить комплекс уявно відтворених образів, що відображають характерні ознаки майбутнього сімейного життя, а саме: його рольову модель, побуту та матеріальну сфери, характер

спілкування та взаємодії у родині, стиль виховання дітей, образи пов'язані із соціальною роллю сім'ї в суспільстві. Відповідно, під впливом соціального досвіду, отриманого у батьківській сім'ї, референтній групі та із засобів масової інформації формуються окремі уявлення, знання, вміння та навички сімейного життя, які загалом становлять образ майбутньої сім'ї, зокрема, і підлітка з інтелектуальними порушеннями (рис. 1).

Рис. 1. Етапи формування образу сім'ї у свідомості підлітка з інтелектуальними порушеннями (Джерело: авторська розробка)

Структура та зміст уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями про сім'ю. Т. Демидова (2003) виділила такі інтегративні складники уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями про сім'ю, як: когнітивний (система знань про сімейне життя і себе як майбутнього сім'янина), емоційно-ціннісний (ставлення до майбутньої родини, батьків і сімейного життя, їх оцінка), поведінковий (ідентифікаційна поведінка у сім'ї, стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях) (рис. 2).

Когнітивний компонент уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями обмежується недорозвитком їхньої пізнавальної діяльності. Характеризуючи уявлення підлітків з інтелектуальними порушеннями Н. Стадненко, М. Матвеева, А. Обухівська (2002) та інші вказують на їхню недиференційованість та фрагментарність. Довільне оперування уявленнями у цієї категорії учнів порушено. У відтермінованих уявленнях спостерігається тенденція до втрати цілісності образу, уподібнення та спрощення образів тощо. Порушеним є аналіз та синтез образів.

Рис. 2. Компоненти уявлень про сім'ю (Джерело: Т. Демидова (2003))

А. Іваненко (2016) виявила, що у більшості підлітків з інтелектуальними порушеннями знання про сімейно-шлюбні відносини та уявлення про власне майбутнє сімейне життя неповні та нестійкі. Підліткам властиві примітивні знання про інститут сім'ї, уявлення про свою майбутню сім'ю, її рольову структуру, господарсько-побутові відносини, особливості емоційного взаємозв'язку між подружжям незагалювані; уявлення про образи майбутніх чоловіка і дружини та про себе в ролі сім'янина розмиті та звужені. Підлітки досить поверхнево розуміють поняття «сім'я», розкривають його сутність примітивно, у них обмежені знання про функції сім'ї, учні погано розкривають їх зміст, уявлення про цілі створення сім'ї досить часто відсутні. Авторкою було експериментально доведено, що за допомогою цілеспрямованої та систематичної системи виховних та корекційних психолого-педагогічних впливів можна підвищити рівень сформованості уявлень про майбутню сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями (Іваненко, 2016).

Емоційно-ціннісний компонент уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями про сім'ю обумовлений специфічним розвитком їхньої емоційної сфери. С. Рубінштейн (1986), О. Шаповалова (2006) та інші науковці вказують на незрілість емоційної сфери, недостатню диференційованість та нестабільність почуттів, звуженість діапазону переживань, імпульсивність та кардинально протилежний характер проявів щастя та суму. Емоції підлітків з інтелектуальними порушеннями поверхові та нестійкі, позбавлені різних відтінків. При цьому у частини підлітків можна виявити надмірну інертність та драматизацію переживань спричинених дріб'язковими причинами. М. Матвєєва, В. Синьов, О. Хохліна (2008) зазначають, що під впливом цілеспрямованого психолого-педагогічного втручання емоційний розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями набуває позитивних змін. Підлітки адекватно реагують на різні життєві ситуації, навчаються співпереживати події, не досить глибоко, але все ж усвідомлюють та розуміють свої почуття і емоції інших людей, будують емоційні контакти.

Поведінковий компонент уявлень про сім'ю залежить від особливостей довільної регуляції поведінки підлітків з інтелектуальними порушеннями. У дослідженнях науковців, зокрема В. Синьова та ін. (2008), С. Рубінштейна (1986) та інших, особливості вольової регуляції учнів з інтелектуальними порушеннями характеризуються несаможестійністю, безініціативністю, слабкістю внутрішніх спонукань, зниженням мотивації, сугестивністю. Підлітки керуються соціально схваленими мотивами до того, поки вони не суперечать їхнім безпосереднім фізіологічним потребам. Крім цього, за результатами наукових досліджень Є. Мастюкової (2004), С. Миронової (1996) та інших виявлені ризики реалізації підлітками негативної сімейної моделі. Зокрема, вченими встановлено, що діти з інтелектуальними порушеннями часто виховуються у неблагополучних сім'ях, з несприятливою психологічною атмосферою для виховання майбутнього сім'янина. Не маючи іншого зразка для наслідування, підлітки переймають негативний досвід своїх батьків у власну майбутню родину.

Напрямки роботи педагогів спеціальних закладів освіти з метою формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями:

1) *соціалізаційна цінність освітнього процесу*. Корекційно-виховна робота в рамках спеціального закладу освіти має бути спрямованою першочергово на соціалізацію учнів (Татьянчикова, 2011).

2) *системність корекційно-розвиткових заходів*. Специфічні особливості уявлень про сім'ю у підлітків, які обумовлюються не лише інтелектуальним порушенням, а й рівнем благополуччя, актуального сімейного досвіду. О. Денисова (1998) зазначає, що підготовка підлітків з інтелектуальними порушеннями до самостійного сімейного життя має містити систему педагогічних, соціальних, правових, медичних заходів, які спрямовані на формування в учнів адекватних установок про шлюбно-сімейні відносини.

3) *розвиток та саморозвиток професійної готовності педагогів щодо допомоги підліткам*

з інтелектуальними порушеннями сформувати уявлення про сім'ю. Аналіз роботи вчителів та вихователів спеціальних закладів освіти проведений Т. Валько (2020b) свідчить про недостатній рівень їхньої готовності здійснювати підготовку до створення власної сім'ї учнями з інтелектуальними порушеннями. Незважаючи на переважно позитивне ставлення та розуміння необхідності формування уявлень про сім'ю в підлітків, які навчаються в умовах спеціального закладу освіти, педагоги вказують, що в них немає власної одностайної позиції щодо доцільності створення сімей та народження дітей особами з інтелектуальними порушеннями.

4) *співпраця закладу освіти та сім'ї*. М. Матвєєва, С. Миронова (1996) зауважують, що від мікроклімату в сім'ї залежить формування у дитини установки на сімейне життя, ціннісні орієнтири, стереотипи поведінки, проте для багатьох підлітків з інтелектуальними порушеннями сім'я не може слугувати позитивним прикладом. Тому, на думку вчених, важливою є співпраця закладу освіти та сім'ї у процесі підготовки учнів до самостійного сімейного життя та формування необхідних для цього уявлень.

5) *просвітницька робота з питань підготовки до сімейного життя*. Г. Шаумаров (1990) вказує на доцільність врахування особливостей порушення, вікового періоду та характеристики батьківських сімей учнів з інтелектуальними порушеннями у процесі їх підготовки до самостійного сімейного життя. Науковець наголошує, що потрібно знайомити учнів з дошлюбними факторами, які в подальшому визначають сімейне життя; формувати культуру міжособистісного спілкування; розвивати вміння виражати почуття любові, ніжності, турботи; розвивати такі якості особистості, як відвертість, уважність, вміння співпереживати.

6) *формування адекватних статево-рольових уявлень у підлітків*. А. Іваненко (2016) було проведено дослідження, метою якого було встановлення взаємозв'язку статево-рольових уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями із батьківськими уявленнями. Базуючись на тому, що одним із провідних

механізмів формування статево-рольових уявлень у дитячому віці є наслідування, вченою було здійснено порівняння цих уявлень у батьків та їх дітей. Виявлено, що особливості статево-рольових уявлень у підлітків визначається під впливом не лише біологічних, а й соціальних чинників. Саме тому можна стверджувати, що корекційне виховання у спеціальному закладі освіти може позитивно сприяти формуванню адекватних статево-рольових уявлень у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Висвітлюючи питання підготовки учнів з інтелектуальними порушеннями до шлюбу та сімейного життя, С. Миронова (1996) обґрунтовує важливу роль статевого виховання. Метою статевого виховання є усвідомлення приналежності дітей до свого гендеру, усвідомлення відмінностей кожної статі, прищеплення вихованцям спеціальних закладів норм і правил спілкування та взаємодії між хлопцями й дівчатами, розширення знань про здоров'я і формування гігієнічних навичок, розширення знань та уявлень про сім'ю і побут.

7) *Навчальне моделювання сімейних ситуацій*. В. Левицький (2006) підкреслює, що у процесі підготовки учнів з інтелектуальними порушеннями до майбутнього самостійного сімейного життя основна увага приділяється лише формуванню навичок господарсько-побутової діяльності, а такі питання, як: сімейні ситуації, причини можливих сімейних конфліктів достатньо не роз'яснюються, виховання культури міжособистісних стосунків здійснюється на досить низькому рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Безсумнівною є взаємозалежність якості майбутнього сімейного життя від уявлень, які склалися у підлітка з інтелектуальними порушеннями до моменту створення своєї власної родини. Надзвичайною вагою характеризуються впливи родинного виховання, а також спеціального закладу освіти у підготовці майбутнього сім'янина, у розширенні його знань про подружнє життя та формуванні уявлень про власну майбутню сім'ю. Дуальність цих впливів на підлітка зумовлює специфіку реалізації напрямів корекційно-розвиткової роботи педагогів

освітньої інституції. Ключовими з яких є підвищення соціалізаційної цінності освітнього процесу, його системність для педагогічних, психологічних та соціальних впливів, а також тісна співпраця із сім'єю підлітка. Формування уявлень про сім'ю має відбуватись послідовно з опорою на три компоненти структури його уявлень (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий) про сімейне життя. Широкий спектр

різноманітних впливів послідовно сформує окремі уявлення, знання, вміння та навички щодо сімейного життя, які і складуть конструктивний образ майбутньої сім'ї підлітка з інтелектуальними порушеннями.

Перспективними напрямками означеної проблеми є розроблення змісту та методів формування уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Література

- Валько Т. Погляди педагогів з формування уявлень про сім'ю в підлітків з інтелектуальними порушеннями *Research Gate* 2020a DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.09/011-020>
- Валько Т. І. Уявлення про сімейні стосунки як умова створення своєї власної сім'ї особами з інтелектуальними порушеннями: *Актуальні питання колекційної освіти. Збірник наукових праць*: Кам'янець-Подільський, 2020b. 346 с. DOI : <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2020-16.46-56>
- Гаврилов О. В. Сучасні аспекти організації роботи з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку Спеціальна освіта: проблеми та перспективи матеріали XIV-ї Міжнародної науковопрактичної конференції 15-16 квітня 2021 р. / за ред. О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О. В., 2021. 191 с.
- Демидова Т. А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників : Автореф. ...дис. канд. психол. наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2003. 22 с.
- Денисова Е. Н. Формирование представлений о межполовых и семейноролевых отношениях умственно отсталых подростков в процессе коррекционного обучения и воспитания : Автореф. ...дис. канд. пед. наук / Московский государственный открытый педагогический университет. Москва, 1998. 25 с.
- Іваненко А. С. Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків : Дис. ...канд. псих. наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 254 с. URL : https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.23/Ivanenko.pdf (дата звернення: 29.03.2022).
- Левицький В. Е. Особливості підготовки учнів старших класів з порушеним інтелектом до сімейного життя : зб. наук. праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2006. 348 .
- Миронова С. П., Матвєєва М. П. Статеве виховання у допоміжній школі: *посібн. для вчит.* Кам'янець-Подільський, 1996. 30 с.
- Нічуговська Л. І., Ніколенко Л. М. Розвиток інклюзивно орієнтованих компетентностей майбутніх педагогів спеціальної освіти в умовах магістратури *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy*. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 2(3). С. 109–118. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-11>
- Павлюк Н. В. Рівень підготовки до сімейного життя розумово відсталих старшокласників як предмет соціально-педагогічного дослідження. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*: 2012. С.185–193.
- Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника : *учеб. пособие для студентов*. Москва : Просвещение, 1986. 192 с.

- Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини: *підручник*, Київ : Знання, 2008. 359 с.
- Стадненко Н. М., Матвеева М. П., Обухівська А. Г. Нариси з олігофренопсихології : *навч. посібник*, Кам'янець-Подільський : 2002. 345 с.
- Татьянчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти*. Вип. 2 : 2011. С. 242–250.
- Трикоз С. В., Блеч. Г. О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
- Утьосов Я. А. Особливості провідної діяльності підлітків з інтелектуальними порушеннями в контексті формування у них соціальних компетентностей *Актуальні питання корекційної освіти* 2020 а. С. 267–278 DOI : <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2020-16.267-278>
- Утьосов Я. А. Спеціальна методика дослідження основних показників сформованості соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями *Науковий часопис*. Випуск 41. Корекційна педагогіка 2020 б. С. 107–114. DOI : <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.15>
- Шаповалова О. Е. Эмоциональное развитие умственно отсталых школьников : автореф. дис. док. псих. наук : 19.00.10. Нижний Новгород, 2006. 50 с.
- Шаумаров Г. Б. Социально-психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей с задержкой психического развития : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.10. Москва, 1990. 37 с.
- Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі «ОСОБЛИВА ДИТИНА: навчання і виховання», № 3, 2020. С. 36-46. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/724446/1/ОСОБЛИВОСТІ%20РОЗВИТКУ%20ДІТЕЙ%20%203-2020.pdf> (Дата звернення: 20.05.2022)

References

- Demydova, T. A. (2003). Features of forming ideas about the future family of high school: abstract of the thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences (ukr).
- Denysova, N. (1998). Formation of ideas about intersex and family-role relations of mentally retarded adolescents in the process of remedial education and upbringing: author's: abstract of the thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences (rus).
- Havrylov, O. V. (2021). Modern aspects of the organization of work with children with intellectual disabilities Special education: problems and prospects, materials of the 14th International Scientific and Practical Conference : Publisher O. V. Kovalchuk (ukr).
- Ivanenko, A. S. (2016). Forming ideas about the future family of mentally retarded adolescents: abstract of the thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.23/Ivanenko.pdf (Access: 05.2022) (ukr).
- Levytskyi, V. E. (2006). Peculiarities of training senior students with impaired intelligence before family life: Medobory (ukr).
- Myronova, S. P. & Matvieieva M. P. (1996). Sex education in secondary schools: *a guidebook for teachers*. Kamianets-Podilskyi (ukr).
- Nichuhovska, L. I., Nikolenko, L. M. (2020). Development of inclusive competencies in future special education teachers when studying for Master's degree *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal. Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 2(3). 109–118. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-11> (ukr).
- Pavlyuk, N. V. (2012). The level of preparation for the family life among mentally retarded senior school students as a subject of socio-pedagogical research. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk. Pedagogical sciences* (ukr).

- Rubinshtein, S. Ya. (1998). Psychology of a mentally retarded student : Prosveshchenye Publishing (rus).
- Shapovalova, O. E. (2006) Emotional development of mentally retarded schoolchildren: abstract of the thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences (rus).
- Shaumarov, H. B. (1990). Socio-psychological problems of a new family of graduates of a special school for children with mental retardation : abstract of the thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences (rus).
- Shevchenko, Yu. (2020). Peculiarities of the development of children with intellectual disabilities in the modern educational space "SPECIAL CHILD: education and upbringing", No. 3, 36-46. URL <https://lib.iitta.gov.ua/724446/1/OSOBLIVOSTI%20ROZVYTKU%20DITEY%20%203-2020.pdf> (Access: 05.2022) (ukr).
- Stadnenko, N. M., Matveeva, M. P. & Obukhivska, A. H. (2002). Essays on oligophrenopsychology : Kamianets-Podilskyi (ukr).
- Synov, V. M., Matvieieva, M. P. & Khokhlina, O. P. (2008). Psychology of a mentally retarded child : Znannia (ukr).
- Tatianchykova, I. V. (2011). Socialization of children with mental and physical disabilities. *Current Issues of Remedial Education* (ukr).
- Trykoz, S. V. & Blech, G. O. (2018). A child with intellectual development disorders : Publishing House "Ranok", Publishing Group "Kenhuru" (ukr).
- Utiosov, Ya. A. (2020 a). Peculiarities of the leading activities of adolescents with intellectual disabilities in the context of the formation of their social competences *Current Issues of Remedial Education*. 267–278 <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2020-16.267-278> (ukr).
- Utiosov, Ya. A. (2020 b). A special method of research of the main indicators of the formation of social competence of adolescents with intellectual disabilities *Scientific Journal*. Issue 41. Remedial pedagogy 107–114 <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.15> (ukr).
- Valko, T. (2020a). Views of teachers on the formation of ideas about the family in adolescents with intellectual disabilities *Research Gate* <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.09/011-020> (ukr).
- Valko, T. (2020b) The idea of family relationships as a condition for creating your own family of people with intellectual disabilities: *Current Issues of Remedial Education*. Collection of scientific works <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2020-16.46-56> (ukr).

FORMATION OF FAMILY PERCEPTION IN ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DISORDERS AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Tatiana Valko, postgraduate student, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, e-mail: tanya.valko@ukr.net.

The scientific article presents a theoretical analysis of the psychological and pedagogical issue of forming ideas about the family in adolescents with mild intellectual disabilities. The article is devoted to an actual and important problem of forming perceptions about a family by teenagers with mild intellectual disorders. It is determined that afterschool stage socialization of graduates from specialized educational institutions and their realization as family members are not enough studied. The works of scientists who have covered this problem are analyzed and summarized. The relevance of the study is determined by the mental development of this category of people and the low level of culture of relationships in many families where these adolescents are raised, which further prevents them from forming a positive image of relationships between family members. The aim of the article is to analyze the theoretical information on the problem of forming ideas about the family in adolescents with intellectual disabilities and to study the state of work on the upbringing for future families in special educational institutions. To achieve this goal, a theoretical analysis and generalization of the results of the study of scientific psychological and pedagogical publications was carried out. According to the results, the article reveals the meaning of the concept of «family idea», analyzes its main components: cognitive, emotional and behavioral. The results of researches of scientists on the specified problem are generalized. It has been determined that the correction of each component of family perception is a prerequisite for successful independent family life of adolescents with intellectual disabilities. Relevant

aspects of this problem have been defined. Theoretically, it is established that the formation of ideas about family life in a special education institution is an important condition for positive experience of creating their own family for people with intellectual disabilities.

Keywords: adolescents, intellectual disability, family perception, image of the family, special education institution.

Стаття надійшла до редакції / Received 25.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 92,5 % (Unicheck ID1012311952)

©Валько Тетяна Ігорівна, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-10>

УДК:37.016:78-056.24/29]:398.8(477)

Вікторія Вікторівна Гуга

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7618-8113>

кандидат педагогічних наук

старший викладач кафедри хореографії

та музично-інструментального виконавства,

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка,

керівник народного фольклорного

ансамблю автентичного співу «Стріла»

м. Суми, Україна

gyravita@gmail.com

Олена Олександрівна Воротинцева

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0684-850X>

завідувачка ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти

Закарпатський інститут післядипломної

педагогічної освіти,

аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка,

м. Ужгород, Україна

vorotyntsevaoo@zaknipro.org.ua

ПРОЄКТУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ СТУДЕНТІВ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОСВІТНИМИ ТРУДНОЩАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО» НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ

У науково-методичній статті розглядається проблема проєктування індивідуальної освітньої траєкторії студентів спеціальності «Музичне мистецтво» з моторними та мовленнєвими освітніми труднощами. Акцентовано увагу на підтримці здобувачів освіти зазначеної категорії в освітньому середовищі, залученні до нього додаткових матеріальних чи освітніх ресурсів; на важливості врахування комплексної оцінки мовленнєвого розвитку особи, що надана фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів. Наголошено, що український народнописений фольклор як ключовий ресурс дисципліни «Народний спів» може стати вагомим складовою системи мовленнєвого розвитку студентів. Надано декілька рекомендацій щодо організації занять на матеріалі народнописеного фольклору, зокрема, щодо підбору матеріалів та організації розспівок.

Ключові слова: проєктування, індивідуальна освітня траєкторія, функціональні освітні труднощі, майбутні педагоги-музиканти, інклюзивно-ресурсний центр, праксеологія, український народнописаний фольклор.

Вступ. У межах реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р, пріоритетними завданнями системи освіти залишаються створення рівних можливостей та вільного доступу до освіти, задоволення особливих потреб здобувачів освіти, створення інклюзивного освітнього середовища. Разом із затвердженням 15 грудня 2021 року Порядку організації інклюзивного навчання у закладах фахової передвищої освіти (*Порядок*, 2021) в Україні, така можливість стала доступною на всіх рівнях. Побудова індивідуальної освітньої траєкторії (далі – ІОТ), згідно із Законом України «Про освіту», відбувається з урахуванням здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей та досвіду здобувача освіти (*Про освіту*, 2022).

На сьогоднішній день у нашій державі функціонує розгалужена система інклюзивно-ресурсних центрів, метою яких є забезпечення права осіб з різними категоріями освітніх труднощів, зокрема з функціональними освітніми труднощами на здобуття освіти на усіх рівнях. Фахівці (консультанти) здійснюють комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, в ході якої виявляють сильні сторони особи (абітурієнта) та компенсаторні можливості організму, розробляють рекомендації щодо її індивідуальної освітньої траєкторії (*Положення*, 2021). Діагностична інформація та рекомендації, які оформлюються у висновок про комплексну оцінку, дають змогу викладачеві музичних дисциплін взяти участь у розробці якісної індивідуальної освітньої траєкторії студента. При наявності такої співпраці здобувачі освіти, попри особливості розвитку, мають реальну можливість здобути професійні компетентності у будь-якій сфері освіти, зокрема музичному мистецтві.

Врахування фізіологічних особливостей здобувачів вищої освіти, комплексна оцінка розвитку особи, практичний досвід роботи у процесі підготовки студентів з функціональними освітніми

труднощами на матеріалі українського народнописаного фольклору визначає актуальність обраної теми дослідження.

Проблемі проєктування у галузі педагогіки та психології присвятили наукові пошуки вітчизняні і зарубіжні науковці Л. Гур'є (2004), К. Кіпатрик (1925) та інші. І. Малишевська (2013) визначила роль педагогічних технологій у системі корекційної освіти. В. Нечипоренко системно досліджувала проблему кадрового забезпечення інклюзивної загальноосвітньої практики (2020). Особливості інклюзивного навчання осіб з особливими потребами проаналізовано у наукових доробках групи вітчизняних вчених В. Берзінь, Л. Борщевської, Л. Даниленко, Т. Дегтяренко, В. Засенко, А. Колупаєвої та А. Шевцова (2021), І. Малишевської (2013) та інших. Спеціальні дослідження щодо вивчення мовленнєвих порушень при дитячому церебральному паралічу належать Р. Лалаєвій (2022), О. Ткачу (2019) та іншим. Порівняльний аналіз вітчизняного та закордонного досвіду діяльності інклюзивних ресурсних центрів здійснено Н. Софій (2018). Роль інклюзивних ресурсних центрів у забезпеченні якісної освіти особами з особливими освітніми потребами визначена О. Воротинцевою (2022).

Специфіка народного вокалу у сучасному мистецькому просторі України досліджена Н. Цюпою (2017). Особливість народного співу в контексті діяльності хорових колективів розглядається в роботі О. Коломоєць (2012). В. Гура (2021) дослідила процес формування етнокультурної компетентності студентів на матеріалі українського пісенного фольклору. Ю. Картава (2015) вивчила вплив музичного мистецтва на формування особистості здобувача освіти.

Наразі є достатньо матеріалів як теоретичного, так і практичного характеру для роботи з вихованцями закладів дошкільної освіти, з учнями закладів загальної середньої освіти, але для роботи зі студентами, що мають функціональні освітні труднощі, існує дефіцит інформації щодо висвітлення практичного досвіду, зокрема у роботі зі здобувачами вищої освіти – майбутніми

фахівцями музичного мистецтва. Аналіз стану сучасної музичної практики у роботі зі студентами з функціональними освітніми труднощами, в якій використовується народний вокал, залишається поза увагою дослідників.

Мета статті: вивчити проблему проєктування індивідуальної освітньої траєкторії студентів спеціальності «Музичне мистецтво» з функціональними освітніми труднощами на матеріалі народнопісенного фольклору. **Завдання:** визначити роль комплексної оцінки розвитку здобувачів освіти з функціональними освітніми труднощами (моторними, мовленнєвими) у розбудові індивідуальної освітньої траєкторії. Сформулювати переваги дисципліни «Народний спів» для розгортання індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів освіти із мовленнєвими порушеннями. Надати рекомендації щодо організації занять на матеріалі народнопісенного фольклору.

Методи дослідження. Для досягнення мети було використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. Пошук інформації за темою дослідження здійснювався в електронних базах даних, таких, як: Google Scholar, українських та зарубіжних веб-сайтах. Щодо осмислення наукових проблем та понять дослідження використовувався метод аналізу; для з'ясування стану розроблення проблеми дослідження – методи синтезу та узагальнення; для визначення переваг народнопісенної творчості для розвитку особи з моторними та мовленнєвими труднощами проаналізовано досвід вітчизняних вчених, а також узагальнено власний педагогічний досвід.

Проблема проєктування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти із особливими освітніми потребами. Особи з різними освітніми труднощами потребують більш ретельного підходу щодо окреслення перспективи в освітньому процесі і на шляху їхнього досягнення. У Законі України «Про освіту» термін «індивідуальна освітня траєкторія» тлумачиться як «...персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу

здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їхньої складності, методів і засобів навчання» (*Про освіту, 2017*).

Індивідуальна освітня траєкторія особи з освітніми труднощами є своєрідним освітнім та соціальним проєктом, який складений фахівцями інклюзивно-ресурсного центру, педагогами, що працюють у закладі освіти, батьками. Термін «проєкт» від латинської «proectus» означає «кинутий уперед». У сучасному розумінні проєкт – це намір, який буде здійснено в майбутньому. Так, В. Кіпатрик (1925) трактує проєкт як будь-яку роботу, виконану «від усього серця», що має певну цільову настанову. Л. Гур'є (2004) визначає проєкт як змістовно обґрунтовану і документально оформлену ініціативу, спрямовану на досягнення освітніх цілей у межах певного часу. Метою учасників команди фахівців є підтримка здобувача в освітньому середовищі, залучення додаткових матеріальних та людських ресурсів. Індивідуальна освітня траєкторія має просторово-часові межі, тобто складається на семестр, рік, до здобуття певного рівня освіти.

Для забезпечення права осіб з освітніми труднощами на здобуття будь-якої освіти в Україні створено систему інклюзивних ресурсних центрів, одним із завдань яких є проведення комплексної оцінки розвитку особи та забезпечення їхнього системного кваліфікованого супроводу. Комплексна оцінка — це збір та інтерпретація інформації про особливості розвитку особи з метою визначення її особливих освітніх потреб та визначення її освітніх труднощів, розроблення рекомендацій щодо її індивідуальної освітньої траєкторії, модифікації чи адаптації освітньої програми (навчальних дисциплін), організації освітнього середовища, особливостей організації надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг (*Положення, 2021*). Фахівці інклюзивно-ресурсного центру надають практичні рекомендації щодо змісту, форм та методів навчання відповідно до потенційних можливостей особи, створення належних умов для навчання залежно від порушення розвитку осіб з освітніми труднощами (доступність приміщень, особливості облаштування робочого місця, використання технічних засобів тощо). Завдяки цьому викладач може відразу взяти до уваги надану інформацію, проєктувати

індивідуальну освітню траєкторію здобувача освіти, що, у свою чергу, забезпечить студентоцентризований підхід у наданні якісних освітніх послуг. При такому підході кожний здобувач освіти буде мати широкі можливості для задоволення власних освітніх потреб (Воротинцева, 2022).

Наприклад, обстеження осіб з ДЦП, у яких наявні мовленнєві труднощі, проводиться фахівцями-консультантами за двома основними напрямками: фонетико-неврологічним та психолого-лінгвістичним. При фонетико-неврологічному аналізуються стан рухливості мовленнєвих м'язів, будова і рухливість артикуляційного апарату, можливості утворення й утримання артикуляційних позицій, стан ритміко-мелодійних якостей мовлення, особливості звуковимови; визначається форма клінічного мовнорухового синдрому, рівень та локалізація ураження центральної нервової системи. При психолого-лінгвістичному обстеженні розглядаються особливості фонетичного сприймання, мовленнєвого слуху (О. Ткач, 2019).

Тому, при підготовці майбутніх учителів музики викладачам слід звертати увагу саме на пункт 5 «Напрямки оцінки» висновку про комплексну оцінку розвитку особи від інклюзивно-ресурсного центру. У підпункті «Оцінка мовленнєвого стану» зазначається наявність або відсутність у особи функціональних труднощів мовленнєвого характеру, а також їх вплив на опанування навчальних програм (визначення рівня розвитку та використання вербальної або невербальної мови, розвиток комунікативних навичок, особливості мовленнєвих функцій, темпу і ритму, мелодико-інтонаційного малюнку, характеристик голосу, артикуляційної моторики, стан дихальної, голосової, динамічної сторони мовлення, звукової сторони мовлення тощо).

Слід наголосити, що аналіз вимовної сторони мовлення здійснюється за такими показниками: голос (його сила, висота, модульованість); темп, ритм мовлення; інтонація мовлення; звуковимова (пропуск, заміна, спотворення звуків, загальна розбірливість, виразність мовлення); м'язи мовленнєвого апарату (особливості руху м'язів під час мовлення і в процесі виконання спеціальних завдань: сила м'язів; рухливість; амплітуда, об'єм рухів, симетричність включення в рух, точність

виконання рухів, швидкість переключання рухів, латентний період включення в рух, характер вимови) (Ткач, 2019), – це цінна інформація для викладача від команди інклюзивно-ресурсного центру, яку зумовлює специфіку освітньої траєкторії студента.

Переваги вибіркової дисципліни «Народний спів» для індивідуальної траєкторії розвитку здобувачів освіти із мовленнєвими труднощами. Одним з оптимальних рішень при обранні вибірових дисциплін для категорії здобувачів освіти з моторними, мовленнєвими труднощами, на нашу думку, є навчальна дисципліна «Народний спів». Аргументацією до цього є твердження Н.Цюпи (2017): «для народного вокалу притаманна природнорозмовна манера співу, робота голосових зв'язок, спрямованість звуку і використання природних грудних і головних резонаторів». О. Коломоєць (2012) підкреслює, що «...для народного вокалу важливим є зв'язок з мовою, що проявляється як у особливостях артикуляції, природно-розмовній манері співу. Якщо ж звернутись до питання техніки звукоутворення, то і у академічній манері, і в народній, надзвичайно важливою є робота голосових зв'язок, спрямованість звуку і правильне використання природних грудних і головних резонаторів. Від дії означених резонаторів залежить характер і забарвленість голосу. Менш за все народні співаки використовують м'яке піднебіння, «купол», «позіх», який слугує прикриттю голосу на верхніх звуках. Спів характеризується відсутністю вібрації, рівністю й стійкістю звуку. Звук випромінюється більш прямолінійно, ніж у «поставлених» голосів, притому резонують переважно груди, ротова порожнина, тверде піднебіння та зуби» (с. 36–41).

Слід зазначити, що автентична манера народного співу не вимагає спеціальної підготовки виконавця. Коли студент вперше виконує пісню, він має плоский, сформований на низькій позиції, відкритий, природній, іноді крикливий звук. У процесі навчання викладач намагається сформувати цілий комплекс єдиної манери народного співу: правильне дихання, гарну артикуляцію, ненапружений звук, приємний тембр, чистоту інтонування, насиченість звучання голосу, слуховий аналіз тощо. Для народної манери співу також характерно: відкрите звукоутворення; грудне

резонування; звуковедення ближче до мовного діалекту, «говірки»; перевага звукового вібраторного природного коливання голосових зв'язок; класифікація голосів – вивід, тончик, мікст; близькість до усної традиції.

Беззаперечно, українська музика, музичний фольклор, народний спів мають значний потенціал для формування професійних компетентностей майбутнього педагога-музиканта, у тому числі й студентів із мовленнєвими труднощами. На нашу думку, органічним (на генетичному рівні) є використання потужних можливостей етномузичних матеріалів, особливого виконання пісні в народній манері для студентів з освітніми труднощами зокрема, що також має не лише навчальну мету, а й корекційну, психологічну та виховну. Завдяки національно-етнічній ментальності, при належних чинниках та умовах (серед яких на першому місці є зверненість до глибинних народних джерел), проявляються індивідуальні особливості психічних процесів (емоції, уява, асоціації, почуття, емпатія, воля, мислення, пам'ять тощо), що інтегруються у фізичний, інтелектуальний, духовний потенціал особистості (Гура, 2021). Народна пісня є джерелом класичної музичної культури та незамінним засобом творчого розвитку особистості. Завдяки особливостям народної пісні: чіткості ритмічного малюнку, повторності мотивів, куплетів, варіаційності форм тощо доцільне використання як винятково цінного матеріалу у мистецькому освітньому процесі навчання студентів, особливо студентів з освітніми труднощами. Вивчаючи музичний фольклор українського народу, народний спів та застосовуючи його у освітньому процесі, викладач має можливість для формування професійних якостей майбутнього музиканта ціннісних орієнтацій, розвитку та вдосконалення музичного мислення, творчої активності, збагачення інтонаційного слухацького досвіду та виховання громадянської позиції здобувача освіти.

Власне у поєднанні логопедичного та праксеологічного підходів до організації освітнього процесу осіб з мовленнєвими порушеннями доцільно використовувати матеріали українського народнопісенного фольклору. Практиологія, або праксіологія – (від грец. Πράξι – дія та грец. λογία – мова, вчення) – галузь досліджень, що вивчає людську діяльність, зокрема в аспекті її ефективності (Праксіологія, 2022). Вперше цей

термін використав Альфред Еспінас, але великого поширення вона набула у Польщі завдяки філософу, логіку Тадеушу Котарбінському. Він образно називав її «граматикою дії». Одне з головних завдань – знайти загальні закони будь-якої людської діяльності й на цьому ґрунті виробити найбільш загальні норми такої діяльності. При цьому людина вільно обирає, як саме їй діяти. Іншими завданнями праксеології є простежити динаміку прогресу майстерності людини та здійснити аналітичний опис форм, елементів дії, принципів їх взаємодії (Пятківський, 2010).

Окремі рекомендації щодо занять з народного співу. Починати заняття потрібно, звичайно, з розспівок – фрагментів народних пісень (з власного досвіду радимо розспівуватися на веснянках) у низькому діапазоні та рухатися по півтонах угору, поступово посилюючи звучання. Прості, з невеликими стрибками, широкі, кантиленні мелодії народних пісень «Зеленеє жито», «Туман яром», «Летіла зозуля», «Посіяла огірочки» чи пісні календарно-обрядового циклу «Чорнобривий корольок», «Ой весно, весно, весняночка», «Прийшли щедрувати», «А в нашого хазяїна», «Ой летіло, Купайло» тощо в природній автентичній народній манері виконання, на нашу думку, є тим неоціненним підґрунтям для професійного розвитку здобувача освіти, особливо осіб зі мовленнєвими труднощами. Народний вокал – це спів «на посмішці» (верхні зуби повинні бути відкритими). Але треба розрізняти автентичний та народно-академічний вокал. Останній має окултурений, академізований звук. Для оволодіння академічним співом необхідні «перспективні» музичні здібності, попередня спеціальна вокальна підготовка, техніка. Естрадний вокал передбачає вміле використання підсилювачів звуку (мікрофонів), використання специфічних прийомів. Виконавцю народних пісень притаманна вроджена музикальність, довершеність вокальної техніки, вільне володіння природним голосом, тембром, «психологічно забарвленим живим словом».

Серед ефективних прийомів оволодіння народним вокалом є прослуховування народних пісень в аудіо- або відеоформатах, в «живому звучанні» (першоджерела) з метою вивчення діалектичних, регіональних співочих стилів, індивідуальних манер виконання автентичного народнопісенного матеріалу.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проєктування індивідуальної освітньої траєкторії майбутнього педагога-музиканта з моторними та мовленнєвими труднощами відбувається на основі результатів комплексної оцінки мовнофізичного стану здобувача освіти та рекомендацій, наданих фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів на цій підставі. Викладач, спираючись на «сильні сторони» особистості, може врахувати їх при консультуванні щодо обрання та подальшого вивчення здобувачем вищої освіти вибіркових навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та навчальним планом, що ґрунтується на засадах студентоцентрованого підходу та гарантує студентам з функціональними освітніми труднощами побудову індивідуальної траєкторії навчання з урахуванням потенціалів їхнього

особистісного та професійного зростання. Так, складовою індивідуальної освітньої програми з розвитку мовленнєвої діяльності студентів із функціональними порушеннями є ресурси дисципліни «Народний спів». До них відносимо: зв'язок з мовою, що виявляється в особливостях артикуляції, природно-розмовній манері співу; відсутності вібрації у процесі співу, рівності та стійкості звуку; не вимагає спеціальної підготовки виконавця; стимулює розвиток правильного дихання, гарної артикуляції, ненапруженого звуку, чистоту інтонування, насиченість звучання голосу, слухового аналізу тощо.

Викладені положення відкривають *подальші перспективи емпіричного дослідження* науково-методичних засад професійного розвитку студентів вищої школи – майбутніх педагогів, із використанням народнопісенного матеріалу.

Література

- Берзінь В., Борщевська Л., Даниленко Л., Дегтяренко Т., Засенко В., Колупаєва А., Шевцов А. Професійна підготовка студентів педагогічного коледжу до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Технології забезпечення роботи практичного психолога з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами : зб. наук. робіт, Київ : ДІА, 2021, 102 с.
- Воротинцева О. Роль інклюзивних ресурсних центрів у забезпеченні якісної освіти особами з особливими освітніми потребами. Безперевна освіта: сучасні дискурси : монографія. Катовіце, 2022. С. 182–192.
- Гура В. Формування етнокультурної компетентності студентів на матеріалі українського пісенного фольклору: метод. посіб.: Лебедин : Лебединське педагогічне училище імені А. С. Макаренка, 2021. 62 с.
- Гурье Л. Проектирование педагогических систем: учеб. пособие. Казань. гос. технол. ун-т. Казань, 2004. 212 с.
- Картава Ю. Виховний вплив музичного мистецтва на формування особистості дитини. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*: науковий журнал. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. № 3 (47). С. 274–281.
- Килпатрик В. *Метод проектов : Применение целевой установки в педагогическом процессе* / пер. Н. В. Чехова. Ленинград : Брокгауз-Ефрон, 1925. 43 с.
- Коломоєць О. Український народний спів як синтез національної традиційності та академічного хорового виконавства. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*: зб. наук. праць. Вип. 37, Ч. 1: Серія : Педагогіка і психологія. Ялта : РВВ КГУ, 2012. С. 36–41.
- Лалаєва Р. Методика психолінгвістического исследования нарушений устной речи у детей. URL: http://pedlib.ru/Books/5/0026/5_0026-1.shtml (Дата звернення: 25.05.2022).
- Малишевська І. Роль педагогічних технологій в системі корекційної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. Вип. 45. С. 81–86.
- Нечипоренко В. В. Системно-інституційна діяльність закладу вищої освіти щодо реалізації національних пріоритетів кадрового забезпечення інклюзивної загальноосвітньої практики *Науковий журнал*

- Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 2(3). С. 140–152. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-14>*
- Положення про інклюзивно-ресурсний центр. Постанова Каб. Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 265 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#n11> (Дата звернення: 25.05.2022).
- Порядок організації інклюзивного навчання в закладах фахової передвищої освіти : Постанова Каб. Міністрів України від 15.12.2021 р. № 1321. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1321-2021-p#Text> (Дата звернення: 18.04.2022).
- Праксеологія *Вікіпедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Праксеологія> (Дата звернення: 18.04.2022).
- Про освіту. Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 25.05.2022).
- Пятківський Р. Методичні рекомендації до курсу «Праксеологія» : метод. рек. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. 36 с.
- Софій Н. Інклюзивні ресурсні центри: канадський досвід та українські реалії. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2018. № 1. С. 34–40.
- Ткач О. Особливості обстеження мовленнєвого розвитку дітей з ДЦП. *Проблеми сучасної психології* : 36. наук. пр. 2019. С. 785–794.
- Цюпа Н. Специфіка народного вокалу у сучасному мистецькому просторі України (на прикладі діяльності камерних вокальних ансамблів). *Молодий вчений*. 2017. № 2 (42). С. 109–111.

References

- On education. Law of Ukraine. № 2145-VIII (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Access: 18.04.2022) (ukr).
- On the order of the organization of inclusive training in establishments of professional higher education. The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1321 (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1321-2021-p#Text> (Access: 18.04.2022) (ukr).
- Berzin, V., Borshchevska, L., Danylenko, L., Dehtiarenko, T., Zasenkov, V., Kolupaieva, A., & Shevtsov, A. (2021). Professional Training Of Pedagogical College Students To Work With Children With Special Educational Needs. Technologies for ensuring the work of a practical psychologist with children and youth with special educational needs : DIA (ukr).
- Gurie, L. (2004). Designing pedagogical systems : manual. Kazan State Technological University. (rus).
- Hura, V. (2021). Formation of ethnocultural competence of students on the material of Ukrainian song folklore : Lebedyn Pedagogical college named after A. S. Makarenko (ukr).
- Kartava, Yu. (2015). Educational influence of musical art on the formation of the child's personality. *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 47. 274–281 (ukr).
- Kilpatrick, V. (1925). Project method. Application of target setting in the pedagogical process : Brokgaus-Efron Publishing (rus).
- Kolomoiets, O. (2012). Ukrainian folk singing as a synthesis of national tradition and academic choral performance. *Problems of Modern Pedagogical Education*, 37, 36–41 (ukr).
- Lalaieva, R. (2022). Methods of psycholinguistic research of oral speech disorders in children: http://pedlib.ru/Books/5/0026/5_0026-1.shtml (Access: 18.04.2022) (rus).
- Malyshevska, I. (2013). The role of pedagogical technologies in the system of remedial education. *Psychological and Pedagogical Problems of Rural School: Collection of scientific works of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*, 45, 81–86 (ukr).

- Nechyporenko, V. V. (2020). Systemic and institutional activities of a higher educational establishment to implement national priorities for staffing inclusive general educational practice *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 2(3). 140–152. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-14> (ukr).
- On amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the organization of training of persons with special educational needs. The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 542 (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-2021-п#Text> (Access: 18.04.2022) (ukr).
- On approval of the Regulations on the Inclusive Resource Center. The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 265 (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#n11> (Access: 18.04.2022) (ukr).
- Piatkivskyi, R. (2010). Methodical recommendations for the course “Praxeology”: Symfoniia Forte Publishing (ukr).
- Praxeology/ Wikipedia. (2022). <https://uk.wikipedia.org/wiki/Prakseolohiia/> (Access: 18.04.2022) (ukr).
- Regulations on the free choice of disciplines by applicants for higher education of Sumy Makarenko State Pedagogical University : https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/pro_vilny_vibir_disciplin_e84b5.pdf (Access: 18.04.2022) (ukr).
- Sofii, N. (2018). Inclusive resource centers: the Canadian experience and Ukrainian realities. *Special Child: Education and Upbringing*, 1, 34–40 (ukr).
- Tkach, O. (2019). Features of the survey of speech development of children with cerebral palsy. *Problems of Modern Psychology*, 14, 785-794.
- Tsiupa, N. (2017). The specifics of folk vocals in the contemporary art space of Ukraine (on the example of chamber vocal ensembles). *Young Scientist*, 2. 109–111 (ukr).
- Vorotyntseva, O. (2022). The role of inclusive resource centers in ensuring that persons with special educational needs receive quality education. *CONTINUOUS EDUCATION: CURRENT DISCOURSES*. Monograph. Editors: Yaroslav Syvokhop, Jakub Swierzawski. Katowice: Publishing House of University of Technology. 182–192 (ukr).

**DESIGN OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORY OF STUDENTS WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS OF THE SPECIALTY «MUSIC ART» ON THE MATERIAL
OF UKRAINIAN FOLKLORE**

Victoriia Hura, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Choreography and Musical and Instrumental Performance, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Head of the folklore ensemble of authentic singing "STRILA", Sumy, Ukraine, e-mail : gyravita@gmail.com

Olena Vorotyntseva, Head of the Resource Center for Support of Inclusive Education, Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education, postgraduate student at the Department of Special and Inclusive Education, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Uzhgorod, Ukraine, e-mail : vorotyntsevaoo@za.kinppo.org.ua

The article deals with the problem of designing an individual educational trajectory of students specializing in "Musical Art" with functional educational difficulties (motor, speech). The individual educational trajectory of a person is interpreted as a kind of educational project that has space-temporal boundaries for obtaining a certain level of education and is developed by specialists of inclusive resource centers, teachers and parents.

The article proves that the design of the individual educational trajectory of the future teacher-musician with motor and speech difficulties takes place on the basis of the results of a comprehensive assessment of the language-physical condition of the student and recommendations provided by specialists of inclusive

resource centers on this basis. The teacher, relying on the "strengths" of the individual, can take them into account when advising on the selection and further study by the student of higher education of optional academic disciplines within the limits provided by the relevant educational program and curriculum. It is based on the principles of a student-centered approach and guarantees students with functional educational difficulties the construction of individual learning trajectory taking into account the potential of their personal and professional growth. Thus, one of the opportunities for the development of speech activity of students with functional disorders is the resources of the discipline "Folk singing". We consider it to have the following advantages: the connection with the language, which is manifested both in the peculiarities of articulation and the natural conversational manner of singing; lack of vibration during singing, evenness and stability of the sound; does not require special training of the performer; allows you to effectively develop correct breathing, good articulation, relaxed sound, pleasant timbre, purity of intonation, richness of the sound of the voice, auditory analysis, etc.

Key-words: design, individual educational trajectory, functional educational difficulties, future teachers-musicians, inclusive resource center, folk style of singing, Ukrainian folk song, folklore.

Авторський внесок кожного із співавторів: Гура В. В. – 50 %, Воритинцева В. В. – 50 %.

Стаття надійшла до редакції / Received 25.04.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 85 % (Unicheck ID1012312219)

© Гура Вікторія Вікторівна, Воритинцева Олена Олександрівна 2022

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-12>

УДК: 376.3:373.25

Світлана Миколаївна Лупінович

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-6185-470X>

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки та методик навчання
Хортицька національна академія,
м. Запоріжжя, Україна
svetlanalupinovich@gmail.com

Ірина Сергіївна Лапшина,

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7875-9485>

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та методик навчання,
Хортицька національна академія,
м. Запоріжжя, Україна
ilanishpal@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДИДАКТИЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ФОРМ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Наукова стаття присвячена аналізу дидактичних правил проектування електронних форм навчання і їх трансформацію відповідно до потреб інклюзивного навчання. В ході дослідження розглянута ретроспектива змін освітньої парадигми на різних етапах становлення інформаційного суспільства, теоретично обґрунтовані і сформульовані нові дидактичні принципи проектування електронних засобів навчання в умовах комп'ютеризованого освітнього процесу з інклюзивним

навчанням: принцип диференціації, принцип проблемності (задачності) побудови освітнього процесу, принцип врахування етнопсихологічних особливостей дитини, принцип забезпечення безпеки і здоров'язбереження освітнього процесу через кластерне подання навчальних матеріалів, принцип паралельного мультимедійного подання навчальних матеріалів; принцип інтероперабельності і спрощення доступу до навчальних ресурсів освітніх середовищ.

Ключові слова: освітня реформа, дидактичні принципи, нова українська школа, дидактика, засоби навчання, інклюзія, електронне навчання.

Вступ. Інтеграція комп'ютерних технологій у повсякденну роботу вчителів значно урізноманітвила освітній процес, призвела до диверсифікації освітніх послуг і спрямувала освітню діяльність на задоволення потреб кожного учня з урахуванням його запитів, інтелектуальних, фізичних і психічних можливостей. Сучасні комп'ютерні технології також дозволяють частково або повністю компенсувати проблеми учнів з особливими освітніми потребами щодо сприйняття навчальної інформації, персоналізувати освітній процес, створити умови для позаурочного корекційного супроводу. Проте, будь-яка освітня педагогічна діяльність не може відбуватися без належного дидактичного і методичного супроводу. Традиційні підручники, посібники та інші засоби навчання не можуть задовольнити в повній мірі реалізацію технологічного різноманіття, яке пропонує комп'ютеризована освіта і скористатися її постійно зростаючими можливостями. А якісні електронні дидактичні матеріали потребують не тільки часу для їх створення, а й компетентності педагога щодо особливостей їх розробки.

Основу класичної педагогіки складають дидактичні принципи. Не зважаючи на принципові зміни в організації освітнього процесу, закони дидактики, які були сформовані ще Я. Коменським, залишаються актуальними до нашого часу, а їхнє ігнорування може призвести до суттєвого зниження якості освіти в умовах масової школи. Отже, знання правил дидактики є важливим для розробки електронних засобів навчання. Одночасно, за часи життя Яна Амоса Коменського не могли бути врахованими ані сучасні педагогічні потреби, ані сучасні педагогічні можливості. Таким чином, постає актуальне питання перегляду і доповнення існуючих дидактичних правил з урахуванням

потреб та можливостей інформаційного суспільства, тотальної комп'ютеризації освіти і перехід до широкого впровадження інклюзії в освітній процес.

Питання дидактичного забезпечення освітнього процесу були актуальними в усі часи і знаходилися у фокусі українських та зарубіжних педагогів. Теоретичні основи вирішення проблеми формування і класифікації дидактичних принципів заклали видатні зарубіжні вчені Я. Коменський (1940), Й. Песталоцці, Й. Герbart, а також українські вчені К. Ушинський та його послідовник Г. Ващенко.

За часи активної комп'ютеризації освіти на початку XXI століття різні аспекти електронного навчання розглянуті у роботах багатьох вчених. Так, методологічні засади едукції в умовах діджиталізації освіти, а також підходи до їхнього дослідження обґрунтувала А. Прокопенко (2021a, 2021b). Методичні особливості змішаного навчання вивчали Л. Цибулько та М. Сергієнко (2021). Дидактичні аспекти подолання труднощів дистанційного навчання розкрили в своїх роботах А. Бесараб, О. Пономаренко (2020), які вивчили питання засобів підвищення мотивації школярів до дистанційного навчання та І. Лапшина (2020) вивчила шляхи подолання труднощів організації дистанційного навчання в закладах середньої освіти. Л. Василенко, О. Гладкова, В. Шевченко (2022) порушили питання реінжинірингу програмно-інструментальної платформи дистанційної освіти в контексті дидактико-психологічних процесів загальноосвітньої школи. І. Гевко (2020) визначив специфіку застосування цифрових інформаційних ресурсів у дистанційному навчанні. В. Марківим та І. Онищенко (2020) теоретично осмислено та емпірично вивчено технологію BYOD, яка дозволяє використовувати персональні мобільні пристрої (смартфон, планшет, нетбук,

електронну книгу, iPhone, iPad та ін.) як інструменти для навчання.

Активна реалізація стратегічних напрямів «Нової української школи» щодо інклюзивної освіти привернула увагу значної частини науковців і була досліджена в роботах А. Колупаєвої (2009), І. Луценко, Д. Романовської, Л. Кирилецької (2015) та інших. А. Шевцов та О. Ласточкіна (2021) здійснили дослідження поняттєвого дискурсу змішаної та гібридної форм інклюзивного навчання, Н. Ніконенко (2021) визначила тенденції підготовки вчителів спеціальної освіти в умовах дистанційного навчання.

У цих та інших наукових роботах детально описані особливості і потреби сучасного комп'ютеризованого інклюзивного освітнього процесу, проте відсутні чітко сформульовані вимоги до його дидактичного супроводу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування і формулювання нових дидактичних принципів проєктування електронних форм навчання в умовах інклюзивного освітнього процесу.

Методи дослідження: аналіз та синтез теоретико-практичної інформації у проблемному полі дослідження, узагальнення власного науково-педагогічного досвіду для виокремлення дидактичних принципів проєктування електронних засобів навчання.

Ретроспективний огляд проєктування дидактичних принципів навчання. Перші дидактичні правила в організації масової освіти були сформульовані Яном Амосом Коменським (1940) у роботі «Велика дидактика». Вони визначали структуру, зміст, форму і методи організації освітньої діяльності і визнавалися педагогами XIV століття основою «мистецтва навчання». Основним призначенням цих правил було дати відповідь на три ключових питання: Для чого вчити? Як вчити? Як вчитися?

Як самостійна наука, дидактика сформувалась у середині XIX століття. Значний внесок у процес вироблення принципів дидактики було зроблено зарубіжними науковцями і педагогами Ж. Руссо, Дж. Дьюї та іншими. А серед вітчизняних педагогів питаннями дидактики ґрунтовно займалися Г. Сковорода, К. Ушинський, Г. Ващенко. Саме в їхніх роботах

були сформульовані основоположні ідеї, що пронизують усі рівні й компоненти освіти та засвідчують їх системну цілісність.

У період технологічної і соціальної стабільності під час активної фази розвитку індустріального суспільства відбувалось формування основ дидактики. Значними впливами на систему освіти того часу характеризувався розвиток природничих наук, що супроводжувався численними відкриттями, широким впровадженням наукових основ у масове виробництво та індустріальний розвиток з поступовим заміщенням релігійних постулатів на доведені наукові факти. Конкурентною перевагою робітників на фабриках і заводах вважався сталий набір наукових знань і навичок, здатність розв'язувати типові задачі і робити оперативні розрахунки. Цей факт відбився у сформульованих дидактичних принципах, які визначали освітній процес «індустріальної школи» і максимально забезпечували замовлення суспільства щодо навчання і виховання його членів. В основу правил дидактики були покладені принципи науковості, систематичності, виховання, зв'язку навчання з життям, природовідповідності, індивідуалізації, активності і наочності.

Універсальність розроблених дидактичних правил забезпечує їхню актуальність і у наш час, незважаючи на суттєві суспільні і технологічні зміни.

Винахід комп'ютерного способу обробки інформації у середині XX століття стимулював кардинальні зміни у технологічній сфері, що призвело до змін у політичній, соціальній та економічних формаціях. Занепад індустріального виробництва суттєво вплинув на зміст і форми освіти. Тотальний перехід до інформаційних технологій на фоні технологічної революції і широкомасштабної комп'ютеризації всіх життєвих сфер спричинили серйозну освітню кризу і викликали потребу освітніх реформ. Основними причинами кризових проявів в освіті стали такі:

– бурхливий розвиток технологічних галузей, пов'язаний з тотальною комп'ютеризацією виробництва, що зробило неможливим засвоєння достатньої кількості знань у певному часовому проміжку і викликало

потребу у безперервній освіті робітників протягом усього життя;

- автоматизація низькоінтелектуальної праці, що підняло попит на творчих компетентних працівників і змістило акценти з репродуктивної діяльності учнів до продуктивної і творчої;

- гуманізація і демократизація суспільних відносин, що змінило взаємовідносини між всіма учасниками освітнього процесу і перевело їх у ранг суб'єкт-суб'єктних, а це, у свою чергу, потребувало персоналізації освітнього процесу;

- технологізація і автоматизація значної частини виробничих процесів в умовах розширення можливостей медицини і біонічного протезування створило можливості людям з фізичними і психічними порушеннями ставати кваліфікованими робітниками, що викликало потребу в отриманні ними якісної освіти та відповідних соціальних навичок, які не могли бути повноцінно сформованими у спеціальних закладах освіти.

Весь процес переходу від класичної «суб'єкт-об'єктної» «індустріальної» школи до сучасної нової української школи ми можемо умовно поділити на два часових періоди, які розпочиналися з 70-90-х років XX століття і з 2000-го року XXI століття.

Перший період характеризувався безпосередньо кризою індустріального виробництва, піднесенням цінності особистості і активною боротьбою України за демократичний шлях розвитку. Система освіти в цей період залишалася практично не комп'ютеризованою. Проте, саме в цей час формувалася парадигма змін з уніфікації і стандартизації знань до розвитку творчих підходів на мотиваційній основі. Важливими принципами, які вимагала оновлена освітня діяльність цього періоду були:

- принцип диференціації;
- принцип проблемності (задачності) побудови освітнього процесу;
- принцип врахування етнопсихологічних особливостей дитини.

Саме такі дидактичні правила мали бути доповнені до традиційних законів дидактики. Їхня актуальність не втрачається і сьогодні.

З початку XXI століття відбувається масова комп'ютеризація закладів та установ освіти, яка

значно розширює можливості традиційних методів і методик навчання. Виникають змішані і комбіновані освітні технології, форми навчання. З'являються альтернативні дистанційні школи. Електронне навчання принципово відрізняється від аудиторних класно-урочних форм роботи за методами сприйняття навчальної інформації, формами взаємодії між учнями та вчителем, ступенем об'єктивності оцінювання результатів роботи. Отже, виникає потреба у виробленні нових дидактичних правил щодо забезпечення нової освітньої реальності.

Сучасні суспільно-освітні характеристики дидактичного проєктування. Специфіку електронної дидактики детально описує український вчений В. Шевченко (2022). Запропоновані ним дидактичні зміни стосуються використання технічних можливостей у процесі засвоєння і корекції знань учнів. Науковець пропонує у ході освітнього процесу запровадити перманентну автоматизовану тестову перевірку та самоперевірку засвоєння знань і використовувати здатності комп'ютера відправляти учня на необхідні теоретичні блоки для повторного опрацювання. Реалізація цього метода потребує кластеризації навчального матеріалу, тобто розбиття його на окремі логічні одиниці, пов'язані з одним із навчальних понять. Розміщення кластерних одиниць навчальної інформації має бути розташовано в пам'яті комп'ютера в окремих файлах. Такий підхід, який в умовах аудиторних занять є складно реалізованим, здатний суттєво підвищити якість дистанційної або змішаної форм навчання.

Кластеризація навчального матеріалу суттєво знижує ризики перевантаження учня, дозволяє індивідуально регулювати темпи і складність освітньої діяльності, добирати комфортну для себе порцію інформації для одноразового опрацювання.

Результати аналізу практики дистанційного і змішаного навчання, здійсненого нами на основі власного педагогічного досвіду, досвіду інших педагогів, а також спостереження за освітніми траєкторіями учнів, дозволяють констатувати, що роль комп'ютерної технології в освітньому процесі надає вчителю низку переваг, зокрема:

- можливість вийти за межі традиційних методів навчання;
- додаткова мотивація навчальної діяльності, особливо у випадках, коли інші засоби безсилі;
- реалізація персональних підходів до кожної дитини шляхом диференціації завдань;
- можливість навчатися учню у зручний для нього час і у зручному місці;
- наявність компенсаторних функцій, як субтитри, озвучення текстів, віртуальна присутність через програми комунікації;
- створення під час занять різноманітних проблемних ситуацій через застосування мультимедіа;
- поширення корекційної роботи та надання допомоги учням у позаурочний час;
- створення систематизованого навчально-виховного освітнього простору.

Разом з перевагами, електронне навчання несе і низку проблем, урахування яких необхідне для реалізації безпечного освітнього процесу:

- можливість фізичного і психічного перевантаження учнів під час тривалої роботи за комп'ютером, що потребує дозування навчальних завдань;
- несумісність комп'ютерних гаджетів під час відтворення окремих навчальних матеріалів, як відео, окремі формати графіки, pdf-документи та інше;
- ослаблення соціальної взаємодії учнів, які за дистанційною формою розділені в просторі і часі у процесі роботи.

Нові дидактичні правила мають компенсувати зазначені проблеми і забезпечити оптимальні умови для реалізації переваг, які представляє комп'ютерна техніка. Їх можна сформулювати як кластерне або дозоване подання навчальної інформації, поліформатне дублювання дидактичних матеріалів, хмарне розташування матеріалів для забезпечення до них цілодобового доступу, організація групової роботи в месенджерах і системах комунікації.

Дидактичне проєктування в умовах інклюзії. Перехід до інклюзивного освітнього процесу принципово змінив контингент учнів, які навчаються в класі, чим ускладнив для учителя

можливості забезпечення рівного доступу кожної дитини до якісної освіти. Якщо раніше учитель мав враховувати лише різний рівень навченості учнів та їхньої навчальної мотивації, то в класі з інклюзивним навчанням – різні можливості і способи сприйняття у учнів з особливими освітніми потребами, що потребує диференціації у поданні навчальної інформації (*Про рекомендації*, 2015). Саме це і становить одну з основних проблем навчання учнів з особливими освітніми потребами. Комп'ютерні технології сьогодення мають достатньо можливостей компенсувати порушення слуху і зору через застосування мультимедійних форм подання навчальних ресурсів або спеціалізованих програмних продуктів. Прикладом таких програм є програми створення субтитрів або озвучування текстових документів.

Частково проблеми інклюзивного навчання вирішує введення ставки асистента вчителя для супроводу учнів з особливими освітніми потребами. Проте, такі учні часто хворіють і не можуть бути присутніми на аудиторних заняттях. Крім того, вони потребують регулярного профілактичного лікування, що також призводить до їхньої відсутності на заняттях. Отже, важливою умовою здобуття ними якісної освіти є організація безперервної корекційної допомоги у зручний для учнів час. Така допомога може бути реалізована через інтернет-ресурси і застосуванням програм комунікації. Для цього потрібні не тільки наявні технічні можливості, а й здатність комп'ютерних гаджетів учня повноцінно відтворювати навчальні матеріали. Така доступність інформації називається інтерперабельністю і легко реалізується шляхом хмарного розташування навчальних електронних матеріалів.

Узагальнюючи зазначені потреби інклюзивної освіти ми можемо сформулювати конкретні універсальні вимоги до дидактичного супроводу освітнього процесу. До традиційних дидактичних правил для забезпечення повноцінної інклюзії необхідно додати принцип інтероперабельності та спрощення доступу до навчальних ресурсів і принцип альтернативного мультимедійного подання навчальних матеріалів.

Висновки. Освітній процес в сучасному закладі освіти з інклюзивним навчанням має відповідати всім вимогам до організації діяльності комп'ютеризованої школи інформаційного суспільства. Це стосується як технічного забезпечення, так і якості дидактичного супроводу освітньої діяльності учнів. Зважаючи на велике різноманіття особливих потреб учнів і їх перманентні зміни, часто дидактичні електронні засоби і форми навчання проєктуються самими учителями. Таке проєктування може бути якісним лише за дотримання класичних правил дидактики і додаткових дидактичних принципів, які дозволять повноцінно використовувати наявний потенціал

сучасних педагогічних і комп'ютерних технологій. Шляхом аналізу потреб і можливостей комп'ютеризованого інклюзивного закладу освіти, ми можемо сформулювати наступні додаткові дидактичні принципи: принцип диференціації, принцип проблемності (задачності) побудови освітнього процесу, принцип врахування етнопсихологічних особливостей дитини, принцип забезпечення безпеки і здоров'язбереження освітнього процесу через кластерне подання навчальних матеріалів, принцип паралельного мультимедійного подання навчальних матеріалів; принцип інтероперабельності і спрощення доступу до навчальних ресурсів освітніх середовищ.

Література

- Бессараб А. О., Пономаренко О. В. Способи формування мотивації школярів до дистанційного навчання: огляд зарубіжного та українського досвіду. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 64–74. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-6>*
- Васильченко Л. В., Гладков О. В., Шевченко В. Л. Реінжиніринг програмно-інструментальної платформи дистанційної освіти в контексті організаційно-педагогічних та дидактико-психологічних процесів загальноосвітньої школи URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/10/statii/shevchenko.htm (Дата перегляду: 28.05.22)
- Вибрані педагогічні твори: у трьох томах. Т.1. Велика дидактика / Ян Амос Коменський; під ред. з біограф. нарисом і примітками проф. Красновського А. Л. Київ : Рад. школа, 1940. 248 с.
- Гевко І. В. Застосування цифрових інформаційних ресурсів в дистанційному навчанні. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 111–119. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-11>*
- Колупаєва А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
- Лапшина І. С. Шляхи подолання труднощів організації дистанційного навчання дітей молодшого шкільного віку *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 2(3). С. 37–46. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-4>*
- Луценко І., Романовська Д., Кирилецька Л. та ін. Інклюзивне навчання: досвід упровадження / упоряд. А. А. Колупаєва : Київ : ВГ Шкільний світ, 2015. 200 с.
- Марків В. М., Онищенко І. В. Формування мотивації до професійної діяльності в майбутніх учителів початкової школи засобами технології BYOD. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*

- : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 137–146. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-14>
- Никоненко Н. В. Тенденції підготовки вчителів спеціальної освіти у США у період глобального карантину. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 130–139. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-14>
- Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення дітей з порушеннями психофізичного розвитку: проблеми та шляхи їх вирішення» Постанова Верховної Ради України від 2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-19#Text> (Дата перегляду: 28.05.22)
- Прокопенко А. О. Методологічні підходи до дослідження педагогічної концепції едукації майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 45–54. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-5>
- Прокопенко А. О. Філософський та загальнонауковий рівні методологічних засад едукації майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 1(4). С. 47–59. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-4-5>
- Цибулько Л. Г., Сергієнко М. С. Особливості і перспективи змішаного навчання у сучасному освітньому процесі. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 17–23. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-2>
- Шевцов А. Г., Ласточкина О. В. Сучасний понятійний дискурс змішаної та гібридної форм навчання. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 91–103. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-10>

References

- Bessarab, A. O. & Ponomarenko, O. V. (2020). Ways of formation of pupils' motivation in learning: foreign and Ukrainian experience. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(2). 64–74. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-6> (ukr).
- Hevko, I. V. (2020). Application of digital information resources in distance learning. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher

- Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(2). 111–119 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-11> (ukr).
- Kolupaieva, A. (2009). Inclusive education: realities and prospects : monograph : Sammit-Knyha (ukr).
- Lapshyna, I. S. (2020). Ways to increase the efficiency of distance learning for students of primary education specialty. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal*. Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 2(3). 37–46. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-3-4> (ukr).
- Lutsenko, I., Romanovska, D. & Kyryletska L. (2015). Inclusive education: implementation experience / compiled by A. A. Kolupaieva : Publishing group Shkilnyi svit (ukr).
- Markiv, V. M. & Onishchenko, I. V. (2020). Formation of motivation for professional activity in future primary school teachers by BYOD technology. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others]. Zaporizhzhia : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(2). 137–146 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-14> (ukr).
- Nykonenko, N. V. (2021). Trends in special education teacher training in the usa during global pandemic lockdown. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 130–139 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-14> (ukr).
- On the Recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "Education, health care and social welfare of children with psychophysical development disorders: problems and ways to solve them" Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-19#Text> (Access.: 28.05.22) (ukr).
- Prokopenko, A. O. (2021). Methodological approaches to the study of the pedagogical concept of education of future teachers in the conditions of digitalization of education. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 45–54 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-5> (ukr).
- Prokopenko, A. O. (2021). Philosophical and general scientific levels of methodological principles of educating future teachers in conditions of digitalization in education. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 1(4). 47–59 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-4-5> (ukr).
- Selected pedagogical works: in three volumes. Vol.1. The Great Didactics / John Amos Comenius; under the editorship with biographer essay and notes by Prof. Krasnovskiy A. L. : Radianska Shkola, 1940.
- Shevtsov, A. G. & Lastochkina, O. V. (2021). Contemporary conceptual discourse on blended and hybrid learning. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 91–103 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-10> (ukr).

- Tsybulko, L. G. & Serhienko M. S. (2021). Features and prospects of blended learning in modern educational process. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 17–23 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-2> (ukr).
- Vasylenko, L. V., Hladkov, O. V. & Shevchenko, V. L. (2022). Reengineering of the software-instrumental platform of distance education in the context of organizational-pedagogical and didactic-psychological processes of a comprehensive school https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita_vupysku/10/statti/shevchenko.htm (Access.: 28.05.22) (ukr).

FEATURES OF DIDACTIC DESIGN OF ELECTRONIC FORMS OF EDUCATION IN INCLUSIVE EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Svitlana Lupinovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Methodology of Teaching, Khortytsia National Academy, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: svetlanalupinovich@gmail.com

Iryna Lapshyna, Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Teaching, Khortytsia National Academy, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: ilanishpal@gmail.com

The article is devoted to the issue of supplementing the classical didactic rules of designing forms of education in accordance with the implementation of the conceptual directions of educational reform. The first didactic rules in the organization of mass education were formulated by John Amos Comenius in his work "The Great Didactics". They determined the structure, content, form and methods of organizing educational activities and were recognized by teachers of the fourteenth century as the basis of the "art of learning".

The educational process in a modern inclusive educational institution has to meet all the requirements for the organization of computerized schools in the information society. This applies to both technical support and the quality of didactic support of students' educational activities. Due to the great variety of special needs of students and their permanent changes, didactic electronic tools and forms of learning are often designed by teachers themselves. Such design can be of high quality only if you follow the classic rules of didactics and additional didactic principles that will allow you to fully use the existing potential of modern pedagogical and computer technology. By analyzing the needs and capabilities of computerized inclusive education, we can formulate the following additional didactic principles: the principle of differentiation, the principle of problems (tasks) to build the educational process, the principle of ethnopsychological characteristics of the child, the principle of safety and health through cluster representation of educational materials, the principle of parallel multi-format presentation of educational materials; the principle of interoperability and simplification of access to educational resources of educational environments.

Key words: educational reform, New Ukrainian School, didactics, teaching materials, inclusion, e-learning.

Авторський внесок кожного із співавторів: Лупінович С.М. – 50 %, Лапшина І. С. – 50 %

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 99 % (Unicheck ID1012312622)

© Лупінович Світлана Миколаївна, Лапшина Ірина Сергіївна, 2022

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА РОБОТА CHAPTER 4. SOCIAL WORK

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-13>

УДК: 378.014.53:376-056.26(08)

Марина Володимирівна Бачинська
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4255-2076>

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності імені Т. Г Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
bmv-marisha37@ukr.net,
bmv.marisha37@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

У оглядово-методичній статті визначено актуальність та необхідність педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді в умовах українського воєнного сьогодення. Схарактеризовано супроводжуючі види діяльності в комплексній реабілітації підростаючих осіб. Надано рекомендації щодо засобів педагогічної та соціально-психологічної реабілітації, схематично подано її етапність. Розкрито компоненти психолого-педагогічної реабілітації дітей та молоді. Визначено специфіку підходів щодо реабілітаційної роботи з молоддю, яка має особливі фізичні та ментальні потреби.

Ключові слова: військові події, діти, молодь, особи з інвалідністю, соціальна допомога, реабілітація.

Вступ. Проблема педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді в умовах масштабної війни в Україні продовжує набувати все більшої актуальності. У зв'язку з численними небезпеками для життєдіяльності й значимими стресовими станами у громадян, які проживають вздовж лінії розмежування та в окупованих районах, спостерігаємо різноманітні психолого-неврологічні й фізичні розлади, такі, як: порушення сну, розлади уваги, пам'яті, тривожність, посилення соматичних захворювань, емоційне вигорання та інше. Зауважимо, що по-особливому такі розлади виявляються у дітей та молоді, оскільки через відсутність сформованої стресостійкості та зрілої досвідченості вони є найбільш безпорадними до різних екстремальних

ситуацій, зокрема, воєнних дій. Емпіричні дослідження групи авторів Н. Бочкар, О. Залеської, Є. Дубровської, Т. Рєпнєвої, Н. Худякової та ін. (2014) свідчать про те, що діти та молодь, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема, знаходяться в умовах війни, потребують соціально-психологічної реабілітації для подолання таких труднощів, як: проблеми з навчанням, у взаємовідносинах із батьками та однолітками, зі здоров'ям; проблеми з вирішенням побутових питань і самообслуговування; деформації навичок спілкування та уміння активно діяти у разі виникнення складних життєвих обставин. Особливі труднощі та стан соціальної неспроможності відчувають ті діти та молоді особи, що мають різні психофізичні порушення, особливі ментальні потреби та інвалідність.

Крім цього, внаслідок воєнних дій часто батьки не мають можливості повною мірою здійснювати свої батьківські обов'язки щодо власних дітей, вони відчувають непереборні життєві труднощі, які зумовлюють безпорадність щодо надання необхідної емоційної та матеріальної підтримки неповнолітнім. У цих умовах, за даними громадської організації Ла Страда-Україна (Війна, 2022), спостерігається сплеск домашнього та ґендерного насильства.

Численні наукові розвідки сучасних українських вчених спрямовані на вивчення спектру різноманітних проблем, з якими стикнулися діти та молодь в умовах війни та засобів їхнього подолання. Так, соціально-педагогічну проблематику розвитку дітей та молоді в умовах війни та наслідків їхнього вимушеного переселення вивчали Т. Алексєєнко, Л. Гончар, Д. Бібік, Т. Куниця (2020); особливості соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами вивчали І. Григоренко та Н. Савельєва (2017); соціальну проблему віктимблеймінгу проаналізувала Г. Лещук (2021). Теоретичні основи реабілітаційної психології щодо осіб, постраждалих у війні обґрунтували Л. Царенко, Т. Вебер, М. Войтович, Л. Гриценко, В. Кочубей, Л. Гридковець (2018). Уточненням ролі соціально-психологічного реабілітування у процесі відновлення самопочуття дітей та молоді присвячена робота О. Кравченко (2021).

Досліджуючи різноманітні методи та прийоми корекційно-реабілітаційної діяльності, вчені погоджуються з тим, що соціально-психологічна реабілітація є комплексною, багаторівневою та динамічною системою заходів, спрямованих на відновлення, розвиток, утвердження психо-соціального статусу особистості та містить педагогічні, психологічні, соціальні складові. Так, вивченням засобів діагностування стану здоров'я студентської молоді займалися Г. Тимченко та А. Літвінова (2021); організаційно-методичні аспекти роботи психологів з дітьми та молоддю, що постраждали в наслідок війни вивчала Н. Лунченко (2014), особливості роботи

вчителів загальноосвітніх шкіл із цим контингентом дітей визначила О. Солов'йова (2014); аналіз ресурсів соціального партнерства як інструменту закладів вищої освіти здійснила група авторів М. Кузьміна, О. Масюк, В. Кузьмін, І. Мещан (2021). Нами вже опубліковано наукову розвідку щодо механізмів ментального відновлення дітей та молоді в аспекті соціальних подій воєнного сьогодення (Бачинська, 2022). Поточна стаття є продовженням нашого наукового пошуку засобів реабілітування осіб, що постраждали в умовах війни та представляє здобутки саме організаційно-методичного характеру, що можуть стати в нагоді фахівцям педагогіки, соціальної роботи та психології.

Мета статті: розкрити організаційно-методичні особливості педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді, які постраждали внаслідок військових дій в Україні.

У процесі дослідження ми користувались загальнонауковими **методами**, що дозволило здійснювати аналіз, порівняння, конкретизацію, узагальнення відомостей про особливості педагогічної та соціально-психологічної реабілітації осіб, що постраждали через війну. Також були використані емпіричні методи спостереження та узагальнення власного досвіду, що дозволило сформулювати окремі рекомендації, виділити уніфіковані для різних видів реабілітації прийоми організації фахівцями міжособистісного спілкування з дітьми та молоддю, що постраждали внаслідок військових дій в Україні.

Нормативно-організаційні аспекти реабілітації дітей та молоді, що постраждали через війну. Згідно з міжнародними стандартами при будь-яких діяльностях відносно неповнолітніх першочергову увагу варто приділяти правовому захисту дітей та забезпечити їхні потреби, а в умовах збройних конфліктів мінімізувати ці негативні наслідки. Тому законодавчим актом від 26.01.2016 № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та

підтримки сімей з дітьми» внесені корективи до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства», якими було утворено нову категорію громадян, які потребують підтримки, – це діти, які є постраждалими у зв'язку з військовими діями та збройними конфліктами, також таким особам має гарантуватись захист зі сторони держави, усебічна допомога та реабілітаційні заходи.

Крім дітей та молоді, до суб'єктів процесу відновлення (реабілітування) можуть відноситись вчителі, викладачі, соціальні педагоги, вихователі, психосоціальні працівники та благодійники, які мають потенційну можливість зробити чимало задля того, аби потішити та забезпечувати реабілітацію своїх учнів; допомогти їм свідомо сприймати ці непрості події (Шевцов, 2009). Стабільний та надійний зв'язок з психолого-педагогічними працівниками, фахівцями з виробничого навчання, вихователями, соціальними працівниками та близькими людьми поліпшить відновлення в них відчуття безпеки. Саме в такі дні надійність, співпереживання та компетентності фахівців набувають особливої важливості й актуальності.

Широкий спектр фахових суб'єктів реабілітаційного процесу зумовлює його комплексність, багаторівневість та динамічність. Реабілітаційні заходи мають спрямовуватись на реалізацію розвивальних, виховних, навчальних цілей і єдності психологічної, медико-оздоровчої, педагогічної та соціальної реабілітації дітей та молоді. Вони мають базуватися на засадах поєднання традиційності, інноваційності та альтернативності (Кравченко, 2021). Педагогічна та соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді, що постраждали внаслідок війни, спрямовані на відновлення особистісної цілісності, розвиток і формування здібностей та якостей, що дозволяють підростаючій особистості здійснювати різні соціальні ролі, мати можливість бути включеними у можливі для них сфери соціальних відносин і життєдіяльності.

У процесі відновлюючої взаємодії різних фахівців із дітьми та молоддю, що постраждали від війни в Україні, реалізується сукупність заходів реабілітаційного спрямування, які ми класифікуємо таким чином:

1) заходи ерготерапії, спрямовані на повернення здатності до самообслуговування і переміщення; заходи щоденної реабілітації, що спрямовані на відновлення навичок виконання щоденної побутової діяльності;

2) корекційно-виховні заходи у навчальному процесі, спрямовані на опанування дітьми та молоддю конкретної системи знань, нормативів і світоглядних ціннісних орієнтирів, які сприяють їхньому успішному функціонуванню як повноправних членів суспільного життя;

3) фахова підготовка та перепідготовка задля одержання додаткової професії;

4) родинна реабілітаційна діяльність включає різноманітні заходи (соціальні, педагогічні, психологічні), які спрямовуються на поновлення звичних, типових ролевих призначень особистості в сім'ї та підготовку її до майбутнього життя;

5) дозвілєво-рекреаційні реабілітаційні заходи, які сприяють задоволенню потреб щодо фізичного розвитку та особистісного зростання. Це соціокультурні, спортивні, також фізкультурні й оздоровчі заходи;

6) заходи із соціально-психологічної підтримки дітей та молоді, які можуть бути реалізовані в різних освітньо-відновлюючих процесах різними фахівцями з метою поновлення особистісного їхнього статусу, відновлення властивостей та рис, що дозволятимуть у майбутньому вправно здійснювати своє соціальне призначення (сімейне, батьківське, подружнє, громадське, політичне, культурне). Крім цього, до спектру цих послуг відносимо комунальні та побутові послуги.

Уніфікованими етапами організації заходів педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді, які постраждали внаслідок військових дій, є п'ять визначених кроків (рис. 1).

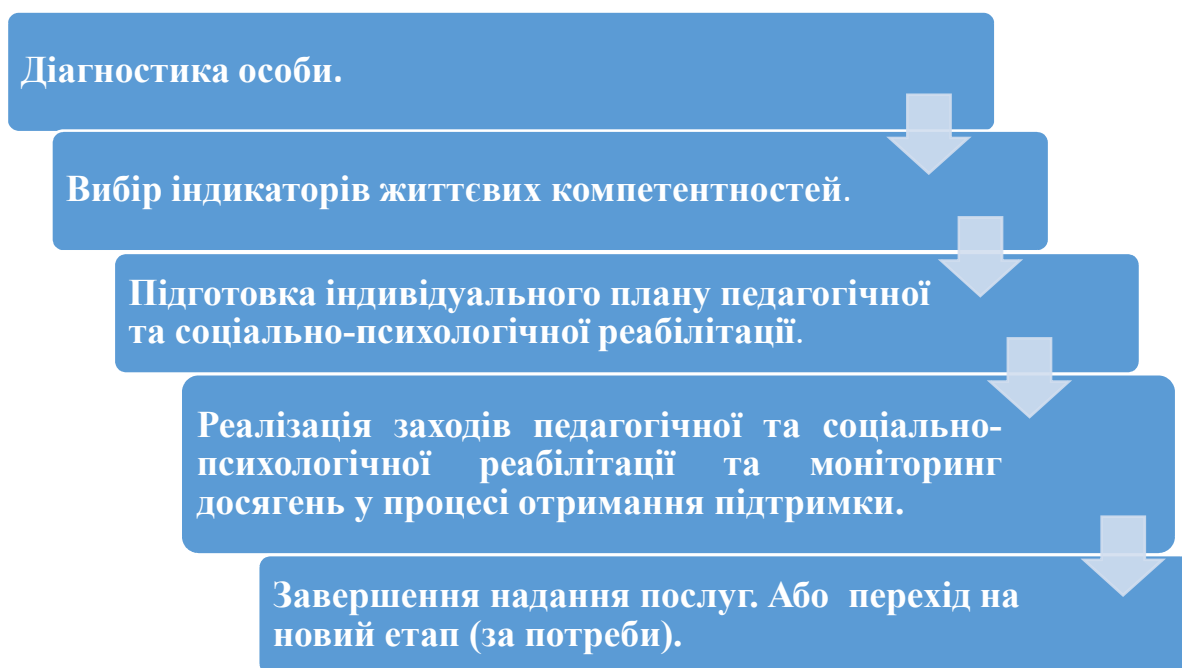

Рис. 1. Етапи педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді, які постраждали від війни в Україні (Джерело: розробка автора)

Щодо *видів діяльності* фахівців, методів та прийомів реалізації заходів педагогічної та психолого-педагогічної реабілітації дітей та молоді, то зазначимо, що відомі фахівцям реабілітації види активностей є виправданими також і для осіб, що постраждали внаслідок війни в Україні:

1) діагностування (використання методів спостереження, тестування, опитування та ін., що дозволяє визначити стан дитини та сформування реабілітаційні завдання);

2) просвітницька та профілактична робота (індивідуальні бесіди-консультації, тематичні лекції, дискусії, групові ігрові заняття, фільмотерапія, бібліотерапія);

3) психолого-педагогічний супровід (соціально-психологічні тренінгові заняття, ділові рольові ігри, професійна орієнтація, зустрічі та спілкування у групах за інтересами);

4) корекційно-терапевтична робота (тілесноорієнтована терапія, логотерапія, терапія самовиховання, психогімнастика, арт-терапія, музикотерапія, ароматерапія, бібліотерапія, анімотерапія, іпотерапія, працетерапія,

символдрама, пісочна терапія та інше); групова робота (тренінги особистісного становлення, просвіта, сімейна психотерапія, заняття в майстернях, соціотерапія, ігротерапія, дискусійна терапія та інше) (Бочкор та ін., 2014; Царенко та ін., 2018; Шевцов, 2009).

Якщо ж характеризувати педагогічну та соціально-психологічну реабілітацію дітей та молоді з різними психофізичними порушеннями та інвалідністю в умовах воєнного сьогодення, то зазначимо, що в таких випадках варто обов'язково формувати індивідуальну реабілітаційну програму, яка включатиме в себе різноманіття дієвих видів, методів та прийомів реабілітаційної діяльності із чітким визначенням індикаторів життєвих компетентностей, чітким переліком заходів реабілітації, які будуть спрямовані на розвиток життєвої компетентності та відновлення пошкоджених функцій організму (*Про затвердження*, 2022). При цьому реабілітаційні заходи роботи з дітьми з особливими потребами завбачають формування належного розвивального середовища для них з урахуванням особистісної та фізіологічної

специфіки; оптимізацію процесів діагностування зовнішнього та внутрішнього стану; створення потрібних умов для корекції та долання психофізичних й сенсорних порушень; посилення рівня життєвої обізнаності; презентацію сімейно-орієнтованого виховання таких осіб; подальші інтеграційні процеси щодо включення таких дітей та молодих людей у заклади освіти й підготовки до соціально-особистісної самореалізації.

Методичні рекомендації щодо налагодження реабілітаційно значимої міжособистісної взаємодії із постраждалими дітьми та молоддю. Наш власний досвід реалізації гуманітарних місій та осмислення досвіду інших фахівців (Сміт Патрік, Дирегров Атле, Юле Вільям (2022); Alastair Ager, Bree Akesson, Lindsay Stark, Eirini Flouri, Braxton Okot, Faith McCollister and Neil Boothby (2011); Н. Бочкор, Є. Дубровська, О. Залеська. та ін. (2014); L. Terr (1991); *Програма*, 2017) став підставою виокремлення важливих методичних аспектів налагодження міжособистісної взаємодії із постраждалими внаслідок війни дітьми та молоддю:

1) Порада «забудьте про все це» не спрацьовує. Зрілим особам важливо бути підготовленими до спілкування зі своїми учнями, яким варто відчувати готовність їх вислухати, підтримати, здійснити аналіз відчуттів та досвіду. Варто викликати у дитини чи молоді особи довіру до того, що ми, дорослі (куратори студентських груп, класні керівники, соціальні працівники тощо), можемо допомогти зі створенням безпечного для підростаючої особистості місця проживання, упевнити в тому, що їхні батьки чи опікуни використають усі можливості задля того, щоб вони відчували себе в безпечному просторі.

2) Підтримка дітей та молодих осіб щодо практикування позитивних шляхів долання стресових станів і страхів, вибору найліпших стратегій для певних ситуаційних моментів. Спершу варто дізнатись про те, які конкретно методи і стратегії в минулому допомагали їм перемагати страхи чи деструктивні емоційні стани.

3) Стриманість і урівноваженість психолого-педагогічних працівників, що створить сприятливі мікрокліматичні умови навколо реабілітованих осіб. Важливо оминати ті теми бесід та діяльностей, при яких є ризик спричиняти додаткові натиски на дітей.

4) Важливо, щоб соціально-педагогічні та психолого-педагогічні працівники значну увагу приділяли й особистісному стану, - забезпечували піклування про особисте емоційне та фізичне благополуччя. Адже постраждали діти та молоді особи, які спостерігають навколо себе впевнених, спокійних та енергійних дорослих, швидше повернуться до врівноваженого повноцінного стану.

5) У процесі взаємодії з дітьми та молоддю вибудовувати діяльність таким чином, аби допомогти їм у визначенні того, чим конкретно їхня родина, освітній заклад, вулиці, місцевість є найліпшими. Попри все пережите в нашій державі визначати те, чому саме Україна є для нас дорожчою. Надавати дітям такі інформаційні повідомлення, які вони розумітимуть і матимуть змогу обговорювати зі своїм оточенням.

6) Проведення профілактичних заходів, спрямованих на попередження формування у дітей та молоді після пережитих ними психічних травм негативних навичок, виявів девіантної або антисоціальної поведінки. Це пов'язано з наявністю підвищеного рівня тривожності в постраждалих молодих людей, стресів, можливої агресивності, особистісних розладів. У таких випадках процес поступового формування просоціальної позитивної поведінки зростаючої особистості є вагомим аспектом реабілітаційного процесу.

7) Педагогічному, соціальному та психологічному працівнику важливо розбирати з дітьми ситуації, які відбулися, уважно добираючи висловлювання. Дитину або молодшу особу варто проінформувати про наслідки війни, але з урахуванням її вікових особливостей та рівня усвідомленості. Варто розуміти, що перебільшення в подачі інформації може більше налякати і спровокувати появу нових страхів і відчуття незахищеності. Проте, надання

додаткових знань допоможе дитині усвідомити, що відбувається в країні. Фахівець може задіювати дітей до спілкування-обміну думками, аби вони мали змогу доносити особисті судження й відчуття.

Крім цього, до питання розширення обізнаності дітей та молоді ми відносимо відслідковування разом із ними оновлених законів та інших нормативно-правових актів, які останнім часом оновлюються, доповнюються в цілях надання підтримки людям у складних життєвих обставинах. Завчасне доступне інформування дітей та їхніх близьких родичів щодо правових аспектів сприятиме усвідомленню ними можливостей отримання різних видів допомоги (*Рекомендації*, 2018).

8) Формування конструктивного ставлення дітей та молоді до змісту інформаційних повідомлень, які вони отримують у відкритому доступі (різноманітні інтернет-ресурси, телебачення, обговорення «слухів»).

Емоційні потрясіння провокують людей віднаходити дедалі більше новин, просиджувати години за інформаційними пристроями. У цих умовах складно відмежуватися від інформаційного потоку, що містить і неправдиві дані. У дітей варто розвивати навички аналізу інформаційних повідомлень, формувати емоційну резистентність (*Рекомендації*, 2018).

Висновки. Воєнні події, які відбуваються в Україні, зумовили необхідність соціально-психологічного захисту і допомоги такої соціально-незахищеної категорії громадян, як діти та молодь, у тому числі, тих із них, які відчувають особливі психофізичні потреби або

мають інвалідність. Педагогічна та соціально-психологічна реабілітація цих категорій осіб має бути комплексною, багаторівневою та динамічною системою заходів, спрямованих на відновлення, розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психо-фізичного здоров'я та соціального благополуччя; всебічне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієздатності. Ця комплексна система заходів може бути ініційованою різними фахівцями, які оточують постраждалу дитину (або молоду особу): вчителями, викладачами, психологами, соціальними працівниками. Реалізовувані ними види діяльності (діагностична, просвітницька, профілактична, корекційно-терапевтична) поступово реалізують етапи реабілітування особи: від діагностування та визначення індикаторів розвитку до реалізації запланованої сукупності різноманітних заходів.

До методичних особливостей налагодження конструктивного комунікування із дітьми відноситься: щире, терпляче ставлення дорослих, надання їм реалістичної інформації щодо поточного стану в країні; підтримка при вираженні ними власних душевних станів; сприяння релаксації та рекреації.

У перспективі подальших досліджень плануємо поглибити вивчення педагогічних умов для реабілітації молоді, а також розробити та перевірити освітні технології педагогічної та соціально-психологічної реабілітації студентської молоді з інвалідністю, які постраждали внаслідок військових дій в Україні.

Література

- Алексєєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бирик Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки. Монографія / за ред. Т.Ф. Алексєєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с
- Бачинська М. В. Психолого-педагогічні механізми ментального відновлення підростаючої особистості в аспекті соціальних подій військового сьогодення *Актуальні питання у сучасній науці* № 2(2). 2022. С. 521–531 DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-521-531](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-521-531)
- Бочкор Н. П., Дубровська Є. В., Залеська О. В. та ін. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. Київ : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.

- Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству URL : <https://la-strada.org.ua/novyny/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiyaty-domashnomu-nasylstvu.html> (Дата перегляду: 02.06.2022)
- Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
- Кравченко О. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді як завдання закладу освіти. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. м. Кам'янець-Подільський 27-28 травня 2021 року. С. 327–329.
- Кузьміна М. О., Масюк О. П., Кузьмін В. В., Мещан І. В. Соціальне партнерство як інструмент підготовки соціального працівника у закладі вищої освіти. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 168–177. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-18>
- Лещук Г. В. Віктимблеймінг як соціальна проблема. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 160–168. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-17>
- Сміт Патрік, Дирегров Атле, Юле Вільям. Діти та війна. Навчання технік зцілення. Для дітей віком від 8 до 18 років / пер. З англ. О. Антонішин. Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. 108 с.
- Про затвердження Програми соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : проєкт Наказу Міністерства соціальної політики України URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/727/> (Дата перегляду 02.06.2022)
- Програма розвитку емоційної стійкості дітей, Психосоціальна підтримка в школі і поза нею (Частина 2). Довідник менеджера програми. Товариство Червоного Хреста України. Київ, 2017. 38 с. URL : <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Childrens-Resilience-3-Programme-Managers-Handbook.pdf>. (Дата перегляду 02.06.2022)
- Рекомендації для педагогічних працівників щодо роботи з учнями у конфліктний та постконфліктний період. Ворожбянський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів Лебединської міської ради Сумської області. Психологічна служба. 23.04.2018. URL : <http://vorozhba.lbd-osv.gov.ua/news/20-56-50-23-04-2018/> (Дата перегляду 02.02.2022).
- Тимченко Г. М., Літвінова А. М. Засоби діагностики режиму дня та стану здоров'я студентів (на прикладі практичної реалізації відкритих електронних курсів в класичному університеті). *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 63–72. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-7>
- Царенко Л., Вебер Т., Войтович М., Гриценко Л., Кочубей В., Гридковець Л. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1-3. Київ : Organization for Security and Cooperation in Europe, 2018. 208 с.
- Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ: «МПЛеся», 2009. 483 с.
- Alastair Ager, Bree Akesson, Lindsay Stark, Eirini Flouri, Braxton Okot, Faith McCollister, and Neil Boothby. «The impact of the school-based Psychosocial Structured Activities (PSSA) program on conflict-affected children in northern Uganda». In *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 52:11, 2011. P. 1124–1133.
- Terr L. Childhood traumas: an outline and overview. *American Journal of Psychiatry*. 1991. Vol. 148. P. 10–20.

References

- Alastair, Ager, Bree, Akesson, Lindsay, Stark, Eirini, Flouri, Braxton, Okot, Faith, McCollister & Neil Boothby (2011). The impact of the school-based Psychosocial Structured Activities (PSSA) program on conflict-affected children in northern Uganda. *In Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 52:11. 1124–1133 (eng).
- Aliexsieienko, T. F., Honchar, L. V., Kunytsia, T. Yu. & Bybyk D. D. (2020). Forced migrants: socio-pedagogical problems and experience of support. Monograph : Imex-LTD (ukr).
- Bachynska, M. V. (2022). Psychological-pedagogical mechanisms of mental recovery of the growing personality in the aspect of social events of the military present. *Current Issues in Modern Science* No. 2(2). 521–531 [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-521-531](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-521-531) (ukr).
- Bochkor, Y., Dubrovska, O., Zaleska, O. at ol. (2014). The socio-pedagogical and psychological work with children in the conflict and post-conflict period : MZHPTS «La Strada-Ukraine» (ukr).
- Hryhorenko, I. O. & Savelieva, N. M. (2017). Social work with internally displaced persons in modern conditions: training. manual [for students and master's degree students of specialties "Social Work" and "Social. Pedagogy"] : Poltava National Pedagogical University Publishing (ukr).
- Kravchenko, O. (2021). The socio-psychological rehabilitation of the children and youth as the task of an educational institution. *Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference "The Innovations of Partnership Interaction of Education, Economy and Social Protection in the Conditions of Inclusion and Pragmatic Rehabilitation of Society"*. 327–329 (ukr).
- Kuzmina, M. O., Masiuk, O. P., Kuzmin, V. V. & Mishchan, I. V. (2021). Social partnership as a tool for university training of social workers. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 168–177. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-18> (ukr).
- Leshchuk, H. V. (2021). Victim blaming as a social problem. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 160–168 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-17> (ukr).
- On the approval of the Program of social and psychological rehabilitation of children who are in difficult life circumstances: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine <https://www.msp.gov.ua/projects/727/> (Access: 02.06.2022) (ukr).
- Recommendations for the teaching staff on working with students in the conflict and post-conflict period 23.04.2018. <http://vorozhba.lbd-osv.gov.ua/news/20-56-50-23-04-2018/> (Access: 02.02.2022) (ukr).
- Shevtsov, A. G. (2009). Educational foundations of rehabilitation: monograph : «MPlesya» (ukr).
- Smith, P., Dyrehrov, A., & Yule, V. (2022). The children and war. The learning healing techniques. For children aged 8 to 18 years/ translated from English by O. Antonyshyn : Halychyna Editorial Community (ukr).
- Terr, L. (1991). Childhood traumas: an outline and overview. *American Journal of Psychiatry*. Vol. 148. 10–20. (eng).
- The children's emotional resilience development Program, psychosocial support in and out of school, Part 2. Program Manager's Guide. Red Cross Society of Ukraine. (2017) <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Childrens-Resilience-3-Programme-Managers-Handbook.pdf>. (Access: 02.06.2022) (ukr).
- Tsarenko, L., Weber, T., Voitovych, M., Hrytsenok, L., Kochubey, V. & Hrydkovets, L. (2018). Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis. Tutorial. Volume 1-3. : Organization for Security and Cooperation in Europe (ukr).

Tymchenko, G. M. & Litvinova, A. M. (2021). Means of diagnosing daily schedule and health status of students (using the example of practical implementation of open electronic courses in a Classic University. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5).63–72. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-7> (ukr).

War does not eliminate the need to address domestic violence <https://la-strada.org.ua/novyny/vijna-nedskasovuye-potrebu-protydiyaty-domashnomu-nasylstvu.html> (Access: 02.06.2022) (ukr).

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF PEDAGOGICAL AND SOCIAL-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN AND YOUTH DURING THE MILITARY EVENTS IN UKRAINE

Maryna Bachynska, Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Social Work, Psychology and Socio-cultural Activities named after T.H. Sosnowska, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute", Kamianets-Podilskyi, Ukraine, e-mail: bmv-marisha37@ukr.net

The scientific article identifies the relevance and necessity of providing pedagogical and socio-psychological rehabilitation of children and youth in present-day Ukraine. The place of rehabilitation of persons with special needs included in the inclusive space of Ukrainian society has been determined.

The article reveals the place of rehabilitation programs in the system legislative regulations. Types of rehabilitation are characterized. The author describes technologies for working with children and youth who are in a state of internal crisis and need to be restored in modern military conditions. The methodological recommendations on methods of psychological and pedagogical rehabilitation are given. Accompanying socially oriented activities in the complex rehabilitation of adolescents are characterized. The content, structural components and methods of rehabilitation are highlighted. The stage-by-stage pedagogical and social-psychological rehabilitation of children and youth has been developed and is presented in the article. The specificity of approaches to rehabilitation work with adolescents with special physical and mental needs is determined.

The scientific article describes the psychological and pedagogical rehabilitation of children and youth as a complex, multi-level and dynamic system of measures aimed at improving, developing and affirming the social status of individuals, their psychological functions, qualities, properties; protection of psychophysical health and social well-being; social involvement in full-fledged life activities and capacity for action, inclusion in social relations based on the elimination of restrictions on life activities and the creation of an accessible environment.

The main goals of pedagogical and socio-psychological rehabilitation of children and youth in the conditions of modern Ukraine are disclosed, including the formation and restoration of personal identity, social adaptability, promotion of professional formation, support in difficult life circumstances, promotion of adaptation to effective educational process, increase in the rehabilitation potential.

Key words: the military conditions, children, young generation, educational space, persons with disabilities, pedagogical influence, means of psychodiagnostics, social assistance, rehabilitation.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 96,6 % (Unicheck ID1012313490)

© Бачинська Марина Володимирівна, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-14>
УДК: 364-322:316.45-057.87

Ганна Валентинівна Бойко,
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1610-5793>
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної філософії та управління,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна,
hannaboyko@ukr.net

Валерія Сергіївна Овчарова
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4945-8138>
аспірантка 4 року навчання,
спеціальність «Соціальна робота»,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна
leraovcharova@gmail.com

Владислав Олександрович Буренков
студент 4 курсу першого рівня вищої освіти,
спеціальність «Соціальна робота»,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна
vlad21burenkov@gmail.com

ВПЛИВ ГРУПОВИХ ЗАХОДІВ ІЗ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ВОЛОНТЕРСТВА НА ІНФОРМОВАНІСТЬ І ВМОТИВОВАНІСТЬ ШКІЛЬНОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У науковій статті проаналізовано результати соціологічного опитування учасників заходів «Школи волонтера», які були проведені на базі БО «БФ Карітас Запоріжжя» восени-взимку 2021–2022 років (до початку військової агресії РФ в Україні). Досліджено налаштування школярів та студентської молоді щодо волонтерства, їхньої обізнаності, значущості такої діяльності для себе, володіння інформацією щодо його сфер, переваг. Виокремлено групову соціальну роботу як дієву форму залучення шкільної та студентської молоді до волонтерства, а також проаналізовано ефективність таких методів її організації, як: вебіари, тренінги та групові дискусії для інформування та мотивування шкільної та студентської молоді до волонтерства.

Ключові слова: соціальна робота, волонтерська діяльність, благодійна організація, групова робота, студентська молодь.

Вступ. Волонтерська активність громадян відіграє вагомий роль у функціонуванні всіх інститутів сучасного українського суспільства. Як показує сьогоднішня ситуація в Україні, волонтерство є вагомим фактором консолідації суспільства і ефективного протистояння зовнішній зухвалій агресії, яку наразі ми переживаємо від нападу Росії. Найбільш затребуваними напрямками волонтерської діяльності є такі, що зорієнтовані на надання соціальної допомоги

військовим, внутрішньо переміщеним особам, дітям і людям похилого віку, особам з особливими потребами і всім, хто опинився в скрутному становищі, зумовленому військовою агресією. При цьому волонтерська діяльність є і залишається просоціальною у своїй сутності, і саме тому вона спрямована на розвиток суспільства в цілому, а також найкращих людських якостей окремих представників суспільства – волонтерів. Залучення та підготовка молоді до волонтерства

є сьогодні запорукою їхньої громадської активності, формування патріотизму і згуртованості навколо ідей взаємодопомоги, а також їхньої підтримки мабутнього української нації. На шляху активізації молоді у волонтерській діяльності важливою є вчасна підготовча робота з дітьми шкільного віку, формування їхнього інтересу до суспільних процесів, залучення до посиленої просоціальної діяльності, спрямованої на допомогу тим, хто її потребує.

Наукові дискусії щодо засобів залучення шкільної та студентської молоді до волонтерства протягом останніх десятиліть залишаються актуальними як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних вчених. Суттєвий внесок у дослідження волонтерського руху в Україні в контексті соціальної роботи зробила Т. Лях (2010), яка об'єктивізувала волонтерство як соціальний феномен, емпірично дослідила технології залучення та підготовки волонтерів, узагальнила наукові результати щодо менеджменту волонтерських груп. Запорізька дослідниця Н. Заверико (2004) виокремила та дослідила різні управлінські аспекти волонтерства. Р. Вайнола, А. Капська та Н. Комарова (1999) присвятили наукові дослідження тенденціям розвитку волонтерського руху в Україні та технологічним аспектам здійснення волонтерської діяльності у процесі реалізації соціальної роботи. Д. Горелова та О. Корнієвський (2015) порівняли закордонний та вітчизняний досвід волонтерства; О. Зима та В. Підгайна (2011) дослідили історію розвитку українського волонтерства; Н. Янц систематизувала наукові результати щодо впливу явища волонтерства на вирішення соціальних проблем у суспільстві; К. Червоненко (2020) дослідила особливості змісту та форм практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до організації волонтерської діяльності учнівської молоді. Група авторів E. Clary, M. Snyder, R. D. Ridge, J. Copeland, A. Stukas, J. Haugen, P. Mienie (1998) розробила мультифакторну модель волонтерської діяльності, в основі якої лежить ідея про багатовимірність та структурно складну вмотивованість. Крім цього, автори диференціювали шість соціальних функцій, які стимулюють волонтерську активність, зокрема: ціннісна, когнітивна, саморозвитку, кар'єрного зростання, соціальна та функція захисту.

Австралійські дослідники S. Dolcinar та M. Randle (2007). До цього переліку додали функції взаємності, визнання, самооцінки, реактивності. J. Stankiewicz, B. Seiler, H. Bortnowska (2017) дослідили налаштованість студентів брати участь у діяльності неприбуткових організацій, а також узагальнили основні засоби задоволення «вищих» потреб (higher needs) волонтерів, які вони представили в таких трьох категоріях, як: відношення, визнання та розвиток. Група вчених Університету Північної Дакоти O. Nordstrom, K. Tulibaski та T. O. Peterson (2022) дослідили програмні практики, що сприяють подальшій практичній участі молоді у волонтерській діяльності. Вони визначили, що авторизація, створення безпечного та сприятливого простору, рефлексія, розкриття переваг та спрощення допомагають молоді сформувати новий набір настанов, які сприяють практичній участі молоді у волонтерській діяльності.

Увага багатьох українських та зарубіжних вчених до проблеми організації волонтерської діяльності, підтверджує її наукову значимість та затребуваність подальших розвідок. Зокрема, науковий інтерес викликають форми залучення молоді до волонтерства. Цьому і присвячена наша стаття.

Мета: обґрунтувати ефективність групової соціальної роботи з інформування та залучення студентської молоді до волонтерства.

Методи та методологія дослідження: аналіз та інтерпретування результатів соціологічного опитування. Дослідження було організоване у два етапи. На першому – ми ставили за мету з'ясувати, як вплинула участь у проєкті «Школа волонтера» від БО «БФ» Карітас» на рівень обізнаності та мотивації студентства щодо волонтерства. Другий етап був присвячений порівняльному аналізу уявлень про волонтерство, його актуальні напрямки та переваги для себе у здобувачів середньої освіти та студентів закладів вищої освіти, виявленню дієвих засобів залучення молоді до цього виду діяльності. Для цього було реалізовано метод суцільного опитування із застосуванням ресурсу Google Forms.

Протягом жовтня – грудня 2021 був здійснений перший етап дослідження, який був організований під час роботи Школи волонтера від БО «БФ» Карітас». Ця Школа волонтера

включала знайомство студентів з феноменом волонтерства, його історією, правовими засадами в Україні, закордонним досвідом волонтерства, а також передбачала зустрічі студентів з досвідченими запорізькими волонтерами, присвячені організаційним та мотиваційним питанням волонтерської діяльності. Участь у роботі школи взяли студенти факультету соціології та управління Запорізького національного університету (м. Запоріжжя). На цьому етапі було проведено вхідне і вихідне опитування студентів – учасників Школи волонтера. Вхідну анкету заповнили 29 осіб, вихідну – 21 особа, таким чином для аналізу бралась 21 анкета від респондентів, які заповнили як вхідну, так і вихідну анкети. В опитуванні взяли участь студенти віком від 17 до 19 років, шестеро з них (28,5 %) мали попередній досвід волонтерської діяльності. Всі учасники опитування – студенти 1–3 курсів соціальноорієнтованих спеціальностей.

У другому етапі дослідження взяли участь 46 респондентів у віці від 13 до 24 років, що склали дві кількісно рівні групи. А саме, перша група – це школярі, які отримують повну загальну середню освіту та студенти, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста у Економіко-правничому фаховому коледжі Запорізького національного університету (м. Запоріжжя), друга група – студенти Запорізького національного університету (м. Запоріжжя) (більша частина їх були учасниками 1 етапу нашого дослідження). У такий спосіб ми виділили дві групи респондентів для здійснення порівняльного аналізу. Ці групи

різнялися за рівнем здобуття освіти: 52 % школярі/студенти профільної середньої освіти та 48 % студенти ЗВО. З них у межах групи учасників, які здобувають профільну середню освіту, 12,5 % складають хлопці і 87,5 % дівчата. Серед здобувачів вищої освіти 31,82 % хлопців і 68,18 % дівчат.

За допомогою методу порівняльного аналізу ми намагалися визначити, як заходи з популяризації волонтерства (тренінги, вебінари та Школа волонтера) впливають на залучення молоді до волонтерства.

Обидві групи брали участь у заходах з популяризації волонтерської діяльності, які були організовані БО «БФ» Карітас Запоріжжя». Це були інформаційні зустрічі та заняття у Школі волонтера. А також вебінари, майстер-класи, групові дискусії, які були проведені протягом січня 2022 року. Соціологічне опитування проводилось у лютому 2022 (до початку військової агресії РФ в Україні) шляхом застосування ресурсу Google Forms.

Результати емпіричного дослідження.

Порівняльний аналіз отриманих нами даних дав можливість отримати широкий спектр інформації. На підставі цього аналізу нами було охарактеризовано різні аспекти щодо інформованості про волонтерство та значущості такої діяльності для респондентів. Було виявлено, що студенти-учасники Школи волонтера перед початком занять оцінили свій рівень знань на 4–5 балів з 10 балів, а після закінчення Школи волонтера на 7–9 балів. Така динаміка підтверджує позитивний вплив Школи волонтера на рівень знань молоді щодо волонтерства (рис. 1).

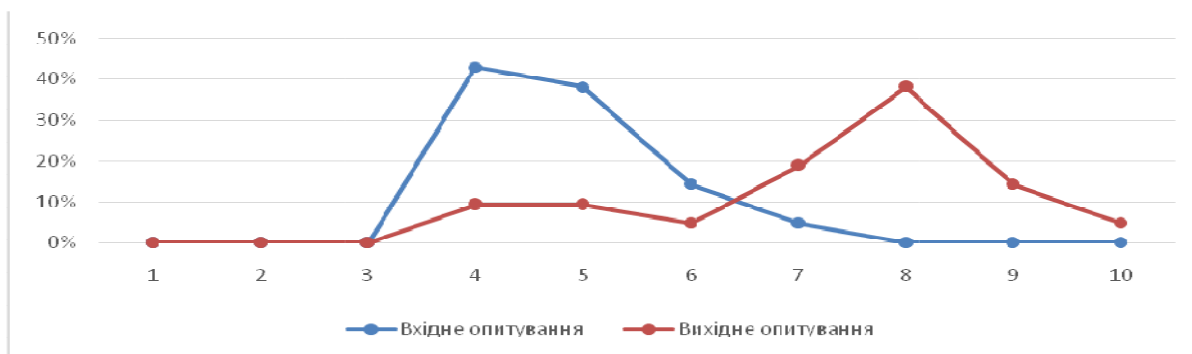

Рис. 1. Відповіді на запитання «Оцініть свій рівень знань про волонтерську діяльність від 1 до 10, де 1 – дуже погано, а 10 – дуже добре.

Порівняння відповідей на запитання «*Чи плануєте ви в подальшому долучитись до волонтерської діяльності та бути волонтером?*» (рис. 2) перед початком навчання та після не фіксує жодної динаміки у

підвищенні вмотивованості до волонтерської діяльності, що може свідчити про те, що заходи Школи волонтера демонструють ефективність по відношенню до самотивованих учасників.

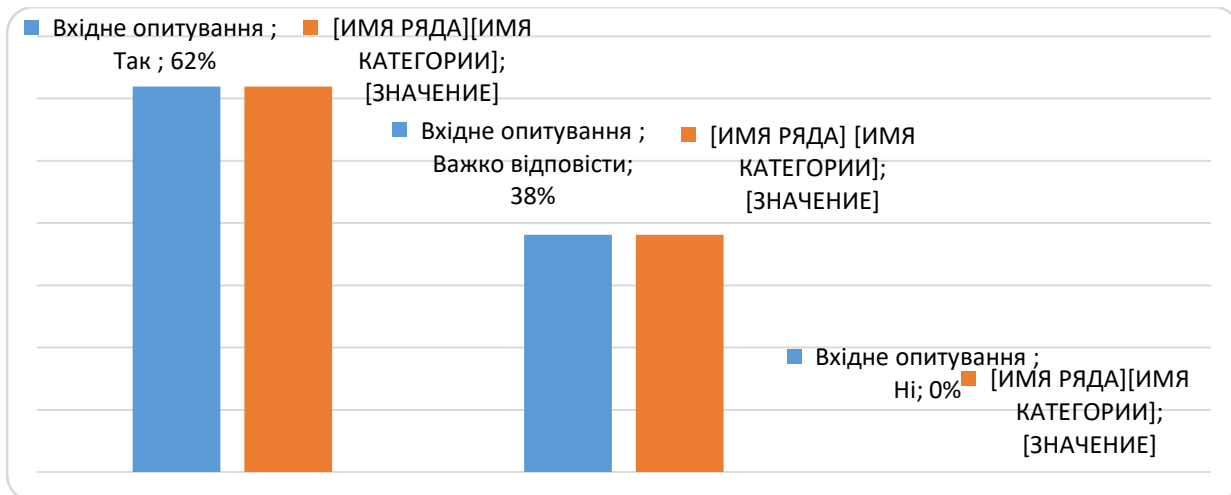

Рис. 2. Відповіді на запитання «Чи плануєте ви в подальшому долучитись до волонтерської діяльності та бути волонтером?»

Певні зміни в мотиваційних аспектах внаслідок проходження молоддю Школи волонтера вдалось зафіксувати через аналіз відкритих відповідей на запитання «*Зазначте, будь ласка, що мотивує вас або потенційно могло б замотивувати до зайняття волонтерською діяльністю ? (зазначте три або чотири словосполучення)*». Виявилось, що перед початком навчання у Школі волонтера відповіді респондентів здебільшого стосувались альтруїстичних мотивів (допомога, підтримка тих, хто цього потребує (71,5 %)), інші відповіді стосувались можливості саморозвитку та конструктивного цікавого дозвілля. Однак, після проходження навчання у Школі волонтера збільшилась кількість респондентів, які відзначили, що їх до волонтерства мотивує можливість власного розвитку та конструктивного, корисного і цікавого дозвілля (52,3 % відповідей), та зменшилась кількість респондентів (47,7 % відповідей), які зазначають значущість своїх альтруїстичних мотивів. Така динаміка може свідчити про те, що участь у Школі волонтера допомогла респондентам усвідомити волонтерство не тільки як соціально корисну

діяльність, спрямовану на допомогу іншим, але й як діяльність, що має особистісно та професійно значимий позитивний вплив. Якщо перед навчанням у Школі волонтера молодь мотивувалась виключно гуманітарним результатом своєї волонтерської діяльності, який відображався у наданні допомоги, впливові на навколишнє соціальне середовище, то після навчання доволі суттєвими мотиваційними факторами стали: можливість власного розвитку, набуття нових знань та навичок, міжособистісних контактів, корисних для подальшого професійного зростання, відкрилися перспективи отримати цікаву для себе інформацію про нові можливості працевлаштування.

Порівняльний аналіз даних, отриманих у другому етапі дослідження із підгрупами школярів/студентів профільного коледжу, які пройшли вебінар, присвячений волонтерству, та студентів ЗВО, які пройшли Школу волонтера, виявив різницю у розумінні респондентами поняття «волонтерська діяльність». Порівняння відповідей учасників дозволило з'ясувати, що школярі та студенти профільного коледжу порівняно зі студентами ЗВО рідше розуміють

волонтерську діяльність крізь призму особистого соціально корисного внеску, який вони здійснюють через участь у волонтерстві, відповідно 79,17 % (студенти ЗВО) у порівнянні з 54,66 % (школярі/студенти закладу профільної середньої освіти).

Порівняльний аналіз відповідей на питання стосовно самого досвіду участі у волонтерській

діяльності дозволив виявити, що школярі та студенти фахового коледжу порівняно зі студентами ЗВО частіше зазначають тривалий досвід власного волонтерства: (70,83 %), ніж студенти ЗВО, які займалися цим раніше (40,91 %). Студенти ж ЗВО зазначають у своїх відповідях зниження власної волонтерської активності (рис. 3).

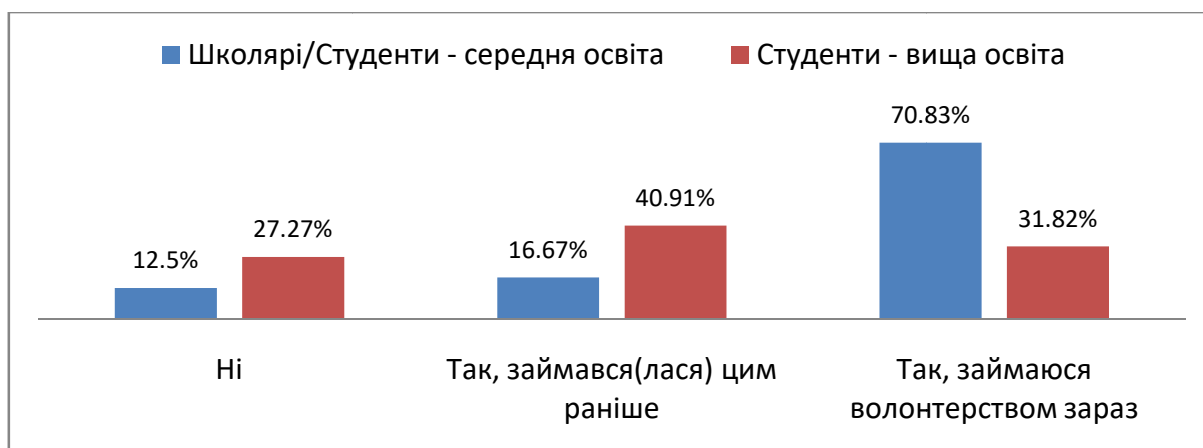

Рис. 3. Порівняння досвіду школярів/студентів фахового коледжу та студентів ЗВО у волонтерстві

Порівняльний аналіз думок учасників про те, чи повинні волонтери володіти спеціальними знаннями, підготовкою, щоб здійснювати волонтерську діяльність (рис. 4), дозволив виявити, що переважна більшість як школярів та студентів фахового коледжу, так і студентів ЗВО вказують на необхідність спеціальних знань для реалізації різних волонтерських завдань (75 % і

68,18 % відповідно). При цьому студенти ЗВО порівняно зі школярами та студентами фахового коледжу частіше вказують на необхідність підготовки для здійснення волонтерства (27,27 % та 16,67 % відповідно). Така різниця, на наш погляд, відображає більшу особисту відповідальність за результати волонтерської діяльності студентами ЗВО.

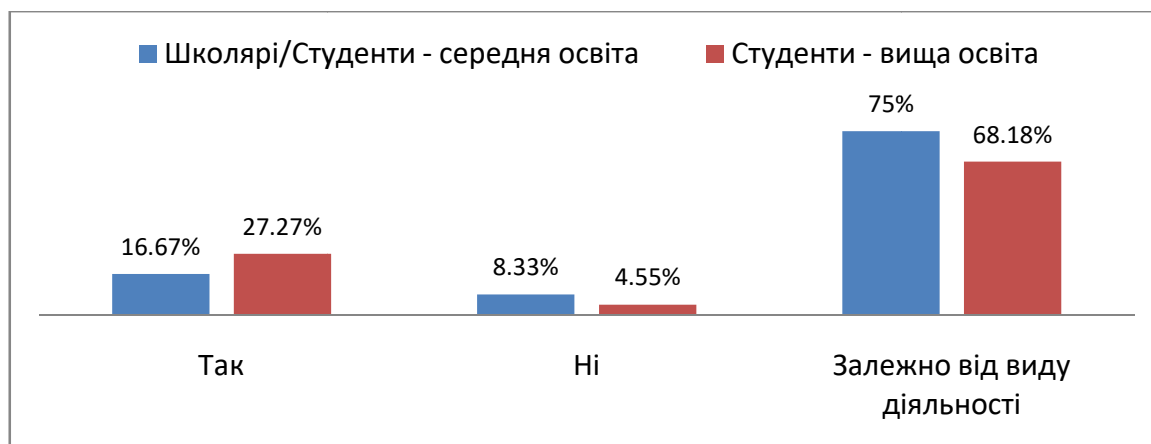

Рис. 4. Порівняння важливості підготовки до волонтерства з точки зору школярів/студентів фахового коледжу та студентів ЗВО

Порівняльний аналіз даних щодо важливості залучення людей до волонтерської діяльності дозволив виявити, що школярі та студенти фахового коледжу порівняно зі студентами ЗВО частіше вказують, що додаткове стимулювання сприятиме підвищенню ефективності волонтерської

діяльності (83,33 % та 50 % відповідно) (рис. 5). При цьому студенти ЗВО, порівняно зі школярами та студентами фахового коледжу, вказують, що волонтерська діяльність повинна бути добровільною та безкорисною діяльністю, дізнаватися про неї волонтери повинні теж з власної ініціативи (45,45 %).

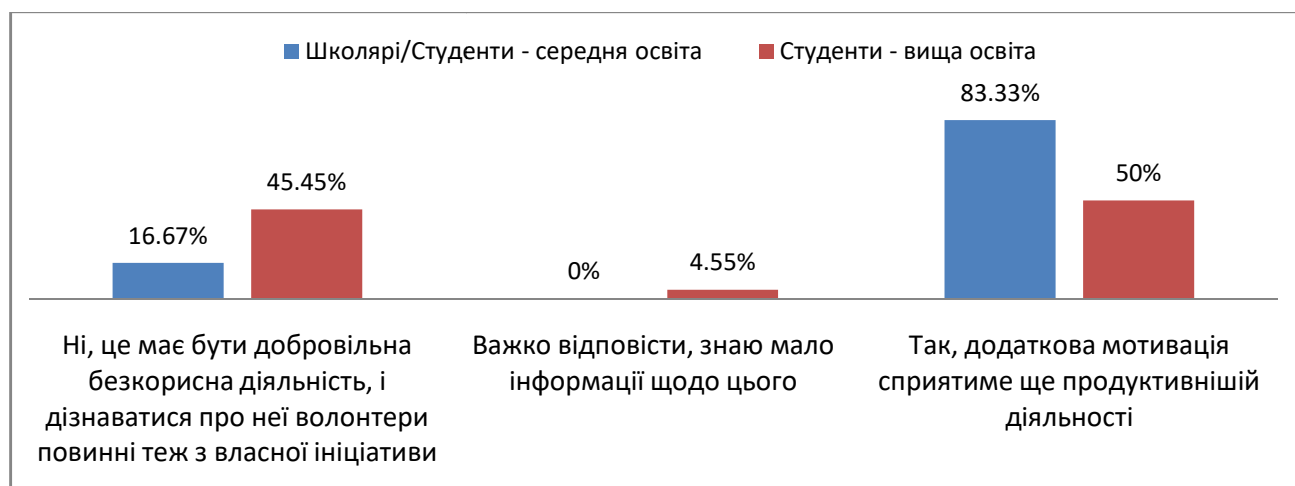

Рис. 5. Порівняння відповідей на питання щодо важливості залучення до волонтерства з точки зору школярів/студентів коледжу та студентів ЗВО

Порівняльний аналіз відповідей на питання щодо проведення в освітніх закладах інформаційних заходів, які присвячені волонтерству, дозволив виявити, що студенти ЗВО частіше відзначають, що такі заходи проводяться (81,82 %), порівняно зі школярами та студентами фахового коледжу (58,33 %) (рис. 6). Співставлення з відповідями на попереднє питання дає можливість виявити, що інформаційних заходів щодо

волонтерства у ЗВО проводиться більше, ніж у школах.

Аналіз відповідей на питання, присвячене зацікавленості респондентів в участі у таких заходах виявив, що зацікавленість суттєво вища у школярів та студентів закладів фахової середньої освіти (87,55 %) у порівнянні зі студентами ЗВО (54,55 %). При цьому негативні відповіді щодо таких заходів наявні тільки у групі студентів ЗВО (18,18 %).

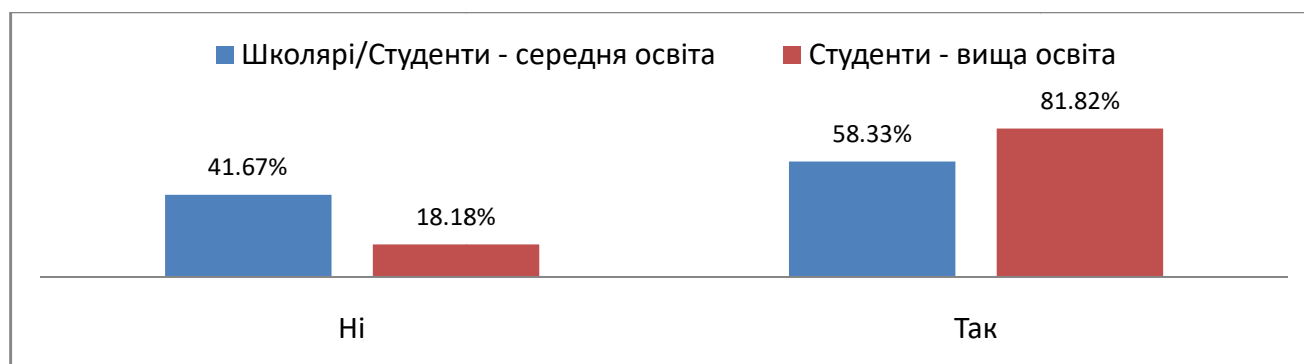

Рис. 6. Порівняння відповідей щодо проведення інформаційних заходів щодо волонтерства у навчальному закладі з точки зору школярів/студентів фахового коледжу та студентів ЗВО.

Порівняльний аналіз думки, чи цікаво було взяти участь в освітньому заході, присвяченому волонтерству (рис.7), дозволив виявити, що школярі та студенти коледжу (87,5 %), у порівнянні зі студентами ЗВО (54,55 %),

виявляють значно більше бажання у цьому. Це підкреслює готовність школярів брати участь у просвітницьких заходах щодо волонтерства, їхню затребуваність цією групою.

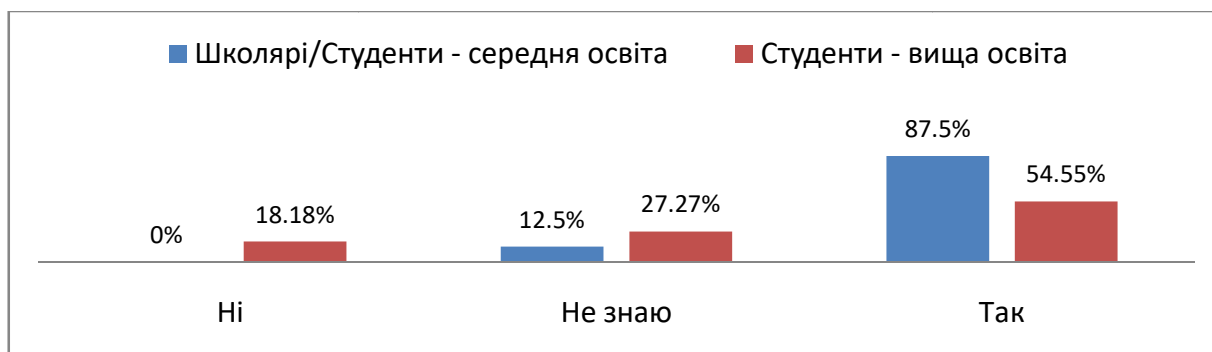

Рис. 7. Порівняння відповідей щодо зацікавленості брати участь у освітньому заході, присвяченому волонтерству, школярів/студентів фахового коледжу та студентів ЗВО.

Порівняльний аналіз найбільш актуальних напрямків волонтерської діяльності дозволив виявити, що школярі та студенти коледжу вважають, що робота з дітьми дошкільного віку (12,28 %) та допомога у підготовці та проведенні свят (10,53 %) є важливими. При цьому студенти ЗВО зазначили, що допомога військовим (21,65 %), людям похилого віку (10,31 %) та тваринам (13,4 %) є більш актуальними та

цікавими для них. Такі результати дають можливість зрозуміти, що для молоді шкільного віку більше зацікавлення викликають волонтерські програми, пов'язані з комунікацією з дітьми та такі, що включають розважальний контент, що базується на можливості проявити себе. На противагу студентська молодь більше зорієнтована у соціальному та екологічному сприянні (рис. 8).

Рис. 8. Порівняння переваг у напрямках волонтерської діяльності школярів і студентів фахового коледжу та студентів ЗВО

Порівняльний аналіз видів волонтерства, до яких респонденти могли б долучитися або займаються ним зараз, дозволив виявити, що школярі та студенти фахового коледжу хочуть залучитися або залучені до допомоги тваринам (19,15 %) та екологічних акцій (21,28 %). При цьому студенти ЗВО хочуть або вже залучені до роботи з дітьми дошкільного віку (13,19 %) та допомоги людям похилого віку (13,19 %). У такий спосіб можемо визначити різницю у сферах волонтерства, які зазначили учасники опитування у відповідях. Для школярів/студентів коледжу характерна готовність до екологічного волонтерства, у той час як студентів ЗВО більше цікавить волонтерство соціальне.

Висновки. Порівняльне дослідження, реалізоване у два етапи протягом 2021 року, дозволило визначити вплив групових просвітницьких заходів на інформованість і вмотивованість шкільної та студентської молоді до волонтерства. Серед реалізованих в експериментальних групах заходів були: Школа волонтера, тренінги, вебінари, майстер-класи та групові дискусії на різні теми, дотичні до феномену волонтерства. Крім цього, були використані такі способи залучення школярів та студентів до волонтерської діяльності:

1) виступи працівників та організаторів громадських, благодійних і державних організацій у закладах середньої та вищої освіти з приводу організації волонтерський груп;

2) розповсюдження запрошень у шкільних та університетських порталах, соціальних мережах про майбутні акції та заходи;

3) реклама благодійних і громадських організацій у газетах та на телебаченні;

4) розповсюдження афіш, флаєрів у закладах середньої та вищої освіти;

5) створення сайту з чат-ботом в інтернеті та інтернет-додатку, де вказано всі громадські заходи та акції, де потрібна допомога волонтерів з указанням часу, місця, організатора та мети проведення;

6) створення власної ідеї волонтерської діяльності (волонтерської програми) та розповсюдження цієї інформації через соціальні мережі та групи для спілкування;

7) розповсюдження мотиваційної анкети для майбутніх волонтерів під час онлайн- та офлайн-заходів, де надається допомога бенефіціарам для того, щоб дізнатися в учасників щодо їхнього бажання стати волонтерами.

Ґрунтуючись на отриманих у результаті опитування даних, стверджуємо про позитивний вплив зазначених заходів на підвищення рівня інформованості респондентів щодо феномену волонтерства, законодавчої бази та напрямів реалізації волонтерської діяльності в Україні (значне збільшення показників обізнаності з 5-6 до 8-9). Крім цього, респонденти (75 % студентів та 68 % школярів) виявляють усвідомлену потребу у подальшому набутті спеціальних знань та умінь волонтера. З'ясовано, що у процесі просвітницької роботи у школярів та студентів змінюється ціннісне ставлення до волонтерства: підвищується особистісно-професійна значимість цієї діяльності (72 % у студентів, 56 % у школярів), підвищується значимість досвіду роботи волонтером. Спектр мотивів залучення до волонтерської активності розширюється: окрім виключно гуманітарних задач (допомогти, нагодувати, підтримати тощо), школярі та студенти вказують цілу низку особистісно значимих мотивів (розвиток доброзичливості, почуття гідності, толерантності тощо).

Крім цього, було виявлено вікову специфіку процесу інформування та залучення молоді до волонтерської діяльності. Зокрема, школярі зацікавлені в участі у заходах з поширення інформації про волонтерство (87,5 %), студенти демонструють значно менше бажання включатися в такі види активності (54 %). Крім цього, вікова специфіка виявляється також у змісті інтересів молоді щодо певних напрямків волонтерської діяльності. Так, школярів більше цікавить робота з молодшими дітьми, допомога у проведенні дозвіллевих заходів та свят. Студентська молодь зацікавлена у реалізації напрямів, пов'язаних із допомогою постраждалим у війні, особам з особливими психофізичними потребами тощо. Важливу відмінність також виявлено і у внутрішній мотивації до волонтерства: школярів та студентів коледжів більше цікавить соціально корисний внесок та розширення кола спілкування, які вони

здійснюють через волонтерство. Значущими для студентів ЗВО виявилися мотиви користі для себе, а саме: розвиток професійних компетенцій, системи контактів, корисних для подальшого професійного розвитку.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з врахуванням кризової ситуації воєнного стану, яку наразі переживає Україна. Вивчення впливу досвіду переживання війни і необхідності боронити Батьківщину як на

волонтерство в цілому, так і на погляди молоді щодо волонтерства та його значущості для себе і суспільства зокрема. Важливими є дослідження створення волонтерських центрів у взаємодії «школа-коледж-заклад вищої освіти» для організації системної роботи з волонтерами, формування традиції передачі досвіду, значущості для професійного становлення, розвитку активної життєвої позиції сучасної молоді – майбутнього нашої України.

Література

- Вайнола Р., Капська А., Комарова Н. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. Київ : Академпрес, 1999. 112 с.
- Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики (аналітична доповідь). Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. 36 с.
- Заверико Н. Основи управління діяльністю волонтерів: посібник для керівників волонтерських груп та програм. Запоріжжя, 2004. 25 с.
- Лях Т. Методика організації волонтерських груп : навч. посіб. Київ : КУ ім. Бориса Грінченка, 2010. 149 с.
- Зима О. Г., Підгайна В. О. Особливості волонтерства та його розвиток в Україні. Харків : Вид. ХНЕУ, 2011. 48 с.
- Червоненко К. С. Зміст та форми практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до організації волонтерської діяльності учнівської молоді. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 147–154 DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-15>*
- Янц Н. Д. Основи діяльності волонтерів : курс лекцій. Переяслав-Хмельницький, 2009. 200 с.
- Clary E. G., Snyder M., Ridge R. D., Copeland J., Stukas A. A., Haugen J., Miene P. Understanding and assessing the motivations of volunteers: a functional approach *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. № 74(6). P. 1516–1530.
- Dolcinar S., Randle M. What motivates which volunteers? Psychographic heterogeneity among volunteers in Australia *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2007. № 18. P. 35–155.
- Stankiewicz, J., Seiler, B., & Bortnowska, H. (2017). Motivation of management students to engage in volunteering (in the light of research results). *Management*, 2017. 21(1), P. 179–190.
- Nordstrom O., Tulibask K. L., Peterson T. O. (2022). Bridging the Gap: A qualitative analysis of what it takes to inspire youth to engage in volunteering. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 51(2), 350–368.

References

- Vainola, R., Kapska, A. & Komarova, N. (1999). Volunteering movement in Ukraine: tendencies of the development : Academpres (ukr).
- Horielov, D. M. & Kornievskiy, O. A. (2015) Volunteering movement: world's experience and Ukrainian civic practice : National Institute of Strategical Studies (ukr).
- Zaveryko, N. (2004). Basics of volunteering management: manual for managers of volunteers' groups and programs (ukr).
- Liakh, T. L. (2010). Methods of organizing volunteer groups : Borys Grinchenko Kyiv University (ukr).

- Zyma, O. G. & Pidhaina, V. O. (2011). Features of volunteering and its development in Ukraine : KNEU (ukr).
- Yanc, N. D. (2009). Basics of volunteering activities: course of lectures (ukr).
- Clary, E. G., Snyder, M., Ridge, R. D., Copeland, J., Stukas, A. A., Haugen, J. & Miene, P. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: a functional approach *Journal of Personality and Social Psychology* № 74(6) 1516–1530 (eng).
- Dolcinar, S. & Randle, M. (2007). What motivates which volunteers? Psychographic heterogeneity among volunteers in Australia *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. № 18. 35–155.
- Stankiewicz, J., Seiler, B., & Bortnowska, H. (2017). Motivation of management students to engage in volunteering (in the light of research results). *Management*, 21(1), 179–190.
- Nordstrom, O., Tulibaski, K. L., & Peterson, T. O. (2022). Bridging the Gap: A qualitative analysis of what it takes to inspire youth to engage in volunteering. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 51(2), 350–368.
- Chervonenko, K. S. (2020). Contents and forms of practical training for future social workers to organize students' volunteer activities. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(2). 147–154. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-15> (ukr).*

THE EFFECT OF GROUP EVENTS PROMOTING VOLUNTEERING ON THE AWARENESS AND MOTIVATION OF SCHOOL AND HIGHER EDUCATION STUDENTS

Hanna Boiko, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor at the Department of Social Philosophy and Administration, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail : hannaboyko@ukr.net

Valeriia Ovcharova, postgraduate student (social work) at the Department of Social Philosophy and Administration, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail : leraovcharova@gmail.com

Vladyslav Burenkov, undergraduate student at the Department of Social Philosophy and Administration, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine e-mail : vlad21burenkov@gmail.com

The publication deals with the theoretical and empirical researches of school and higher education students' involvement in volunteering. The sociological survey analyzes results of students' volunteering experiences among the participants of information events in the autumn-winter of 2021-2022 (before the Russian military aggression in Ukraine). The results of this sociological survey have shown specific features of school and higher education students' attitude to volunteering. Attitudes to volunteering among school and higher education students, their awareness, the importance of such activities for them, knowledge about volunteering areas and volunteering benefits have been analyzed. The authors of the article analyze the results of the sociological survey of students who participated in the volunteering school (entrance and exit survey). Conclusions which were based on this survey help to define the impact of master-classes at the volunteering school on students' perceptions of volunteering, the importance of volunteering for students. The authors paid special attention to the study of the volunteering school's impact on young people (school and higher education students) in the context of their informing and involvement in volunteering practices. Based on the results of the comparative analysis of volunteering practices among school and higher education students, the specifics of the ideas of the two groups of young people about volunteering have been determined.

The article also analyzes forms of informational and explanatory work which can be used for informing and involving young people in volunteering, the effectiveness of webinars, trainings, group discussions,

volunteering schools, which are held in "Caritas Zaporizhzhia Charitable Fund" to inform and motivate school and higher education students to volunteering. On the basis of this, the authors have considered and singled out the most effective forms of group informing social work and its stages with these age groups for their education before volunteering. The fact that the information work is more effective for the schoolchildren than for higher education students is determined. It is important for the students that volunteering meets their interests, provides an opportunity to develop their skills and contacts that are important in their future professional activities. The authors determine the perspective of further research taking into account the development of youth volunteering in the conditions of martial law in Ukraine associated with military aggression.

Key words: social work, volunteering activity, group work, schoolchildren, student youth.

Авторський внесок кожного із співавторів: Бойко Г. В. – 40 %, Овчарова В. С. – 30 %, Буренков В. О. – 30 %.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 99 % (Unicheck ID1012314546)

© Бойко Ганна Валентинівна, Овчарова Валерія Сергіївна, Буренков Владислав Олександрович, 2022

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-15>
УДК 364-322:001.891]:355.01(470+477)

Анастасія Михайлівна Котелевець
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0177-0440>
аспірантка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський університет імені Бориса Грінченка, Інститут людини
м. Київ, Україна,
a.kotelevets.asp@kubg.edu.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ НАПРЯМІВ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У науковій статті акцентується увага на зміні характеру волонтерства, зокрема, – зростання волонтерських ініціатив та індивідуального волонтерства після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. Для визначення пріоритетних напрямів волонтерської діяльності в зазначеній конкретно-історичній ситуації було здійснено критеріальний аналіз кількісних даних соціологічних досліджень: «Ставлення молоді до участі у волонтерській діяльності» (2016 р.), «Восьмого загальнонаціонального опитування: адаптація українців до умов війни» (2022 р.); загальнонаціональне дослідження компанії GfK Ukraine щодо стану волонтерства в Україні (на замовлення Організації Об'єднаних Націй у грудні 2014 року). На підставі осмислення та узагальнення даних цих досліджень репрезентовано актуальні характеристики провідних напрямів волонтерської діяльності після повномасштабного вторгнення 2022 року.

Ключові слова: волонтерська діяльність, волонтерство, волонтер, соціальна активність, молодь, російсько-українська війна.

Вступ. Волонтерська діяльність набирає обертів з кожним роком незалежності України, зокрема, з 2014 року волонтерство перелаштувалось на потреби, що виникли у

зв'язку з війною Росії проти України. Після повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року волонтерська діяльність отримала нові виклики та завдання.

Після загострення російсько-української війни, з 24 лютого 2022 року, багато людей приєдналися до волонтерського руху. Люди почали самостійно об'єднуватись та надавати допомогу. За результатами «Восьмого загальнонаціонального опитування: адаптація українців до умов війни» від 6 квітня 2022 року (рис. 1), майже 80% респондентів тим чи іншим чином беруть участь у захисті країни. Всього в опитуванні взяло участь 1200 респондентів. Фінансово захисту країни допомагають 45 % респондентів, волонтерять й допомагають

населенню та військовим 35 % опитаних, в інформаційній протидії збройній агресії беруть участь 18 % та працюють у критичній інфраструктурі 13 % респондентів, беруть участь в територіальній обороні 3 % або, як військові – 3 % (*Восьме загальнонаціональне, 2022*). Важливо, що вибірка є репрезентативною за віком, статтю і типом поселення. Метод опитування: телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера – Computer Assisted Telephone Interviewing. Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більше 2,8 %.

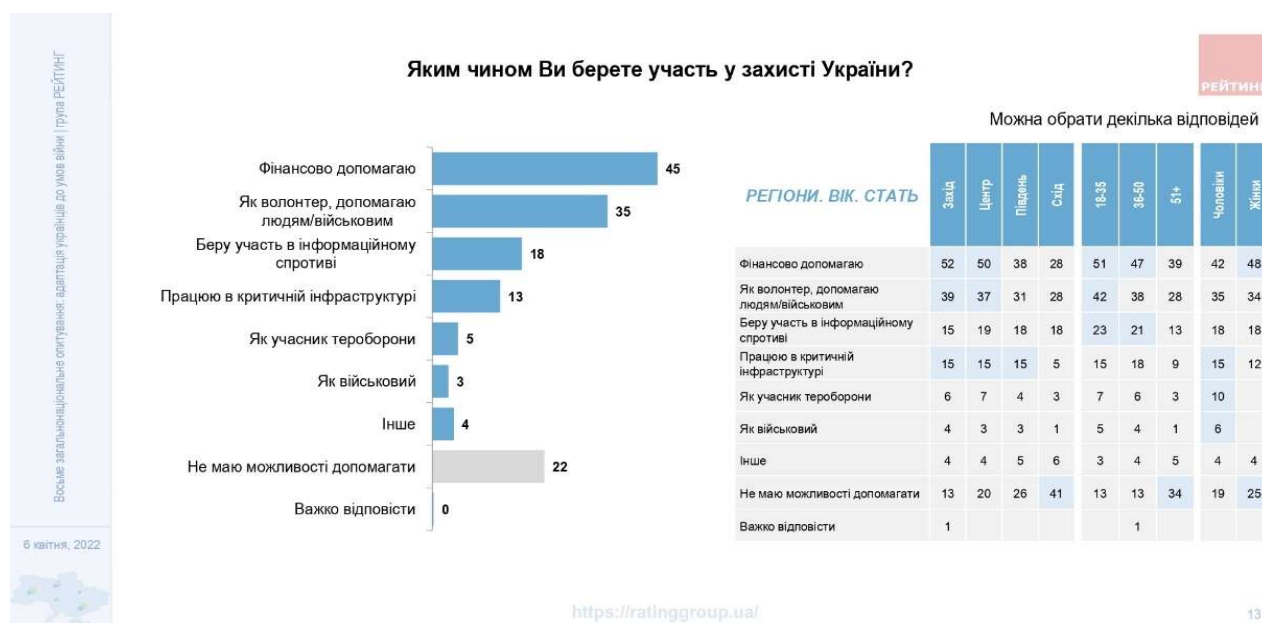

Рис. 1. Відповіді респондентів на питання «Яким чином Ви берете участь у захисті України» (Восьме загальнонаціональне опитування, 2022)

Якщо розглядати вікову категорію «молодь», зокрема, молодь саме студентського віку, то волонтерством займаються 42 %, тобто майже кожен другий, що свідчить про загальнодержавну тенденцію залученості молоді до волонтерської діяльності (*Зайнятість молоді, 2017*).

Волонтерська діяльність як феномен та засіб соціальної активізації особистості осмислена у роботах багатьох українських та зарубіжних учених. Так, мотивацію та напрями волонтерської діяльності, історію волонтерського руху в Україні від зародження до волонтерства в умовах війни висвітлюють у своїх роботах науковці – Т. Лях та Т. Спіріна (2021). Аналіз ролі волонтерських

організацій як основи демократичного громадського сектору здійснив П. Бондаренко (2022), а М. Матяш (2017) відсліддив взаємозалежність із розбудовою суверенітету нашої країни. Різні аспекти співпраці держави та волонтерів із допомоги віськовослужбовців вивчала В. Бурдяк (2018). Компаративне дослідження волонтерських практик здійснили Д. Горєлов та О. Корнієвський (2015). Різні аспекти менеджменту волонтерської діяльності розкрили у своєму дослідженні Т. Сила та Т. Лях (2020), молодіжні волонтерські програми у громадах, прилеглих до районів, де точаться бойові дії, вивчала група авторів Т. Лях,

М. Лехолетова, А. Котелевець, Т. Спіріна та О. Швед (2022). Проблему підготовки майбутніх фахівців до організації волонтерської діяльності підростаючого покоління досліджувала К. Червоненко (2020). Усі представлені дослідження наголошують на думці, що волонтерство є проявом соціальної активності українців, яка не вщухає з плином війни. Саме завдяки волонтерам покривається багато потреб армії, внутрішньо переміщених осіб та українців, які опинилися в скрутному становищі через воєнні дії. Проте повномасштабне вторгнення у 2022 році зумовило зміни в характері та напрямках волонтерської діяльності, що потребує продовження дослідно-пошукової роботи. Цьому і присвячена наша публікація.

Мета статті – проаналізувавши дослідження щодо волонтерського руху під час російсько-української війни, визначити характер змін волонтерства в Україні та висвітлити напрями волонтерської діяльності, які з'явилися після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Методи дослідження. У ході дослідження використано комплекс методів: аналіз, синтез, систематизація, порівняння та узагальнення наукової та навчально-методичної літератури. Описовий та порівняльний – для висвітлення результатів проведених досліджень.

Виклад основних результатів наукового дослідження. Соціальна активність, як зазначає О. Безпалько (2012), це динамічне утворення, суб'єктом і носієм якої виступає людина. Соціальна активність має різний ступінь прояву та залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність. На думку вченої, саме завдяки системі зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем відбувається розвиток соціальної активності. Остання проявляється як здатність діяти свідомо, не лише пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи його. Одним з проявів соціальної активності є волонтерство.

Відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» волонтером може бути особа, яка добровільно, безкорисливо та

усвідомлено здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання послуг, ґрунтуючись на принципах законності, гуманності, гласності, рівності та здійснюється для досягнення суспільно значимих цілей. Акцентується, що волонтерська діяльність це добровільна, соціально спрямована неприбуткова діяльність, здійснювана волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (*Про волонтерську діяльність*, 2011).

Науковці зазначають, що волонтерство – це одна з підвалин громадянського суспільства. Волонтери стали невід'ємною частиною громадських організацій і благодійності взагалі, саме завдяки ним відбувається якісний суспільний контроль за діями влади та бізнесу. Волонтерство є одним із дієвих механізмів вирішення проблем та потреб громади, де діють волонтерські програми та реалізуються ініціативи (*Менеджмент волонтерських програм*, 2020, с. 14). У сучасних реаліях волонтерська діяльність є саме тим механізмом, який не лише допомагає частково вирішувати проблеми, що виникають у Збройних сил України чи у внутрішньо переміщених осіб, а повністю закриває потреби суспільства в певних аспектах даних категорій.

Світова спільнота сприймає волонтерський рух як важливу діяльність суспільства, що дозволяє зберегти загальнолюдські цінності, реалізувати права та свободи, а також обов'язки громадян, допомагаючи усвідомити власний потенціал, і відкриває можливості особистісного зростання. Всесвітня Декларація Волонтерства визначає волонтерську діяльність як фундамент громадянського суспільства, котрий у кризові періоди життя набуває вагомого значення, спрямувавши зусилля для підтримки людей, що опинилися в складних життєвих обставинах. Важливим стає забезпечення маломобільних категорій населення предметами першої необхідності та допомога у побуті; «заповнення» прогалин державної соціальної політики, зокрема за рахунок швидкого надання ефективної адресної соціальної допомоги, що відповідає потребам і запитам бенефіціара; поширення гуманістичних та альтруїстичних ідей та настроїв у громаді тощо. Ідея соціального служіння,

надання безоплатної допомоги тим, хто її потребує, активне залучення громадян до суспільно-корисної діяльності, зокрема надання допомоги постраждалим в результаті стихійних лих, екологічних, промислових, гуманітарних катастроф, соціальних, національних, релігійних конфліктів і протистоянь, сприймаються в розвинутих країнах як цілком буденне явище (Горелов, Корнієвський, 2015).

Думку про те, що волонтери мають діяти гнучко та швидко, реагувати на виклики сучасності, підтримують автори статті «Development of youth volunteer programs in the condition of the COVID-19 pandemic in the communities, neighboring to the area of the joint forced operation in the east of Ukraine» (Liakh, Lekholetova, Kotelevets, Spirina, Shved, 2021), адже масштабне вторгнення сталося саме під час світової пандемії, і соціальна активність, що була налаштована на допомогу постраждалим від COVID, мала швидко переорієнтуватися на допомогу постраждалим через війну. З 2014 року ситуація у постраждалих унаслідок конфлікту Луганській та Донецькій областях на сході України продовжує негативно впливати на життя понад п'яти мільйонів людей. Люди в постраждалих районах стикаються із проблемами фізичного і психічного стану, які пов'язані з обстрілами, руйнуванням житлових будинків і об'єктів цивільної інфраструктури, обмеженням доступом до соціальних послуг, обмеженою свободою пересування. Також існують проблеми, пов'язані з низкою нормативно-правових актів, що в ситуації конфлікту призводить до виникнення гуманітарних потреб. Нарешті, люди стикаються з проблемами щодо їхньої здатності до відновлення та відбудови, пов'язаними як із забезпеченням соціальної єдності, так і з впровадженням соціальних програм у сфері розвитку, використовуючи спроможності місцевих та загальнодержавних органів. Сьогодні усі вищезазначені проблеми масштабувалися на всю територію країни.

Під час Всеукраїнського соціологічного дослідження «Ставлення молоді до участі у волонтерській діяльності» соціолог М. Красій (2016) отримав наступні результати, що відображають соціальну активність молоді через

призму волонтерської діяльності. У дослідженні брали участь 16029 респондентів: 8976 жінок (56 %) та 6732 чоловіків (42 %); 321 респондент (2 %) не вказав статі. Розподіл респондентів за віковим показником був таким – найбільшу групу становили респонденти віком 15–19 років (6892). Другою за чисельністю була група учасників віком 25–35 років (4327); третьою – група віком 20–24 роки (2564); найменшою – група віком 10–14 років (1442). Крім того, 801 людина не вказала свого віку.

Під час дослідження респондентам було поставлено 13 запитань, розглянемо декілька з них, які безпосередньо стосуються теми нашого дослідження.

На відкрите запитання «Що таке, на Вашу думку, волонтерство?», найчастіші відповіді були наступними:

- добровільна неприбуткова діяльність, яка передбачає допомогу особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, потребуючи допомоги фахівців;
- спосіб підтримки, піклування, надання допомоги членам громади; міжособистісна взаємодія для прийняття колективних рішень щодо подолання проблеми;
- надання допомоги малозабезпеченим, безробітним, багатодітним, бездомним, безпритульним, тим, хто знаходиться в скрутному становищі, без якоїсь власної вигоди;
- неприбуткова діяльність громадян, які надають добровільну соціальну та фінансову допомогу в різних сферах громадського життя людям, що потребують підтримки.

На запитання «Чому Ви зараз не займаєтесь волонтерством?», дослідники просили відповісти респондентів, які були волонтерами раніше або хотіли б займатися волонтерством у майбутньому.

Відносна більшість респондентів (3457 або 49 %) обрала варіант «немає часу»; 1410 (20 %) зазначили, що вони «морально, психологічно не готові» до участі у волонтерському русі; 846 (12 %) респондентів не займаються волонтерством, тому що не знають, як це здійснити і куди звертатися; 564 респондента (8 %) не хочуть бути волонтерами внаслідок відсутності винагороди; 423 (6 %) вважають, що і

без них достатньо волонтерів. Найменшою популярністю користувався варіант «закінчилися акції, у яких брав участь» (352 або 5 %).

На замовлення Організації Об'єднаних Націй у грудні 2014 року компанія GfK Ukraine провела загальнонаціональне дослідження стану волонтерства в Україні. Згідно з висновками дослідження 23 % українців мали досвід волонтерства, із них 9 % почали займатись волонтерством протягом останнього року. Саме у 2014 році для 70 % волонтерів основним напрямом стала допомога армії та пораненим. Також важливим є те що загалом українці вважають, що волонтерський рух відіграє значну роль у суспільних процесах: 62 % відзначають роль волонтерів у політичних змінах останнього року, 85 % схильні вважати, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81 % визначають волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства (Матяш, 2017).

Таким чином, бачимо, що більшість волонтерів мали досвід волонтерства раніше, зокрема під час війни. Російське повномасштабне вторгнення в Україну дало поштовх усім доєднатися до лав волонтерів повторно, про це також свідчать дані від Міжнародного молодіжного проєкту U-Report Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Дослідження дають такі показники – з 3601 респондентів 9 % зазначили, що доєдналися до волонтерства під час війни. Серед них респонденти віком 20-24 – 8%, 25-30 років – 9%, 31-34 роки – 10% і респонденти віком 35 та більше – 18% (UReport, 2022). Підтверджує активний ріст волонтерського руху, у своєму інтерв'ю Громадському радіо, й політична аналітикиня Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва – Поліна Бондаренко (2022). Було анонсовано проведення опитування з представниками волонтерського сектору, у якому увагу зосереджують на потребах, з яким стикаються волонтери на війні. Також аналітикиня зазначає, що більшість українських волонтерів та волонтерок мали досвід такої діяльності ще з 2014 року.

У статті «Cooperation between the state and civil society in providing volunteer support for the ATO soldiers in the east of Ukraine» В. Бурдяк (2018)

наголошує, що волонтерство в Україні, яке набуло широкого поширення під час АТО, далеке від класичного розуміння цього явища. Волонтерство АТО – це не лише прояв відданої активності патріотів на підтримку бійців та елемент самоорганізації нашого суспільства, але й нова суспільна потреба. Цей напрям волонтерства виник з початком Антитерористичної операції на сході України та орієнтується на надання підтримки двома способами: допомога українським воїнам та тим, хто постраждав; допомога внутрішньо переміщеним особам, які були змушені покинути Крим та Донбас (Burdia, 2018, с. 112–124), на разі волонтерство під час війни значно розширило свою географію. Допомогу нині потребують не лише на сході країни, допомога волонтерів наразі необхідна без перебільшень по всій території України.

Д. Горелов та О. Корнієвський у межах своєї аналітичної доповіді «Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики» (2015) охарактеризували сучасне становище українського волонтерства в умовах зовнішньої агресії. Учені зазначають, що умовно весь спектр волонтерських проєктів можна розділити за видами діяльності, цілями та завданнями, які вони покликані вирішити.

На основі результатів опублікованих досліджень нами були систематизовані характеристики напрямів діяльності волонтерів під час війни (див. табл. 1), які відображають ситуацію станом на квітень 2022 року.

Волонтерську діяльність після повномасштабного вторгнення було переорієнтовано на потреби та запити українців під час війни. Кожен із запропонованих напрямів волонтерської діяльності існував до 2014 року, а також розвивався до 2022 року. Проте саме після 24 лютого 2022 року діяльність кожного з цих напрямів стала спрямована безпосередньо на подолання наслідків війни по всій території України.

Волонтерство гуманітарного напрямку наразі є наймасштабнішим за уся історію незалежності України. Кількість внутрішньо переміщених осіб зростає через ведення активних бойових дій –

волонтери допомагають ВПО отримати все необхідне на місцях.

Екологічне волонтерство стало дуже актуальним, особливо це стосується звільнених від окупації територій України. Безліч міст та селищ, що перебувають під постійними обстрілами, потребують допомоги в подоланні наслідків руйнації й налагодженню та відновленню екосистем.

Збереження історичних пам'яток та культурного надбання країни стало справою кожного українця, адже мета загарбників знищити українську культуру на будь-якому рівні. Натомість – українці об'єдналися і не лише зберігають історію країни, а й створюють нові твори мистецтв різних рівнів від пісень і малюнків до масштабних виставок по всьому світу.

Таблиця 1

Напрями діяльності волонтерів під час війни

Напрямок	Реалізація під час війни
Гуманітарна направленість	Наразі найширший спектр діяльності волонтерів в Україні. Цей напрям зараз розкривається через допомогу внутрішньо переміщеним особам, зокрема соціально-консультативні та правозахисні послуги, психологічна підтримка. Соціальний супровід сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах, допомога в знаходженні прихистку, їжі та засобів гігієни, предметів побуту та навіть роботи.
Екологічне спрямування – збереження довкілля, подолання наслідків техногенних аварій.	Сьогодні екологічні наслідки перебування російських військових на території України вражають. Фахівчині відділу клімату О. Омельчук та С. Садогурська, Центру екологічних ініціатив «Екодія», у публікації на сайті організації, зазначають, що після війни ми будемо пожинути плоди бойових дій – руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, зменшення біорізноманіття, зростання кількості шкідників у лісах. Вже зараз обстріли об'єктів промисловості та інфраструктури призводять до пожеж, які спричиняють додаткове забруднення повітря, ґрунту та води. Розлите паливо, зруйнована техніка та відпрацьована зброя, підірвані ракети – все це забруднює ґрунт та ґрунтові води хімічними речовинами та важкими металами. Частково з наслідками уже працюють волонтери та допомагають довкіл्लю відновлювати свої ресурси.
Збереження історичних пам'яток, культурного надбання країни у його матеріальних і нематеріальних проявах.	Збереження музеїв – вивезення експозицій з-під обстрілів і у той же час створення нових, що вражають своєю силою – усе це також частково або повністю лягає на плечі волонтерів.

Отже, кожен із запропонованих напрямів волонтерської діяльності наразі є актуальним для України та гнучко реагує на виклики та суспільні запити, що змінюються.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження волонтерської діяльності під час російсько-української війни вказують на значне зростання кількості охочих стати волонтерами саме після повномасштабного

вторгнення Росії в Україну. Соціальна активність молоді виражається не лише через пряму волонтерську діяльність, а й через опосередковану: інформаційна війна, підтримка громад та військових на фізичному та психологічному рівнях. Волонтерська діяльність вийшла на новий рівень, про що свідчать результати соціологічних досліджень різних організацій. Саме волонтери частково або

повністю закривають потреби військових підрозділів, допомагають внутрішньо переміщеним особам та місцевим жителям, що опинилися в скрутному становищі.

Сьогодні низка українських та міжнародних організацій досліджує феномен волонтерського руху в Україні під час війни, адже українці проявили себе як згуртована команда, що злагоджено працює задля досягнення цілі – перемоги України. Швидка переорієнтація на потреби військових та виконання нових для себе

ролей – усе це робить досвід українського волонтерства унікальним.

Вбачаємо перспективою подальших досліджень дослідити вплив воєнних дій на розвиток соціальної активності молоді під час російсько-української війни, зокрема шляхом волонтерства. Узагальнення та висвітлення отриманих даних у тезах і доповідях під час конференцій, статтях та дисертаційному дослідженні «Розвиток соціальної активності студентів у волонтерській діяльності».

Література

- Безпалько О. В. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні. *Вісник психології і педагогіки*. 2012. Вип. 8. URL : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць.
- Бондаренко П. Волонтерські організації нині – плацдарм сильного громадського сектору в майбутньому. *Фонд «Демократичні ініціативи»* (дата оновлення 11.05.2022). URL : <https://dif.org.ua/article/volonterski-organizatsii-nini-platsdarm-silnogo-gromadskogo-sektoru-u-maybutnomu-polina-bondarenko>
- Восьме загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. *Соціологічна група «Рейтинг»* (дата оновлення 06.04.2022). URL : https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_ua_042022_v____i_press.pdf.
- Горелов Д., Корнієвський О. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. Київ, 2015. 36 с.
- Зайнятість молоді під час війни. UReport (дата оновлення 14.10.2017). URL : <https://ukraine.ureport.in/opinion/5652/>.
- Красій М. Ставлення молоді до участі у волонтерській діяльності (Результати Всеукраїнського соціологічного дослідження). *Бібліосвіт* : інформ. вісн. 2016. Київ, 2016. Вип. 1 (57). С. 45–55.
- Матяш М. Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. *УКРІНФОРМ* (дата оновлення 14.10.2017). URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdachuemo-suverenitetom.html> (дата звернення: 20.05.2022).
- Менеджмент волонтерських програм : посіб. для підгот. менеджерів волонтер. програм / за заг. ред. Т. І. Сила, Т. Л. Лях. Київ : Обнова-Компані, 2020. 174 с.
- Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квіт. 2011 р. № 5073–VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 10.05.2022).
- Червоненко К. С. Зміст та форми практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до організації волонтерської діяльності учнівської молоді. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2020. Вип. 1(2). С. 147–154. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-15>
- Burdiak V. Cooperation between the state and civil society in providing volunteer support for the ATO soldiers in the east of Ukraine. *Studia Europae Srodkowej i Wschodniej – Półrocznik Wydawnictwo*. 2018. № 9. P. 112–124. URL : https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Studia-Europae-Srodkowej-i-Wschodniej-NR9-czerwiec-2018_1-1.pdf.
- Liakh T., Lekholetova M., Kotelevets A., Spirina T., Shved O. Development of youth volunteer programs in the condition of the Covid-19 pandemic in the communities, neighboring to the area of the joint forced operation in the east of Ukraine. *The Scientific Journal of Rezekne Academy of Technologies*. 2021. Vol. 3 : Society. Integration. Education : Proceedings of the International Scientific Conference, May 28th – 29th. P. 316–326. DOI : <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6334>

References

- Bezpalko, O. V. (2012). Development of social activity of the individual in the children's association. *Bulletin of Psychology and Pedagogy* (8). http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnik_nauk._prats._Vypusk_8. (ukr).
- Bondarenko, P. (2022, May 11). Volunteer organizations today are the bridgehead of a strong public sector in the future. *Democratic Initiatives Foundation*. <https://dif.org.ua/article/volonterski-organizatsii-nini-platsdarm-silnogo-gromadskogo-sektori-u-maybutnomu-polina-bondarenko> (ukr).
- Burdiak, V. (2018). Cooperation between the state and civil society in providing volunteer support for the ATO soldiers in the east of Ukraine. *Studium Europy Środkowej i Wschodniej – Półrocznik Wydawnictwo*, (9), 112–124. https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Studium-Europy-Srodkowej-i-Wschodniej-NR9-czerwiec-2018_1-1.pdf (eng).
- Chervonenko, K. S. (2020). Contents and forms of practical training for future social workers to organize students' volunteer activities. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(2). 147–154 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-15> (ukr).
- Horielov, D., & Kornievskiy, O. (2015). *Volunteer movement: world experience and Ukrainian civic practices: analytical help*. NISS (ukr).
- Krasiy, M. (2016). Attitude of young people to participate in volunteering (Results of the All-Ukrainian sociological survey). *Bibliosvit: inform. Spring*, 1 (57), 45–55. (ukr).
- Law of Ukraine on Volunteering № 5073 – VI*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (Access: 10.05.2021). (ukr)
- Liakh T., Lekholetova M., Kotelevets A., Spirina T., & Shved, O. (2021). Development of youth volunteer programs in the condition of the Covid-19 pandemic in the communities, neighboring to the area of the joint forced operation in the east of Ukraine. *The Scientific Journal of Rezekne Academy of Technologies, (3), Society. Integration. Education* : Proceedings of the international scientific conference, May 28th – 29th, 316–326. <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6334>. (eng).
- Matyash, M. (2017, October 14). *Ukrainian volunteering is a unique phenomenon. We owe our sovereignty to it*. UKRINFORM. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>. (ukr).
- Sociological Group "Rating". (2022, April 6). *Eighth nationwide poll: adaptation of Ukrainians to the conditions of war*. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_ua_042022_v____i_press.pdf. (ukr).
- Syla, T. I., & Lyakh, T. L. (Eds.). (2020). *Management of volunteer programs: a guide for preparations volunteer managers program* : Obnova-Kompani (ukr).
- URreport (2017, October 14). *Youth employment during the war*. <https://ukraine.ureport.in/opinion/5652/> (ukr).

RESEARCH OF VOLUNTEER ACTIVITIES DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Kotelevets Anastasiia, PhD Student, Borys Grinchenko Kyiv University, Institute of Human Sciences, Kyiv, Ukraine, e-mail : a.kotelevets.asp@kubg.edu.ua

Volunteering is gaining momentum with each year of Ukraine's independence. Since 2014, volunteering has shifted to the needs of the war. On February 24, 2022, the war moved into a phase of a full-scale invasion of Ukraine, and volunteering confronted new challenges and tasks.

The article reveals the meaning of the concepts of «volunteering» and «social activity». One of the manifestations of social activity is volunteering. Researchers note that volunteering is one of the foundations of civil society, as without the participation of volunteers, it is difficult to imagine public organizations and charity in general. Volunteering is one of the effective mechanisms for solving the problems and needs of the community, where volunteer programs and initiatives are implemented.

The article considers the data of the All-Ukrainian sociological research "Attitudes of young people to participation in volunteering", conducted by the sociologist M. Krasiy. The analytical report of D. Horielov and

O. Kornievskiy – “Volunteer movement: international experience and Ukrainian civic practices” has been analyzed in this research study. On its basis, we created own table with the types of volunteer activities during the Russian-Ukrainian war. The table considers humanitarian projects, environmental projects, as well as cultural and historical initiatives.

The data of the “Eighth National Survey: Adaptation of Ukrainians to the Conditions of War” from the “Rating” Sociological Group were considered. According to it almost 80 % of respondents participate in one way or another in defending the country, including 35 % volunteering, and helping people/military. The article also deals with the study of the International Youth Project of the United Nations Children's Fund (UNICEF) - U-Report, on volunteering during the war. At the request of the United Nations, in December 2014, the company “GfK Ukraine” conducted a nationwide survey of volunteering in Ukraine. According to the survey, 85% believe that the volunteer movement helps to strengthen peace, and 81% tend to consider the volunteer movement a necessary part of civil society. The main activity of volunteers in 2014 was to help the Ukrainian army and the wounded - 70% of volunteers were involved in this kind of activity.

Keywords: volunteer activities, volunteer movement, volunteer, social activity, youth, Russian-Ukrainian war.

Стаття надійшла до редакції / Received 20.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 97 % (Unicheck ID1012198819)

© Котелевець Анастасія Михайлівна, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-16>

УДК: 37.018.262:371.213.3

Жанна Василівна Петрошко

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4413-1243>

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна

z.petrochko@kubg.edu.ua

Олена Миколаївна Денисюк

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5108-8370>

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна

o.denysiuk@kubg.edu.ua

НАВЧАННЯ ТА ПІДТРИМКА БІОЛОГІЧНИХ СІМЕЙ З ДІТЬМИ: СУЧАСНИЙ ДОСВІД ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УКРАЇНИ

У науковій статті актуалізовано значення навчання та підтримки біологічних сімей з дітьми для забезпечення благополуччя дитини та сім'ї. Здійснено опис кращого досвіду й інновацій щодо підвищення батьківського потенціалу в Чеській Республіці та Україні. Схарактеризовано різні спеціальні навчальні програми в Чеській Республіці, спрямовані на підтримку вразливих сімей з дітьми, зміцнення цінностей сім'ї, висвітлено проєктну діяльність сімейно-громадського центру в м. Острава. Розкрито сутність та особливості впровадження в Україні соціальної послуги «Школа батьківської компетентності». Акцентовано увагу на змісті такої послуги, напрямках підготовки до

її впровадження фахівців соціальної сфери, важливості використання для цього міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: біологічна сім'я, батьківська компетентність, соціальна послуги, міждисциплінарна взаємодія, підготовка, фахівці соціальної сфери.

Вступ. Міжнародна практика ще у 60-х роках ХХ століття довела, що соціальна підтримка (соціальні послуги), спрямована на батьків, йде на користь дітям. Відтак, новий формат соціальної роботи із вразливими сім'ями з дітьми в цивілізованих країнах світу передбачає, насамперед, профілактику складних життєвих обставин сім'ї, а не боротьбу з соціальним сирітством як наслідком сімейного неблагополуччя.

У зв'язку з цим вже не перший рік в Україні увага відповідних державних організацій, органів місцевого самоврядування зосереджена на соціальній підтримці біологічної сім'ї, підвищенні її спроможності й потенціалу доглядати і виховувати дитину. Це дозволяє і надалі впевнено впроваджувати: концепцію партнерства із сім'єю через формування сімейних цінностей, засади усвідомленого батьківства, нові й цікаві форми та методи підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. У сукупності усе зазначене значною мірою досягається за допомогою впровадження сімейно орієнтованого підходу в соціальній роботі.

Сімейно орієнтований підхід передбачає «об'єднання можливостей працівників соціальної сфери і громадськості для запровадження на партнерській основі комплексу інтегрованих послуг, спрямованих на соціалізацію дітей, забезпечення їх потреб, зміцнення інституту сім'ї, формування засад відповідального батьківства» (Кияниця & Петрочко, 2017, с. 22). Базовим завданням такого підходу є гарантування права дитини на безпеку, стабільність і постійність перебування в її біологічній сім'ї шляхом надання родинам різних соціальних послуг для належного виконання ними своїх обов'язків щодо догляду за дітьми і їх захисту.

Вагомі здобутки в сімейно орієнтованій роботі з сім'ями з дітьми мають міжнародні та українські громадські організації «Партнерство «Кожній дитині», «Благополуччя дітей», «Надія і житло для дітей», Українська мережа «За права

дітей», традиційно низку проєктів щодо цього підтримує ЮНІСЕФ, Світовий банк та інші організації.

Проблема навчання та підтримка сімей з дітьми у дослідницькому аспекті теж не втрачає своєї актуальності. Вона залишається предметом наукових розвідок українських дослідників (О. Бойко, Н. Горішної, К. Дубич, Л. Кальченко, З. Кияниці, В. Петровича, І. Титаренко, Л. Петушкової, С. Чернети та інших), а також чеських (М. Majer; Н. Peciņa, 2018; J. Gleeson and all, 2016).

Зокрема, науковцями висловлюється думка, що ідея збереження сім'ї як основного інституту успішної, позитивної соціалізації дитини повинна стати найважливішою частиною загальнонаціональної ідеї, спроможної консолідувати суспільство, стимулювати його відродження (Кияниця & Петрочко, 2017, с. 20).

Об'єктом соціальної політики і соціальної роботи називає актуальні проблеми сім'ї К. Дубич (2022). Автор визначає такі напрями соціальної роботи з українськими сім'ями, як: соціально-економічний, психологічний, освітній та медіація. При цьому обумовлює, що освітній напрям забезпечує соціальну допомогу та підтримку у навчанні та вихованні, а сучасна соціально-психологічна підтримка сім'ї відбувається із забезпеченням відновлення позитивного мікроклімату між її членами, особливо в період сімейних криз (с. 7).

Дослідниця Л. Кальченко (2021) визначає відповідальне батьківство одним із найважливіших аспектів цільового конструкту системи соціально-педагогічної роботи щодо превенції соціального сирітства. На думку автора, така якість батьківства забезпечується, зокрема, через створення освітніх, культурно-виховних умов, а також організацію міжвідомчої і міжсекторної взаємодії суб'єктів громади щодо підтримки молодих сімей, батьків та формування у них батьківської компетентності (с. 167–168).

Питання компетентності батьків вивчає К. Іващенко (2022). Автор, зокрема, стверджує, що абілітаційна компетентність дозволяє батькам здійснювати якісний догляд за дитиною, ефективно вибудовувати процес її розвитку, проводити корекційні заходи з урахуванням особливостей її здоров'я, вікових особливостей та особливостей її особистості (с. 1). У свою чергу О. Бойко (2020) вирізняє навчальні тренінги та інші освітні форми роботи з батьками, які виховують дітей з інвалідністю, як ефективні поміж інших форм роботи (с. 19). В. Кротенко та Г. Найдьонова (2020) доводять ефективність використання різних варіантів метафор у процесі консультування батьків психологами та соціальними педагогами (с. 172). Окрім цього, доцільно використовувати інформаційно-комунікаційні технології в роботі з батьками, дотримуватись етичних принципів (Denysiuk O. та ін., 2021).

Проблеми навчання батьків, їх соціальної підтримки червоною ниткою простежуються у новій колективній монографії за редакцією В. Петровича та С. Чернети «Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики» (2021). На сучасних тенденціях розвитку соціальної роботи та підготовки соціальних працівників наголошує Н. Горішна (2017). Дослідниця виокремлює міждисциплінарний підхід у підготовці соціальних працівників до впровадження нових соціальних послуг, в т. ч. сім'ям з дітьми.

Враховуючи актуальність проблеми, не втрачає своєї ваги необхідність постійного вивчення й аналізу сучасного міжнародного й вітчизняного досвіду соціальної роботи з сім'ями з дітьми, щоб забезпечити безперервний розвиток й удосконалення діяльності у зазначеному напрямі.

Мета статті: описати і проаналізувати сучасні інновації навчання та підтримки біологічних сімей з дітьми на прикладі Чеської Республіки та України.

У статті застосовані такі **методи** дослідження: порівняльний і системний аналіз, міждисциплінарний аналіз, узагальнення, метод прогнозування.

У статті використано матеріали, напрацьовані у рамках проекту на замовлення

Мінсоцполітики України і фінансової підтримки Світового банку «Реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей у Тернопільській області», 2020–2021 рр. (Ж. Петрочко – експерт Проєкту з навчальної діяльності), а також матеріали, зібрані під час науково-педагогічного стажування О. Денисюк в Чеській Республіці у 2022 р. за програмою академічної мобільності Еразмус+ (Erasmus Credit mobility project KA107/2019).

Міжнародний досвід щедрий цікавими прикладами соціальної роботи у напрямі підтримки біологічних сімей з дітьми. Зокрема, неодноразово привертав увагу теоретиків і практиків соціальної роботи досвід Швеції щодо запровадження програми активної підтримки батьків, спрямованої на забезпечення права сім'ї бути відповідальною за виховання дітей. Така програма ґрунтується на концептуальній позиції, що сім'ї починають усвідомлювати свою відповідальність завдяки знанням, умінням та батьківським навичкам, які формуються шляхом продуманої системної роботи в громадах. Відповідно до програми основними формами та роботи з сім'ями є різноманітні клубні об'єднання (тих, хто очікує народження дитини, виховує дитину перших років життя, дошкільнят, першокласників та молодших школярів, підлітків) та об'єднання сімей за інтересами (туристи, філателісти, любителі футболу тощо). Зміст діяльності таких об'єднань – навчання батьківства, розуміння потреб дитини та застосування форм взаємодії з дитиною (Кияниця & Петрочко, 2017, с. 23).

Важливо наголосити, що вищезазначена програма базується на ряді принципів, особливий інтерес серед яких становлять принципи «для всіх», «знання», «співпраця». Зокрема, принцип «для всіх» передбачає надання соціальних послуг усім сім'ям, а не тільки тим, які перебувають у складних життєвих обставинах, бо зосередження уваги тільки на проблемних сім'ях створює помилкове враження, що здорова сім'я не є цінністю суспільства. Принцип «знання» має на меті формування на кожному заході з сім'єю нових умінь щодо батьківства, сімейних стосунків, соціальних контактів. Принцип «співпраця» акцентує увагу на міждисциплінарній взаємодії,

командній роботі з питань навчання сімей, вирішення їх проблем, соціального супроводу.

Беручи до уваги досвід інших країн, у цій статті увага сконцентрована на сучасному досвіді навчання та підтримки сімей з дітьми в Чеській Республіці.

Чеська Республіка. У країні існують різноманітні спеціальні програми, які спрямовані на підтримку вразливих сімей, батьків, які виховують дітей з інвалідністю, сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Фахівцями здійснюється пошук нових підходів щодо формування батьківської компетентності, створення безпечного середовища для розвитку та натхнення батьків, організовуються групи самопідтримки та взаємодопомоги «Батьки допомагають батькам». Популярними для батьків залишаються тренінгові програми за Томасом Гордоном «Тренінг ефективності батьків», які базуються на принципах співпраці в сім'ї та демократичному підході.

У Празі функціонує організація «Академія батьківства», що була створена для батьків, які шукають допомоги у вихованні дітей та налагодженні сімейних стосунків. Колектив Академії включає психологів, психотерапевтів, педагогів та соціальних працівників, що дає можливість комплексно підходити до вирішення проблеми відповідно до життєвої історії, потреб і запитів конкретної сім'ї. Ключовою ідеєю діяльності Академії є не лише освітній компонент, а й надання підтримки кожній окремій сім'ї, враховуючи її унікальність та самотність. Фахівцями «Академії батьківства» розроблено авторські курси і семінари для батьків, які постійно удосконалюються відповідно до запитів слухачів та викликів сучасності.

Фахівці Академії систематично проводять індивідуальні консультації, відповідають на запитання в консультаційному центрі для батьків, публікують експертні висновки щодо виховання дітей, спілкування та стосунків у сім'ї в науково-популярних виданнях, книгах для батьків.

Організація пропонує як очні зустрічі, так і зустрічі онлайн. Послуги надаються на платній і на безоплатній основі і користуються великою популярністю. Батьків приваблює цікавий формат проведення, аналіз реальних ситуацій, невелика

кількість учасників з довірливою атмосферою, поступове ускладнення тем, можливість їх розширювати та поглиблювати, доступна та корисна інформація на сайті. Навчальні заняття (курси) можна відвідувати одному з батьків або приходити разом.

Так, для батьків пропонують один базовий вечірній або денний курс «Самостійна та щаслива дитина». Основні теми курсу: як встановити гнучкі та тверді кордони; як виховати у дітей самостійність та відповідальність; як і чим підтримати впевненість у собі та почуття власної гідності ваших дітей; як відрізнити власні потреби від потреб дітей; як виховати щасливу дитину; як виховати доньку жінкою, а сина – чоловіком.

Під час проходження такого курсу, батьки зможуть отримати інструменти вдосконалення себе як батька/матері, можливість по-іншому подивитися на свою сім'ю. Окремий модуль присвячений темам, які пропонують самі батьки. За потреби ці теми можуть бути розглянуті в групі або опрацьовуватись індивідуально. Серед найбільш актуальних тем, які вирішувались на курсах або консультативному центрі, – стосунки в сім'ї, виховання підлітків, ігри дітей, виховання в розлученій сім'ї, адаптація дитини до школи, навчання в умовах COVID-19. Останнім часом збільшилась кількість запитів від чеських батьків стосовно того, як розповідати дітям про війну, яка відбувається в Україні.

Частиною підтримки сім'ї дитини є серія освітніх курсів для батьків та подружжя, організованих ProFamilia на базі приватних дошкільних закладів та початкової школи сімейного типу (Parentes), яка заснована на активному співробітництві сім'ї та школи у вихованні дітей. Лекторами курсу є фахівці, які пройшли спеціальну підготовку та запрошені гості із зарубіжних спеціалізованих організацій, орієнтованих на сім'ю.

Курси відбуваються в інтерактивній формі шляхом обговорення конкретних моделей ситуацій з життя. Важливою умовою є участь обох батьків. Так, курс «Перші кроки» призначений для батьків дітей до 3–4 років, але може бути рекомендований будь-якій родині, яка виховує хоча б одну дитину віком до 10 років. Курс проходить у формі восьми безкоштовних

зустрічей, кожна з яких присвячена певній темі: ключові аспекти розвитку дитини; сімейне середовище; темперамент та спадковість; спілкування між чоловіком та дружиною; стосунки між братами і сестрами; значення гри в житті дитини; розвиток дисципліни та волі.

Наступний курс має назву «Перші літери», він розроблений для батьків дітей 5–8 років. Тематичні напрями курсу: особливості розвитку дитини в молодшому шкільному віці; виховання і характер дитини; використання авторитету; вплив друзів та родичів; роль дозвілля та вплив телебачення; релігійна освіта; конкуренція між братами та сестрами; сексуальне виховання.

Пропонуючи різноманітні теми курсів, організатори прагнуть сформувати у батьків не лише усвідомлення своєї унікальної ролі у вихованні, а й потребу в покращенні подружнього життя. Зокрема, курс «Подружнє кохання» включає п'ять найбільш важливих аспектів подружніх стосунків: любов та вірність; людська сексуальність; спілкування; сім'я та робота; сімейне життя. Сімейні пари, які проходять курс, зустрічаються в дружньому середовищі та разом знаходять способи покращити свою особистість і, таким чином, підвищити якість стосунків.

При Центрах сімейної та соціальної допомоги для батьків пропонуються Курси ефективного виховання. Вони містять вісім тем та спрямовані на засвоєння основних принципів ефективного виховання та їх застосування в практичному сімейному житті. Група складається з 12–15 осіб, які збираються на регулярні заняття.

Організатори також можуть запропонувати інтенсивну версію Курсу вихідного дня чи можливість догляду за дітьми під час навчання на ранковому курсі або вечірній курс, який не передбачає догляду за дітьми. Тренер презентує теоретичний матеріал у вигляді міні-лекції та на великій кількості практичних прикладів та моделювання ситуацій з життя сімей, пояснює батькам принципи виховання, які будуються на співробітництві та повазі між батьками і дітьми. Для закріплення отриманої інформації, батьки отримують робочі листи та ідеї для домашнього завдання. Курс відбувається в закритій групі у формі емпіричних ігор, моделювання ситуацій, практичних занять та дискусій. Окремі теми

курсу: ключові складові ефективного виховання; розвиток впевненості батьків в собі; сімейна атмосфера, розстановки братів та сестер; розуміння провини дітей, шляхи вирішення проблеми; заохочення – формування у дитини впевненості в собі; спілкування – як слухати дитину, щоб ми її зрозуміли; спілкування – як говорити з дітьми, щоб нас слухали; природні та логічні наслідки поведінки – шлях до незалежності; дисципліна, сімейні правила, сімейні поради.

За необхідністю Курс «Ефективне батьківство» можна замовити для проведення в тій чи іншій організації. Також розроблено курс для тренерів, які можуть проводити вищезазначений курс.

Існує низка програм, метою яких є підтримка та розвиток всіх сімей, забезпечення їм безпечного, дружнього середовища. Такі програми реалізуються як державними, так і недержавними організаціями, за підтримки Міністерства праці та соціальних справ, Європейського Союзу, приватних осіб. Так, наприклад, центр для сім'ї Jablíčko в Яблонець-над-Нисою (раніше називався Материнський центр Jablíčko) був заснований з метою запропонувати дітям і матерям, які перебувають у декретній відпустці, активне дозвілля. Щоранку в будні працює безкоштовний клуб Jablíčko, який включає в себе безкоштовну ігрову кімнату для малечі.

Деякі дні в клубі Jablíčko також включають інші програми, такі як вправи, роботи для матерів, лекції та регулярний п'ятничний музично-мистецький гурток. Ранкові лекції розраховані на мам, яким не вистачає місця та часу для ознайомлення з різними проблемами та новинами не лише у сфері виховання дітей, а й харчування, безпеки, фінансів, бізнесу та багато іншого. Актуальна програма лекцій розміщується в місячній програмі на сайті або у друкованому вигляді. Під час навчання мам, діти граються з вихователем. Центром організовуються післяобідні гуртки та поїздки для всієї сім'ї, дітей дошкільного віку, а також для їхніх бабусів та дідусів з метою налагодження ефективної взаємодії та співробітництва між членами сім'ї. У другій половині дня, окрім хобі та освітніх груп

для дітей та батьків, також проводяться бесіди, семінари, майстер-класи тощо.

Особливу увагу привертає діяльність сімейно-громадського центру RKC «Chaloupka» (Rodinne a komunitni centrum Chaloupka, Ostrava) – (далі – Центр). Зокрема, робота з сім'ями з дітьми тут спрямована на: зміцнення сімейних цінностей та взаємостосунків між поколіннями, посилення батьківської, материнської ролі в суспільстві, сприяння правовому захисту сім'ї, материнства та рівних можливостей для всіх. Важлива увага у Центрі приділяється: пропагуванню здорового способу життя кожного члена сім'ї у здоровому середовищі; забезпеченню гармонії між роботою та сімейним життям; підтримці сучасного мультикультурного середовища; участі у громадських заходах для сімей в регіоні, країні.

У програмі роботи Центру передбачено ряд «регулярних» заходів, надання різних соціальних послуг. Це соціальна допомога сім'ям у складних життєвих обставинах, консультування, проведення занять для батьків з дітьми під керівництвом фахівців, ігрова діяльність дітей, альтернативний сімейний догляд, робота дитячих груп за методикою Марії Монтессорі, репетиторство для дітей з неблагополучних родин, йога, вправи для вагітних, спорт для батьків з дітьми, заняття музикою, танцями, малювання тощо.

Центр також пропонує для громади мікрорайону та всіх бажаючих «нерегулярні заходи», такі як перебування батьків з дітьми на вихідних, екскурсії, культурні, освітні та спортивні заходи. Важливою частиною роботи Центру є підтримка та альтернативне навчання для матерів, які перебувають у декретній відпустці. Така діяльність підвищує самооцінку жінок, дозволяє оволодівати новими уміннями та навичками, бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Велика увага в Центрі приділяється проектній діяльності різного рівня. Більшість проектів спрямована на підтримку родин міста, забезпечення їх згуртованості шляхом надання профілактичних послуг, зміцнення батьківської компетентності, покращення сімейних стосунків та попередження негативних проявів у сім'ї. Так,

серед проектів, які підтримуються містом Острава, заслуговує на вивчення проект «Люди в біді». Реалізуючи цей проект, сімейно-громадський центр організує та координує освітні заходи для дорослих та дозвілля для дітей, залучає волонтерів до роботи з дітьми.

Україна. Щороку Україна збагачує свій досвід соціальної роботи з сім'ями з дітьми. Так, цінний й продуктивний досвід підтримки батьків, підвищення їх потенціалу щодо догляду та виховання дітей організація «Партнерство «Кожній дитині»» напроцювала упродовж 2020-2021 років у рамках проекту «Реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей у Тернопільській області». Зокрема, відповідно до завдань проектної діяльності було обґрунтовано і впроваджено соціальну послугу «Школа батьківської компетентності» (далі – ШБК).

Така послуга спрямована на розвиток компетентностей відповідального батьківства. Пріоритетною групою ШБК є батьки, які виховують дітей віком до 14 років, а також особи, які готуються до батьківства і які належать до вразливих груп населення чи перебувають у складних життєвих обставинах (далі – СЖО).

Метою ШБК є сприяння у подоланні негативних наслідків СЖО або уникнення ризиків СЖО через посилення батьківського потенціалу й здобуття необхідних батьківських компетенцій щодо догляду, виховання й розвитку дитини. Серед завдань такої послуги: сформувати навички, необхідні для підтримки дружніх і довірливих стосунків між батьками та дітьми; сформувати у батьків розуміння неприпустимості насильства й жорстокого поводження щодо дітей; створити мережу соціальної підтримки батьків та осіб, які готуються до батьківства.

Відповідно до мети та завдань послуга ШБК надається за трьома основними напрямками: тренінгові заняття для батьків та створення групи самопомогі; терапевтичні та розвиваючі заняття для дітей; індивідуальні консультації для батьків. Загалом послуга передбачає: проведення 12 групових тренінгових занять для осіб/батьків за програмою «Батьківство в радість», 12 розвиваючих чи корекційних групових занять для дітей, а також організацію та

створення мережі соціальної підтримки й груп батьківської самопомоги у громаді. Послуга надається протягом трьох місяців згідно зі зверненням осіб/батьків або направленням структурного підрозділу з питань соціального захисту населення, фахівця із соціальної роботи. Склад навчальної групи – максимум до 20 осіб/батьків та їхніх дітей.

ШБК функціонує в рамках Державного стандарту соціальної послуги профілактики. Її зміст – комплексний, а саме: оцінка потенціалу особи/сім'ї, визначення їх ресурсів та сильних сторін, складання індивідуального плану надання послуги спільно з особою/сім'єю; проведення занять для батьків і дітей; психологічна підтримка для осіб/батьків щодо підвищення їхньої самооцінки, побудови й розвитку позитивних взаємостосунків в сім'ї, процесу планування змін тощо; індивідуальні консультації для батьків щодо виховання дітей, вікових особливостей їх розвитку, спілкування з дітьми, проблем їх поведінки, навчання у школі, стосунків з однолітками тощо; сімейні консультації для подружжя чи батьків з дітьми щодо згуртування сім'ї, попередження та подолання конфліктних ситуацій тощо; допомога в організації та створенні мережі соціальної підтримки й груп батьківської самопомоги в громаді; відвідування засідань міждисциплінарної команди з ведення випадку сімей СЖО, які направлені структурним підрозділом з питань соціального захисту населення/ФСР для отримання послуги. Виконання вищезазначених завдань у повному обсязі сприяє чіткій специфікації послуги, розроблена експертами Проєкту.

Важливо відзначити, що соціальна послуга ШБК надається у громаді в обладнаному приміщенні, де є можливість проводити групову та індивідуальну роботу з батьками та дітьми (дошкільні заклади, школи, ЦНСП, бібліотеки, будинки культури тощо). Приміщення має бути розташоване у зручному місці в громаді для доїзду осіб/сім'ї з дітьми. Така послуга може надаватися у будні дні після закінчення робочого часу батьків або у вихідні.

Для впровадження послуги необхідно належним чином підготувати до цього фахівців. Так, до участі в таких навчальних заходах

запрошуються представники територіальних громад, які працюють у соціальній сфері державного чи недержавного сектору (наприклад, у центрах соціальних служб, центрах надання соціальних послуг, закладах з розвитку дитини, реабілітаційних центрах, школах, дошкільних чи позашкільних навчальних закладах, бібліотеках, громадських організаціях, благодійних фондах, інклюзивно-ресурсних центрах, інтернатних закладах, ФОП тощо), мають досвід проведення навчання для дорослих чи дітей та в майбутньому бажають стати надавачами соціальних послуг для сімей з дітьми.

Зокрема, у рамках проєкту в Тернопільській області упродовж 2020 року до навчання були запрошені фахівців соціальної сфери з 10 територіальних громад: Байковецької, Бережанської, Великогаївської, Заводської, Мельнице-Подільської, Нараївської, Терехівської, Тернопільської, Чернівецької (Збаразької) та Шумської, а у 2021 році – з Тернопільської Бережанської, Терехівської, Великоберезовицької та Збаразької територіальних громад. Кожна громада провела внутрішній конкурсний відбір та рекомендувала для участі в програмі підготовки 3-5 фахівців.

Підготовка здійснювалася в два етапи: I етап: навчальний – участь в 6 онлайн семінарах та очна участь у 3-денному тренінгу (заняття проводили кваліфіковані експерти та досвідчені тренери Партнерства «Кожній дитині»); II етап: практичний – самостійне проведення тренінгових занять для однієї групи батьків та дітей, за дистанційної підтримки супервізора. Даний етап підготовки передбачав паралельну роботу 2-х фахівців: один – проводить заняття для батьків, другий – для дітей.

Учасникам (фахівцям соціальної сфери) було запропоновано онлайн семінари за наступними темами: «Основні складові Програми «Батьківство в радість» та сутність послуги ШБК», «Особливості розвитку дітей на різних етапах дорослішання», «Спілкування, яке робить життя кращим», «Управління стресом та гнівом або життя за межею шкідливості», «Дисципліна: закладаємо основи», «Інтерактивні форми та методи роботи. Складові успішного тренінгу». Під час тренінгу учасники навчання обговорили

специфіку роботи з цільовою групою отримувачів послуги «Школа батьківської компетентності», відпрацювати навички проведення тренінгових занять для батьків та розвиваючих занять для дітей за модулями: «Розуміння стресу», «Управління стресом», «Управління гнівом», «Спілкування: вчимося без слів розуміти дитину», «Спілкування: вчимося слухати і чути дитину», «Спілкування: вчимося розмовляти з дитиною», «Розвиток дитини: основи», «Дисципліна: закладаємо основи», «Дисципліна: батьківська скарбничка», «Дисципліна: вчимося долати проблемну поведінку».

За результатами проведеної роботи щонайменше троє спеціалістів з кожної територіальної громади пройшли курс навчання тренерській майстерності за програмою «Батьківство в радість» і отримали відповідні сертифікати. В усіх пілотних громадах створено групи батьків, які, починаючи з листопада 2021 року, розпочали навчання в «Школі батьківської компетентності», відбувається організаційне та юридичне оформлення зазначеної послуги, визначення джерел фінансування.

Варто наголосити, що заняття для підготовки надавачів комплексної соціально-профілактичної послуги «Школа батьківської компетентності» були особливо важливі для новостворених громад, де продовжується становлення управлінських органів, соціальної інфраструктури, напрацьовуються оптимальні моделі надання соціальних послуг з урахуванням особливостей громад.

Висновки. Для удосконалення діяльності щодо підвищення батьківського потенціалу, підтримки сімей з дітьми нині, як ніколи, важливо вивчати й використовувати кращий міжнародний досвід аналогічної роботи, зокрема досвід країн Європейського Союзу.

Аналіз міжнародного і вітчизняного досвіду засвідчує, що проблема навчання та підтримки біологічних сімей з дітьми не лише не втрачає своєї актуальності крізь призму років, зміни соціально-економічних умов, а й набуває нового змісту й технологічних відтінків. Акцент в Україні і

Чеській Республіці на сімейно орієнтованому підході в соціальній роботі дозволяє уникати наслідків сімейного благополуччя, поширення явища соціального сирітства.

Навчання батьків з питань догляду, виховання і розвитку дитини, їхня всіляка підтримки – невід’ємні складники мети надання сучасних соціальних послуг для сімей з дітьми в обох країнах. Спільним змістом навчальних занять для біологічних сімей в Україні і Чеській Республіці є: безпека та благополуччя дитини, її розвиток, особливості спілкування з дитиною, зміцнення сімейних цінностей та взаємостосунків між поколіннями, сприяння правовому захисту сім’ї, материнства та рівних можливостей для всіх, пропагування здорового способу життя кожного члена сім’ї у здоровому середовищі, забезпечення гармонії між роботою та сімейним життям, участь сімей у громадських заходах у регіоні, країні тощо.

Успішність впровадження соціальних послуг сім’ям з дітьми, інших заходів залежить від підготовленості до них фахівців соціальної сфери. Під час впровадження сучасних соціальних послуг, спрямованих на навчання батьків, увага в Україні і Чеській Республіці зосереджується на міждисциплінарній взаємодії, співпраці родини з різними фахівцями соціальної сфери, активізації громади у підтримці біологічних сімей з дітьми. Це є важливим чинником, що забезпечує успішність такої діяльності в найкращих інтересах дитини відповідно до міжнародних стандартів.

Перспективами дослідження може бути: подальше розроблення і систематизація програмно-методичних матеріалів із навчання батьків з метою підвищення їх батьківської компетентності, в т. ч. онлайн-програм; удосконалення змісту підготовки відповідно до викликів кризових ситуацій, зокрема воєнного стану; удосконалення механізмів і методів підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з біологічними сім’ями з дітьми, збагачення їх батьківського потенціалу.

Література

Белкіна-Ковальчук О. Сімейне неблагополуччя та його наслідки: соціально-педагогічний аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 2021. № 3. С. 17–24. DOI : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.3>

- Бойко О. Технології соціальної роботи в школі з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, 2020. Вип. 1(3). Ч. 1. С. 15–22.
- Горішна Н. Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи та підготовки соціальних працівників, *Social Work and Education*, 2017. № 4 (2). С. 8–22.
- Дубич К. Актуальні проблеми сім'ї як об'єкта соціальної політики та соціальної роботи. Ввічливість. *Humanitas*, 2022. № 6. С. 3–9. DOI : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.1>
- Іващенко К. Абілітаційна компетентність батьків дітей з особливими освітніми потребами: змістовий аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 2022. № 6. С. 10–15. DOI : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.2>
- Кальченко Л. В. Змістовна характеристика цільового компоненту системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 2021. Вип. 7 (338). С. 158–174. DOI : [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-7\(338\)-158-174](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-7(338)-158-174)
- Кияниця З., Петрочко Ж. Соціальна робота з вразливими сім'ями з дітьми. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. Ч. 1. 256 с.
- Кротенко В. І., Найдьонова Г. О. Метафора як метод консультативної роботи психологів та соціальних педагогів з батьками. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради*, 2020. Вип. 1(2). С. 172–180. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-18>
- Сидорук І., Корпач Н. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*, 2022. № 5. С. 75–81. DOI : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.11>
- Соціальна послуга «Школа батьківської компетентності». Звіт № 6 щодо реалізації проєкту «Розробка і впровадження регіонального плану стосовно збільшення обсягів надання послуг з догляду на сімейній основі (реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей у Тернопільській області), 2020. Офіційний сайт Мінсоцполітики України. URL : <https://www.msp.gov.ua/files/deinst/zvity/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%206.pdf> (Дата перегляду 24.05.2022 р.).
- Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики: колективна монографія / За ред. В. Петровича, С. Чернети. Луцьк : ФОП Гадяк Ж. В., друкарня «Волиньполіграф», 2021. 342 с.
- Denysiuk O., Lohvytska L., Martovytska N., Petrochko Z. Ethical Aspects of ICT Usage in Intercommunion with Parents of Preschoolers with Special Educational Needs. Sn E. Smirnova-Trybulska (Ed.) *E-learning in Covid-19 Pandemic Time "E-Learning"*, 2021. vol. 13, Katowice-Cieszyn, pp. 220–225.
- Gleeson, James P., Hsieh, Chang-ming; Cryer-Coupet, Qiana. Social support, family competence and informal kinship caregiver parenting stress: *The mediating and moderating effects of family resources. Children and Youth Services Review*, 2016. 67. pp. 32–42.
- Jablíčko – centrum pro rodinu z.s. URL : <http://www.centrumjablicko.cz/>
- Majer, Michal; Pečinka, Hynek. Hledání nejlepšího zájmu dítěte pohledem právním i sociálním. *RoLi - Rodinné listy*. Wolters Kluwer, 2018, č. 8, s. 14.
- Rodinne a komunitni centrum Chaloupka Ostrava. URL : <https://www.rcchaloupka.cz/>

References

- Bielkina-Kovalchuk, O. (2021). Family unhappiness and its consequences: socio-pedagogical aspect. *Humanitas*, Vol. 3, 17–24. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.3> (ukr).
- Boiko, O. Social work technologies at school with families raising a child with a disability. *Psychological and Pedagogical Problems of the Modern School*. 2020. Vol. 1(3), 15–22 (ukr).
- Horishna, N. (2017). Current trends in the development of social work and training of social workers. *Social Work and Education*, Vol. 4, No. 2, 8–22 (ukr).

- Dubych, K. (2022). Current issues of the family as an object of social policy and social work. *Humanitas*, No 6. 3–9. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.1> (ukr).
- Ivashchenko, K. (2022). Habilitation competence of parents of children with special educational needs: content aspect. *Humanitas*, No 6. 10–15. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.2> (ukr).
- Kalchenko, L. (2021). Substantive characteristics of the target component of the system of socio-pedagogical work on the prevention of social orphanhood in the territorial community of cities. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk. Pedagogical sciences*. No 7 (338), 154–174. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-7\(338\)-158-174](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-7(338)-158-174) (ukr).
- Krotenko, V. I. Naidionova, H. O. (2020). Metaphor as a method of consultative work of psychologists and social teachers with parents. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)*. Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education. Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 1(2). 172–180 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2020-2-18> (ukr).
- Kyianytsia, Z., Petrochko, Zh. (2017). Social work with vulnerable families with children. Part 1 : COMPANY RENOVATION (ukr).
- Sydoruk, I., & Korpach, N. (2022). Socio-pedagogical support for parents of children with disabilities. *Humanitas*, No 5. 75–81. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.11> (ukr).
- Social service "School of parental competence". Report №6 on the implementation of the project "Development and implementation of a regional plan to increase the provision of family-based care services (reform of institutional care and education of children in Ternopil region). (2020). Official site of the Ministry of Social Policy of Ukraine. <https://www.msp.gov.ua/files/deinst/zvity/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%206.pdf> (ukr).
- Petrovycha, V. & Chernety, S. (Eds.) (2021). Social work with families: theories, models, effective practices. Collective monograph. Lesya Ukrainka Volyn National University : Entrepreneur Hadiak Zh. V., Printing House «Volynpolygraph» (ukr).
- Denysiuk O., Lohvytska L., Martovytska N. & Petrochko Z. (2021). Ethical Aspects of ICT Usage in Intercommunion with Parents of Preschoolers with Special Educational Needs. Sn E. Smirnova-Trybulska (Ed.) E-learning in Covid-19 Pandemic Time "E-Learning", vol. 13, Katowice-Cieszyn, 220–225 (eng).
- Gleeson, James P., Hsieh, Chang-ming & Cryer-Coupet, Qiana (2016). Social support, family competence, and informal kinship caregiver parenting stress: *The mediating and moderating effects of family resources. Children and Youth Services Review*. 67: 32–42 (eng).
- Majer, Michal & Pečinka, Hynek (2018). Hledání nejlepšího zájmu dítěte pohledem právním i sociálním. RoLi - Rodinné listy. Wolters Kluwer, 8, 14. (czech).
- Rodinne a komunitni centrum Chaloupka Ostrava <https://www.rcchaloupka.cz/> (czech).
- Jablíčko – centrum pro rodinu z.s. URL : <http://www.centrumjablicko.cz/> (czech).

EDUCATION AND SUPPORT FOR BIOLOGICAL FAMILIES WITH CHILDREN: MODERN EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC AND UKRAINE

Zhanna Petrochko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work of the Human Institute of Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine, e-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua

Olena Denysiuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine, e-mail: o.denysiuk@kubg.edu.ua

The scientific article emphasizes the importance of teaching and supporting biological families with children to ensure the well-being of the child and the family. A description of the best experiences and innovations of learning and parental capacity building in the Czech Republic and Ukraine is provided. Various

special training programs in the Czech Republic aimed at supporting vulnerable families with children are described, and the project activities of the family and community center in Ostrava are highlighted. It was found that the education of families with children, their support is aimed at strengthening family values and intergenerational relationships, strengthening parental role in society, promoting legal protection of the family, motherhood and equal opportunities for all, promoting a healthy lifestyle of each family member in a healthy environment, ensuring harmony between work and family life, supporting modern multicultural environment, encouraging participation in public events for families in the region and the whole the country. The essence and peculiarities of the introduction of the social service "School of Parental Competence" in Ukraine have been revealed. Emphasis is placed on the importance of using an interdisciplinary approach for this. The authors describe the purpose, tasks and features of the implementation of the social service "School of Parental Competence" as well as the main directions of its provision (training sessions for parents and creating a self-help group; therapeutic and developmental classes for children; individual consultations for parents). The stages of preparation of specialists for the implementation of such a service (educational, practical) are determined. The article uses materials developed within the project commissioned by the Ministry of Social Policy of Ukraine and financial support of the World Bank "Reforming Institutions of Institutional Care and Upbringing of Children in Ternopil Region", 2020-2021, as well as materials collected during the scientific and pedagogical internship in the Czech Republic in 2022 under the Erasmus + academic mobility program.

Key words: biological family, parental competence, social services, interdisciplinary interaction, training, social specialists.

Авторський внесок кожного з авторів: Петрочко Ж. В. – 50%, Денисюк О. М. – 50 %.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 95,5 % (Unicheck ID1012317910)

© Петрочко Жанна Василівна, Денисюк Олена Миколаївна, 2022

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-17>

УДК 364.4+314.15:325.1

Марина Геннадіївна Соляник

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7083-6872>

кандидат педагогічних наук, старший викладач

кафедри соціальної освіти та соціальної роботи

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

м. Київ, Україна

m.h.solyanyk@npu.edu.ua

АКТУАЛЬНИЙ ДИСКУРС ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

У науково-оглядовій статті проаналізовано стан та проблему внутрішньо перемішених сімей, описаний вітчизняний досвід роботи. На підставі аналізу даних діагностичних досліджень виокремлено основні потреби внутрішньо переміщених осіб. Приділено увагу аналізу спектру закладів і установ різного підпорядкування та власності, що здійснюють соціальну підтримку та надають допомогу внутрішньо переміщеним особам в Україні. На сьогодні в Україні надають допомогу та здійснюють підтримку даної категорії отримувачів послуг як на державному, так і не державному рівні, зокрема, велику роль у цьому відіграють волонтерські організації. Наголошено на

програмах соціальної підтримки, які запуснені на рівні держави, зокрема, е-Підтримки, ресурсах електронної системи державного комунікування – Дії.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальна робота, соціальна підтримка, вимушені переселенці, біженці.

Вступ. Військові події, які відбуваються на території України в останні роки та інтенсифіковані воєнним вторгненням Росії на територію України, змусили людей залишати свої домівки і переїжджати в більш безпечні місця, шукати захисту та допомоги. Значне зростання кількості внутрішньо переміщених осіб спостерігається з кінця лютого 2022 року. Більшість таких осіб потрапили у складні життєві обставини, потребують допомоги та підтримки від держави та фахівців різних галузей. Актуалізується проблематика матеріального забезпечення, міграції за межі держави, погіршення стану здоров'я, зміну традиційних сімейних ролей, особливо жіночих, внутрішньосімейних стосунків (розлучення, неповні сім'ї тощо).

Для України соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами є досить затребуваним різновидом діяльності, який надзвичайно актуалізувався з 2014 року та з 24 лютого 2022 року. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними сім'ями та їхніми членами в Україні регулюється низкою законодавчих актів, серед них:

- Закони України: «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб» № 474-IX від 16.01.2020р., «Про внесення змін до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» щодо умов забезпечення соціальним житлом внутрішньо переміщених осіб» № 2546-VIII від 18.09.2018 р., «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014р. та ін.

- Постанови Кабінету Міністрів України: «Про внесення змін до Порядку оформлення та видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» №476 від 19.04.2022р., «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо виплат пенсії та грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам та

визнання такими, що втратили чинності, деяких постанов Кабінету Міністрів України» №363 від 25.03.2022р.; «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану і не отримують щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» № 333 від 19.02.2022р., «Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» №269 від 13.03.2022р., «Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» № 6464 від 22.09.2016р., «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» №365 від 08.06.2016р., «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» № 637 від 05.11.2014 р. та ін.;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішньо переміщених осіб на період до 2024 року» №1364-р від 28.10.2021р. та ін.;

- Накази: Мінсоцполітики України «Про затвердження форми Заяви про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» № 1610 від 27.12.2016р. та ін.

Різні питання соціальної роботи, допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам в Україні розкриті у численних вітчизняних наукових дослідженнях. Так, проблеми внутрішньо переміщених осіб на ринку праці України вивчав С. Харабута (2015). Автор виявив більш активне працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, що пояснює більшою мотивацією до пошуку засобів існування, особливо оплати орендованого житла. Е. Лібановою (2014) було представлено оцінювання масштабів переселення та настрої і

плани переселенців, крім цього нею було запропоновано шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. О. Лішик (2018) вивчала проблему державного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. І. Трубавіна (2017) емпірично вивчила спектр проблем внутрішньо переміщених осіб протягом 2014–2017 років, серед яких рефлексувала такі, як: психологічні, економічні, матеріальні, соціальні, соціально-педагогічні проблеми, соціально-медичні проблеми та юридичні проблеми. Крім цього, авторка виокремила специфічні регіональні проблеми внутрішньо переміщених осіб із Донецької та Луганської областей України в інші регіони. Зазначимо, що у зв'язку із повномасштабним вторгненням агресора на територію України проблема внутрішньо переміщених осіб на сьогодні набула нової актуальності та специфічності. Це зумовлює науковий інтерес до вивчення поточного стану соціальної внутрішньо переміщеним особам, виокремлення пріоритетних проблем, які потребують нагального вирішення та окреслення ресурсів соціуму для задіяння в цьому процесі.

Мета статті: на основі наукових джерел, статистичних даних дослідити та висвітлити стан та проблеми внутрішньо переміщених осіб; охарактеризувати стан соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Методи дослідження: аналіз та синтез, вивчення документації та законодавчо-нормативних актів з даного питання; узагальнення та систематизація досвіду роботи з внутрішньо переміщеними особами (ВПО);

узагальнення наукових матеріалів із вказаної проблеми.

Стан і проблеми внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до статті 1 Закону України № 1706-VII від 20 жовтня 2014 року «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» (*Про забезпечення №.1706-VII, 2014*).

Агентство ООН у справах біженців дає визначення внутрішньо переміщених осіб як «люди, які змушені покинути свої місця проживання і тікати до інших регіонів своєї країни, внаслідок загрози, насильства чи переслідування через масові порушення громадського ладу, воєнні дії чи іноземні інтервенцію та окупацію» (*Внутрішньо переміщені, 2022*).

Науковець Н. Тищенко та Б. Піроцький (2014) дають таке визначення внутрішньо переміщеним особам: люди, які не перетнули межі кордону держави, але змушені покинути своє дімівки задля уникнення воєнного конфлікту, насильства (с. 124–126).

Починаючи з 2014 року в Україні збільшення кількість внутрішньо переміщених осіб залежить від періодичності та інтенсивності військових дій на території країни (рис.1).

Рис. 1. Кількість тимчасово переміщених осіб по Україні (за даними Міністерства соціальної політики та Міжнародної організації міграції). (Джерело: *Україна: міграційна, 2022*).

За даними Міжнародної організації міграції (МОМ) станом на кінець квітня в Україні 7,7 мільйонів внутрішньо переміщених осіб та 5,317 мільйонів біженців покинуло країну. Крім того, 17,5 % населення від загальної кількості є переселенцями. Виходячи з цього, кожна шоста людина на сьогодні є внутрішньо переміщеною особою.

Від початку військового вторгнення Росії в Україну більше ніж 228 000 громадян третіх країн покинули територію України (*Наші програми*, 2022). Відповідно до даних, представлених Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (*Біженці та шукачі*, 2022) станом на 27 квітня 2022 року, найбільше українців виїхало до таких сусідніх країн, як Польща та Румунія (таб.1).

Таблиця 1

Кількість біженців з України, які виїхали в інші країни

Назва країни	Число біженців
Польща	2 968 716
Румунія	801 453
Російська Федерація	641 752
Угорщина	507 849
Молдова	439 290
Словаччина	363 940
Білорусь	24 857

Виходячи з останніх даних досліджень Міжнародної організації міграції, переважну кількість ВПО становлять жінки та діти – це 60%. Тобто найбільш вразливими є жінки, діти, люди похилого віку та особи з інвалідністю.

До основних проблем сімей тимчасово переміщених осіб, пов'язаних з матеріально-побутовим забезпеченням, приєднуються і проблеми психологічного характеру (відмова їхати з власного будинку, неможливість вільно організовувати свій особистий простір, не має можливості займатися звичною та улюбленою роботою тощо). Далеко не останню роль відіграє тут і специфіка налаштованості приймаючої громади щодо ВПО. Тобто це те коло проблем, яке суттєво впливає на процес соціальної адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності (*Попередній аналіз*, 2014; *Україна: міграційна*, 2022).

Слід зазначити, що соціально-педагогічні проблем переселенців носять комплексний характер. Однак причиною цього є той пережитий травматичний досвід, який стає перешкодою на шляху адаптації до нового середовища. Зміна місця проживання є надзвичайно травматичною для дітей, які є дуже сензитивними до стресових, травматичних чинників. Пережита травма впливає на поведінку дітей, взаємовідносини між однолітками та дорослими, самооцінку і в цілому на ставлення до життя.

За результатами опитування Міжнародної організації міграції основними потребами ВПО є відсутність фінансової підтримки, готівки, є потреба в медикаментах, одязі та взуття (*Україна: міграційна*, 2022) (рис. 2). Крім того, 28 % сімей, які виховують дітей дошкільного віку, зазначили, що мають труднощі з достатньої кількості їжі для дітей.

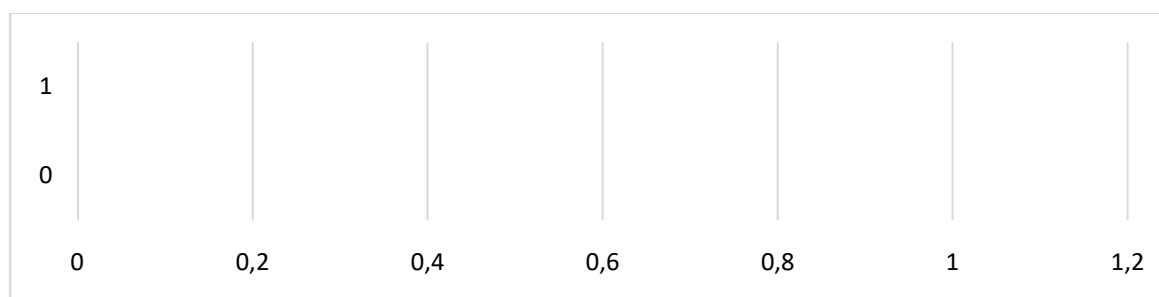

Рис. 2. Потреби ВПО (за даними Міжнародної організації міграції, у %) (Джерело: *Україна: міграційна*, 2022)

Суб'єкти надання соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам. Сьогодні допомогу та підтримку внутрішньо переміщеним особам надають на всіх рівнях, як на державному, так і на міжнародному. Соціальне обслуговування внутрішньо переміщених осіб виступає одним з важливих напрямів соціального захисту населення не лише в Україні, а й у країнах ЄС. (Николаєва, Малярчук, Овчарова, 2021, с. 188). Внутрішньо переміщеним особам надають допомогу Міністерство соціальної політики в Україні; Міжнародна організація міграції; Представництво Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в Україні; представництво ЮНІСЕФ в Україні; Агенція ООН у справах біженців; Офіс ООН з координації гуманітарних питань; Міжнародна організація з міграції та всесвітня «Action Against Hunger»; благодійний фонд «Карітас», за ініціативи громадських ініціатив створено спільний проект «Ресурсний центр допомоги вимушеним переселенцям», який об'єднує в собі більше 10 організацій; регіональні координаційні штаби допомоги вимушеним переселенцям та гуманітарні штаби.

Так наприклад, Ресурсний центр допомоги вимушеним переселенцям допомагає в отриманні юридичної та правової допомоги; здійснює консультування вимушених переселенців з питань працевлаштування та наданні тимчасового житла; бере участь у розробці нормативно-правових рекомендацій; здійснює налагодження взаємодії між різними організаціями та установами, які надають підтримку та допомогу ВПО; сприяє конструктивній взаємодії органів влади та громадськості задля вирішення проблем вимушених переселенців; організовує та надає гуманітарну допомогу (одяг, продукти, медикаменти, засоби першої необхідності тощо) (Ресурсний центр, 2022).

Інший приклад: благодійний фонд «СОС Дитячі містечка в Україні» працюють з родинами, що знаходяться у кризовій ситуації й постраждали від бойових дій в Україні (Наші програми, 2022).

Вагомий внесок у наданні допомоги та підтримки ВПО вносить волонтерська допомога.

Волонтери усього світу та України проводять активну роботу зі збору коштів, продуктів харчування, засобів гігієни, медикаментів тощо. Допомагають під час евакуації людей з окупованих територій, долучаються до розбору завалів та прибирання міст після їх звільнення від окупантів. Працюють Гарячі телефонні лінії, де волонтери надають різного роду консультативну підтримку ВПО та особам, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Важливим суб'єктом у наданні допомоги ВПО є громада. Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальна громада – це жителі, котрі об'єднані постійним місцем проживання в межах населеного пункту, який виступає окремою та самостійною адміністративно-територіальною одиницею, або це є об'єднання за власним бажанням жителів декількох сіл, які поєднані спільним адміністративним центром (*Про місцеве, 1997*).

Міжнародними організаціями вивчається кількість внутрішньо переміщених осіб та біженців, а такої їх потреби, здійснюється надання грошово, медичної, психологічної допомоги, засобів гігієни, продуктів харчування тощо. Так, Агенція ООН у справах біженців здійснює забезпечення біженців та переселенців притулками; надає різні види допомоги, як-от фінансова, соціальна, правова, консультативна та медична; проводить навчання для фахівців, які працюють з ВПО; допомагають з ремонтам та відновленням житла тощо (*Внутрішньо переміщені, 2022*).

Державні програми соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України за перші тижні роботи платформи є-Допомога було зібрано допомоги в сумі 109 500 гривень і надано допомога 258 сім'ям. Внутрішньо переміщені сім'ї мали змогу самостійно придбати в магазинах товари, які вони потребували найбільше. Цей напрямок допомоги лише почав розвиватися. Для отримання статусу ВПО та отримання фінансової допомоги, починаючи з квітня 2022 року, можна подати заявку можна через додаток «Дія».

Також в Україні запущено програму допомоги особам, які були вимушені залишити своє місце проживання через бойові дії. Серед основних напрямків роботи програми є надання грошової допомоги, забезпеченням житлом та роботою. З метою отримання допомоги як ВПО потрібно написати заяву, де вказується ПІП; відомості щодо дати народження та місця проживання, адреси, куди особа перемістилася, контактна інформація, номер рахунку, ідентифікаційний код, відомості про неповнолітніх дітей, які перемістилися разом із ВПО.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогоднішній день проблеми внутрішньо переміщених осіб та потреб і проблем, з якими вони зіткнулися, є мало вивченими. На підставі аналізу даних досліджень, розміщених на різних платформах, з'ясовано, що серед найбільш затребуваних до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб внаслідок війни в Україні є такі: матеріально-побутові (брак фінансової підтримки, потреба в одязі та їжі), проблеми психологічного характеру, що насамперед є наслідками психічних травмувань людей; різні проблеми, пов'язані із

налаштованістю приймаючої громади; соціально-педагогічні (пов'язані із потребою адаптуватися до нових умов життя) та соціально-медичні проблеми.

Сьогодні допомогу та підтримку внутрішньо переміщеним особам надають на всіх рівнях – як на державному, так і на міжнародному. Утворюють систему допомоги внутрішньо переміщеним особам: державні інституції – громада (включаючи діяльність волонтерів та соціально активних громадян) – соціальний бізнес та різні організації і фонди. На рівні держави допомога та підтримка ВПО прописана та закріплена рядом нормативно-правових актів, якими визначено статус ВПО, права та свободи, види та форми допомоги, отримання документів тощо. Надзвичайною потужністю виділяється підтримка та допомога ВПО в Україні недержавних, благодійних та волонтерських організацій.

Перспективами подальших наукових розробок може бути розробка технологій, форм та методів соціально-педагогічної, психологічної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Література

- Біженці та шукачі притулку. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. URL : <https://www.unhcr.org/ua/11846-2> (Дата перегляду: 06.04.2022)
- Внутрішньо переміщені особи. Агентство ООН у справах біженців. URL : <https://www.unhcr.org/ua/idps-ua> (Дата перегляду: 06.04.2022)
- Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.) *Вісник Національної академії наук України*. 2014. №12. С. 15–24.
- Лішик О. П. До питання визначення державного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 29 (68) № 5, 2018. С. 8–12.
- Наші програми: МБО БФ «СОС Дитячі містечка в Україні», 2022 р. URL : <https://sos-ukraine.org/nashi-programi/> (Дата перегляду: 06.04.2022).
- Николаєва В. І., Малярчук Н. Г., Овчарова Л. М. Моделі соціальної політики і соціальної роботи в Європейському союзі: особливості і характерні риси. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 1(4). С. 184–193. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-4-17>

- Попередній аналіз та оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Регіональне представництво УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні, жовтень, 2014. URL : <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1232/IDPUKR.pdf> (Дата перегляду: 06.04.2022)
- Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 20.10.2014р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (Дата перегляду: 06.04.2022).
- Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (Дата перегляду: 06.04.2022)
- Ресурсний центр допомоги вимушеним переселенцям": місце, де допомагають разом URL : <https://helsinki.org.ua/advice/resursnyj-tsentr-dopomohy-vymushenym-pereselentsyam-mistse-de-dopomahayut-razom/> (Дата перегляду: 06.04.2022).
- Тищенко Н., Піроцький Б. Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення. Молодий вчений. 2014. №1 (130) (2). С. 124–126.
- Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реальність, перспективи реінтеграції : зб. наук. пр. / Держ. закл. "Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка" ; [за заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман]. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320–342.
- Харабута С. В. Проблеми внутрішньо переміщених осіб на ринку праці України Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності 2015. Випуск 2(12), Том 3 С. 48–56.
- Україна: міграційна статистика і гуманітарна допомога. URL : <https://www.migrationdataportal.org/ukraine> (Дата перегляду: 06.04.2022).

References

- Kharabuta, S. (2015). The problem of internally displaced persons on the labour market of Ukraine. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property* Issue 2(12), Volume 3. 48–56 (ukr).
- Internally mixed persons. United Nations High Commissioner for Refugees <https://www.unhcr.org/ua/idps-ua> (Access: 06.04.2022) (ukr).
- Libanova, E. M. (2014). Forced resettlement of Donbass: the scale and challenges for Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 15–24 (ukr).
- Lishyk, O. P. (2018). The issue of determining public administration in the field of social protection of internally displaced persons *Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences*. Volume 29 (68) № 5, 8–12 (ukr).
- Nykolaieva, V. I., Malyarchuk, N. H., Ovcharova L. M. (2021). Models of social policy and social work in the European Union: features and characteristics. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council*. Iss. 1(4). 184–193. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-4-17> (ukr).
- On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine of 21.05.1997 № 280/97-ВР. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
- Our programs: IBO Charitable Foundation "SOS Children's Towns in Ukraine" (2022). <https://sos-ukraine.org/nashi-programi/> (Access: 06.04.2022) (ukr).
- Preliminary Analysis and Assessment of the Needs of Internally Displaced Persons (IDPs) [Electronic resource] / UNHCR Regional Office for Belarus, Moldova and Ukraine, October 2014 <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1232/IDPUKR.pdf> (Access: 06.04.2022) (ukr).

- Refugees and asylum seekers. Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. <https://www.unhcr.org/ua/11846-2>(Access: 06.04.2022) (ukr).
- Supreme Council of Ukraine (2014). On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine, adopted on 2014, October 20, 17–18 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (Access: 06.04.2022) (ukr).
- Trubavina, I. M. (2017). Problems of internally displaced persons in Ukraine as the basis of case management in social work with them. Hybrid war in the East of Ukraine in its interdisciplinary dimension: origins, realities, prospects of reintegration: collection of scientific works / Taras Shevchenko National University of Luhansk : State Institution "Taras Shevchenko National University of Luhansk" 320–342 (ukr).
- Tyshchenko, N. & Pirotskyi, B. (2014). Internally displaced persons in Ukraine as a problem of today. *Young Scientist*, № 1 (130) (2). 124–126 (ukr).
- Ukraine: migration statistics and humanitarian aid. <https://www.migrationdataportal.org/ukraine> (Access: 06.04.2022) (ukr).

SOCIAL SUPPORT FOR INTERNALLY DISPLACED FAMILIES

Maryna Solianyuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at Department of Social Education and Social Work, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine, e-mail: m.h.solyanyk@npu.edu.ua

Military events in Ukraine in recent years and months have forced people and families to leave their homes and move to safer places to seek protection and assistance. For Ukraine, social work with internally displaced persons, migrants, and internal migrants is a fairly new type of activity for social workers.

The article analyzes the state and the problem of internally displaced families, describes the domestic experience. The concept of "internally displaced person" is highlighted, which is currently prescribed at the legislative level. The basic needs of internally displaced persons, features of their registration are revealed. Psychological problems are one of the main problems of families of temporarily displaced persons. Attention is paid to the analysis of the legal framework on this issue and the work of institutions and agencies that provide social support and assistance to internally displaced persons in Ukraine. At the legislative level, the status of internally displaced persons, rights and freedoms, types and forms of assistance, obtaining documents, etc. are defined.

Today in Ukraine they provide assistance and support to this category of service recipients both at the state and non-state level. Among the main areas of work at the state level are the provision of material assistance, housing and employment. In addition, volunteer organizations play an important role in this process. Volunteers from all over the world and Ukraine are actively working to raise funds, food, hygiene products, medicines and more. The article provides information on the migration of internally displaced persons outside the country.

But the problems of internally displaced persons and their needs are poorly understood. At the same time there is a need to develop technologies, forms and methods of socio-pedagogical, psychological work with internally displaced persons. Prospects for further research can be the development of technologies, forms and methods of socio-pedagogical, psychological work with internally displaced persons.

Keywords: internally displaced persons, social work, social support, internally displaced persons, refugees.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 88 % (Unicheck ID1012198818)

© Соляник Марина Геннадіївна, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-18>
УДК 364-787.37-055.2:364.632]:355.01

Олена Валентинівна Файдюк
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3778-6986>
аспірантка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
o.faidiuk@kubg.edu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ЖІНКАМ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЬСТВА У ВОЄННИЙ ЧАС

У науково-методичній статті визначено труднощі, з якими можуть стикатися в умовах війни постраждалі від насилля жінки з метою отримання ними соціально-психологічної допомоги, а також особливості її надання. Запропоновано алгоритм дій надавача соціально-психологічних послуг у разі звернення до нього жінки, яка зазнала насильства. Акцентовано увагу на надання первинної інформації щодо подальших дій жінки з метою отримання нею соціально-психологічної підтримки та захисту своїх прав. Цей алгоритм може бути корисним для тих фахівців, які не мають достатньо досвіду для роботи з випадками насильства над жінками, у тому числі від насильства з боку російських військових в умовах війни, а також громадським активістам та волонтерам, які опікуються постраждалими жінками.

Ключові слова: гендерне насильство; насильницькі стосунки; соціально-психологічна допомога, соціальна робота з жінками в умовах війни; консультування жінок.

Вступ. Проблема насильства щодо жінок в нашому суспільстві останнім часом надзвичайно актуалізувалася. З початком повномасштабної війни в Україні стали відомими випадки насильства по відношенню до жінок, чоловіків та дітей з боку російських військових. В особливій небезпеці опинилися люди, які знаходяться на окупованих територіях, де російські війська можуть без перешкод вчиняти військові злочини проти населення. Крім цього, ситуація збройного конфлікту, період постконфліктного врегулювання та випадки вимушеного переселення посилюють масштаби та інтенсивність вже наявних форм насильства, а також можуть призводити до появи його нових форм. Так, за даними громадської організації «Ла Страда-Україна» (Війна, 2022) у період з січня по червень 2022 р. на Національній гарячій лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, що працює на базі цієї громадської організації, отримано 17 032 звернення від жінок, які є постраждалими від насильства.

Останні десятиліття у науковій площині все більше інтенсифікуються системні дослідження із

різних питань явища насильства над жінками. Зарубіжні та вітчизняні вчені різних галузей наук докладають зусиль для визначення умов і механізмів його подолання. Соціально-психологічні наслідки насильства над жінкою, зокрема в умовах війни, вивчали А. Mojahed, N. Alaidarous (2022), О. Калашник, О. Краснова (2017), Т. Перцева (2021), К. Левченко та В. Панок (2016) та інші. Вчені довели, що насильство завдає глибокої шкоди фізичному, сексуальному, репродуктивному та психологічному здоров'ю, соціальному благополуччю жінки, впливає на благополуччя її сім'ї, а також суспільства в цілому. Е. Johnson, G. Chami, A. Udit (2022) емпірично довели, що такі фактори, як: вік, етнічна приналежність, релігія, соціально-економічний статус, освіта чи географічне положення не є провідними для здійснення насилля над жінкою.

Шляхи подолання наслідків насилля осмислені різними дослідниками. Зокрема, група авторів М. Yusof, A. Azman, P. Jamir, M. Yahaya (2022) виявила, що активні дії, які заповнюють час та простір в житті постраждалої від насильства жінки, її позитивне мислення,

звернення за офіційними послугами, релігійні підходи та обмін проблемами з іншими успішно зменшують соціально-психологічні наслідки насилля. N. Dehingia, A. K. Dey, L. McDougal, J. McAuley, A. Singh (2022) підкреслюють впливову роль функціонування громадських програм з метою залучення жінок, які потрапили в насильницькі стосунки (тобто порушення однією людиною особистих кордонів іншої людини та ігнорування її емоційного стану) до важливих соціальних та економічних зв'язків жінок у суспільстві. Т. Скріпальська, Т. Лях, Н. Клішевич (2021) наголошують на потребі формування цілісної державно-громадської системи допомоги жінкам, завдяки чому соціально-психологічна допомога буде надаватись вчасно та якісно. І. Зверева (2012) наголошує на значимій ролі фахівців соціальної роботи у розбудові такої системи.

Виявлена вченими ефективність залучення активних громадян та волонтерів до вирішення порушеної нами проблеми зумовлює питання щодо професійності цих надавачів послуг та повноти їхньої обізнаності у засобах допомоги жінці. Це зумовило наш науковий інтерес та визначило **мету дослідження** у такій редакції: проаналізувати труднощі з отримання соціально-психологічної допомоги жінками, які зазнали насильства в умовах війни, та визначити алгоритм надання їм допомоги нефаховими надавачами соціально-психологічних послуг. Для досягнення мети дослідження використано такі **методи**: аналіз та узагальнення здобутків зарубіжних і вітчизняних науковців із різних аспектів явища насильства над жінками; аналіз опублікованих статистичних даних щодо надання допомоги жінкам, які зазнали насильства; моделювання алгоритму надання соціально-психологічної допомоги нефаховими особами (близькими, громадськими активістами, волонтерами тощо).

Труднощі жінок, які зазнали насильства в умовах війни щодо отримання ними соціально-психологічної допомоги.

1. *Труднощі, пов'язані із психічними станами жінки. Зокрема, послаблення механізмів самозахисту.* Відповідно до Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок, що була

прийнята у 1993 році, «насильство стосовно жінок» – це порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок, що означає всі акти насильства стосовно жінок за ґендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті (Калашник, Краснова, 2017). Насильство є таким порушенням прав і свобод людини, яке унеможливорює її самозахист. Це означає, що в ситуації насильства обов'язково є слабша та сильніша сторона (нерівне співвідношення сил між жінками й чоловіками).

Всі можливі наслідки насильства щодо жінок можна поділити на рівні: наслідки для суспільства та наслідки для постраждалої жінки (Соціальна робота, 2014). Наслідками будь-якого насильства є наявні у людини симптоми, які проявляються на різних рівнях: фізіологічному, емоційному та поведінковому. Коли жінка зазнає насильства тривалий час, то відбуваються різні деструктивні зміни у її психіці, які знижують психічне здоров'я та погіршують якість життя (Лях, Лехолетова, Скіпальська, 2021). Наслідки насильства стосовно жінок для суспільства: найважливішими соціальними наслідками насильства над жінками в сім'ї є проблеми виховання, пов'язані з так званим явищем «соціальної естафети». Фахівці підкреслюють, що жінки у більшості випадків вдаються до вбивства для самооборони або доведення до скрути (Скіпальська та ін., 2021). Г. Лещук (2021) обґрунтовує досить загрозливе явище віктимблеймінгу постраждалих від насилля жінок, що поглиблює і так їхнє складне становище.

2. *Труднощі, пов'язані з недостатньою обізнаністю самої жінки щодо сутності явища насилля.* Основними видами ґендерно зумовленого насильства є: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство. До форм ґендерного зумовленого насильства відносять: зґвалтування; сексуальне насильство та сексуальні домагання; насильство в інституційному середовищі (заклади освіти, інтернатні заклади тощо); примусовий шлюб;

примусовий аборт, примусова стерилізація; каліцтво статевих органів; насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях (Калашник, Краснова, 2017).

Науковці та практики виділяють різноманітні *причини насильства* над жінками, серед них: соціальні (напруженість, конфлікти, пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки), психологічні (стереотипи поведінки, почуття провини, невпевненість, низька самооцінка тощо); педагогічні (відсутність культури поведінки), економічні (економічна залежність, безробіття, відсутність гідних умов життя тощо), правові (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища), політичні (схильність до ґендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та ґендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом тощо), соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відсутність відповідального батьківства, алкогольна або наркотична залежність, агресія тощо), фізіологічні (порушення гормонального фону, обміну речовин, хвороби нервової системи) тощо (Левченко, Панок, 2016).

3. *Послаблення можливостей громадсько-державної системи із запобігання наслідкам насилля, пов'язані із військовими діями на території держави.* Розуміння специфіки насильства та ґендерної нерівності є дуже важливими для формування стратегії попередження даних явищ, зокрема, шляхом унормування «системи профілактичних заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями» (Про запобігання, 2019).

4. *Кількісна недостатність фахівців, які здатні надавати якісні послуги постраждалим жінкам.* На сьогоднішній день фахівці, які надають соціально-психологічну допомогу жінкам, що постраждали від насильства (в тому числі в умовах війни з боку російських військових), не всі володіють достатнім досвідом щодо специфіки цієї роботи. Крім цього, деякі вузькі фахівці через війну змушені були із сім'ями

евакуюватися за межі країни; інша частина фахівців втратила постійне місце роботи або вимушені були переїхати в інші регіони України та заробляти кошти, виконуючи зовсім інші види робіт.

Алгоритм надання соціально-психологічної допомоги нефаховими надавачами цих послуг. Безсумнівним є факт, що надання соціально-психологічної допомоги жінкам, потребує роботи професійно підготовлених фахівців, в тому числі соціальних працівників та психологів, які зможуть надавати якісну психосоціальну допомогу. Проте, продовження та активізація війни у країні, а також значне поширення явища насильства щодо жінок, уможливорює значне розгалуження системи вчасної фахової допомоги. Актуалізується потреба у залученні близьких жінки, громадських активістів та волонтерів до комплексу громадсько-державної допомоги. Наголосимо, що такі особи мають бути обізнані не лише в специфіці спілкування з жінками, які зазнали насильства, але й мають бути готовими до фіксації злочинів, які пов'язані з насильством по відношенню до жінок, чоловіків, дітей з боку російських військових. На нашу думку, сьогодні нагальним є поширення серед надавачів послуг алгоритму їхньої діяльності, який включатиме виключно ті аспекти, реалізація яких не вимагає спеціальної підготовки.

У випадку, якщо постраждала від насильства жінка звертається за первинною допомогою до надавача соціально-психологічних послуг, то в ході спілкування із нею може бути реалізований наступний алгоритм дій (рис. 1):

- 1) Фіксація факту насилля.
- 2) Налагодження контакту із жінкою.
- 3) Первинна психологічна (людська) підтримка. Забезпечення відчуття безпеки постраждалої.
- 4) Збір даних щодо події, виявлення нагальних потреб жінки.
- 5) Перенаправлення до фахівця, який є найбільш затребуваним (медичний працівник, соціальний працівник, психолог, правоохоронець тощо).
- 6) Підтримка постійного зв'язку із постраждалою.

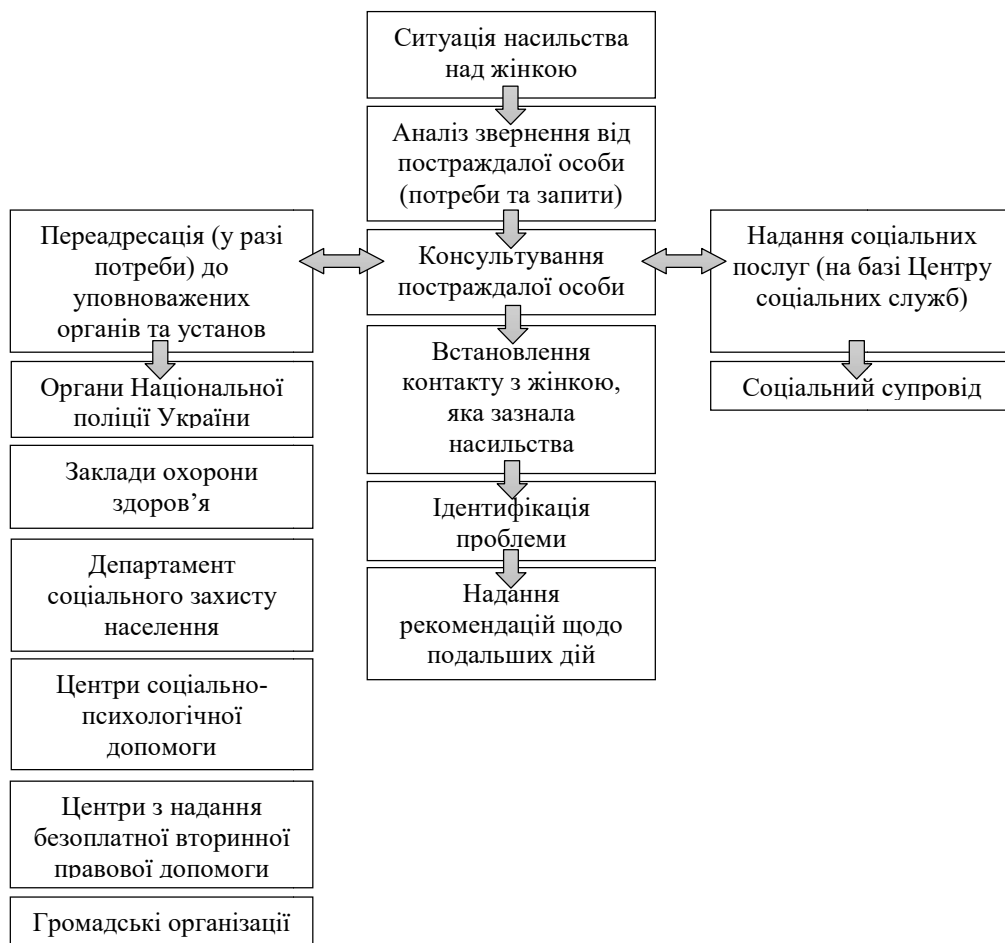

Рис. 1. Алгоритм дій у разі звернення жінки, яка постраждала від насильства (Джерело: розробка автора)

Первинна консультація постраждалій особі від насильства може бути надана опосередковано, на спеціалізованій гарячій лінії (наприклад, що діє на базі громадської організації) або у особистому спілкуванні.

На етапі встановлення контакту із жінкою важливою є конструктивна емоційність і людська підтримка, яка може допомогти впоратись із складною ситуацією і уникнути розладів та важких психічних станів. Т. Перцева (2021); Г. Мустафаєв, І. Довгаль (2011) підкреслюють, що постраждала від насилля жінка може відчувати різні емоції: злість, сором, приниження, страх, почуття провини тощо. З'являється бажання замкнутися в собі (ізоляція від друзів, знайомих, родичів). Жінці важко повернутися до звичайних справ (побут, домашні справи, робота тощо). Можуть з'явитися проблеми із сном (нічні

кошмари, панічні атаки) або харчуванням, а також можлива поява депресії тощо.

У випадку, коли жінка, яка є постраждалою від насильства, наважується і приймає рішення звернутися за допомогою, надавачі послуг мають забезпечити джерело підтримки цій жінці, шляхом демонстрації їй розуміючого ставлення, інформаційних консультацій з детальними роз'ясненнями, надання пропозицій щодо залучення жінки до груп підтримки та взаємодопомоги тощо, сприяючи цим розширенню можливостей жінки, усвідомленню та відстоюванню своїх прав, а також налагодженню постійного зв'язку. Цей зв'язок доцільно зберігати тривалий час після надання первинної консультації, адже він надає відчуття стабільності і опори, зумовлює відкриті та довірливі стосунки з постраждалою.

У ході консультування надавачами послуг важливо відслідковувати динаміку психоемоційного стану постраждалої. Варто пам'ятати, що травматичний досвід, який отримала жінка, може супроводжуватися різними відчуттями і потребами, тому доречним є проговорити усі можливі варіанти отримання подальшої допомоги (наприклад, робота з психологом чи психотерапевтом).

Не варто забувати і про питання безпеки, яке є особливо гострим і важливим після пережитої ситуації насильства. Центри соціальних служб, Центри соціально-психологічної допомоги лишаються основними установами, де жінка може отримати кваліфіковану допомогу. У разі гострої потреби, жінка може перебувати під соціальним супроводом та отримувати усі необхідні послуги. Ресурсом для постраждалої від насильства жінки також лишаються профільні гарячі лінії, телефони психологічної підтримки, чат-боти, онлайн-консультування тощо.

Після надання первинної соціально-психологічної підтримки жінка має бути перенаправленою до основних суб'єктів реагування на випадки насильства над жінками. До державних інституцій, що вирішують спектр проблем постраждалої жінки, належать: Національна поліція України, адже йдеться про порушення прав та інтересів жінки; заклади охорони здоров'я, що забезпечують надання медичної допомоги у випадках фізичного, психологічного та сексуального насильства; Департамент соціального захисту населення, який забезпечує реалізацію заходів із запобігання та протидії насильству в сім'ї та ефективну взаємодію усіх суб'єктів, які реалізують такі заходи; Центри соціально-психологічної допомоги, які надають тимчасовий притулок особам, які опинилися у складних життєвих обставинах; Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які забезпечують надання юридичної консультації фахового юриста, а також отримання правової допомоги для представництва інтересів у суді (вторинна правова допомога надається категоріям громадян, які визначені законодавством). Центри соціальних служб, які функціонують у районних та обласних центрах є основною установою, яка реагує на випадки

насильства над жінками. Саме Центр соціальних служб забезпечує надання постраждалій особі психологічної, соціально-педагогічної, інформаційної та юридичної допомоги; проводить оцінку потреб жінки, яка є постраждалою від насильства; здійснює соціальний супровід; забезпечує посередницьку роль у подальшому вирішенні ситуації із залученням додаткових ресурсів та установ. Окрім цього, жінка, яка постраждала від насильства, також може звернутися до громадських організацій, що працюють в напрямку попередження ґендерно зумовленого насильства за різними послугами.

Висновки. Безсумнівним є той факт, що соціально-психологічна робота з жінками в Україні стає окремим затребуваним напрямом. Існуюча сьогодні державна система надання послуг постраждалим від насильства жінкам функціонує, незважаючи на соціально-економічні труднощі, дефіцит державного бюджету, недостатню сформованість нормативно-правової бази, але потребує внесення відповідних змін та врахування усіх можливих деталей надання цих послуг в умовах воєнного часу. Зокрема, такою особливістю виступає залучення до надання послуг постраждалим жінкам, окрім державних структур, ще і недержавних організацій, активних громадян та волонтерів. До їхньої компетенції відносимо: вчасне виявлення постраждалої жінки, фіксування факту насилля, налагодження контакту із жінкою, її первинна соціально-психологічна підтримка, уточнення нагальних потреб жінки та перенаправлення до фахівця, який є найбільш затребуваним. Важливим є також подальше підтримування постійного зв'язку із постраждалою, що забезпечить комплексність заходів допомоги та надасть їй відчуття впевненості у майбутньому.

Соціально-психологічна підтримка жінок, які зазнали насильства у воєнний час вимагає наявності кваліфікованих спеціалістів, які готові працювати з такими випадками; доступності до отримання тієї чи іншої послуги; дотримання професійних принципів у роботі фахівців, які надають цю допомогу. Це у перспективі потребує подальшого розроблення відповідних алгоритмів надання соціально-психологічної допомоги в різноманітних екстрених випадках.

Література

- Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству URL : <https://la-strada.org.ua/novyny/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protidyaty-domashnomu-nasyistvu.html> (Дата перегляду: 02.06.2022)
- Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
- Лещук Г. В. Віктимблеймінг як соціальна проблема. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 160–168. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-17>
- Калашник О. А., Краснова О. В. та ін. Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми і гендерної дискримінації: стандартні операційні процедури консультування, взаємодії та допомоги в ситуаціях насильства в сім'ї та інших видів гендерно зумовленого насильства / за ред. К. Б. Левченко. Київ : Громадська організація «Ла Страда-Україна», 2017. 60 с.
- Лях Т., Лехолетова М., Скіпальська Г. Аналіз запитів населення щодо отримання соціально-психологічної допомоги та підтримки в умовах COVID-19. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2021. Т. 7, № 1. С. 22–28. DOI : <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/4>
- Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / уклад.: Г. Ю. Мустафаєв, І. І. Довгаль. Київ, 2011. 192 с.
- Перцева Т. О. та ін. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / за ред. проф. Т. О. Перцевої та проф. В. В. Огоренко. Дніпро : Ліра, 2021. 188 с.
- Попередження домашнього насильства : навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / за ред.: К. Б. Левченко, В. Г. Панок. Київ : ТОВ «Агентство» Україна», 2016. 92 с.
- Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 17.01.2019 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 30.05.22)
- Скіпальська Г., Лях Т., Клішевич Н. Аналіз зарубіжних практик протидії домашньому насильству в період пандемії COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. 2 (49). С. 192–197. DOI : <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.192-197>
- Соціальна робота з різними групами клієнтів : курс лекцій / Тернопільський національний економічний ун-т. Тернопіль, 2014. 75 с. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/26478/1/Lek.pdf> (дата звернення: 30.05.22)
- Dehingia, N., Dey, A. K., McDougal, L., McAuley, J., Singh, A., and Raj, A. Help seeking behavior by women experiencing intimate partner violence in india: A machine learning approach to identifying risk factors. *Plos one*, 2022. Vol. 17(2). DOI : <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0262538>.
- Johnson E. J., Chami G., Udit A. A Study on How Domestic Violence Impacts on the Physical, Psychological, and Financial Conditions of Women and Children in Trinidad and Tobago. *Journal of Human Rights and Social Work*, 2022. Vol. 7(1). P. 72–83. DOI : <http://doi.org/10.1007/s41134-021-00192-y>.
- Mojahed A., Alaidarous N., Shabta H., Hegewald J. Intimate Partner Against in the Arab Countries: A Systematic Review of Risk Factors. *Trauma, Violence, and Abuse*, 2022. Vol. 23(2). P. 390–407. DOI : <https://doi.org/10.1177/1524838020953099>.
- Yusof M., Azman A., Jamir P., Yahaya M. A Qualitative Analysis of the Coping Strategies of Female Victimization After Separation. *Journal of Human Rights and Social Work*, 2022. Vol. 7(1). P. 84–90. DOI : <http://doi.org/10.1007/s41134-021-00199-5>.

References

- Dehingia, N., Dey, A. K., McDougal, L., McAuley, J., Singh, A., & Raj, A. (2022). Help seeking behavior by women experiencing intimate partner violence in India: A machine learning approach to identifying risk factors. *PloS one*, 17(2). <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0262538> (eng).

- Johnson, E. J., Chami, G. & Udit, A. (2022). A Study on How Domestic Violence Impacts on the Physical, Psychological, and Financial Conditions of Women and Children in Trinidad and Tobago. *J. Hum. Rights Soc. Work* 7(1), 72–83. <https://doi.org/10.1007/s41134-021-00192-y> (eng).
- Kalashnyk, O. A., Krasnova, O. V. and other. (2017). National Hot Line on Prevention Domestic Violence, Human Trafficking and Gender-Based Discrimination: Standard Operating Procedures for Counseling, Interaction and Assistance in Situations of Domestic Violence and Other Gender-Based Violence : CSO "La Strada Ukraine" (ukr).
- Leshchuk, H. V. (2021). Victim blaming as a social problem. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal* / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). 160–168 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-17> (ukr).
- Levchenko, K. B. & Panok, V. H. (Eds). (2016). Preventing Domestic Violence: A Training Manual for Hotline Counselors : LLC "Agency Ukraine" (ukr).
- Liakh, T., Lekholetova, M. & Skipalska, H. (2021). Analysis of inquiries for psychosocial counselling services and support in the context of COVID-19. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 7 (1), 22–28. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/4> (ukr).
- Mojahed, A., Alaidarous, N., Shabta, H., Hegewald, J., & Garthus-Niegel, S. (2022). Intimate partner violence against women in the Arab countries: a systematic review of risk factors. *Trauma, Violence, & Abuse*, 23(2), 390–407. <https://doi.org/10.1177/1524838020953099> (eng).
- Mustafaiev, H. Yu. & Dovhal, I. I. (Eds.) (2011). A Guide for Professionals Implementing Correctional Programs for Domestic Violence Perpetrators (ukr).
- On Prevention and Counteraction to Domestic Violence : Law of Ukraine of 17.01.2019 № 2229-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (Access: 30.05.22) (ukr).
- Pertseva, T. O. & Ohorenko V. V. (2021). *Current Issues of Domestic Violence*: monograph : Lira (ukr).
- Skipalska, H., Liakh, T. & Klishevych, N. (2021). Analysis of international practices of combating domestic violence during the COVID-19 pandemic. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 2 (49), 192–197. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.192-197> (ukr).
- Social work with different client groups: a course of lectures (2014). Ternopil National Economic University <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/26478/1/Lek.pdf> (Access: 30.05.22) (ukr).
- War does not eliminate the need to address domestic violence <https://la-strada.org.ua/novyny/vijna-neskasovuye-potrebu-protydiaty-domashnomu-nasylstvu.html> (Access: 02.06.2022) (ukr).
- Yusof, M., Azman, A., Jamir, P. & Yahaya, M. (2022). A Qualitative Analysis of the Coping Strategies of Female Victimization After Separation. *Journal of Human Rights and Social Work*, 7(1). 84–90. <http://doi.org/10.1007/s41134-021-00199-5> (eng).
- Zvereva, I. D. (Ed.) (2012). Encyclopedia for social professionals : Universum (ukr)

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO WOMEN WHO SURVIVED VIOLENCE IN WAR

Olena Faidiuk, Postgraduate student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine, e-mail : o.faidiuk@kubg.edu.ua

The author of the article analyzes scientific works on the problem of violence against women, which testify to the relevance of this issue today. The main causes and types of violence against women are characterized. The consequences of any violence are specific symptoms displayed through behavioral, physical, and emotional disturbances. The results of scientific research confirm the negative impact of violence on a woman's physical, reproductive and mental health, as well as social well-being. The consequences of violence against women are harmful and dangerous, both for the woman herself and for society.

Since the outbreak of full-scale war, cases of violence against women have become common. In search of a safe place to stay, to protect and save themselves in war conditions, living in occupied territories

due to the lack of an opportunity to evacuate to safer regions, the risks of women falling into a situation of violence from other persons, including from the russian military, have increased.

Current research indicates the need for a more coherent and comprehensive approach to providing information on assistance services for women victims of violence and the appointment of trained social workers who can effectively provide psychosocial care.

The features and difficulties women may face receiving professional assistance in wartime are identified. The author proposes an algorithm for counseling women victims of violence, including psychological assistance and initial information on further steps. This algorithm is helpful to those specialists who do not have professional experience working with this target audience and do not know the specifics of working with cases of violence against women who have suffered from various forms of violence, including violence by the russian military in wartime conditions.

Keywords: *violence against women; types of violence; causes and consequences of violence; social work technologies; social work with women in war; counseling algorithm; psychological help.*

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 92,8 % (Unicheck ID1012318237)

© Файдюк Олена Валентинівна, 2022

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-3>

УДК: 364.2:316.77

Лариса Михайлівна Хижняк

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4966-3203>

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна,
l.khyzhniak@karazin.ua

Вікторія Вікторівна Сичова

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5001-8389>

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціології управління та соціальної роботи,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна,
v.sychova@karazin.ua

Олександр Володимирович Хижняк

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5729-2783>

доктор соціологічних наук, доцент,
проф. кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна,
o.khyzhniak@karazin.ua

УЯВЛЕННЯ ПРО БЕЗДОМНИХ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОМУНІКАЦІЇ З НИМИ

У науково-методичній статті узагальнено основні зрушення, що відбулися в українському комунікативному просторі по відношенню до бездомних осіб: 1) з метою подолання стигматизації

бездомності та забезпечення комплексного обслуговування бездомних в Україні проходить гуманізація назви центрів, що опікуються особами, які опинилися в ситуації бездомності; 2) набуває поширення комунікування з бездомними особами в межах розвитку соціального підприємництва; 3) тема бездомності актуалізована в масмедійному просторі; 4) включеність благодійних фондів та організацій в активне комунікування з бездомними. Наведено авторську програму комунікативного тренінгу з соціальними працівниками з метою формування у них уявлення про бездомних осіб, відчуття особистісної безпеки та комунікативної компетентності.

Ключові слова: бездомність як соціальне явище, бездомні особи, уявлення про бездомних осіб, комунікації з бездомними, комунікативний тренінг, соціальна реінтеграція бездомних осіб, соціальні послуги бездомним особам, соціальні працівники, фахівці соціальної сфери.

Вступ. Ринкова трансформація економіки України обумовила реформування системи надання соціальних послуг. Утім, надання соціальних послуг, зокрема бездомним особам, характеризується недостатньою ефективністю, недосконалістю. На початок січня 2021 р. у центрах обліку бездомних осіб перебувало на обліку 50,5 тис. бездомних осіб (*Основні напрями*, 2021). Водночас, заклади соціального захисту для бездомних осіб розраховані на 1623 ліжко-місця. Більше того, мережа закладів для бездомних осіб та спеціалізованих установ для звільнених осіб зменшилась на 14 одиниць, у порівнянні з 2018 роком (115 закладів), та становить 101 суб'єкт різних форм власності у 2021 році (*Реінтеграція бездомних осіб*, 2019; *Основні напрями*, 2021). В останні роки до осіб, які потребують житла, додалися внутрішньо переміщені особи, які на початок червня 2021 р. складали 1 469,7 тис. осіб, переселених з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, м. Севастополя (*Реінтеграція бездомних осіб*, 2019; *Основні напрями*, 2021). У результаті широкомасштабного російського вторгнення на територію України (з 24.02.2022 р.) зростає кількість бездомних осіб: лише за офіційними даними на початок травня цього року без житла залишилося 400 тис. українців (135 тис. заявок про пошкоджене або зруйноване житло) (Мельник, 2022).

Серед бездомних осіб виділяють як мінімум дві категорії: бездомні, які перебувають у соціальному становищі бездомності (безпритульні особи та особи, які мають притулок), а також безпритульні, які проживають на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків,

на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані (*Про основи соціального захисту*, 2005, ст. 2). Від уявлення про бездомність залежить ставлення до бездомних і безпритульних осіб, що актуалізує предметне поле процесу та характер системи комунікації із зазначеними категоріями громадян.

Уявлення про бездомність і бездомних осіб, зазвичай, має негативну конотацію, що робить комунікацію з ними в українському суспільстві надзвичайно проблематичною з декількох причин. По-перше, поширеним є використання в повсякденній лексиці образливого стереотипу бездомних людей (рос. «бомжів» – абревіатура від словосполучення «без определенного места жительства»), яким приписується аморальність, кримінальність, асоціальність. По-друге, існує неоднозначність повідомлень у засобах масової інформації щодо проблеми бездомності. По-третє, вплив публікацій у ЗМІ на формування в інформаційно-комунікативному просторі переважно негативного образу бездомних призводить до сприйняття в суспільній свідомості зазначених осіб, які різняться за багатьма ознаками, переважно негативно, з поганою репутацією. М. Соха (2010) на підставі порівняльного аналізу повідомлень у ЗМІ поділила їх на три групи: повідомлення, що наголошують на прямому зв'язку між відсутністю житла й кримінальною поведінкою (викликають страх перед тими, хто проживає на вулиці); трагічні повідомлення, в яких описуються події, де бездомні особи стали безпорадними жертвами (формують у читачів жалість, провину,

сором за власну черствість); глузливі повідомлення, в яких бездомні люди постають як неформали, які бездомність обрали і відстоюють самостійно за власним вибором.

Права бездомних осіб підіймаються, як правило, лише в наукових та офіційних публікаціях, що поширюються в обмеженому інформаційному просторі. Між тим гостроту теми дотримання прав бездомних осіб в Україні фіксують аналітики міжнародних організацій. За даними дослідження, проведеного Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні, державна підтримка бездомних (безпритульних) людей в країні не відповідає сучасним вимогам: «зокрема в Київській, Вінницькій, Тернопільській, Закарпатській, Луганській та Запорізькій областях органи місцевого самоврядування не створили притулків для бездомних людей і не надають жодного фінансування закладам, організованим громадськими об'єднаннями чи релігійними організаціями» (*Безпритульні та COVID*, 2020).

Найбільш проблемними зонами соціального забезпечення безпритульних (бездомних) осіб міжнародними експертами називаються такі: страждання від COVID-19; ризик обмороження та переохолодження у зимовий час; обмеженість доступу до притулків, в тому числі через гендерну асиметрію (деякі притулки приймають переважно чоловіків і недоступні для жінок); перешкодами в доступі до медичного обслуговування (тестування і лікування) через відсутність у багатьох бездомних осіб документів, що посвідчують особу; невирішені питання з фінансуванням муніципальних притулків для бездомних осіб, внаслідок чого виникають проблеми з опаленням притулків та відкриттям пунктів обігріву взимку (*Report*, 2021).

Н. Романова та К. Черна (2016) визначили стан і зафіксували проблеми, з якими стикаються благодійні організації і фонди у процесі реалізації соціальних програм реінтеграції бездомних осіб. У дослідженні, що провели А. Боброва, К. Бабиш, Г. Герасим та М. Сав'яненко (2020), визначено два типи проблем щодо реалізації прав і соціального захисту під час пандемії COVID-19, а саме: «Проблеми, що існували задовго до пандемії та лише поглибилися під час карантину:

поліціювання бездомності, доступ бездомних людей до охорони здоров'я, житла, води, перекладання функцій держави на волонтерські та громадські організації (ГО). Проблеми, що виникли внаслідок жорстких карантинних обмежень: збільшення кількості бездомних людей, зміна портрету бездомних під час карантину, обмеження пересування містом, ускладнення роботи громадських і волонтерських організацій» (Боброва та ін., 2020).

Статус бездомності позбавляє особу багатьох можливостей, а саме: формального працевлаштування на постійну престижну роботу, комфортних умов повсякденного життя, поваги й позитивного іміджу серед соціального оточення (громадян). А самі бездомні особи є неоднорідною групою. Наприклад, дослідники відзначають, що в різних країнах світу існують так звані «видимі» бездомні та реальні. Останні мають різний бездомний досвід, по-різному усвідомлюють своє становище, мають різні бажання та бачення своєї життєвої перспективи. Д. Попова та А. Рябчук (2018) дослідили чинники та гендерні відмінності бездомності в Україні. До бездомних осіб вони віднесли тих, «... які ночують на вулиці чи інших місцях, непридатних для проживання (в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва тощо); людей, які тимчасово перебувають у закладах для бездомних осіб або для жертв насильства в сім'ї» (с. 55). Науковці об'єднали в зазначеній дефініції дві категорії осіб, чітко розведених у законодавстві України, – бездомних і безпритульних (*Про основи соціального захисту*, 2005, ст. 2). Утім комунікація з різними категоріями бездомних осіб залежить від уявлення про них.

Компаративний аналіз стану бездомності в українському суспільстві дозволив О. Давидюк (2013) обґрунтувати основні тренди та динаміку бездомності з 2006 по 2012 роки. Аналіз правового забезпечення надання соціальних послуг бездомним особам дозволив В. Литвиненко (2019) зробити висновки щодо захисту прав бездомних, типологізації установ, що надають соціальні послуги бездомним, видів і підстав фінансування відповідних соціальних послуг: «1) у зв'язку з бездомністю соціальні

послуги надаються особам, які проживають у непридатних місцях для проживання і мають тимчасовий притулок; 2) установи, які надають соціальні послуги у зв'язку з бездомністю, поділяються на установи: для дітей та для повнолітніх осіб; для ведення обліку бездомних осіб та безпритульних дітей та для тимчасового проживання або перебування; 3) соціальні послуги у зв'язку з бездомністю надаються: платно і безоплатно; у соціальних установах та поза їхніми межами; 4) видами соціальних послуг, які надаються бездомним особам, є інформаційні, юридичні, побутові, медичні, реабілітаційні та інші» (с. 78).

Представляється, що збільшення уваги з боку центральної влади до проблем бездомних з 2012 р. спонукало науковців обґрунтувати необхідність зміни уявлень про зазначену категорію громадян, подолання зневажливого ставлення до бездомних осіб з метою поліпшення комунікації з ними у центрах надання соціальної допомоги бездомним (Бульба, Кулініч, Меляков, 2012).

Поступова зміна уявлення про бездомних, нові форми комунікації з бездомними особами обумовили удосконалення методів соціальної роботи з ними. Г. Кучер (2017) навела успішний досвід комплексного підходу до реінтеграції бездомних осіб, накопичений у м. Умань. До складу Уманського Комплексу надання соціальних послуг бездомним, звільненим та особам з залежностями входять: Центр соціальної адаптації звільнених осіб (з відділеннями денного, тимчасового перебування, стаціонарного для пенсіонерів та інвалідів, підсобним господарством, лікувально-виробничими майстернями, міні виробництвом, професійним навчанням); Будинок нічного перебування (з перукарнею, майстернею з лагодження одягу і взуття, банком одягу і взуття); Центр реінтеграції бездомних осіб (з відділеннями денного перебування, для жінок, сімей з дітьми, чоловіків, осіб з проблемами вживання психоактивних речовин та залежностями); Соціальний готель. Дослідниця переконана, що «...комплексна система охоплення бездомних осіб соціальними послугами на рівні територіальної громади є

найоптимальнішою..., дає позитивні результати і заслуговує для наслідування» (с. 81–83). При цьому комплексний підхід в роботі з бездомними особами має мати відповідний комунікативний супровід.

Ю. Горемикіна (2020) узагальнила кращі зразки інноваційних практик соціальної роботи з вразливими групами громадян та оцінила можливості їхньої реалізації в українських умовах. Інноваційні практики потребують і нового комунікативного супроводу. В. Николаєва, Н. Малярчук та Л. Овчарова, проаналізувавши стан сучасної європейської соціальної політики, дійшли висновку, що одним із найперспективніших напрямів соціального захисту населення в країнах ЄС стає соціальне обслуговування (Николаєва та ін., 2021, с. 5). Додамо, що модель ефективного соціального обслуговування бездомних осіб як досить закритої соціально вразливої групи має включати адаптований до ситуації комунікативний елемент.

Останніми роками в українському суспільстві активізується включеність у комунікацію з бездомними благодійних фондів та організацій, у тому числі міжнародних. Насамперед, йдеться про програми забезпечення соціального функціонування та реінтеграції бездомних осіб, що доводять свою ефективність. Частина з цих програм адаптується до умов українського суспільства і конкретних ситуацій. Однак нагальною потребою є наукове обґрунтування нових інноваційних соціальних проєктів соціальної реінтеграції різних груп бездомних осіб (як традиційних, так і особливо нових), які виникають внаслідок поглиблення кризових явищ у суспільстві, карантинних обмежень, спричинених пандемією COVID-19, а також війни, яку веде РФ проти України. І це завдання виявляється найбільш складним, бо потребує як зміни уявлення про цю категорію населення, зокрема численних стереотипів щодо них, так і трансформації комунікації з ними в цілому.

Мета статті – обґрунтувати необхідність формування уявлення про бездомних осіб як елемент комунікації у процесі надання їм соціальних послуг для подолання негативного ставлення соціуму до цієї соціально вразливої групи, а також підтримки їхньої життєдіяльності та

можливої соціальної реінтеграції. Завдання, поставлені авторами статті: 1. Визначити основні зрушення, що відбуваються в українському комунікативному просторі по відношенню до бездомних осіб. 2. Визначити особливості комунікації з бездомними особами в контексті ситуаційного, процесного та системного підходів. 3. Розробити шляхи формування уявлення про бездомних осіб.

Для реалізації вказаної мети та завдань використано такі методи дослідження: теоретичний аналіз основних підходів до феномену бездомності в міждисциплінарному дискурсі (для конкретизації специфіки комунікації з бездомними особами), систематизація та узагальнення для виявлення вектору трансформації уявлення про бездомність у сучасному українському суспільстві (для з'ясування зрушень у комунікативному просторі щодо ставлення до бездомних осіб; специфіки комунікації як ситуації, як процесу і як системи; розробки напрямів формування та розвитку уявлення про бездомних осіб).

Результати дослідження. Уявлення про бездомність формується у пересічних громадян різними шляхами, особливо в повсякденних практиках через спостереження за «видимими» бездомними особами. Комунікації пересічних громадян в повсякденному житті з бездомними особами можна фіксувати за рахунок топологічних й темпоральних характеристик. Ці характеристики мають протилежні прояви, бо коливаються від негативного образу бездомних осіб і конфліктної комунікативної поведінки з обох сторін до надання бездомним особам допомоги. Дії громадян щодо бездомних можна фіксувати за ознаками вчинків, а саме: допомога безпосередньо; допомога через благодійні фонди, центри; прохання інших допомогти; прояви агресії; скарги до організацій. Емоційна реакція на бездомних осіб може включати емпатію; розгубленість; нехтування (байдужість); бажання допомогти та ін.

Основні зрушення, що відбулися в українському комунікативному просторі по відношенню до бездомних осіб. Узагальнено деякі з них на прикладі роботи різних інститутів – на рівні державних органів, органів місцевого

самоврядування, державно-приватного партнерства, мас-медіа.

По-перше, з метою подолання стигматизації бездомності та забезпечення комплексного обслуговування бездомних в Україні в останні роки в різних регіонах проходить гуманізація назви центрів, що опікуються особами, які опинилися в ситуації бездомності. Наприклад, Миколаївська міська рада в 2011 році перейменувала міський Притулок для осіб без визначеного місця проживання, які ведуть бродячий спосіб життя, в Центр реінтеграції бездомних громадян. А в 2020 році з метою забезпечення ефективності роботи зазначеного Центру, відповідно до сучасних вимог, затвердила відповідне Положення і поклала контроль за виконанням рішення на постійні комісії міської ради (*Про затвердження Положення*, 2020). Ще один приклад. У Вінниці відбулася реорганізація комунальної установи «Вінницький обласний центр реінтеграції бездомних громадян» шляхом перетворення в комунальний заклад «Обласний комплексний центр надання соціальних послуг» (*На Вінниччині створено*, 2018). Разом із тим, залишаються й традиційні назви притулків для бездомних осіб (наприклад, Рівненський центр для безхатченків), хоча в них силами органів місцевого самоврядування активно проводяться реконструкція і розширення соціальних послуг (*Рівненський центр*, 2020). Деякі Центри по роботі з бездомними особами опікуються комунікативною складовою своєї роботи, мають власний сайт, навіть із сучасною візуалізацією. Проте у них існує проблема оперативного оновлення інформації на ньому, що, звісно, не сприяє ефективній комунікації та координації роботи із зацікавленими особами з надання соціальної підтримки бездомним особам, групами, організаціями (*Центр обліку*, 2022).

По-друге, набуває поширення комунікування з бездомними особами в межах розвитку соціального підприємництва, потенціал якого видається значним і важливим. Прикладом є функціонування соціального підприємництва на базі Дрогобицької міськрайонної громадської організації «Спільнота взаємодопомоги «Наша Хата». Ця організація діє не лише в

Дрогобицькому районі, але й в інших регіонах України. У ній безпритульні люди отримують притулок, підтримку, розуміння, почуття захищеності. «Спільнота взаємодопомоги «Наша Хата» наразі налічує близько 70-ти осіб, з них 10 – неповнолітні діти. Вони добровільно перебувають у колі опікуваних осіб, які опинилися «без даху над головою» (у складній життєвій ситуації), стають проблемною соціальною групою (Реставрація, 2021).

По-третє, активізується партнерство між органами місцевої влади та громадськими організаціями з питання соціального захисту бездомних осіб у містах України. Прикладом може слугувати договірна практика роботи Житомирської міської ради та Житомирської обласної громадської організації «Милосердя» на підставі укладеного договору «Про здійснення заходів, спрямованих на соціальний захист бездомних осіб у місті Житомирі» (Боднар, 2019).

По-четверте, відбувається медіатизація соціальної роботи, як і сучасного суспільства в цілому. Тиск мас-медіа на уяву про бездомність і бездомних людей в медіатизованому суспільстві значний, його варто враховувати. Медіатизація соціальної роботи сприяє взаємозв'язку комунікації, медіа та використанню медіа в повсякденному житті для формування у громадян уявлення про соціальний захист, соціальну роботу та соціальну допомогу групам, проблемність яких значною мірою обумовлюється соціальною нерівністю, різним рівнем адаптації громадян до суспільних змін та участю в цих змінах. Тож це процес формування уявлення в суспільстві про об'єкти соціальної роботи, комунікативну взаємодію з бездомними.

Зазначимо, що внаслідок медіатизації соціальної роботи поширюються два протилежні ставлення до бездомних осіб. З одного боку, є приклади мас-медійної підтримки бездомних осіб за рахунок поширення позитивного досвіду допомоги представникам цієї групи. Численні волонтерські організації опікуються людьми з вулиці, яких за підрахунками Спільноти Святого Егідія (осередку міжнародного християнського руху в Україні) лише в Києві від 5 до 20 тисяч осіб (Ганах, 2021). У той час, як міська влада Києва дає цифру близько 3000 бездомних осіб, тобто

тих, хто звернувся офіційно. А з іншого боку, відбувається формування образу бездомних осіб як негідних мешкати поряд з житловим сектором звичайних громадян. Так, мешканка Черкас так описала бездомного на подвір'ї її багатоповерхівки, з яким тривалий час конфліктують громадяни: «Він п'є. Він смердючий. Він кричить у дворі. По під'їздах його ганяють з одного до другого. У нього там вже хтозна-скільки корости всякої» (Криниця, Гончарук, 2022).

Зазначимо, що тема бездомних осіб у світі в медійному просторі вже тривалий час представлена як мінімум трьома напрямками: науковим дискурсом, де бездомні визначаються як бідні особи; звичайними медіа, що формують негативний образ усіх бездомних людей як злочинців і наркоманів, причиною стану яких стали лінощі, а низка соціальних чинників; так званими «вуличними» виданнями, що сприяють тому, щоб бездомні особи були почутими.

Досвід оприлюднення у вуличних виданнях проблем соціально вразливих груп, у тому числі бездомних осіб, узагальнила М. Соха. Йдеться про газети й журнали, які присвячені проблемам бідності й безпритульності. Вони видаються громадськими організаціями та розповсюджуються безпритульними людьми. Наразі у світі кількість таких видань більше ста. Вуличні видання в сучасній Україні представлені такими медіа: «Дорога к дому» (Одеса), «Народна допомога» (Київ, 2008–2010 рр.), журнал «ЖиВУ»/Життя вулиці (Житомир, 2013 р.); журнал «Просто неба» (Львів, 2008–2017 рр., видання Спільноти взаємодопомоги «Емаус – Оселя») (Соха, 2020).

Мас-медіа також поширюють результати досліджень проблем бездомності. Наприклад, ось як виглядає соціальний портрет українського бездомного за даними Чернівецького міського об'єднання громадян «Народна допомога»: більшість бездомних – люди середнього, працездатного віку; у більшості чоловіки; серед бездомних високий відсоток освічених людей; лише 1% бездомних втратили житло через алкоголізм; переважна більшість бездомних заробляє зі збору вторсировини (Поліковська, 2009).

У медійному просторі поширюється інформація про роль та значення взаємодопомоги у вирішенні проблеми бездомності. Наприклад, позитивний досвід в ресоціалізації бездомних осіб мають спільноти взаємодопомоги: «Оселя» (вона є членом Міжнародного Руху «Емаус», що об'єднує такі спільноти взаємодопомоги у всьому світі) та ін. (Саноцька, 2015).

Комунікація з бездомними особами – на різних рівнях і в різних формах, інституціалізована й неінституціалізована, в повсякденних практиках, міжособистісна та групова, мас-медійна, вербальна, невербальна та паравербальна – реалізує комплекс функцій. Серед останніх визначимо головні: 1) інформаційна функція – містить інформування широкої громадськості про стан і проблеми, з якими стикаються бездомні люди; 2) виховна функція – полягає в соціалізації дітей і молоді та покликана прищепити громадянам уявлення про бездомність як соціальну, а не лише особисту проблему, вирішення якої потребує комунікацій з бездомними особами; 3) функція соціалізації – сприяння надання бездомним особам певного соціального статусу, позиції в суспільстві; 4) функція просування послуг – сприяння змінам у наданні соціальної допомоги бездомним особам з боку державних органів та недержавних інституцій, пересічних громадян, спільнот, організацій.

В умовах децентралізації в Україні підвищується роль інформаційно-комунікативної компетентності фахівця із соціальної роботи в об'єднаній територіальній громаді (ОТГ). На думку З. Слезанської (2018), зазначена компетентність містить здатності «налагодження взаємодії з усіма жителями ОТГ, клієнтами, представниками органів місцевого самоврядування, представниками різноманітних соціальних агенцій, що надають соціальні послуги, а також із волонтерами, спонсорами, партнерами з метою інформування населення про специфіку соціальних послуг та можливості їх отримання; повідомлення про специфіку роботи різних соціальних служб, установ та організацій по відношенню до кожного конкретного або потенційного клієнта та перелік соціальних

послуг, що ними надаються; обговорення та планування соціального замовлення соціальних послуг» (с. 95).

Комунікація з бездомними особами як ситуація, як процес і як система. Розглянемо соціальні комунікації з бездомними особами під кутом зору трьох підходів: ситуаційного, процесного і системного. Вони тісно пов'язані між собою як такі, що включають соціальний контекст і доповнюють уявлення про бездомних осіб, а в реальних практиках спілкування з ними мають бути поєднані, щоб спрямовувати комунікування на позитивний результат. Комунікація з бездомними особами має ситуаційно та процесно обумовлені характеристики, а також системні риси.

1) *Комунікація з бездомними особами як ситуація.* Ситуаційний підхід вважається загальнонауковим та універсальним і при цьому ймовірнісним (залежним від випадковостей), тому часто непередбачуваним. Він дозволяє в процесі дослідження й у практиках комунікації враховувати ситуаційно обумовлені характеристики бездомних осіб та їхні реакції на зовнішні впливи, у тому числі соціальну підтримку та допомогу з боку оточуючих. Використання ситуаційного підходу в практиках комунікацій з бездомними особами 1) передбачає визнання ролі ситуаційних впливів на ціль, мотиви, процес і результат комунікування і загалом базується на владі ситуації; 2) пов'язує комунікацію з конкретним часопростором, що часто характеризується турбулентністю і невизначеністю, що підвищує ризикогенність конкретних актів комунікації; 3) вимагає орієнтуватися на повсякденність і реальні поточні проблеми бездомних осіб; 4) враховує соціальний контекст просторово-часового стану учасників комунікації, а також ситуативні й контекстуальні впливи на комунікативну поведінку, суб'єктивні уявлення й оцінки ситуації комунікантами; 5) дозволяє дати оцінку стану (внутрішньому і зовнішньому) конкретної бездомної особи та сприйняття нею цього стану. Ситуативна комунікативна поведінка передбачає наявність у комунікантів ситуативного мислення, тобто швидкого встановлення факторів ситуації і миттєвої реакції на них, адже результати одних і

тих же комунікативних взаємодій у різних ситуаціях (особливо обумовлених соціокультурно) можуть істотно різнитися.

Таким чином, комунікація з бездомними особами як ситуація розглядається нами як ситуативна комунікативна поведінка, у якій комуніканти аналізують і враховують конкретний набір обставин і чинників, що їх зумовлюють, та мають можливість вносити корективи. Саме конкретною ситуацією визначається свідоме та несвідоме, раціональне та нераціональне в комунікації з бездомними особами. На рівні свідомості така комунікація спирається на ситуативне мислення.

2) *Комунікація з бездомними особами як процес.* Процесуальна природа соціальної комунікації реалізується в різних моделях передусім в залежності від характеристик і ситуації (соціально-психологічних, економічних, політичних, соціокультурних тощо) і типу комунікантів (як професійних, які спілкуються в межах своїх професійних завдань, так і непрофесійних – пересічних громадян); а також типу комунікативної дії за критерієм її інституціалізації (інституціалізована / неінституціалізована). Процесний підхід до комунікації з бездомними особами передбачає такі моменти: 1) врахування мети комунікації, її змістовного контексту та ресурсного забезпечення; 2) визначення просторової локалізації й часового параметру; 3) з'ясування процедури комунікативних взаємодій; 4) наявність можливості внесення змін в регламент, процедуру комунікації; 5) оцінювання ефективності процесу комунікації (самооцінка, експертна оцінка).

3) *Комунікація з бездомними особами як система.* При застосуванні системного підходу до спілкування з бездомними особами увага концентрується навколо таких питань: 1) елементи, що складають комунікативну дію як систему (мета повідомлення, кодування, канал, декодування, зворотній зв'язок) та внутрішні зв'язки між ними елементами; 2) функції та цілі конкретної комунікативної взаємодії; 3) наявність системних характеристик, що підтримують цілісність комунікації (наприклад, взаємні повага, увага, відповідальність, довіра між

комунікантами); 4) сприйняття та реакція конкретної комунікативної взаємодії зовнішнім соціальним оточенням; 5) забезпечення узгодженості між комунікантами щодо прийнятих рішень; 6) визначення моделі локалізації та структурування комунікації як: епізод (є початок і передбачений кінець з тим чи іншим результатом); фазовий циклічний процес (вона проходить послідовні етапи, має специфічні характеристики, умови, параметри); структурований, послідовний процес, що обумовлений певним стандартом і відбувається за заздалегідь розробленою певною схемою, що мінімізує зовнішні впливи та неконструктивність учасників комунікації. На рівні свідомості така комунікація спирається на системне мислення.

Проблема формування позитивного образу бездомних осіб. Погоджуємося з аргументами В. Дудурича щодо продуктивної уяви, яку доцільно розглядати не лише як засіб комунікації, а як таку, що сама має комунікативну природу (Дудурич, 2017). Як справедливо відзначає М. Ліпін, «уява не заперечується раціональністю наявної соціальної системи, вона включається в цикли виробництва, інтенсифікується та мобілізується» (Ліпін, 2018, с. 118).

У комунікативному просторі для мобілізації сили уяви фахівців, покликаних на професійній основі турбуватися про бездомних осіб, необхідно бути впевненими в особистій безпеці та мати позитивне уявлення про бездомних.

По-перше, соціальним працівникам у процесі комунікації з бездомними особами вкрай необхідно відчуття особистісної безпеки і захищеності. Основними ризиками спілкування називають такі: ризик заразитися хворобами від бездомних осіб (практика, зокрема статистика, свідчить, що він не вище, ніж в звичайному публічному місці) і ризик втратити розуміння ситуації та почуттів і реакцій бездомних людей, що не сприяє адекватному сприйняттю ситуації при взаємодії з ними.

Відчуття захищеності у фахівців, що надають їм послуги, у пересічних громадян і бездомних осіб значно підірвала пандемія COVID-19, а наразі – війна, розв'язана Російською Федерацією проти України 24 лютого 2022 року.

Чим нижче у соціальних працівників рівень відчуття особистісної безпеки, тим вище ймовірність їхнього психоемоційного вигорання. І. Брецько та О. Фінів (2018) розглядають особистісну безпеку «як свободу від нужди й звільнення від страху, тобто людина має почуватися захищеною від негативної дії численних загроз і мати право реалізувати плани та задуми власного життя так, як вона хоче» (с. 31). Це стосується як соціальних працівників, так і самих бездомних осіб, і має під собою об'єктивне і суб'єктивне підґрунтя. Безпека бездомних людей також проблематична, зважаючи на їхню повсякденну життєдіяльність, як правило, далеку від безпечних і комфортних умов. Крім того, психоемоційний стан бездомних осіб може провокувати їх агресивність навіть по відношенню до тих, хто намагається надати їм допомогу. З урахуванням того, що професії фахівців, задіяних у роботі з бездомними особами, є ризиконебезпечними, в практиках соціальної роботи доцільно мати науково обґрунтовані методики визначення особистісної безпеки надавачів соціальних послуг. Так, М. Пустовойт (2018) запропонувала такі емпіричні референти психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій: задоволеність потреби в безпеці; життєві цілі, емоційна складова життя; результативність життя; інтернальний локус контролю; позитивна самооцінка (самоповага, впевненість у своїх силах, соціальна відповідальність тощо) (с. 258).

По-друге, позитивне уявлення про бездомність і бездомних осіб доцільно формувати у соціальних працівників під час їхньої професійної підготовки та в процесі підвищення кваліфікації за допомогою комунікативного тренінгу. Метою такого тренінгу має бути формування у фахівців соціальної сфери уявлення про бездомних осіб, відчуття особистісної безпеки та комунікативних компетенцій при наданні соціальних послуг бездомним особам.

Автори статті, як члени громадської організації «Соціальний комунікативний центр», розробили й реалізували 10 жовтня 2021 року тренінг «Щодо основ соціального захисту бездомних громадян» для фахівців системи

соціального захисту та медпрацівників у Територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ізюмської міської ради (директор О. Ковалевська) (на Харківщині, Україна). Тренінг був складовою проєкту «Розвиток системи надання соціальних послуг», що реалізовувався, завдяки міжнародній фінансовій допомозі Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, у рамках проєкту «Зміцнення ресурсів для сталого розвитку приймаючих громад на сході України».

Наведемо основні компоненти Програми зазначеного тренінгу:

1) Знайомство з учасниками тренінгу, з'ясування рівня обізнаності з темою, їх ставлення до бездомних (позитивні й негативні уявлення про бездомних).

2) Аналіз причини виникнення бездомності (метод сторітелінг; робота в групах).

3) Інтерактивне обговорення питання «Проблеми та страхи бездомних осіб», ідентифікація бездомних осіб як таких, що потребують соціального захисту.

4) Спростування міфів про бездомних (блок за методикою «Відкритий мікрофон»). Учасники тренінгу знайомляться з висловлюваннями щодо бездомних і діляться на дві групи за принципом, хто поділяє і хто не поділяє конкретне висловлювання. Потім по черзі до мікрофону виходять представники кожної групи і протягом 2 хвилин обґрунтовують свою точку зору. У кінці обговорення – підведення підсумку.

5) Дискусія «Чи завжди відсутність житла є чинником бездомності?»

6) Інтерактивне обговорення «Соціальний портрет бездомних».

7) Мінілекція: Законодавче забезпечення соціального захисту бездомних осіб в Україні.

8) Інтерактивне обговорення. Функціонування соціальних притулків, соціальних готелів в Україні. Соціальна послуга надання притулку для бездомних осіб у місті Ізюм: проблеми, можливості.

9) Дискусія. Теми: Обговорення світового досвіду «війни» з бездомними. Обговорення світового досвіду щодо технологій соціального захисту та допомоги бездомним. Закордонний досвід функціонування закладів, що пропонують

різноманітні послуги для бездомних людей: проблеми і перспективи.

10) Реакції на бездомних та технології запобігання конфліктів у взаємодії соціальних працівників та медперсоналу з бездомними.

11) Робота у групах (аналіз кейсів; ситуаційний метод: розроблення заходів із допомоги бездомним особам, спираючись на їхні історії-сповіді).

Таким чином, узагальнення наукової літератури, а також результати розробленого та проведеного нами комунікативного тренінгу дозволяють зробити висновок про те, що уявлення про бездомних осіб можна цілеспрямовано формувати і воно має бути продуктивним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Бездомність – соціальна проблема, що наразі актуалізована і розглядається в глобальному і локальному ракурсах, має соціокультурні особливості не лише в різних країнах, а й в різних регіонах однієї країни. Останніми роками фіксуються два основних тренди. По-перше, дослідження бездомності та бездомних осіб стає більш інструментальним, ніж пояснювальним. По-друге, тема формування уявлення про бездомних осіб із абстрактно-пізнавальної переміщується в практичну площину і вимагає розробки та впровадження науково обґрунтованих соціальних технологій комунікації з ними. Тому комунікативні тренінги в процесі підвищення кваліфікації фахівців, задіяних в

наданні соціальних послуг бездомним особам, мають формувати у перших уявлення про бездомних осіб, що дозволить їм критично осмислювати, інтерпретувати та створювати відповідний образ отримувачів цих послуг.

Застосування ситуаційного, процесного та системного підходів дозволило визначити процес формування уявлення про бездомних осіб як творчу активність, елемент ефективної комунікації відповідних фахівців із бездомними особами при наданні соціальних послуг.

Висвітлення в ЗМІ комунікацій з бездомними особами впливає на уявлення фахівців із соціальної роботи та пересічних громадян про цю проблемну групу, формує уявлення громадськості про соціальну роботу з бездомними. Цікавими є вуличні видання, що здатні прорвати інформаційну ізоляцію, поширити в інформаційному просторі повідомлення журналістів, громадських організацій і самих бездомних про життєдіяльність останніх.

У подальшому варто зосередити увагу науковців на міждисциплінарному підході до методичного супроводу соціальної роботи в Україні, дослідженні моделі інтегрованих соціальних послуг для бездомних осіб. Перспективним напрямом стає дослідження цифрових комунікацій із «новими бездомними», до яких відносять кібербездомних – людей, які ночують в цілодобових інтернет-кафе, макбездомних – тих, хто ночують в цілодобових «Макдональдсах».

Література

- Безпритульні та COVID: у шести областях України взагалі відсутні притулки для безхатченків. *ZMINA: Центр прав людини*. 2020, 13 лип. URL : <https://zmina.info/news/bezprytulni-ta-covid-u-shesty-oblastyakh-ukrayiny-vzagali-vidsutni-prytulky-dlya-bezhatchenkiv/>
- Боброва А., Бабич К., Герасим Г., Сав'яненко М. Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії / Громадська організація «Центр дослідження суспільства» : Сайт. 2020, 15.09. <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-bezpeka-bezdomnykh-liudei-analiz-naslidkiv-pandemii/>
- Боднар В. Як дотримують прав бездомних в обласних центрах України. *Інформаційний портал «Права людини в Україні» Харківської правозахисної групи*. 2019, 25.06. URL : <https://khp.org/1561472685> (дата звернення 22.04.2022).
- Брецько І., Фінів О. Континуальна взаємодія особистісної безпеки й психоемоційного вигорання особистості: теоретичні аспекти. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. С. 23–34.
- Бульба В. Г., Кулініч О. В., Меляков А. В. Перспективи вдосконалення соціального захисту бездомних громадян в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Управління. 2012. Вип. 2. С. 66–72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_2_10

- Ганах І. Квартира, дружба і один бутерброд: як люди допомагають бездомним. *Наш Київ*: веб сайт, 2021, 12 лип. URL : <https://nashkiiev.ua/people/kvartira-drouzhba-i-odin-bouterbrod-yak-lyudi-dopo-magayut-bezdomnim>.
- Горемикіна Ю. В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 3. С. 91–113.
- Давидюк О. Бездомність в Україні: причини та тенденції. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 90–101.
- Дудурич В. Комунікативна природа продуктивної уяви. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. 2017. № 13–14 (362-363). Сер. : Філософські науки. С. 14–18.
- Криниця К., Гончарук В. «Господарює» у підвір'ї: черкаські одного з будинків скаржаться на бездомного. *Суспільне*, 2022, 6 квіт. URL : <https://susplne.media/225760-gospodarue-u-podviri-cerkaschi-odnogo-z-budinkiv-skarzatsa-na-bezdomnogo/>.
- Кучер Г. Створення у громаді інноваційних соціальних закладів для безхатченків (досвід міста Умань). *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 1. С. 78–84. URL : https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/1_2017_78-84.pdf
- Литвиненко О. Бездомність як підстава для надання соціальних послуг. *Трудове право*. 2019. № 2. С. 75–79.
- Ліпін М. Продуктивна уява як основа творчості. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. Вип. 2. С. 112–120.
- Мельник С. Держава не чекатиме на виплату репарацій, аби розпочати відновлення житла – Шуляк. *Економічна правда*. 2022, 5 трав. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/5/686671/>
- На Вінниччині створено «Обласний комплексний центр надання соціальних послуг» для осіб, які опинились у складних життєвих обставинах / *Вінницька обласна військова адміністрація*: Офіційний сайт. 2018, 15 січ. URL : <http://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/8072-na-vinnychchini-stvoreno-oblasnyi-kompleksnyi-tsentr-nadannia-sotsialnykh-posluh-dlia-osib-iaki-opynylys-u-skladnykh-zhyttievyykh-obstavynakh>.
- Николаева В. І., Малярчук Н. Г., Овчарова Л. М. Моделі соціальної політики і соціальної роботи в Європейському Союзі: особливості й характерні риси. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2021. № 4. С. 184–193.
- Основні напрями запобігання бездомності до 2026 року: проект Постанови Кабінету Міністрів України від 2021 р. URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/726/>
- Поліковська Ю. Непотрібних людей не буває. *Zahid.net*. 2009, 27 лип. URL : https://zaxid.net/ nepotribnih_lyudey_ne_buvaye_n1082597
- Попова Д. С., Рябчук А. М. Чинники жіночої бездомності в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2018. Том 1. С. 54–64.
- Про затвердження Положення про центр реінтеграції бездомних осіб / Миколаївська Міська Рада : Сайт. 2020. URL : <https://mkrada.gov.ua/documents/33975.html>
- Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 року № 2623-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 26. Ст. 354.
- Пустовойт М. Емпіричні референти психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. С. 250–260.
- Реінтеграція бездомних осіб, соціальний патронаж осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: інформація про результати роботи за 2019 / Міністерство соціальної політики України : вебсайт. 2020, 20 трав. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/18677.html>
- Реставрація старих меблів та одягу бездомними. *Велика ідея*: Інтернет-сайт. URL : <https://biggggidea.com/project/restavratiya-starih-mebliv-ta-odyagu-bezdomnimi/>.

- Рівненський центр для безхатченків надав притулок 198 бездомним / Рівненська обласна державна адміністрація : Офіційний сайт. 2020, 12 листоп. URL : <https://www.rv.gov.ua/news/rivnenskij-centr-dlya-bezhatchenkiv-nadav-pritulok-198-bezdomnim>.
- Романова Н. Ф., Черна К. В. Реалізація соціальних програм реінтеграції бездомних осіб благодійними фондами та організаціями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2016. Вип. 21. С. 148–154.
- Саноцька О. Продуктом нашого підприємства є не лише речі, але й люди, які змінюють своє життя [Інтерв'ю]. *Гурт: інформаційний портал*. 2015. <https://gurt.org.ua/interviews/29209/>.
- Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук. ред. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
- Соха М. Вуличні видання як голос бідних. 2020, 13 груд. URL : <https://medialab.online/news/holos-bidnykh/>.
- Соха М. Не бачити в людині «бомжа». *ДМ Media sapiens*: Інтернет-видання, 2010, 18 груд. URL : <https://ms.detector.media/profstandarti/post/10731/2010-12-18-ne-bachyty-v-lyudyni-bomzha/>.
- Центр обліку та нічного перебування бездомних осіб / Львівська міська рада : Сайт. URL : <https://city-adm.lviv.ua/portal/catalog/urad-i-suspilstvo/socialnij-zahist/socialni-sluzhbi/socialni-sluzhbi-dla-bezdomnih-gromadan/6150>.
- Report on the human rights situation in Ukraine (1 August 2020 to 31 January 2021) VII. Leave no one behind – economic and social rights. A. Homeless persons. P. 22-25. <https://reliefweb.int/report/ukraine/report-human-rights-situation-ukraine-1-august-2020-31-january-2021-enruuk>

References

- Bobrova, A., Babych, K., Herasym, H. & Savianenko M. (2020). Coronavirus and safety of the homeless: the analysis of the effects of a pandemic / NGO "Center for the Study of Society": Website, September 15. [https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-bezpeka-bezdomnykh-liudei-analiz-naslidkiv-pandemii/\(ukr\)](https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-bezpeka-bezdomnykh-liudei-analiz-naslidkiv-pandemii/(ukr)).
- Bodnar, V. (2019). How the rights of the homeless are respected in the regional centers of Ukraine. *Information portal "Rights in Ukraine" of the Kharkiv Human Rights Group*, 25.06. [https://khpg.org/1561472685_\(ukr\)](https://khpg.org/1561472685_(ukr)).
- Bretsko, I. & Finiv, O. (2018). Continuous interaction of personal security and psycho-emotional burnout: theoretical aspects. *Psychological perspectives*. Issue. 32. 23–34. (ukr).
- Bulba, V. H., Kulinich, O. V. & Meliakov, A. V. (2012). Prospects for improving the social protection of homeless people in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Management*. Issue. 2. 66–72. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_2_10_\(ukr\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_2_10_(ukr)).
- Davydiuk, O. (2013). Homelessness in Ukraine: causes and trends. *Political management*. N 1–2. 90–101 (ukr).
- Dudurych, V. (2017). Communicative nature of productive imagination. *Scientific Bulletin of Lesia Ukrainka East European National University*. № 13–14 (362-363). Ser. : Philosophical Sciences. 14–18(ukr).
- Center for Accounting and Night Stay of Homeless Persons / Lviv City Council: Website. 2022. [https://city-adm.lviv.ua/portal/catalog/urad-i-suspilstvo/socialnij-zahist/socialni-sluzhbi/socialni-sluzhbi-dla-bezdomnih-gromadan/6150_\(ukr\)](https://city-adm.lviv.ua/portal/catalog/urad-i-suspilstvo/socialnij-zahist/socialni-sluzhbi/socialni-sluzhbi-dla-bezdomnih-gromadan/6150_(ukr)).
- Hanakh, I. (2021). Apartment, friendship and one sandwich: how people help the homeless. *Our Kyiv*: website, July 12. [https://nashkiev.ua/people/kvartira-drouzhba-i-odin-bouterbrod-yak-lyudi-dopomagayut-bezdomnim_\(ukr\)](https://nashkiev.ua/people/kvartira-drouzhba-i-odin-bouterbrod-yak-lyudi-dopomagayut-bezdomnim_(ukr)).
- Homeless and COVID: there are no homeless shelters in six regions of Ukraine (2020). ZMINA: Center for Human Rights, July 13. <https://zmina.info/news/bezprytulni-ta-covid-u-shesty-oblastyah-ukrayiny-vzagali-vidsutni-prytulky-dlya-bezhatchenkiv/> (ukr).
- Horemykina, Yu. V. (2020). Innovative practices of social work with vulnerable groups in Ukraine. *Demography and social economy*. N 3. 91–113 (ukr).
- Krynytsia, K. & Honcharuk, V. (2022). They «manage» in the yard: Cherkasy residents of one of the houses complain about the homeless. *Public*, April 6. [https://suspilne.media/225760-gospodarue-u-podvir-cerkasci-odnogo-z-budinkiv-skarzatsa-na-bezdomnogo/\(ukr\)](https://suspilne.media/225760-gospodarue-u-podvir-cerkasci-odnogo-z-budinkiv-skarzatsa-na-bezdomnogo/(ukr)).

- Kucher, H. (2017). Creation of innovative social institutions for the homeless in the community (experience of the city of Uman). *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*. № 1. 78–84. https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/1_2017_78-84.pdf (ukr).
- Lytvynenko, O. (2019). Homelessness as a basis for providing social services. *Labor Law*. № 2. 75–79 (ukr).
- Lipin, M. (2018). Productive imagination as the basis of creativity. *Pedagogical Innovations: Ideas, Realities, Perspectives*. Issue. 2. 112–120 (ukr).
- Melnyk, S. (2022). The state will not wait for the payment of reparations to begin the reconstruction of housing – Shuliak. *Economic truth*. May 5. <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/5/686671/> (ukr).
- Nykolaieva, V. I., Maliarchuk, N. H., Ovcharova, L. M. (2021). Models of social policy and social work in the European Union: features and characteristics. *Scientific Journal of the Khortitsa National Academy*. N 4. 184–193.
- On approval of the Regulations on the Center for Reintegration of Homeless Persons (2020). / Mykolaiv City Council. <https://mkrada.gov.ua/documents/33975.html> (ukr).
- On the basics of social protection of homeless people and homeless children (2005): Law of Ukraine of June 2, № 2623-IV. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. N 26. Art. 354 (ukr).
- Polikovska Yu. (2009). There are no unnecessary people. *Zahid.net*. July 27. https://zaxid.net/nepo-tribnih_lyudey_ne_buvaye_n1082597 (ukr).
- Popova D. S. & Riabchuk A. M. (2018). Factors of female homelessness in Ukraine. *Scientific notes of NaUKMA. Sociology*. Vol. 1. 54–64 (ukr).
- Pustovoi M. (2018). Empirical referents of psychological security of future specialists of risky professions. *Psychological Perspectives*. Issue. 32. 250–260 (ukr).
- Reintegration of homeless people, social patronage of persons who have served a sentence of restraint of liberty or imprisonment for a definite term: information on the results of work for 2019 (2020). / Ministry of Social Policy of Ukraine : website, May 20. <https://www.msp.gov.ua/news/18677.html> (ukr).
- Report on the human rights situation in Ukraine (1 August 2020 to 31 January 2021). (2021) VII. Leave no one behind – economic and social rights. A. Homeless persons. P. 22-25. <https://reliefweb.int/report/ukraine/report-human-rights-situation-ukraine-1-august-2020-31-january-2021-enruuk> (eng).
- Restoration of old furniture and clothes by the homeless (2021). *Great idea*: website. <https://biggggidea.com/project/restavratsiya-starih-mebliv-ta-odyagu-bezdomnimi/> (ukr).
- Rivne Center for the Homeless provided shelter to 198 homeless people (2020) / Rivne Regional State Administration: Official website. October 12. <https://www.rv.gov.ua/news/rivnenskij-centr-dlya-bezhachenkiv-nadav-pritulok-198-bezdomnim> (ukr).
- Romanova, N. F. & Cherna, K. V. (2016). Implementation of social programs for reintegration of homeless people by charitable foundations and organizations. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University*. Ser. 11. Social work. Social pedagogy. Issue 21. 148–154 (ukr).
- Sanotska, O. (2015). The product of our company is not only things, but also people who change their lives [Interview]. *Band*: information portal. <https://gurt.org.ua/interviews/29209/> (ukr).
- Slozanska, H. I. (2018). Social work in the territorial community: theories, models and methods: monograph / scient. ed. V. Polishchuk : TNPU named after V. Hnatiuk (ukr).
- Sokha, M. (2020). Street publications as the voice of the poor. Dec. 13. <https://medialab.online/news/holos-bidnykh/> (ukr).
- Sokha, M. (2010). Do not see a person as a "homeless person". *DM Media Sapiens*: Online-edition, Dec. 18. <https://ms.detector.media/profstandarti/post/10731/2010-12-18-ne-bachyty-v-lyudyni-bomzha/> (ukr).
- The main directions of homelessness prevention until 2026 (2021) : the draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 2021. <https://www.msp.gov.ua/projects/726/> (ukr).
- «Vinnytsia Regional Integrated Center for Social Services» has been established in Vinnytsia Region for people in difficult life circumstances (2018). / Vinnytsia Regional Military Administration: Official website. Jan. 15. <http://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/8072-na-vinnychchyni-stvoreno-oblasnyi-kompleksnyi-tsentr-nadannia-sotsialnykh-posluh-dlia-osib-iaki-opynylys-u-skladnykh-zhyttievkykh-obstavyakh> (ukr).

THE IMAGE OF THE HOMELESS AS AN ELEMENT OF COMMUNICATION WITH THEM

Larysa Khyzhniak, Dr Habil. in Sociology, Full Professor, Professor at the Department of Applied Sociology and Social Communications, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, e-mail: l.khyzhniak@karazin.ua

Viktoriia Sychova, Dr Habil. in Public Administration, Full Professor, Professor at the Department of Sociology of Management & Social Work, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, e-mail: v.sychova@karazin.ua

Oleksandr Khyzhniak, Dr Habil in Sociology, Associate Professor, Professor at the Department of International Relations, International information and Security, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, e-mail: o.khyzhniak@karazin.ua

The article considers the influence of the image of homeless people on the process of communication with them with the aim of their social reintegration.

Research methods: theoretical analysis of the main approaches to homelessness in interdisciplinary discourse, systematization, and generalization of the specifics and transformation of communication with homeless people in modern Ukrainian society.

The novelty of the study: it is emphasized that the idea of the homeless should be productive. The authors summarize the main changes that have taken place in the Ukrainian communicative space in relation to the homeless as a socially vulnerable and problematic group. First, in order to overcome the stigma of homelessness and provide comprehensive services to the homeless in Ukraine, the names of the centers caring for people in homelessness are being humanized. Secondly, communication with the homeless is becoming more widespread in the development of social entrepreneurship, the potential of which is significant. However, but scientists have not yet systematically and comprehensively studied, the existing studies have been technologically and organizationally unsound and, consequently, inexhaustible. Thirdly, the topic of homelessness is relevant in the media through the so-called street publications, which are becoming the "voice of the poor." As a rule, public organizations and the homeless themselves are involved in the process of spreading this idea through street publications. The latter distributes these publications, earning money to meet their needs. This world experience is also used in Ukrainian society, but it is somewhat limited and without sufficient support from state institutions, territorial communities, and local self-government. Fourthly, it is the involvement of charitable foundations and organizations in active communication with the homeless. First of all, we are talking about programs for the reintegration of homeless people, which show their effectiveness and act as an innovation that can spread in modern Ukrainian society. The author's program of communicative training was conducted with social workers in order to form in them a productive idea of communication with the homeless in the process of providing them with social services. At the same time, social workers in the process of communicating with the homeless need a sense of personal security and the availability of appropriate communicative competencies.

Keywords: homelessness as a social phenomenon, homeless people, productive image of homeless people, social communications with the homeless, communicative training, social reintegration of homeless people, social services for the homeless, social workers, social specialists.

Авторський внесок кожного із співавторів: Хижняк Л. М. – 34 %, Сичова В. В. – 33 %, Хижняк О. В. – 33 %.

Стаття надійшла до редакції / Received 25.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 96 % (Unichesk ID1011511834)

© Хижняк Лариса Михайлівна, Сичова Вікторія Вікторівна, Хижняк Олександр Володимирович, 2022.

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-19>

УДК 364.442

Ірина Василівна Ящищак
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4600-7254>
аспірантка Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
yaryna1988@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ СЛУЖБИ В УНІВЕРСИТЕТАХ США ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СТУДЕНТІВ

У науково-оглядовій статті презентовано актуальні проблеми студентів університетів США та визначено основні джерела їхньої соціальної підтримки. На основі вивчення досвіду діяльності студентських служб Університету Фордхем (Fordham University) проаналізовано складові соціального супроводу студентів, яка використовується у різних видах їхньої соціальної підтримки. Розкрито зміст поняття «соціальна підтримка» та проаналізовано наукові дослідження соціальної підтримки як напрямку соціальної роботи.

Ключові слова: університет; студентська служба; соціальна підтримка; технології соціальної підтримки; соціальний супровід.

Вступ. Актуальність дослідження технологій соціальної підтримки студентів в університетах Сполучених Штатів Америки зумовлена наявністю у цих закладах позитивного досвіду організації соціальної підтримки студентів, грамотне використання якого в університетах України сприятиме прогресу вітчизняної системи освіти та виходу на новий рівень її якості.

Проблема компаративного аналізу системи організації соціальної підтримки сучасних студентів неодноразово привертала увагу вітчизняних науковців. Так, роль студентських служб у вирішенні соціальних проблем студентів досліджувала Н. Романова (2004). Діяльність соціальних служб в університетах України досліджував В. Попович (2013). Порівняльний аналіз функціонування студентських соціальних служб в закладах вищої освіти Америки і України здійснювали Ф. Ващук і І. Козубовська (2012). Технології соціальної підтримки українських студентів (зокрема технології партнерської взаємодії) характеризувала у своїх працях С. Коляденко (2016). Можливості використання технології соціального супроводу в роботі студентських соціальних служб вивчали О. Крижанівська та І. Попова (2012). Соціальний

супровід українських студентів з особливими потребами досліджували Т. Отрошко, Ю. Лисенко та Н. Квітко (2021). Використання електронних засобів діагностики (хронобіологічного паспорту) здоров'я студентів з метою його аналізу та корекції досліджували Г. Тимченко та А. Литвінова (2021). Особливості професійної підготовки фахівців студентських соціальних служб в закладах вищої освіти України аналізувала Н. Олексюк (2016), а в закладах вищої освіти США – М. Шапаренко та Р. Сопівник (2014). Незважаючи на значний інтерес науковців до проблеми соціальної підтримки студентів університетів та численні доробки у полі компаративних аналізів, вважаємо за необхідне продовжити її вивчення, оскільки процес розбудови системи соціальної підтримки в різних країнах є доволі динамічним, а умови, в яких він здійснюється – змінними. Крім цього, останнім часом дослідники все частіше наголошують на урізноманітненні проблем, характерних для сучасних студентів як в Україні, так і в США. Ці проблеми зумовлені надзвичайно швидко змінюваними соціальними подіями та стимулюють процеси зростання кількості студентів, які потребують соціальної підтримки (Сень, 2007, с. 31).

Мета – проаналізувати діяльність студентської служби як різновиду соціальної підтримки студентів в університетах США. Поставлену мету нами конкретизовано у таких **завданнях**: схарактеризувати проблеми, з якими найчастіше стикаються сучасні американські студенти; виявити джерела соціальної підтримки студентів в університетах США; проаналізувати досвід Fordham University з організації діяльності студентської служби.

Для досягнення поставленої мети й виконання окреслених завдань нами було використано низку **методів** дослідження, а саме: аналіз наукових джерел та вивчення нормативно-правових документів – для аналізу теоретичних аспектів соціальної підтримки студентів в університетах США; спостереження, бесіди та анкетування – для вивчення практичних аспектів означеного виду діяльності. Щодо показників аналізу ефективності технологій соціальної підтримки студентів в університетах Америки, то у їхньому формулюванні ми спиралися на роботи Б. Сташків (2016, с. 192) та до них ми віднесли: досягнутий рівень соціальної компетентності здобувачів освіти; засвоєння ними нових соціальних ролей; досягнення бажаного соціального статусу та повноцінне і незалежне функціонування в соціумі.

Сутність категорії «соціальна підтримка». Соціальна підтримка – це складний термін, який науковцями та практиками у галузі соціальної роботи часто трактується по-різному. Так, з позиції об'єкта соціальної роботи «соціальну підтримку» визначають як той фізичний і емоційний комфорт, що його індивіду надає оточення (сім'я, друзі, колеги, соціум), а також усвідомлення індивідом того, що він є частиною спільноти людей, які його люблять, цінують й піклуються про нього (Олексюк, 2016, с. 41). З позиції суб'єкта – як напрям соціальної роботи та діяльність, спрямовану на допомогу в організації життя й вирішення проблем індивіда, який належить до соціально вразливих верств населення (має обмежені ресурси для задоволення власних потреб й реалізації своїх прав) (Романова, 2004, с. 32). Що стосується освітнього контексту, то соціальна підтримка допомагає здобувачу освіти (студенту) в його

адаптації до труднощів навчання, у вирішенні проблемних питань, а також значною мірою сприяє уникненню або сповільненню його дезадаптації (Коляденко, 2016, с.134). У цілому ми трактуємо соціальну підтримку студента як його відчуття приналежності до сприятливого соціального середовища закладу вищої освіти. Таким чином, соціальна підтримка здобувача вищої освіти відображає певну послідовність дій соціального середовища щодо нього – технологій соціальної підтримки (Серга, 2011, с. 224).

Спектр проблем та різновиди соціальної підтримки студентів університетів США. На основі аналізу численних досліджень можемо стверджувати, що до актуальних проблем студентів університетів Сполучених Штатів належать: недоступність вищої освіти через її високу вартість (наприклад, чотирирічне навчання в державному університеті коштує в середньому 20 тис. доларів, у приватному – до 50 тис.), яка до того ж щорічно зростає (від 2000-их років середня ціна навчання в університетах США зросла вчетверо); соціально-психологічна адаптація першокурсників до нових умов навчання та проживання; можливість працевлаштування під час навчання та після отримання фаху; організація дозвілля (Saefudin et al., 2021, с. 133). Вирішенню означених і багатьох інших проблем студентів, за твердженням науковців, допомагають, як правило, чотири джерела соціальної підтримки: батьки, викладачі, однокласники та друзі (Отрошко та ін., 2021, с. 24). Ми виділяємо ще й п'яте, не менш важливе джерело, – студентські соціальні служби закладу освіти.

Сьогодні у структурі кожного закладу вищої освіти США є студентська служба (Student Services), яка у разі потреби опікується студентом від моменту подачі ним документів на вступ і до здійснення випускних формальностей (Крижанівська, 2012, с. 94). Студентська служба університету може виконувати такі види робіт, як: набір студентів або їх переведення з інших вузів; допомога студентам у складанні індивідуального плану навчання; консультування; фінансова допомога малозабезпеченим студентам; надання послуг студентам з обмеженими можливостями; допомога студентам, які ще не визначилися у

виборі майбутньої професії чи місця роботи; допомога військовим, котрі за законом отримують освіту на пільгових умовах; допомога тим, хто відстає у навчанні; допомога студентам, котрі приїхали на навчання в США з інших країн; допомога тим, хто здобуває освіту переважно через Інтернет; видання дипломів та виписок. Види та напрями роботи студентських служб визначаються нормативними документами кожного закладу вищої освіти (Renner, 2003, p. 108).

Відродно, що соціальна підтримка студентів є характерною рисою діяльності університетів США. Вона мотивує здобувачів освіти до навчання й покращує їхнє загальне самопочуття (моральна/емоційна підтримка), задовольняє потреби студентів у матеріально-технічному забезпеченні процесу навчання (фінансова/технічна підтримка), гарантує надання здобувачам актуальної інформації (академічна/інформаційна підтримка) та забезпечує їх засобами для кращого опрацювання поданої інформації (сервісна/фахова підтримка) (Tohochynskyi et al., 2021, с. 1234). Інколи окремо говорять також про релігійну підтримку (стосується тих студентів, для кого релігія має важливе значення). Часто окремо виділяють ще й онлайн-підтримку здобувачів, які часто спілкуються через аудіоповідомлення чи месенджер або здобувають освіту дистанційно (Saefudin et al., 2021).

Дослідження, проведене нами у 2018–2021 роках на базі студентських служб Університету в Берклі, Каліфорнія (University of California, Berkeley), Університету Фордхем (Fordham University), Університету Джорджа Вашингтона (The George Washington University (GWU)) та Корнельського університету (Cornell University), підтвердило, що найкращим варіантом для будь-якого студента є сформована власна індивідуальна мережа соціальної підтримки, адже особа, долучена до такої мережі, є більш стійкою до життєвих викликів і має менший ризик дезадаптації. На думку студентів, які брали участь в опитуванні, така мережа повинна включати: довірливі стосунки й підтримку родини; залучення до життя соціальної групи (громади); наявність довіреної особи (товариша, друга), яка

може надати додаткову підтримку; доступ до послуг студентської служби (гарячих ліній, сервісів), де можна отримати консультацію чи необхідну допомогу.

Досвід Fordham University з організації діяльності студентської служби. Створення індивідуальних мереж соціальної підтримки є одним із завдань діяльності студентської служби Університету Фордхем (Fordham University) (Fordham University, 2022). В Університеті підтримується ідея різноманітності особистості в усіх вимірах – раса, стать, культура, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, соціально-економічний статус, релігія – студентська служба закликає усіх студентів, викладачів, співробітників приймати і поважати усе, що робить кожну людину унікальною.

В Університеті Фордхем (Fordham University) студентська служба пропонує різноманітні ресурси та програми соціального супроводу студентів з метою їх соціальної для підтримки у позанавчальний час в їхніх захопленнях, академічних досягненнях, освітніх цілях, особистісному зростанні та професійному розвитку. Відповідно до традицій Університету та загальної місії студентської служби персонал студентських служб, який забезпечує соціальний супровід, прагне задовольнити весь спектр різноманітних потреб і здібностей студентів, сприяти їхньому загальному розвитку та покращувати результати їхнього навчання. Студентів заохочують скористатися перевагами цих послуг і активно співпрацювати з персоналом служби протягом усього періоду навчання в закладі освіти (Fordham University Student Services, 2022).

Студентська служба Університету Фордхем об'єднує низку департаментів і відділів, які працюють на кожному факультеті:

1) *адміністрація студентської служби (Student Service Administration)*, яка включає:

– офіс декана студентської служби (Office of the Dean of Student Services). Декан студентської служби контролює організацію життя студентів (житло, побут, поведінку, розвиток якостей, серед яких особлива увага приділяється лідерству), визначає форми і методи організації студентського дозвілля (проведення масових

заходів та здійснення волонтерства, робота студентських клубів й організацій, реалізація програм запобігання зловживанню психоактивними речовинами, алкоголем і наркотиками тощо). Відзначимо, що у стінах Університету студентські служби щотижня організовують і проводять різноманітні пізнавальні лекції, вистави, виставки, концерти, кінопокази, духовні зібрання, а також традиційні для цього Університету Президентський бал, Сімейні вихідні, Зимовий бал, Фестиваль колядок тощо;

– офіс сенату факультету (Faculty Senate Office), що, зазвичай, займається питаннями гендерної та расової рівності учасників освітнього процесу, а також поширенням позитивного досвіду соціальної підтримки серед студентів Університету;

2) *департамент консультативно-психологічних послуг (Counseling and Psychological Services)* – комплексний центр психічного здоров'я, створений для сприяння та підтримки психічного, психологічного й емоційного здоров'я та благополуччя студентів за допомогою надання консультативних послуг, розробки і впровадження психоосвітніх, роз'яснювальних і профілактичних програм (наприклад, студенти можуть отримати додаткову інформацію і вказівки щодо розпізнавання й подолання емоційного чи психічного розладу, пов'язаного з пандемією COVID-19 за посиленнями: управління проблемою; боротьба зі стресом; боротьба з тривогою; психічне здоров'я в період пандемії COVID-19; управління страхами, тривогами під час COVID-19). Співробітники департаменту пропонують безкоштовні та конфіденційні послуги, щоб допомогти студентам краще зрозуміти власні проблеми, розвинути самосвідомість, закріпити мотивацію та покращити академічні успіхи, стосунки з соціальним оточенням й загальне самопочуття, а саме: короткострокові індивідуальні консультації/терапія; групове консультування/терапія; психіатрична діагностика й медикаментозне лікування; кризове втручання у невідкладних ситуаціях; одноразове консультування/терапія; психоосвітні семінари й семінари щодо подолання кризової ситуації та

формування навичок уникнення чи розв'язання проблеми; консультації для дезадаптованих студентів (Fordham University Student Services, 2022);

3) *департамент кар'єрних послуг (Career Services Department)*, який підтримує академічні стандарти, контролює розвиток студентів і надає супутні послуги, що підтримують академічну та етичну цілісність викладання та навчання в Університеті; забезпечує можливість працевлаштування за фахом через зв'язки з рекрутерами як для стажування, так і для організації повної зайнятості;

4) *департамент фінансування освіти (Department of Education Finance)*, що надає студентам Університету послуги з фінансової допомоги – у пошуку ресурсів для навчання та проживання, отриманні грантів, оформленні студентських позик, а також консультує з питань оплати навчання та інших супутніх питань;

5) *департамент міжнародних послуг (Department of International Services)*, який є ресурсним центром міжнародної спільноти Університету та сприяє іноземним студентам-неіммігрантам у адаптації до життя в Сполучених Штатах, допомагає у питаннях отримання візи, статусу здобувача освіти, усіх необхідних документів, працевлаштування та дозволів на поїздки; надає студентам персональні консультації, інформацію про вимоги до медичного страхування та банківської діяльності, а також розробляє та реалізує програми для сприяння міжкультурному та міжнародному взаєморозумінню (Fordham University Student Services, 2022);

6) *відділ з обслуговування студентів з інвалідністю (Office of Disability Services)*, що надає послуги здобувачам вищої освіти з обмеженими можливостями – допомагає отримати однаковий доступ до освіти та рівні можливості, забезпечує розумними пристосуваннями та надає допоміжні засоби для доступу до програм і послуг відповідно до чинного для осіб з інвалідністю законодавства;

7) *служба військових і ветеранів (Military and Veterans Services)*, яка пропонує допомогу студентам-військовим та ветеранам військової

служби у їх переході від військового до цивільного життя, в отриманні вищої освіти та подальшому професійному становленні. Управління забезпечує пошук ресурсів для покриття витрат на навчання ветеранів або діючих військовослужбовців, вивчає можливості надання їм та членам їх родин пільг, позик (зазначимо, що Університет є одним із п'яти університетів штату Нью-Йорк, які були включені до списку «Ключі до успіху ветеранів» Міністерства освіти США);

8) *письмовий центр (Writing Center)*, що надає безкоштовні послуги з вичитування документів на наявність помилок, розвитку в студентів Університету критичного мислення та формування навичок самостійного редагування;

9) *службу безпеки, здоров'я та благополуччя студентів (Safety, Health, and Wellness)*, яка надає допомогу студентам при нездужанні, проблемах з налагодженням правильного харчування чи з володінням техніками управління часом (Fordham University Student Services, 2022).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, заклади вищої освіти Сполучених Штатів Америки приділяють багато уваги соціальній підтримці студентів. В університетах США цей напрям діяльності зі здобувачами освіти розвинений краще, ніж в Україні, оскільки більше видів підтримки реалізується, а також вони надаються більшою кількістю спеціалізованих служб та фахівців. Окрім того, студентські служби можуть використовувати ширшу палітру ресурсів, а, отже, соціальна підтримка є тривалішою і якіснішою. Варто зазначити, що найчастіше в обох країнах для забезпечення соціальної підтримки використовується технологія соціального супроводу студента від початку його навчання до отримання ним документа про освіту.

У перспективі вважаємо за необхідне детально дослідити форми та методи роботи різних департаментів студентських служб в університетах США та можливості використання позитивного досвіду їхнього застосування в закладах вищої освіти України.

Література

- Ващук Ф., Козубовська І. Психологічна служба у вищих навчальних закладах США і України (порівняльний аналіз). *Порівняльна професійна педагогіка*, 2012. № 2. С. 14–22.
- Коляденко С. М. Партнерська взаємодія для здійснення соціальної підтримки студентської молоді в умовах ВНЗ. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 134–139.
- Крижанівська О. П., Попова І. С. Соціальний супровід в роботі соціальних служб ВНЗ України: завдання та технології. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2012. Випуск 2(14). С. 92–95.
- Олексюк Н. С. Професійна підготовка фахівців соціальної реабілітації в Україні як вимога часу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 2016. № 6 (303) Ч. III. Старобільськ, С. 40–47.
- Отрошко Т., Лисенко Ю., Квітко Н. Соціальний супровід студентської молоді з особливими потребами в закладах вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 39. Том 2. 318 с.
- Попович В. Соціальна служба вищого навчального закладу як суб'єкт соціальної роботи з молоддю. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць* / голов. ред. Д. М. Ядранський, Класичний приватний ун-т. Запоріжжя: КПУ, 2013. Випуск 57. С. 165–175.
- Романова Н. Ф. Роль студентських соціальних служб у вирішенні соціальних проблем в студентському середовищі. *Український соціум*. 2004. № 1. С. 32–37.
- Сень Г. П. Теоретичні аспекти соціальної підтримки як фактора подолання стресу. *Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2007. № 2. С. 30–34.

- Серга Т. О. Теоретичні засади соціального супроводу як технології соціальної роботи. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. Вип. 52. С. 222–228.
- Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернівці: ПАТ «ПВК «Десна». 2016. 692 с.
- Тимченко Г. М., Літвінова А. М. Засоби діагностики режиму дня та стану здоров'я студентів (на прикладі практичної реалізації відкритих електронних курсів в класичному університеті). *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 63–72. DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-7>*
- Шапаренко М. В., Сопівник Р. В. Порівняльний аналіз змісту професійної підготовки соціальних працівників в Сполучених штатах Америки та соціальних педагогів в Україні. *Науковий огляд*, 2014. Том 8. № 7. С. 14–26.
- Fordham University Student Services. (2022). URL : <https://www.fordham.edu/student-life/student-services/>
- Renner R. Higher Ed. Inc.: The rise of the For-Profit University. *The Journal of Higher Education*. 2003. 74 (1). P.108–111.
- Saefudin W., Sriwiyanti S., Yusoff S. Role of social support toward student academic self-efficacy in online learning during pandemic. *Journal of Educational Thought and Research*, 2021. 19(2), P. 133–154.
- Tohochynskyi O., Yermak S., Popryzhna A., Tvrdon M., & Oleksiuk N. Professionally oriented training of specialists to work in the conditions of the inclusive educational environment. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 2021. 16(3), 1231–1243.

References

- Fordham University Student Services <https://www.fordham.edu/student-life/student-services/> (eng).
- Koliadenko, S. M. (2016). Partnership interaction for the implementation of social support of student youth in the conditions of the university. *Scientific Notes of Nizhyn Mykola Gogol State University. Psychological and pedagogical sciences*. № 1. 134–139 (ukr).
- Kryzhanivska, O. P., Popova I. S. (2012). Social support in the work of social services of Ukrainian universities: tasks and technologies. *Bulletin of NTUU «KPI»*. 2 (14). 92–95 (ukr).
- Oleksiuk, N. S. (2017). Social security of the person as a necessary condition for the effectiveness of their social rehabilitation. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk. Pedagogical sciences* № 1 (306). Part I. Starobilsk, 97–104 (ukr).
- Otroshko, T., Lysenko, Yu. & Kvitko N. (2021). Social support of students with special needs in higher education institutions. *Actual issues of humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University* : Helvetica Publishing House, Issue. 39. Volume 2. (ukr).
- Popovych, V. (2013). Social service of a higher educational institution as a subject of social work with youth. Social technologies: current problems of theory and practice: Collection of scientific works / chief ed. D.M. Jadranskyi, Classic Private Univ. Zaporizhzhia: CPU. Issue 57. 165–175. (ukr).
- Renner, R. (2003). Higher Ed. Inc.: The rise of the For-Profit University. *The Journal of Higher Education*. 74 (1). 108–111 (eng).
- Romanova, N. F. (2004). The role of student social services in solving social problems in the student environment. *Ukrainian Society*. № 1. 32–37 (ukr).
- Saefudin, W., Sriwiyanti, S. & Yusoff, S. (2021). Role of social support toward student academic self-efficacy in online learning during pandemic. *Journal of Educational Thought and Research*, 19(2), 133–154 (eng).
- Sen, H. P. (2007). Theoretical aspects of social support as a factor in overcoming stress. *Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*/ № 2. 30–34 (ukr).

- Serha, T. O. (2011). Theoretical principles of social support as technologies of social work. *Social technologies: current issues of theory and practice*. Issue. 52. 222–228 (ukr).
- Shaparenko, M. V. & Sopivnyk, R. V. (2014). Comparative analysis of the content of professional training of social workers in the United States and social workers in Ukraine. *Scientific Review*. Vol. 8. № 7. 14–26 (ukr).
- Stashkiv, B. (2016). Right to social security. General part: textbook : «Desna» (ukr).
- Tohochynskyi, O., Yermak, S., Popryzhna, A., Tvrdon, M. & Oleksiuk, N. (2021). Professionally oriented training of specialists to work in the conditions of the inclusive educational environment. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 16(3), 1231–1243 (eng).
- Tymchenko, G. M. & Litvinova, A. M. (2021). Means of diagnosing daily schedule and health status of students (using the example of practical implementation of open electronic courses in a Classic University. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council*, Iss. 2(5).63–72 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-7> (ukr).
- Vashchuk, F. & Kozubovska, I. (2012). Psychological service in higher education of the USA and Ukraine (comparative analysis). *Comparative Professional Pedagogy*. № 2. 14–22 (ukr).

TECHNOLOGIES OF SOCIAL SUPPORT FOR STUDENTS IN US UNIVERSITIES

Iryna Iashchyschak, Postgraduate Student, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine e-mail : yaryna1988@gmail.com

The article expands on the meaning of the concept of «social support» as a term that is often interpreted differently by social workers. The relevance of the study of social support of students arises due to the following factors: the diversification of problems typical for modern students; the increase in the number of students in need of social support; the presence of positive experience of social support for students in higher education institutions in the United States whose competent use in Ukrainian universities will contribute to the progress of the domestic education system. Scientific researches of social support as a direction of social work are analyzed. The problems of students include: the unavailability of higher education due to its high cost, which is also growing every year; socio-psychological adaptation of freshmen to new conditions of studying and living; the possibility of employment during training and after graduation; organization of leisure. The main sources of social support for students are identified: they are parents, teachers, classmates, friends and student social services. The student service of the institution can perform such types of work as recruitment of students or their transfer from other universities; assistance to students in creating their individual study plan; consultancy; financial assistance to low-income students; provision of services to students with disabilities; assistance to students who have not yet decided on the choice of future profession or place of work; assistance to servicemen who are legally educated on preferential terms; assistance to those who are lagging behind in education; assistance to students who came to study in the United States from other countries; assistance to those who receive education mainly through the Internet; publication of diplomas and statements. Social support for students at US universities includes moral (emotional), financial (technical), academic (informational), service (professional), religious, and online support. The best option for a student is to form their own individual network of social support. In US universities, student social support is better developed as more support is provided and more specialized services and professionals are available. In addition, student services can use a wider range of resources, and therefore social support is longer in duration and better in quality.

Key words: university; student service; social support; social support technologies; social support.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 99 % (Unicheck ID1012318570)

© Ящищак Ірина Василівна, 2022.

Шановні колеги!

Запрошуємо всіх бажаючих до співробітництва з виданням «Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy»

(Серія: Педагогіка. Соціальна робота)

Науковий журнал заснований в 2019 році (**Серія KB № 24104-13944P**). Його метою є висвітлення та оприлюднення результатів актуальних наукових досліджень в галузі педагогіки та соціальної роботи.

Dear colleagues!

We invite authors to cooperate with our Scientific Journal of Khortytsia National Academy

(Series: Pedagogy. Social Work).

The journal was founded in 2019 (**KB № 24104-13944P**). The purpose of the journal is to cover and publish results of current scientific research in the field of pedagogy and social work.

Тематичні рубрики журналу / Journal sections:

1. Загальна педагогіка та історія педагогіки / General pedagogy and history of pedagogy.
2. Теорія та методика управління освітою / Theory and methodology of educational management.
3. Теорія і методика виховання / Theory and methodology of education.
4. Початкова освіта / Primary education.
5. Середня освіта / Secondary education.
6. Професійна освіта / Vocational education.
7. Спеціальна освіта / Special education.
8. Соціальна робота / Social work.

Мови журналу: українська, англійська.

Journal languages: Ukrainian, English.

Редакційна колегія наукового видання очікує подання матеріалів до випусків

2(7)2022 – до 05.10.2022

1(8)2023 – до 10.03.2023

The editorial board of the scientific edition calls for articles to be published in

Issue 2(7)2022 – till 05.10.2022

Issue 1(8)2023 – till 10.03.2023

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ

«НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ХОРТИЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ.

SCIENTIFIC JOURNAL OF KHORTYTYSIA NATIONAL ACADEMY»

(СЕРІЯ: ПЕДАГОГІКА. СОЦІАЛЬНА РОБОТА)

До друку приймаються лише рукописи, які не публікувалися в інших виданнях, а також не знаходяться на стадії розгляду в інших наукових виданнях. Матеріали, які не відповідають тематиці журналу, а також вимогам до змісту та оформлення наукової статті не оприлюднюються.

Увага! Усі статті проходять подвійне сліпе рецензування експертами з числа редакційної колегії журналу, а також зовнішніми експертами. Рецензування статті триває не менше десяти робочих днів. Після рецензування автору повідомляється про його результати (прийняття, потреба у доопрацюванні, відмова).

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

Обсяг статті: від 12 до 40 сторінок формату А4. Шрифт: Times New Roman, 14 пт. Міжрядковий інтервал: текст статті – 1,5; інше (*інформація про автора, анотації, література*) – 1,0. Абзацний відступ 12 мм; вирівнювання – по ширині. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 20 мм, праве – 10 мм. Рядки без переносів.

Використання знаків та символів:

Тире «–», апостроф «'», лапки «», нумерація «1.», для нерозривних пробілів Ctrl + Shift + пробіл.

Мова статті: українська, англійська

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ СТАТТІ

Індекс УДК (у першому рядку зліва, без абзацного відступу)

Ім'я, по-батькові, прізвище автора (авторів) (у наступному рядку, справа);

ORCID ID (персональний код, який, за відсутності, можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/register>).

Інформація про автора: науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи (у називному відмінку), місто, країна, e-mail.

Назва статті мовою статті.

Текст **анотації** (без слова «анотація») та **ключові слова** (розпочинаються словосполученням «Ключові слова», яке виділяють курсивом. Подаються 5-10 ключових слів) мовою статті.

Вступ з обов'язковим висвітленням актуальності дослідження та невирішеної раніше частини загальної проблеми; аналізом останніх досліджень і публікацій (**у статті має бути представлений якісний аналіз літературних джерел із проблеми, не можна перераховувати прізвища авторів, які вивчали питання, що досліджується**).

Мета / цілі, завдання статті.

Методи (їх основний зміст, характеристики і показники, які вони фіксують, та одиниці вимірювання)

Текст статті (може бути поданий із підзаголовками до структурних елементів, але не більше 3).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Література. References.

Назва статті, ім'я та прізвище автора, інформація про автора, текст **анотації та ключові слова не мовою статті**.

Авторський внесок кожного із співавторів (якщо більше, ніж 1 автор у статті). Приклад:

1) авторський внесок: Коваленко О. В. – 50 %, Мартинюк О. С. – 50%; або 2) авторський внесок: Григорчук І. П. – 40 %, Коваль З. С. – 30 %, Пасічник М. М. – 30 %.

Дата подання статті.

ВИМОГИ ДО ОКРЕМИХ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ

Анотації

– для статей українською мовою подається анотація українською та російською мовами (500-1000 знаків), а також англійською мовою (2000-2200 знаків);

– для статей англійською мовою подається анотація англійською та російською мовами (500-1000 знаків), а також українською мовою (2000-2200 знаків).

Вимоги до написання анотації: інформативність (анотація має бути конкретною та не містити загальні фрази), змістовність (анотація має відображати мету, зміст, основні результати та висновки дослідження), структурність (анотація повинна відповідати логіці опису результатів дослідження). Якість

перекладу українською, російською та англійською має відповідати літературним нормам для кожної з цих мов.

Текст статті повинен відповідати вимогам Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 р.

№ 7-05/1 та містити такі ключові складові:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з тієї проблеми, котрій присвячується запропонована стаття та на які спирається автор;
- формулювання мети статті (постановка проблеми);
- виклад основного матеріалу статті може включати опис методології дослідження, аналіз емпіричних результатів, ретроспективний аналіз зазначеної проблеми тощо;
- висновки і перспективи подальшого розгортання дослідження за представленим напрямком.

Оформлення посилань на літературу в тексті статті за стилем АПА. Посилання в тексті містить інформацію: прізвище автора (редактора, укладача); рік видання, сторінковий діапазон.

Наприклад:

Справжній гуманізм диктує нам первинні цінності реабілітування людини (Шевцов, 2009).

За А. Шевцовим (2009) первинні цінності реабілітування нам диктує гуманізм.

А. Шевцов звертає нашу увагу на те, що «справжній гуманізм диктує нам первинні цінності реабілітування людини» (Шевцов, 2009, с. 180).

І. Єрмаков, В. Нечипоренко, Д. Пузіков (2011) стверджують: «Розвиток особистості залежить від становлення і розвитку її життєвої компетентності та життєтворчості» (с. 27).

Повторне посилання на те саме джерело (з декількома авторами) оформлюється так:

Розвиток особистості залежить від становлення і розвитку її життєвої компетентності та життєтворчості (І. Єрмаков та ін., 2011).

Якщо 6 та більше авторів, то оформлюється так:

Теорія та практика життєвого проектування саморозвитку особистості... (В. Нечипоренко та ін., 2011, с. 10).

Посилання на роботу без автора оформлюється так:

Згідно з останніми дослідженнями, українська мова посідає визначне місце серед сучасних мов світу (Українська мова, 2009, с. 89).

Таблиці та інші нетекстові об'єкти повинні бути пронумеровані та розміщені в середині тексту, в центрі.

Граничні розміри таблиць та малюнків у тексті (104x170) мм, **назву таблиці** розміщувати над таблицею. Мінімальний розмір шрифту таблиць – 8 пт. **Малюнки** виконуються по можливості векторною графікою. **Підпис** розміщувати під малюнком з позначенням «Рис. » та над таблицею з позначкою «Таблиця».

Література. Список посилань під назвою «Література» (розміщується посередині сторінки) подається без нумерації. **Усі посилання зі списку обов'язково мають бути наведені в тексті. Також усі наведені у роботі посилання обов'язково мають бути включені до списку літератури (виключення – неопубліковані матеріали).** Посилання у списку розташовуються в алфавітному порядку прізвищ авторів. Список літератури оформлюється за ДСТУ 8302:2015.

References (оформлюється за **стилем АПА**). Список літератури під назвою «References» оформлюється англійською мовою. Посилання в списку розташовуються в алфавітному порядку

прізвищ авторів. При оформленні бібліографічних посилань рекомендуємо такий варіант структури опису:

- 1) Транслітеровані ПІП автора (-ів).
- 2) Рік видання.
- 3) Переклад назви джерела англійською мовою.
- 4) *(Якщо джерело є частиною книги, періодичного, продовжуваного видання)* Назва видання англійською мовою.
- 5) Назва видавництва англійською мовою.
- 6) Номер журналу, тому, серії.
- 7) Діапазон сторінок.
- 8) Вказівка на мову оригіналу (українська / російська / англійська / польська : ukr / rus / eng / pol)

Рекомендовані он-лайн сервіси для транслітерування кириличних текстів:

- для джерел українською мовою – «словник ЮА» в режимі «Паспортний стандарт»
<http://www.slovyk.ua/services/translit.php>
- для джерел російською мовою – <http://www.translit.ru>

REQUIREMENTS FOR LAYOUT AND SUBMISSION OF ARTICLES PUBLISHED IN THE SCIENTIFIC JOURNAL OF KHORTYTSIA NATIONAL ACADEMY (SERIES: PEDAGOGY. SOCIAL WORK)

In order to submit an article, please email the following set of documents to

ScientificJournal.hna@gmail.com:

1. Edited **article text** without page numbering which meets the requirements for scientific articles. Please specify the author name(s) in the file name.

2. **Covering letter** that comprises: author's surname, first name, full name of the institution they represent (without abbreviations), position, academic degree and rank, postal address, telephone number(s), e-mail address.

Only the articles that have not been published before are accepted for publication. The articles that do not meet the requirements for their content or layout will not be published. Papers will not be returned to authors.

All articles are subject to double blind peer review. After the review authors are informed of the results (whether their article is accepted, needs revision etc).

GENERAL REQUIREMENTS FOR ARTICLE LAYOUT AND FORMATTING

Article length: 12+ A4 pages Font: Times New Roman, 14 pt

Line spacing: 1.5 lines for the article text; single spacing for other texts (*information about the author, abstract, references*)

Indentation of the first line of the paragraph: 12 mm Alignment: justified

Margins: top, bottom, left – 20 mm, right – 10 mm Line-end hyphenation: no

Symbols and special characters:

En dash (–), straight double quotes ("..."), numbering format "1.", non-breaking space (Ctrl + Shift + Space).

Languages: English, Ukrainian.

STRUCTURAL ELEMENTS

UDC index (first line, on the left, without indentation)

Author name, patronymic, surname (next line, on the right)

ORCID ID (personal code; if you do not have an ORCID account, it can be created here: <https://orcid.org/register>)

Information about the author: academic degree and rank, position, institution, town, country, e- mail address.

Article title in the same language as the article.

Abstract text (without the word 'abstract') and **key words** (5–10 key words introduced by the 'Key words' phase *in italics*) in the same language as the article.

Introduction that presents analysis of recent research and publications, grounds relevance of the research that covers a general issue aspect that has not been studied yet, provides qualitative analysis of available papers on the issue (which mustn't be reduced to a mere list of authors who have looked into the issue under study).

Aim and objectives of the article.

Research methods (their content, characteristics and indicators they identify, units of measurement).

Article's main body (can have up to 3 subheadings for structural elements).

Conclusions and further research areas.

References.

Article title, first name and surname of the author, information about the author, summary and key words **not in the language of the article.**

Contribution of every co-author (if there is more than 1 author). For example: 1) authors' contribution: Kovalenko O. B. – 50%, Martynuk O. C. – 50%; or 2) authors' contribution: Hryhorchuk I. P. – 40%, Koval Z. S. – 30%, Pasichnyk M. M. – 30%.

Article submission date.

REQUIREMENT FOR CERTAIN STRUCTURAL ELEMENTS OF ARTICLES

Abstract and summaries

– For articles in English: an abstract in Ukrainian (2000–2200 characters) and summaries in English and Russian (500–1000 characters)

– For articles in Ukrainian: an abstract in English (2000–2200 characters) and summaries in Ukrainian and Russian (500–1000 characters)

Abstract text must be clear, concise, informative (it should not contain general words), properly structured (according to the logic of the results description). Abstract should comprise a short review of article content and results obtained. Translation into Ukrainian and Russian must comply with the standards of these languages.

Article text must meet the requirements of the Resolution 7-05/1 of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine of 15.01.03 and comprise the following key elements:

- Problem setting (in general) and its connection with important scientific or practical issues
- Analysis of recent research and publications on the issue the article deals with and research it is based on
 - Purpose of the article (problem setting)
 - Main body of the article may include the following: research methodology description, analysis of the results obtained, historical analysis of the problem, analysis of theoretical sources considering their ways to solve the problem etc.
- Conclusions and further research areas in line with the study

In-text citations of sources must be arranged according to the international APA guidelines,

indicating author (editor/ compiler) surname(s), year of publication, page range.

For example:

True humanism determines primary values of human rehabilitation (Shevtsov, 2009). According to A. Shevtsov (2009), primary values of rehabilitation are determined by humanism.

A. Shevtsov draws our attention to the fact that "true humanism determines primary values of human rehabilitation" (Shevtsov, 2009, p. 180).

I. Yermakov, V. Nechyporenko, D. Puzikov (2011) state: "Personality development depends on the formation and development of their life competencies and life-creation" (p. 27).

Each subsequent mention of a source (with multiple authors) is cited like this:

Personality development depends on the formation and development of life competencies and life-creation (I. Yermakov et al., 2011).

With six or more authors, please cite the first author followed by *et al.* every time:

Theory and practice of life-long planning for personality development... (V. Nechyporenko et al., 2011, p. 10).

Sources without authors are cited like this:

According to recent research, Ukrainian language holds a special place... (*Ukrainian language*, 2009, p. 89).

Tables and other non-text objects must be numbered and placed in the text, centered. Maximum size of tables and figures is 104x170 mm.

Table title is placed above the table, centered, labeled as *Table*. Minimum font size in tables is 8 pt.

For figures and images, please use vector graphics whenever possible. Figure titles are placed under the figure, centered, labeled as *Fig*.

Reference list (must comply with APA style (see <https://apastyle.apa.org/>)).

All sources from the list must be cited in the text. All citations must be included into the list of references (with the only exception of unpublished works).

Cited sources in Latin characters are arranged in alphabetical order by surname of the first author. When referencing works of Ukrainian or Russian authors (originally written in Cyrillic characters),

we recommend the following structure of entries:

1. Transliterated name(s) of the author(s).
2. Year of publication.
3. Title of the reference source in English.
4. (If the source is a part of a book, periodical or continued publication)
Title of the publication in English.
5. Name of the publisher in English.
6. Number of journal issue, volume, series.
7. Page range.
8. Original language (Ukrainian / Russian / Polish: ukr / rus / pol)

Recommended online services for transliteration:

For sources in Ukrainian: Slovnyk UA in passport mode (<https://www.slovnyk.ua/translit.php>)

For sources in Russian: <https://translit.ru/>

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ХОРТИЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
SCIENTIFIC JOURNAL OF KHORTYTSIA NATIONAL ACADEMY
(СЕРІЯ: ПЕДАГОГІКА. СОЦІАЛЬНА РОБОТА)**

*Журнал розміщує статті двома мовами: українською та англійською.
Періодичність наукового видання: 2 рази на рік.*

*Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції.
За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори.*

*Літературний редактор (українська, російська мови) – Н. В. Руколянська, к.філол. н.
Літературний редактор (українська, російська мови) – О. Ф. Фурман, к.філол. н.
Літературний редактор (англійська мова) – Б. В. Корнелюк, к.філол. н.
Комп'ютерна верстка та макет – П. В. Демченко.
Дизайн обкладинки – Т. В. Геворкян-Тарасова.*

*Підписано до друку 28.09.22 р.
Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Arial Narrow. Друк Riso.
Умов. др. арк. 21,39. Наклад 70 пр.*

*Видавництво комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради
Україна, 69017, м. Запоріжжя, вул. Наукового містечка, 59.
Свідоцтво: ДК №7031 від 27.12.2019 р. тел./факс: (061)283-20-01, (061)283-20-05.
E-mail: p26052017@gmail.com E-mail: info@khnnra.zp.ua
Сайт: khnnra.edu.ua*

Усі права захищені. Повний або частковий передрук дозволено лише за згодою авторів і редакції.
При передрукуванні обов'язковим є посилання на наукове видання
«Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy»
(Серія: Педагогіка. Соціальна робота).

Для записів